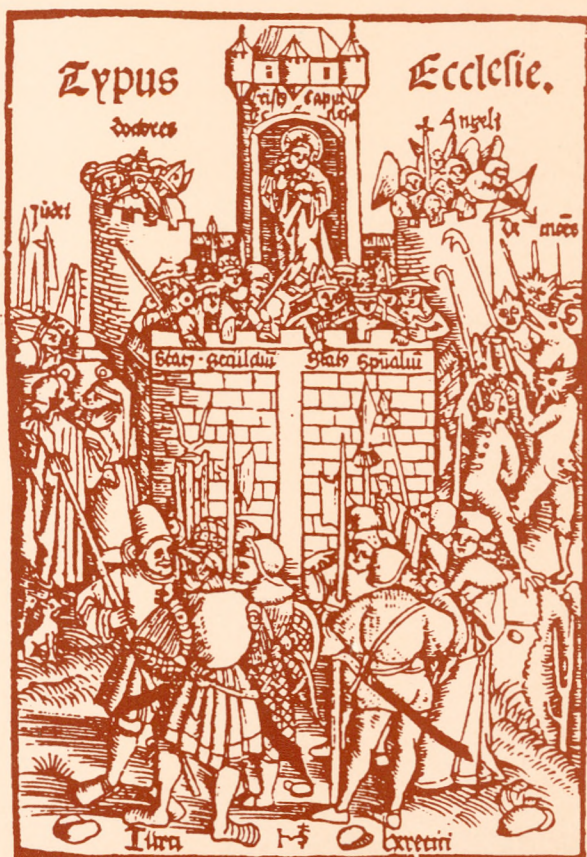

KAARLO ARFFMAN

YLIOPISTOT JA KIRKON MAGISTERIUM
REFORMAATION ALKUVAIHEESSA

3

SUOMEN KIRKKOHISTORIALLINEN SEURA

SUOMEN KIRKKOHISTORIALLISEN SEURAN
TOIMITUKSIA 148

FINSKA KYRKOISTORISKA SAMFUNDETS
HANDLINGAR 148

Aila Lauha

SUOMEN KIRKON ULKOMAANSUHTEET
JA EKUMEEENINEN OSALLISTUMINEN
1917—1922

ZUSAMMENFASSUNG

Die auswärtigen Beziehungen der finnischen Kirche und das
ökumenische Engagement in den Jahren 1917—1922

Esitetään Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi yliopiston päärakennuksen luentosalissa XIII
lauantaina toukokuun 12. päivänä 1990 klo 10

HELSINKI 1990
SUOMEN KIRKKOHISTORIALLINEN SEURA

Kaarlo Arffman

YLIOPISTOT JA KIRKON
MAGISTERIUM REFORMAATION
ALKUVAIHEESSA

3

REFORMAATIOOLIIKKEEN TORJUNEIDEN
YLIOPISTOJEN KANNANOTOT
1521—1528

ZUSAMMENFASSUNG

Die Universitäten und das Magisterium der Kirche im
Anfangsstadium der Reformation 3. Stellungnahmen der
Universitäten, die die Reformation ablehnten (1521—1528)

HELSINKI 1990
SUOMEN KIRKKOHISTORIALLINEN SEURA

Suomen Kirkkohistorialliselle Seuralle julkaistavaksi esittänyt professori
Simo Heininen.

Kannen suunnittelu: Hanna Anttinen

ISBN 951-9021-77-9

ISSN 0356-0759

Gummerus Kirjapaino Oy
Jyväskylä 1990

Saatteeksi

Tutkimukseni kolmannen osan motoksi sopinee käytössä kulunut latinalainen oikeusohje ”*audiatur et altera pars*” (kuultakoon myös toista osapuolta). Luterilaisen kirkon syntyvuosina käytyä keskustelua on vaikea ymmärtää, jos tuntee vain reformaattoreiden kannanotot. On kuunneltava myös toista osapuolta. Reformaation vastustajien mielipiteistä ja perusteista ei suomeksi juuri ole kirjoitettu. Toivon siksi, että tutkimukseni avaisi tässä suhteessa uuden näkökulman.

Koska olen kirjoittanut tätä osaa yhtä aikaa ensimmäisen ja toisen osan kanssa, haluaisin oikeastaan kiittää nytkin kaikkia näiden osien saatesanoissa mainittuja. Kolmannen osan valmiiksi saamisessa minua ovat tukeneet erityisesti professorit Simo Heininen ja Kauko Pirinen. Olen heiltä saamastani tuesta hyvin kiitollinen. Vuosien varrella olen joutunut vaivaamaan lukuisia tutkijoita. Heidän apunsa on ollut monessa tilanteessa aivan ratkaiseva. Kiitän erityisesti professori Pentti Laasosta (Helsinki), tohtori Annemarie Fenzliä (Wien), tohtori Walter Kalineria (Erfurt), fil. kand. Anja Inkeri Lehtistä (Helsinki) ja tohtori Simo Örmää (Rooma). Teol. kand. Marjo Pahkala on ollut suureksi avuksi hoitamalla asioitani Helsingin kirjastoissa.

Deutscher Akademischer Austauschdienstin myöntämä apuraha teki mahdolliseksi muutaman kuukauden työskentelyn Herzog-August-Bibliothekissa Wolfenbüttelissä. Tämän kirjaston virkailijoista kiitän erityisesti tohtori Sabine Solfia, jolta olen saanut monenlaista apua. Suomen Kulttuurirahastolta saamani apuraha auttoi ratkaisevasti tutkimuksen valmiiksi saamisessa. Kiitän myös Kuopion hiippakunnan tuomiokapitulia, joka on tarvittaessa myöntänyt virkavapautta tutkimustyötä varten, rovasti Jouni Tolvasta, joka hoiti virkaani ollessani Wolfenbüttelissä, ja Ristijärven seurakuntaa, joka omalta osaltaan on joutunut kantamaan tutkimustyön taakkaa.

Yhteenvedon on saksantanut Horst Gripentrog. Tutkimuksen on puhtaaksi kirjoittanut Birgit Tuutti. Kiitän myös Suomen Kirkkohistoriallista Seuraa, joka on ottanut tämänkin osan julkaisusarjaansa. Seuran sihteeri, dosentti Hannu Mustakallio on auttanut julkaisemiseen liittyvissä kysymyksissä.

Tässäkin yhteydessä haluan kiittää lähimpiäni, jotka ovat suurenmoisesti jaksaneet tukea työtäni.

Ristijärvellä mikkelinpäivänä 1989

Kaarlo Arffman

Sisällys

1. Johdanto	11
2. Yliopistojen asemaan ja kannanottoihin vaikuttaneita tekijöitä	14
3. Pariisin, Louvainin, Kölnin ja Ingolstadtin yliopistot käyvät taistelemaan kirkon auktoriteetin puolesta	24
3.1. Pariisi	24
3.1.1. Pariisin teologinen tiedekunta puolustaa auktoriteettiaan	24
3.1.2. Josse Clichtove ja Jérôme de Hangest tukevat tiedekuntaansa kannanotoillaan	36
3.2. Louvain	42
3.2.1. Teologinen tiedekunta vie yliopiston reformaation vastaiseen rintamaan	42
3.2.2. Jacobus Latomus ja Eustachius de Zichem yrittävät kumota reformaatioliikkeen väitteet	48
3.3. Köln	56
3.3.1. Yliopisto yrittää estää reformaatioliikkeen leviämisen Reininmaalle	56
3.3.2. Kölnin teologit puolustavat katolisen kirkon auktoriteettia	63
3.4. Ingolstadt	70
3.4.1. Yliopisto koettaa lujittaa asemaansa reformaatio-liikettä vastustamalla	70
3.4.2. Johannes Eck etsii uusia aseita	78
3.4.3. Professorit Marstaller, Hauer ja Appel puolustavat yliopiston linjaa	83
3.4.4. Johannes Eck korostaa konsiilin auktoriteettia	93
4. Erfurtin, Rostockin, Kööpenhaminan ja Uppsalan oppineet uhmaavat maallista esivaltaa	101
4.1. Erfurt	101
4.1.1. Erfurtin yliopisto pitää kiinni katolisen kirkon auktoriteetista	101
4.1.2. Yliopiston opettajat vastaavat reformaatioliikkeen hyökkäykseen	108

4.2.	Rostock	123
4.3.	Kööpenhamina	127
4.3.1.	Kööpenhaminan yliopisto pysyy katolisen uskon puolustajana	127
4.3.2.	Paulus Helie korostaa sekä Raamatun että kirkon auktoriteettia	130
4.4.	Uppsala	134
5.	Lounais-Saksan yliopistot koettavat pysyä sivussa kiistasta	139
5.1.	Mainz	139
5.2.	Heidelberg	143
5.3.	Tübingen	147
5.4.	Freiburg im Breisgau	152
5.4.1.	Lutherin teologia saa aluksi kannatusta Freiburgissa ...	152
5.4.2.	Yliopisto koettaa välttää reformaation vastustajan leimaa	159
6.	Britannian yliopistot mukautuvat esivallan tahtoon	169
6.1.	Cambridge	169
6.2.	Oxford	176
6.2.1.	Edward Powell koettaa torjua Lutherin hyökkäyksen paavin auktoriteettia vastaan	176
6.2.2.	Yliopisto mukautuu kardinaali Wolseyn tahtoon	180
6.3.	St. Andrews	183
7.	Katolisen kirkon puolustaminen jää Leipzigissa ja Wienissä teologisen tiedekunnan asiaksi	185
7.1.	Leipzig	185
7.1.1.	Leipzigin teologit torjuvat reformaation esivallan tuella	185
7.1.2.	Hieronymus Dungersheim ja Hermann Rab puolustavat paavin auktoriteettia	192
7.2.	Wien	197
8.	Frankfurt an der Oderin, Greifswaldin, Krakovan ja Prahan yliopistot torjuvat reformaatioliikkeen	205
8.1.	Frankfurt an der Oder	205
8.2.	Greifswald	212
8.3.	Krakova	214
8.4.	Praha	220

9. Tutkimuksen tulokset	225
Lyhenteet	231
Lähteet ja kirjallisuus	234
Henkilöhakemisto osiin 1—3	269
Zusammenfassung	279

1. Johdanto

Tutkimukseni kolmannessa osassa etsitään vastausta samaan kysymykseen kuin kahdessa edellisessä osassakin: Kenelle magisterium kuului? Kenellä oli valta opettaa kirkkoa? Miten ja millä perusteilla kirkon oppi määräytyy? Vastaajina ovat nyt reformaatioliikkeen torjuneet yliopistot. Tutkimuksen peruskysymys saa näin uuden muodon: Mitä perinteisen katolisen uskon puolustajat vastasivat reformaatioliikkeen esittämään haasteeseen?

Vastaus tähän kysymykseen nousee jälleen kahdenlaisista lähteistä. Toisena lähderyhmänä ovat yliopistojen päätökset ja kannanotot, toisena opettajien henkilökohtaiset kannanotot.

Edelliseen ryhmään kuuluvat kannanotot olen yleensä löytänyt kirjallisuuden tai painettujen lähdejulkaisujen avulla. Joistakin yliopistoista on tutkimuksia tehty hyvin paljon, joistakin taas varsin vähän. Myös tutkimusten taso ja ikä vaihtelee suuresti. On kuitenkin luotettava siihen, että ainakaan merkittäviä kannanottoja ei ole jäänyt tähänastiselta tutkimukselta huomaamatta. Yleensä yliopistojen kannanotot on myös painettu. Alkuperäisiä arkistolähteitä olen näin käyttänyt yleensä vain silloin, kun olen kirjallisuudesta saanut tiedon jostakin niissä olevasta kannanotosta, mutta en sen täsmällistä sanamuotoa. Periaatteessa olisi tietysti ollut mahdollista lähteä käymään yliopistoja koskevat lähdesarjat läpi arkisto arkistolta. Uskon kuitenkin, että suuren työn tulos olisi ollut varsin laiha. Tällaisessa tutkimuksessa, jonka lähteet on siroteltu ympäri Eurooppaa, on käytännössä hyvin vaikea päästä metodioppaiden mukaiseen täydellisyyteen.

Yliopistojen opettajien henkilökohtaisia kannanottoja on selvitelty pääasiassa heidän reformaatioliikettä vastaan julkaisemiensa kiistakirjoitusten pohjalta. Näistä teoksista on osa jo 1500-luvulla kirjastojen kätköihin lähes unohtuneita ja reformaatiohistoriallisessa tutkimuksessa sivuun jääneitä. Onkin hämmästyttävää, miten vähän huomiota varhainen katolinen kontrolliteologia on saanut osakseen. Joistakin, etenkin katolisina pysyneissä

yliopistoissa vaikuttaneista oppineista on tutkimuksia. Sen sijaan toiset, erityisesti myöhemmin protestanttiseen uskoon siirtyneillä alueilla vaikuttaneet oppineet ovat jääneet sivuun. Tämä tutkimus pyrkii omalta osaltaan täyttämään reformaatioajan kokonaiskuvaan näin jäänyttä aukkoa.

Yliopistojen opettajat toki julkaisivat 1520-luvulla monia muitakin aiheita käsitteleviä teoksia. Niissä saattaa olla myös reformaatioliikettä tai yleensä kirkon magisteriumia koskevia kannanottoja. Tällaisia teoksia ei kuitenkaan — ensimmäisessä osassa esitetyn rajoituksen mukaisesti — ole otettu huomioon. Kirjeitä olen etsinyt vain kirjallisuuden antamien tietojen perusteella. Ilman tällaisia viitteitä en ole yrittänytkään lähteä etsimään niitä arkistoista. Julkaistuissa kirjekokoelmissa reformaatioliikkeen vastustajien kirjeitä taas on loppujen lopuksi varsin vähän.

Tutkimuksen kohteena ovat kaikki reformaatioliikkeeseen kantaa ottaneet Alppien pohjoispuolisen Euroopan yliopistot. Italian, Etelä-Ranskan, Espanjan ja Portugalin yliopistot on näin jätetty tutkimuksen ulkopuolelle. Tätä voi perustella sillä, että niiden piiristä mahdollisesti nousseilla kannanotoilla ei näytä olleen vaikutusta Alppien pohjoispuolella käytyyn keskusteluun. Pohjois-Ranskassa vain Pariisin yliopisto otti kantaa reformaatioliikkeeseen.¹ Tämä johtunee siitä, että Pariisin yliopisto oli vastaansanomaton teologinen auktoriteetti. Muiden yliopistojen (Orléans, Angers, Poitiers, Caen, Nantes ja Bourges) painopiste oli enemmän toisten tiedekuntien piirissä. Skotlannin pienistä yliopistoista eivät Aberdeen ja Glasgow joutuneet ottamaan kantaa reformaatioliikkeeseen.² Myös Saksan valtakunnan länsiosassa oli kaksi pientä yliopistoa, jotka kantaa ottamatta mukautuivat maallisen esivaltansa reformaatioliikkeen vastaiseen linjaan. Vaikka etenkin Sveitsin reformaattoreiden vaikutus tuntui keisarin perintömaihin kuuluvassa Franche Comtéssakin, ei Dôlen yliopisto kuitenkaan ottanut kantaa heidän opetukseensa.³ Myös

1 Ks. esim. Imbart de la Tourin (1914) ja Hemsallin [1973] esityksiä Ranskan reformaatioliikkeen alkuvaiheesta. Luonnollisesti on Pohjois-Ranskan pienistä yliopistoista kirjoitettu myös lukuisa joukko yliopistohistorioita ja muita erityistutkimuksia. Orléansin osalta esim. Bimbenet 1853, Angersin osalta Lens 1880, erityisesti s. 32, Poitiersin osalta Boissonnade 1932, erityisesti s. 111—112, Caenin osalta Prentout 1913, 290—300 ja 1932, 86—91, Nantesin osalta Jarnoux 1976, 193—199, Bourgesin osalta Dotzauer 1971, erityisesti s. 5—6, 21 ja 35.

2 Ks. s. 183.

3 Beaune & d'Arbaumont 1870, 130—131. Febvre 1907, 110—111 ja 1911, 74—76.

Trierin yliopisto pysytteli hiljaa.⁴ Ainakin yhden trieriläisen teologin tiedetään kuitenkin esiintyneen reformaation vastustajana.⁵ Unkarista on Pécsin yliopiston toiminnasta säilynyt joitakin vähäisiä tietoja vielä 1500-luvun puolelta.⁶ Sen kannanottoja reformaatioliikkeeseen lienee kuitenkin turha etsiä.

Saksassa hallitsi Lutherin ympärille syntynyt kiista hyvin selvästi teologista keskustelua 1520-luvulla. Perinteisen uskon puolustajat keskittyivät Lutherin ja hänen kannattajiensa väitteiden kumoamiseen. Sen sijaan jo Ranskassa ja Englannissa oli saksankielistä Keski-Eurooppaa ravisteleva reformaatioliike kaukaisempi asia. Vastarinta perinteistä kirkollisuutta kohtaan nousi suureksi osaksi toiselta, kotimaiselta pohjalta. Periaatteessa on huomioon otettu vain yliopistojen kannanotot Saksista ja Sveitsistä leviävään, katolisen kirkon jo tuomitsemaan reformaatioliikkeeseen. Ranskan ja Englannin välillä on kuitenkin tässä suhteessa selvä ero. Ranskan kirkon piirissä syntynyt uudistusliike oli varsin selväpiirteinen. Sitä on myös paljon tutkittu. Rajan voi näin vetää varsin pitkälti aikaisemman tutkimuksen perusteella. Englannin tilanne oli epämääräisempi. Rajanveto on siksi vaikeampaa. Uusin tutkimus korostaa kuitenkin Englannin reformaation kotimaista alkuperää.

Ajallisesti kolmas osa käsittää saman ajanjakson kuin toinen osa. Koska selviteltävänä on reformaatioliikkeen esittämään haasteeseen annettu vastaus, ei ole perusteltua rajata kolmatta osaa ajallisesti toista lyhyemmäksi. Tutkimusjakson pidentäminen vuoden 1528 alkukuukausia kauemmaksi taas olisi kasvattanut kolmannen osan suhteettoman laajaksi.

Alaviitteissä, lyhenteissä sekä lähde- ja kirjallisuusluettelossa on johdonmukaisuuden vuoksi noudatettu samaa linjaa kuin edellisissäkin osissa.

---

4 Zenz 1949, 35—38. Schmidt 1971, 293—295. Rublack 1978, 94.

5 Eichhoff 1832, 34—35.

6 Gabriel 1969, 34—35.

2. Yliopistojen asemaan ja kannanottoihin vaikuttaneita tekijöitä

Vuoden 1521 puoliväliin tultaessa olivat sekä paavi että Saksan valtakunta ratkaisseet kantansa Lutherin ympärille syntyneeseen kiistaan. Paavin 3.1.1521 antama *Decet Romanum Pontificem* -bulla, jolla Luther ja hänen kannattajansa erotettiin katolisesta kirkosta, sekä keisarin 26.5.1521 antama Wormsin edikti antoivat yhdessä juridisen perustan Lutherin vastaisille toimille.¹ Jo suhtautuminen Wormsin ediktiin osoitti kuitenkin, että kiista oli itse asiassa kaikkea muuta kuin ratkaistu — tai ehkä paremminkin sanottuna — sitä ei voitu ratkaista paavin bullien tai keisarin ediktien avulla. Lutherin radikaali sola scriptura -periaate ja hänen valtakunnan piiristä löytämänsä kannatus olivat jo vieneet pohjan tällaisilta keinoilta. Wormsin ediktiä ei julkaistukaan kaikkialla Saksassa. Ainakaan Saksin vaaliruhtinaskunnan osalta keisari ei sitä ilmeisesti odottanutkaan.² Lisäksi on huomattava, että Wormsin edikti oikeastaan oli vain periaatteellinen kannanotto Lutherin opetukseen. Wittenbergin reformaatioliikkeen syntyminen syksyllä 1521 muutti tässä suhteessa tilanteen. Lutherin ja hänen kannattajiensa opetus sai nyt Saksin vaaliruhtinaskunnassa ja pian sen rajojen ulkopuolellakin konkreettisen hahmon. Jumalanpalvelus ja seurakunnan elämä alkoi saada uusia muotoja.³

---

1 Bulla on painettuna Mirbt & Aland 1967, 513—515. Wormsin edikti on painettuna RTA 2, 643—659. Wormsin ediktin antamisesta ja luonteesta Borth 1970, 121—129.

2 Borth 1970, 129—131.

3 Borth 1970, 131. Brecht 1971, 476.

Valtakunnanhallitus antoikin 20.1.1522 reformaatioliikettä koskevan käskykirjeen. Siinä lueteltiin reformaatioliikkeen konkreettisia muotoja ja uudistuksia. Ne oli torjuttava taitavien saarnaajien avulla, mutta muuten oli jätävä odottamaan tulevien valtiopäivien tai konsiilin päätöstä asiasta.⁴ Paavin ja keisarin jo tekemistä ratkaisuksista huolimatta valtakunnanhallitus katsoi näin parhaaksi koettaa vain rauhoittaa tilannetta ja käsitellä kiistaa aivan kuin sitä ei olisi vielä kokonaan ratkaistu.⁵ Myöskään Lutherin julkisuuteen palaamiseen valtakunnanhallitus ei puuttunut.⁶ Oli selvää, että valtakunnanhallituksen asenne tarjosi reformaatioliikkeelle laajenemismahdollisuuksia ja loi epävarmuutta sen vastustajien piiriin.

Saksan hajanaisen valtakunnan piirissä oli todellinen valta ruhtinaiden käsissä. Reformaatioliikkeen syntyminen ja leviäminen pakotti ruhtinaat ottamaan kantaa. Reformaatioliikkeeseen kielteisen kannan omaksuneiden ruhtinaiden oli ryhdyttävä tarpeen mukaan käytännön toimiin. Valtakunnanhallituksen käskykirjeen jälkeen useat heistä julkaisivatkin omat käskykirjeensä alamaisiaan varten. Näin tekivät esimerkiksi Saksin herttua Yrjö helmikuussa 1522,⁷ Brandenburg ja Baijeri maaliskuussa 1522⁸ sekä Württembergin habsburgilainen hallitus marraskuussa 1522.⁹ Ruhtinaiden käskyjä oli heidän alueellaan olevien yliopistojen vaikea olla tottelematta. Samanlainen oli tilanne myös Saksan valtakunnan ulkopuolella.

Ruhtinaiden tavoin myös Saksan piispat suhtautuivat Wormsin ediktiin ja valtakunnanhallituksen käskykirjeeseen hyvin eri tavalla. Toiset ryhtyivät tarmokkaisiin toimiin reformaatioliikettä vastaan (esimerkiksi Meissenin ja Merseburgin piispat), toiset taas puuttuivat asiaan vain hyvin vastahakoisesti.

Myös yliopistojen kannalta hyvin tärkeä oli paavin asenne. Leo X:n kuoltua 1.12.1521 valittiin paaviksi alankomaalaissyntyinen Tortosan arkkipiispa Adriaan van Utrecht (Hadrianus VI). Uusi paavi ei luottanut keisarin kykyyn ratkaista reformaatioliikkeen aiheuttama ongelma. Sen sijaan hän oli valmis myöntämään kirkon epäkohdat ja ryhtymään Saksassa yleisesti vaadittuihin reformeihin. Siksi hän kääntyi vuosina 1522—1523 Nürnbergissä pidettyjen

---

4 Käskykirje on painettuna Gess 1905, 250—252.

5 Lähemmin Borth 1970, 132.

6 Lähemmin Borth 1970, 132—133.

7 Ks. s. 187. Borth 1970, 133.

8 Ks. s. 71 ja s. 212. Borth 1970, 134.

9 Ks. s. 147. Borth 1970, 134.

valtiopäivien yhteydessä suoraan valtakunnan säätyjen puoleen ja toivoi niiltä Wormsin ediktin täytäntöönpanoa.¹⁰ Paavin yritys selvittää Lutherin ympärille syntynyt kiista tällä tavalla ei kuitenkaan onnistunut. Sen sijaan valtiopäivät toivat päätöksessään esiin paavin kannalta vaarallisen ajatuksen vaatimalla, että kiista olisi ratkaistava yleisessä, vapaassa kirkolliskokouksessa, jonka keisari ja paavi kutsuisivat vuoden kuluessa koolle johonkin Saksan kaupunkiin.¹¹

Hadrianus VI:n tavoitteisiin kuului myös Saksan kyyvykkäimpien ja arvovaltaisimpien oppineiden vetäminen mukaan reformaatioliikkeen vastaiseen taisteluun. Nürnbergin valtiopäivien aikana paavi kääntyi siksi kirjeitse ainakin Erasmus Rotterdamilaisen ja Johannes Eekin sekä Heidelbergin ja Kölnin yliopistojen puoleen. Näillä 1.12.1522 päivätyillä kirjeillä hän pyysi vastaanottajia osallistumaan kirjalliseen taisteluun Lutheria ja hänen kannattajiaan vastaan.¹² Myös Baselin yliopisto sai talvella 1522—1523 samansisältöisen kirjeen.¹³

Hadrianus VI:n kuolema 14.9.1523 muutti tilanteen. Uusi Medici-sukuinen paavi Klemens VII oli kiinnostunut enemmän suurpolitiikasta kuin Saksan kirkon epäkohdista ja reformaatioliikkeestä. Paavi harjoitti yhdessä Ranskan kuninkaan kanssa keisarin vastaista politiikkaa ja yritti näin horjuttaa Habsburgien valtaa Italiassa. Tämä johti lopulta keisarin paavin vastaiseen sotaretkeen ja Rooman ryöstöön (Sacco di Roma 6.5.1527).¹⁴ Reformaatioliikettä kannattavat ruhtinaat taas käyttivät paavin ahdinkotilaa hyväkseen Pohjois-Euroopassa saakka.¹⁵ Näin suurpoliittiset tapahtumat vaikuttivat myös yliopistojen asemaan.

Saksan tilanteen kannalta merkittävää oli myös se, että keisari Maksimilianin jälkeensä jättämä poliittinen tyhjiö tuntui Etelä-Saksassa vielä Wormsin valtiopäivien jälkeenkin. Keisari Kaarle V ja hänen veljensä Ferdinand olivat tosin sopineet Wormsissa huhtikuussa 1521, että Ferdinand saisi Itävallan viisi herttuakuntaa. Lopullisesti Habsburgien maiden jako sovittiin seuraavan

10 Borth 1970, 135—136.

11 Valtiopäivien päätös 9.2.1523; RTA 3, 746. Borth 1970, 139—140.

12 Paavi Hadrianus VI Erasmus Rotterdamilaiselle 1.12.1522; OE 5, 145—150. Toisista kirjeistä ks. s. 58, 74 ja 144. Myös Pastor 1907, 99.

13 Lähemmin Arffman 1985, 177—178.

14 Seppelt 1957, 438—443.

15 Esim. Westman 1918, 387.

vuoden alussa. Tammi—helmikuussa 1522 Brysselissä solmituilla salaisilla sopimuksilla Ferdinand sai haltuunsa Itävallan lisäksi myös Tirolin, Habsburgien Reinin varrella olevat perintömaat ja vuonna 1519 Habsburgien haltuun joutuneen Württembergin. Kesäkuussa 1522 arkkiherttua saapui Alankomaista Itävaltaan, otti johdon käsiinsä ja lopetti näin epävarmuuden ajan.¹⁶ Elokuussa 1523 Ferdinand kutsui neuvoksekseen ja rippi-isäkseen Konstanzin hiippakunnan yleisvikaarin oikeustieteen tohtori Johannes Fabrin. Reformaation päättäväisenä ja tarmokkaana vastustajana tunnettu Fabri pyrki nostamaan arkkiherttuan alueilla olevat yliopistot (Wien, Freiburg im Breisgau ja Tübingen) uuden ajan vaatimusten tasolle ja saamaan ne mukaan reformaatioliikkeen vastaiseen taisteluun.¹⁷ Alkukesällä 1524 arkkiherttua päätti tukahduttaa reformaatioliikkeen täydellisesti hallitsemillaan alueilla.¹⁸

Uuden käänteän arkkiherttuan politiikkaan toi Mohácsin taistelu elokuussa 1526. Böömin ja Unkarin kuninkaan Ludvig II:n kuolema avasi Ferdinandille tien Böömin ja Unkarin valtaistuimille. Myös Prahan yliopisto joutui näin Habsburgien vaikutuspiiriin. Samalla Ferdinand joutui kuitenkin kiinnittämään yhä enemmän huomiotaan taisteluun Unkarista ja sotaan turkkilaisia vastaan.¹⁹

Uuden paavin Klemens VII:n kirkkopoliitiikka johti jo vuoden 1524 Nürnbergin valtiopäivillä kuurian kannalta hyvin arveluttaviin päätöksiin. Koska paavin legaatti Lorenzo Campeggi torjui ohjeidensa mukaisesti saksalaisten reformivaatimukset, valtiopäivät joutuivat etsimään toisenlaista ratkaisua.²⁰ Perinteistä uskoa puolustavat ruhtinaat ymmärsivät, että yleisen kirkolliskokouksen koolle kutsuminen ei olisi lähitulevaisuudessa mahdollista. Toisaalta he ymmärsivät, että konsiilin odottaminen koitui reformaatioliikkeen hyödyksi. Tässä tilanteessa kansalliskonsiili näytti ainoalta keinolta Saksan kirkon epäkohtien poistamiseen ja reformaatioliikkeen tukahduttamiseen. Paavin legaatti vastusti kansalliskonsiilis suunnitelmaa: Saksan konsiili voisi toimia paavista riippumatta ja jopa kääntyä paavia vastaan sekä johtaa näin koko Saksan eroon Pietarin istuimesta.²¹ Legaatin kannasta välittämättä

16 Wandruszka 1961, 82. Hantsch 1969, 228—229.

17 Oberman 1977, 309, 315. Fabrista lähemmin Oberman 1977, 281—282.

18 Brecht 1971, 480.

19 Lähemmin Hantsch 1969, 230—234.

20 Borth 1970, 145—147.

21 Iserloh 1975, 217—218.

valtiopäivät päättivät kuitenkin huhtikuussa 1524 kansalliskonsiilin koolle kutsumisesta. Lutherin ympärille syntynyt kiista olisi näin voitu ratkaista väittelyjen ja valtakunnan päätöksen avulla. Kirkollisiin rangaistuksiin (esimerkiksi ekskommunikaatioon) ei olisi tarvinnut turvautua. Edellytyksenä oli tietenkin se, että reformaatioliikkeen kannattajat olisivat suostuneet sovitteluratkaisuun.²²

Valtiopäivien päätös sisälsi ristiriitaisilta tuntuvia kohtia. Toisaalta siinä päätettiin Wormsin ediktin toimeenpanosta, mutta vain, mikäli se olisi mahdollista.²³ Kansalliskonsiilin päätöksiä luonnehdittiin tilapäisiksi; lopullisesti niistä päättäisi vasta paavin kutsumana kokoontuva yleinen kirkolliskokous.²⁴ Toisaalta jo pelkkä päätös kansalliskonsiilin koolle kutsumisesta vastoin paavin tahtoa ja hänen suorittamansa Lutherin ekskommunikoinnin jälkeen jätti tavallaan avoimeksi, oliko Lutheria todella kohdeltava hereetikkona.²⁵ Valtiopäivien päätöksen mukaan säätyjen tuli muodostaa tulevan kansalliskonsiilin ydin. Konsiilin oli määrä kokoontua Speyerissa jo 11.11.1524.²⁶

Yliopistojen kannalta oli tärkeää se, että säätyjen tuli valtiopäivien päätöksen mukaan saattaa riidanalaiset kysymykset oppineidensa tutkittavaksi. Uusien opettajien kirjoitukset voitaisiin sen jälkeen käsitellä Speyerissa, erottaen hyvä opetus huonosta ja päättää näin Saksan kirkon opista.²⁷

Sen jälkeen, kun valtakunnan käskynhaltija, arkkiherttua Ferdinand oli ilmoittanut säätyjen päätöksestä, Saksassa alettiin valmistautua tulevaan kansalliskonsiiliin.²⁸ Ruhtinaat ottivat valtiopäivien jälkeen yhteyttä yliopistoihinsa.²⁹ Keisarin lähettiläs Johann Hannart neuvoi jo huhtikuussa Kaarlela lähettämään Speyeriin jonkun Louvainin yliopiston kuuluisan tohtorin, jotta reformaatioliikkeen kannattajat jäisivät väittelyssä häviölle.³⁰ Vastaavasti

22 Borth 1970, 153.

23 Valtiopäivien päätös 18.4.1524; RTA 4, 603 r. 22—27.

24 Em. päätös; RTA 4, 604 r. 9—18.

25 Borth 1970, 149.

26 Valtiopäivien päätös 18.4.1524; RTA 4, 604 r. 18—27. Suunnitellun kokouksen poikkeuksellisesta luonteesta lähemmin Borth 1970, 153—154.

27 Valtiopäivien päätös 18.4.1524; RTA 4, 605 r. 1—14. Myös Oberman 1977, 309 alav. 12.

28 Borth 1970, 151—152.

29 Ks s. 60, 145, 150, 162, 191, 202.

30 Johann Hannartin Michel Gillisiä koskeva lausunto keisarille 26.4.1524; Lanz 1844, 127.

Saksin vaaliruhtinaan neuvokset suosittelivat vielä kesällä, että vaaliruhtinas kutsuisi Wittenbergin ja Erfurtin yliopistojen oppineita ja Raamattuun perehtyneitä opettajia neuvottelemaan Lutherin opista.³¹

Jo päätetystä kansalliskonsiilista ei kuitenkaan lopulta tullut mitään. Kansalliskonsiili ei sopinut Espanjassa oleskelevan keisarin suunnitelmiin. Siksi Kaarle V kielsi konsiilin Burgosissa 15.7.1524 antamallaan käskykirjeellä. Syyskesällä tieto siitä levisi kautta Saksan.³²

Valtiopäivien päätöksen raukeaminen teki selväksi, että Saksan valtakunta ei kyennyt tekemään yhtenäisiä, kaikkia sitovia päätöksiä reformaatioliikkeen suhteen. Wormsin ediktii ei voitu panna kaikkialla täytäntöön. Toisaalta perinteistä uskoa aktiivisimmin puolustavat ruhtinaatkin vaativat kirkon epäkohtien korjaamista. Nämä vaatimukset oli mahdollista sovittaa yhteen paavin kirkkopolitiikan kanssa. Paavin legaatti Lorenzo Campeggi pyrkikin Nürnbergin valtiopäivien jälkeen kokoamaan perinteistä uskoa puolustavat ruhtinaat ja piispat päättämään tarpeellisista uudistuksista ja reformaatioliikkeen tukahduttamisesta.³³

Legaatilla olikin menestystä: Itävallan ja Baijerin hallitsijat sekä heidän alueillaan toimivat kaksitoista piispaa kokoontuivat hänen johdolla jo 27.6.1524 Regensburgiin.³⁴ Kokouksessa sovittiin tarpeellisista kirkollisista uudistuksista³⁵ ja Wormsin ediktin toimeenpanosta sensuurin ja kerettäläis-lainsäädännön avulla.³⁶ Muutamat kokouksen päätöksistä koskivat yliopistoja. Regensburgin sopimuksessa päätettiin, että kaikkien Wittenbergissä opiskelevien tuli siirtyä kolmen kuukauden kuluessa niihin yliopistoihin, jotka eivät levittäneet hereettistä oppia. Wittenbergin yliopistoon lähteminen kiellettiin, ja tämän kiellon rikkojia uhattiin hengellisten virkojen menettämislä. Wittenbergissä opiskelevilla ei olisi myöskään lupa opettaa Etelä-Saksan yliopistoissa.³⁷ Kokouksen päätökset sisältävä käskykirje julkaistiin kokouksen jälkeen niin Habsburgien alueilla kuin Baijerissakin.³⁸ Reformaatioliik-

31 Saksin herttua Juhana vaaliruhtinaalle 25.7.1524; RTA 4, 794.

32 Hagenmaier 1968, 30. Borth 1970, 158—160. Iserloh 1975, 218.

33 Iserloh 1975, 218.

34 Osanottajien tavoitteista ja käydyistä neuvotteluista lähemmin Borth 1970, 161—164.

35 Regensburgin reformijärjestys 7.7.1524; ARC, 334—344.

36 Regensburgin sopimus 6.7.1524; ARC, 329—334.

37 ARC, 332.

38 Lähemmin Pfeilschifter 1959, 363—366 ja Brecht 1971, 480.

keen vastaisen toiminnan tehostuminen tuntui pian yliopistoissakin.³⁹ Sen sijaan Campeggin yritykset saada kokouksen päätökset koskemaan koko Saksan kirkkoa epäonnistuivat.⁴⁰

Kevään 1525 talonpoikaissodan seuraukset olivat yliopistojen kannalta katsottuna moninaiset. Muutamia yliopistoja kapina kosketti hyvinkin läheisesti.⁴¹ Talonpoikaissodan seurauksena opiskelijoiden määrä laski. Näin yliopistojen merkitys väheni. Samaan suuntaan vaikutti myös ruhtinaiden otteen kiristyminen. Ilmapiiri oli muuttunut. Keskustelulla, kirjoilla ja traktaateilla ei näyttänyt olevan enää sellaista merkitystä kuin reformaatioliikkeen alkuvuosina. Koska reformatorista saarnaa varsin yleisesti pidettiin kapinan eräänä syynä, tarjosi talonpoikaissota omalla tavallaan myös tehokkaita aseita reformaation vastustajien käteen.

Suurpoliittinen tilanne näytti muuttuvan 14.1.1526 solmitun Madridin rauhan jälkeen. Ranska oli lyöty. Keisarilla näytti olevan vapaat kädet Saksan asioiden suhteen. Kesällä 1526 Speyeriin kokoontuneet valtiopäivät eivät kuitenkaan tuoneet keisarin toivomaa ratkaisua. Paavi oli onnistunut kokoaamaan keisarin vastustajat 22.5.1526 solmittuun Cognacin liittoon, ja arkkiherttua tarvitsi valtakunnan tukea Unkarin puolustamiseen. Arkkiherttua jouduikin hyväksymään valtiopäivien päätöksen.⁴² Sen mukaan uskoa koskevis-
sa asioissa ei saanut panna toimeen uudistuksia, vaan ne oli jätettävä tulevan yleisen kirkolliskokouksen tai kansalliskonsiilin ratkaistavaksi. Siihen saakka tuli ruhtinaiden ja valtakunnankaupunkien niissä asioissa, joista Wormsin ediktissä oli säädetty, pitää kiinni siitä, mistä he uskoivat voivansa vastata Jumalan ja keisarin edessä.⁴³ Epämääräistä sanontaa saattoi kumpikin osapuoli tulkita omalla tavallaan.

Näin oli jälleen osoittautunut, että Saksan valtakunta ei kyennyt tekemään reformaatioliikkeen suhteen päätöstä, jonka taakse kaikki valtakunnan todelliset vallankäyttäjät olisi voitu saada. Seurauksena oli syvenevä vastakohtaisuus. Reformaatioliikkeen pohjoissaksalaiset vastustajat olivat muodostaneet jo kesällä 1525 Dessaun liiton. Talonpoikaissodan jälkeistä tilannetta ja

---

39 Ks. s. 92, 150.

40 Iserloh 1975, 219—220.

41 Ks. s. 60, 122.

42 Iserloh 1975, 220—221.

43 Valtiopäivien päätös 27.8.1526; DRA 2, 273—274.

yliopistojen sivuun jäämistä kuvaa hyvin se, että yliopistoista ei ollut Dessauin sopimuksessa mitään puhetta.⁴⁴ Keväällä 1526 solmivat Saksin vaaliruhtinas Juhana ja Hessenin maakreivi Filip Dessauin liiton vastapainoksi Torgaun liiton, johon myöhemmin yhtyi muitakin ruhtinaita.⁴⁵ Saksa alkoi näin jakaantua kahteen leiriin ja ruhtinaiden ote kiristyi.

Reformaatioliike hallitsi 1520-luvun hengellistä kenttää ainakin Saksassa hyvin selvästi. Sen sola scriptura -periaate oli vaikuttavan yksinkertainen ja helposti omaksuttavissa. Reformaattoreiden voimana oli väkevä lupaus paremmasta, reformoidusta kirkosta. He saattoivat käydä hyökkäykseen vapaina menneisyyden taakoista ja ympärillä olevan kirkon vääristymistä. Toisaalta katolisen kirkon puutteet olivat kaikille ilmeiset. Reformaatioliikkeen vastustajat olivatkin vaikean tehtävän edessä. Reformaattoreiden arvosteleminen merkitsi helposti katolisen kirkon vääristymien hyväksyjäksi ja puolustajaksi leimautumista.⁴⁶

Myöhäiskeskiajalla oli totuttu ratkaisemaan opilliset kiistat kirkko-oikeuden avulla ja sen tarjoamissa puitteissa. Myös yliopistoilla, väittelyillä ja skolastisella teologialla oli tässä järjestelmässä oma paikkansa. Nyt reformaatioliike oli särkenyt nämä puitteet. Tätä oli monen aluksi vaikea ymmärtää, sillä myöhäiskeskiajankin teologia ja kirkollinen elämä oli ollut varsin monimuotoista. Reformaatioliikkeen pystyvimmat vastustajat oivalsivat kuitenkin nopeasti, että nyt ei enää ollutkaan kysymys epäselvien asioiden selvittämisestä disputaation perinteisten sääntöjen mukaisesti ja katolisen kirkon puitteissa. Oli kysymys aivan toisenlaisista perusteista lähtevän haasteen kohtaamisesta. Niillä aseilla ja perusteilla, joihin oli totuttu luottamaan, ei enää ollutkaan arvoa. Ennen kaiken arvostelun yläpuolella olleet auktoriteetit eivät merkinneetkään enää mitään.⁴⁷ Jo raamattuhumanismi oli leimannut skolastisen metodin vanhentuneeksi ja riittämättömäksi sekä vaatinut paluuta lähteille. Skolastisessa metodissa ei ollut enää tehoa, mutta siitä oli vaikea luopuakin, koska monet pelkäsivät myös katolisen kirkon opin joutuvan samalla vaaraan.⁴⁸

---

44 Dessauin sopimus 19.7.1525; Gess 1917, 352—353.

45 Iserloh 1975, 220.

46 Iserloh 1975, 201—202.

47 Tästä myös Fraenkel 1978, 26.

48 Tästä myös Jedin 1951, 316.

Reformaatioliike oli Jumalan ehdottaman, luotettavaksi ja selväksi koetun sanan julistamista, saarnaa. Se käytti kansan omaa kieltä ja vetosi kansaan. On selvää, että oppineiden keskeiseen latinankieliseen disputaatioon kasvatettujen yliopistoteologiien täytyi tuntea itsensä reformaatioliikkeen edessä helposti avuttomiksi. Saarnatuolit ja kirjapainotekniikka toki olivat yleensä myös reformaatioliikkeen vastustajien käytettävissä, mutta se ei sinänsä riittänyt. Reformaatioliikkeen menestyksellinen kohtaaminen vaati myös uudenlaisen asioiden käsittelyn, esittämistavan ja tyylin omaksumista.⁴⁹

Heti ensimmäiseksi reformaatioliikkeen vastustajat joutuivat pohtimaan perusteitaan. Oliko reformaatioliike kohdattava sen omilla aseilla ja yritettävä kumota reformaattoreiden väitteet pelkän Raamatun avulla? Missä määrin oli sen lisäksi nojaututtava myös muuhun traditioon? Olivathan reformaattorit toki itsekin perustelleet väitteitään myös traditiolla.⁵⁰ Tähän liittyi toinen, käytännöllisempi ongelma: oliko reformaattoreiden kirjoitukset yritettävä kumota perinteiseen tapaan kohta kohdalta vai oliko yritettävä etsiä toisia, ehkä tehokkaampia metodeja?⁵¹ Ja edelleen: oliko koetettava osoittaa reformaattoreiden väitteet kirkon jo tuomitsemien heresioiden uudistamiseksi vai oliko koetettava kuunnella, mitä reformaattorit todella sanoivat?⁵²

Myös reformaatioliikkeen näkemysten muuttuminen vaikeutti sen vastustajien toimintaa. Reformaatioliike oli vasta etsimässä uusia hengellisen elämän muotoja. Se eteni sekä opissaan että jumalanpalveluksessaan yhä kauemmaksi perinteisestä katolisesta uskosta. Luther näyttää jo vuonna 1520 olleen selvillä tästä tilanteesta ja sen tarjoamista eduista. Hän nimittäin kirjoitti *De captivitate Babylonica Ecclesiae* -teoksessaan: ”Aion joutua vähän heidän edelleen, niin että kun maineikkaat voittajat juhlivat yhdestä kerettiläisyydestäni saavuttamaansa voittoa (niin kuin he luulevat), niin minä kesken kaiken valmistelenkin jo uutta.”⁵³ Reformaatioliikkeen vastustajat joutuivatkin helposti tyytymään pelkkään puolustautumiseen. Reformaattoreiden kirjoituksia ilmestyi suoranaisena tulvana. Kun vastustajat olivat saaneet vastattua yhteen, oli jo ilmestynyt uusia. Näin reformaatioliikkeen vastustajat

---

49 Iserloh 1975, 203.

50 Iserloh 1975, 204.

51 Fraenkel 1967, 110—111. Lortz 1968, 18. Iserloh 1975, 202.

52 Jedin 1951, 316—317.

53 WA 6, 501 r. 7—9. Suomennos Yrjö Loimarannan ja Heidi Ollikaisen.

jäivät helposti jälkeen. Viimeinen sana näytti olevan aina reformaattoreilla.⁵⁴ Johannes Eck valittikin vuonna 1526, että luterilaiset olivat ahkeria kirjoittamaan itse kirjoja, mutta eivät halunneet vastata heihin kohdistettuun kritiikkiin.⁵⁵

Toisaalta reformaatioliikkeen syntyminen talvella 1521—1522 ja sen leviäminen seuraavina vuosina helpotti vastustajien tehtävää. Nimenomaan messun muuttaminen teki selväksi, että nyt ei ollut enää kysymys teoreettisesta keskustelusta, vaan isiltä perityn uskon ytimeen kajoamista.⁵⁶ Myös reformaatioliikkeen vastustajat alkoivat vähitellen löytää kaikupohjaa opetukselleen

---

54 Lortz 1965, 18—19. Iserloh 1975, 202—203.

55 De sacrificio missae; DSM, 139: Hoc unum iam dixerim, cum Lutherani tam studiosi sint in libris edendis et saepius quam cuniculi pariant; cur nullus unquam Coclaeo super eo libro, sicut et multis aliis, responderit?

56 Lortz 1968, 15. Iserloh 1975, 204—205.

3. Pariisin, Louvainin, Kölnin ja Ingolstadtin yliopistot käyvät taistelemaan kirkon auktoriteetin puolesta

3.1. Pariisi

3.1.1. Pariisin teologinen tiedekunta puolustaa auktoriteettiaan

Pariisin yliopiston teologinen tiedekunta oli pitkän harkinnan jälkeen antanut 15.4.1521 lausunnon Lutherin opeista ja todennut ne hereettisiksi. Teologisella tiedekunnalla oli vanhastaan suuri opillinen arvovalta koko läntisen kristikunnan piirissä.¹ Teologien lausunnon käytäntöön soveltaminen riippui kuitenkin Ranskassakin kuningaskunnan ja kirkon johtajista.²

Ranska oli voimakas valtio, joka kilpaili Habsburgien kanssa kristikunnan johtoasemasta. Kuningasvaltaan liittyi myös tietty hengellinen arvovalta ja pyhyys. Ranskan kuninkaat olivat vähitellen saavuttaneet yhä suuremman vallan kirkon asioissa. Vuoden 1516 konkordaatissa myös paavi oli hyväksynyt kuninkaan johtoaseman. Kuningaskunnan johdon näkökulmasta katsottu-

---

1 Lähemmin Hempsall [1973], 37—39.

2 Teologisesta tiedekunnasta on yleisesti käytetty nimeä Sorbonne. Tälle ei ole kuitenkaan perusteita 1500-luvun lähteissä. Lähemmin Farge 1985, 4—5.

na reformaatioliikkeen leviäminen Ranskaan näyttikin lähinnä jo saavutettuja etuja uhkaavalta vaaralta. Toisaalta Frans I ei pitänyt Saksan reformaatioliikettä todellisenä uhkana Ranskalle.³ Pariisista katsottuna kuningas oli kuitenkin kaukana. Frans I piti hoviaan Loiren laakson linnoissa ja oli sittemmin pitkään Italian sotaretkellä.

Pariisissa aikoinaan olleesta hovista oli jäljellä vain Pariisin parlamentti, Ranskan ylin oikeusistuim. Se oli kuninkaan nimissä kieltänyt jo maaliskuussa 1521 julkaisemasta ja myymästä kirjoja, joita teologinen tiedekunta ei ollut tarkastanut.⁴ Tuomittuaan huhtikuussa Lutherin opit teologinen tiedekunta kääntyi Pariisin parlamentin puoleen.⁵ Tiedekunnan päätöksillään ei sinänsä ollut juridista sitovuutta. Siksi tiedekunta tarvitsi välttämättä maallisen esivallan — Ranskassa nimenomaan Pariisin parlamentin — hyväksymisen päätöksilleen. Keskiaikaisen ajattelun mukaisesti parlamentti katsoikin uskon yhtenäisyyden säilyttämisen tärkeäksi ja ryhtyi tukemaan teologista tiedekuntaa.⁶ Kesäkuussa parlamentti kielsi uudelleen painamasta tai myymästä Raamattua ja uskoa koskevia kirjoituksia ennen kuin teologinen tiedekunta olisi tarkastanut ne.⁷ Teologisen tiedekunnan asema sensorina ja opin valvojana oli näin saanut vahvistuksen. Muodollisesti parlamentin kiellot eivät kuitenkaan liittyneet mitenkään juuri Lutherin asiaan.⁸

Teologisen tiedekunnan ja parlamentin päätökset osoittautuivat aivan tehottomiksi aseiksi.⁹ Jo heinäkuussa tiedekunta valitti parlamentille hereettisten kirjojen levittämistä.¹⁰ Parlamentti kielsikin elokuun alussa selvin sanoin painamasta ja myymästä Lutherin teoksia sekä vaati niiden omistajia luovuttamaan omat kappaleensa viranomaisille.¹¹ Tämänkin käskykirjeen vaikutus näyttää jääneen vähäiseksi. Teologinen tiedekunta kääntyi siksi syyskuun

---

3 Farge 1985, 254.

4 Bos 1974, 245. Farge 1985, 214.

5 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 6.5.1521; Clerval 1917, 289. Bos 1974, 244—245.

6 Tästä erityisesti Hemsall [1973], 120—121. Teologisen tiedekunnan ja parlamentin läheinen yhteistyö oli alkanut jo vuoden 1516 konkordatin vastustamisesta. Farge 1985, 253.

7 Bos 1974, 245. Farge 1985, 214.

8 Lähemmin Bos 1974, 245.

9 Tästä myös Farge 1985, 213.

10 Imbart de la Tour 1914, 170. Hemsall [1973], 123.

11 Lovy 1959, 79. Bos 1974, 245—246. Farge 1985, 214.

alussa uudelleen parlamentin puoleen ja vetosi sen omiin päätöksiin, joilla tiedekunnan tuomitsemien kirjoitusten myynti oli kielletty.¹²

Syksyllä tilanne muuttui teologisen tiedekunnan kannalta katsottuna entistäkin huolestuttavammaksi. Melanchthonin tiedekuntaa vastaan kesällä julkaisema teos saapui Pariisiin ja sai suuren suosion. Jopa artistinen tiedekunta salli jäsentensä lukea sitä.¹³ Tässä tilanteessa teologinen tiedekunta vetosi ratkaisevaan auktoriteettiin. Se otti yhteyttä kuninkaaseen. Marraskuun lopulla julkaistiinkin kuninkaan käskykirje, jolla Lutheria suosivien tai puolustavien kirjoitusten julkaiseminen kiellettiin. Parlamentin elokuussa antamaa kieltoa oli toteltava ja sen uhmaajat tuomittava maanpakoon.¹⁴ Näin osoittautui, että viime kädessä kuninkaan kanta ratkaisi Ranskan kirkon suunnan. Ei edes koko yliopisto ollut varauksitta teologisen tiedekunnan takana. Teologien johtoryhmällä oli kuitenkin takanaan kuninkaan tahto, ja se riitti. Joulukuun alussa pitämässään kokouksessa teologinen tiedekunta kuuli selostuksen parlamentin ja kuninkaan antamien käskyjen toimeenpanosta.¹⁵

Vuoden 1521 tapahtumat olivat osoittaneet Lutherin pariisilaisille vastustajille, miten vaikeaa oli vastustaa uusia oppeja pelkkien kieltojen avulla. Maaliskuussa 1522 Pariisissa kokoontunut Sensin arkkihiippakunnan synodi ei tyytynytkään pelkkään hereetikkojen kirjojen tuomitsemiseen. Se pyysi lisäksi parlamentilta apua ja päätti papiston moraalin kohottamiseen tähtäävistä reformeista. Parlamentti julkaisikin kesäkuussa 1521 antamansa kiellon uudelleen.¹⁶ Kuningaskunnan ja Ranskan kirkon johto näytti näin hyväksyvän teologisen tiedekunnan päätöksen ja toimivan sen mukaisesti. Tiedekunta saattoi seuraavinakin vuosina nojautua parlamentin vuosina 1521—1522 tekemiin päätöksiin.¹⁷

Käytännössä tilanne oli kuitenkin monitahoisempi. Ranskan kirkko oli

---

12 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 2.9.1521; Clerval 1917, 295. Lovy 1959, 79. Bos 1974, 246.

13 Lähemmin Hemsall [1973], 124—125.

14 Lovy 1959, 79. Hemsall [1973], 125—126.

15 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 2.12.1521; Clerval 1917, 302. Clerval 1917, 305—306 alav. 21. Lovy 1959, 79.

16 Imbart de la Tour 1914, 171, 208. Hemsall [1973], 126.

17 Esim. teologisen tiedekunnan lausunto Louis de Berquinin teoksista 26.6.1523; CJ 1:2, 404. Tiedekunnan lausunto Melanchthonin teoksista 6.10.1523; CJ 1:2, 407—408.

varsin sekavassa tilassa, ja rappion merkit olivat ilmeiset.¹⁸ Kirkon uudistusta toivottiin yleisesti. Muutamissa hiippakunnissa olikin laadittu reformiohjelmia.¹⁹ Ranskassa vaikutti myös lähinnä raamattuhumanismin pohjalta nousut kirkollinen uudistusliike. Sen tunnetuin vaikuttaja oli Jacques Lefèvre d'Étaples (Jacobus Faber Stapulensis).²⁰ Vuoteen 1521 tultaessa oli Pariisin lähellä olevasta Meaux'n hiippakunnasta muodostunut uudistusliikkeen merkittävin tukialue.²¹ Liike oli jo joutunut ristiriitaan Pariisin teologisen tiedekunnan johdon kanssa. Kiistan ytimenä oli kysymys liturgisen perinteen auktoriteetista Raamatun rinnalla.²² Kuningas Frans I suhtautui myönteisesti raamattuhumanismiin ja sen pohjalta nousseeseen uudistusliikkeeseen.²³ Pariisin yliopiston teologinen tiedekuntakaan ei ollut yksimielinen; uudistusliikkeellä oli kannattajia senkin piirissä.²⁴ Heistä merkittävimpiä olivat teologian tohtorit Pierre Caroli, Martial Mazurier ja Jacques Merlin.²⁵

Tämän tutkimuksen rajauksen mukaisesti emme ota huomioon Pariisin yliopiston kannanottoja raamattuhumanismin pohjalta syntyneeseen ranskalaiseen uudistusliikkeeseen. On kuitenkin huomattava, että teologisen tiedekunnan johdolle oli edullista koettaa leimata myös raamattuhumanistinen uudistusliike luterilaisuudeksi ja sellaisena kielletyksi.²⁶ Tiedekunnan johtoryhmä tuskin näkikään mitään eroa näiden liikkeiden välillä. Sen sijaan Meaux'n uudistusliikettä lähempänä olleet teologit lienevät olleet erosta hyvinkin tietoisia.²⁷

Teologisen tiedekunnan pöytäkirjat ovat säilyneet. Vuoden 1523 loppuun saakka ulottuvan osan on A. Clerval julkaissut vuonna 1917 täydellisenä. Sen jälkeisiltä vuosilta on käytettävissä Léopold Delislen vuonna 1899 ilmesty-

---

18 Lähemmin Hemsall [1973], 3—11.

19 Hemsall [1973], VII, 12—36.

20 Lefèvre d'Étaplesista lähemmin Hemsall [1973], 41—63.

21 Meaux'n liikkeestä erityisesti Lovy 1959 ja Hemsall [1973], 64—84, 135—144.

22 Lähemmin Cameron 1969, 9—13.

23 Bos 1974, 16.

24 Tästä myös Imbart de la Tour 1914, 182 ja Bos 1974, 10—14.

25 Heistä lähemmin Farge 1980, 65—71, 318—322 ja 325—331 sekä 1985, 172—173.

26 Esim. teologisen tiedekunnan pöytäkirja 7.3.1526; Delisle 1899, 380. Imbart de la Tour 1914, 213. Hemsall [1973], VIII, 195.

27 Hemsall [1973], 131—132.

nyt julkaisu, joka sisältää vain tiedekunnan tärkeimmät kannanotot. Aiheemme kannalta katsoen tämä puute ei ole kovinkaan suuri. Pöytäkirja on nimittäin hyvin niukkasanainen. Kannanotot on kyllä mainittu. Samoin tiedekunta koetti huolehtia niiden julkistamisesta.²⁸ Sen sijaan kannanottoja ei juuri koskaan perusteltu. Joskus perusteet suorastaan ilmoitettiin salaisiksi.²⁹ Tiedekunnan antamien lausuntojen tekstit taas löytyvät Carolus Du Plessis d'Argentren vuonna 1728 julkaisemasta kokoelmasta. Muiden tiedekuntien ja koko yliopiston säilyneissä lähteissä ei näytä olevan merkittäviä kannanottoja reformaatioliikkeeseen.³⁰

Teologisen tiedekunnan kanta Saksan ja Sveitsin reformaatioliikkeeseen oli kevään 1521 jälkeen selvä. Tiedekunnan johtava hahmo oli syndicus Noël Beda.³¹ Hän koetti torjua kaikki perinteisestä kirkollisesta elämästä poikkeavat uudistukset, koska hän näki ne oikeasta uskosta luopumisena.³² Bedan varsinainen tukiryhmä tiedekunnassa oli pieni, mutta vaikutusvaltainen.³³ Muutamat tiedekunnassa vaikuttaneet tohtorit olivat jo vuosina 1521—1522 inkvisiittoreina Alankomaissa tukahduttamassa sikäläistä reformaatioliikettä.³⁴

Lutherin kannattajien esiintymistä ei tarvinnut Ranskassakaan kauan odottaa. Marraskuussa 1522 ilmoitti kuninkaan rippi-isä, Troyesin arkkipiispa Guillaume Petit teologiselle tiedekunnalle, että hovin saarnaaja Michel d'Arande oli levittänyt hereettisiä oppeja ja sanonut Lutheria pyhäksi mieheksi. Tiedekunta päättikin ilmoittaa asiasta inkvisitiolle ja ryhtyä tutkimaan sitä.³⁵ Kuningas puuttui kuitenkin asiaan. Arkkipiispa veti syytöksensä takaisin. Myös teologien oli tyydyttävä tähän.³⁶ Vaikka d'Arande ilmeisesti olikin

28 Esim. teologisen tiedekunnan pöytäkirja 16.1.1527; Delisle 1899, 387.

29 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 25.6.1523; Clerval 1917, 361. Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 11.1.1525; Delisle 1899, 376.

30 Erinomainen esitys Pariisin yliopiston lähteistä on Farge 1980, 443—469. Yliopiston tärkeimmät kannanotot on lueteltu C. Jourdainin kokoelmassa (Jourdain 1862).

31 Imbart de la Tour 1914, 213. Farge 1980, 33. Bedasta myös Feret 1901, 4—13. Bedan asemasta syndicuksena Cristiani 1946, 63.

32 Bedan kannasta erityisesti Bense 1977 ja Farge 1985, 170171.

33 Hempsall [1973], 47—49.

34 Farge 1980, 115, 385.

35 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 15.11.1522; Clerval 1917, 328—329. Hempsall [1973], 130—133.

36 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 1.12.1522; Clerval 1917, 331. Hempsall [1973], 134. Farge 1985, 169.

Lutherin kannattaja,³⁷ ei kuninkaan tahtoa ollut vastustaminen. Viime kädessä kuningas määräsi näin teologisen tiedekunnankin vallan rajat. Hovi oli noiden rajojen ulkopuolella.

Sen sijaan Pariisissa Lutherin kannattajien toimintaan tartuttiin kovin ottein kesästä 1523 lähtien. Parlamentti ryhtyi toimiin lopettaakseen kiellettyjen kirjojen levityksen.³⁸ Myös Meaux'n piispa Guillaume Briçonnet sanoutui näihin aikoihin irti Lutherin opeista.³⁹ Ranskalaiset teologit julkaisivat ensimmäiset teoksensa reformaatioliikettä vastaan.⁴⁰ Ilmapiiri muuttui näin toisenlaiseksi. Elokuussa 1523 pantiin Pariisissa täytäntöön heresian levittämisestä langettu kuolemantuomio.⁴¹ Reformaatioliikkeeseen tunnustautuminen alkoi olla hengenvaarallista. Sen sijaan Ile-de-Francen ulkopuolella oli heresian vastainen toiminta paljon tehottomampaa.⁴² Lutherin kannattajat hajaantuivatkin ympäri Ranskaa, jotkut Sveitsiin ja Saksaan asti. Samaan aikaan parlamentti ja teologinen tiedekunta pyrkivät tukahduttamaan myös Meaux'n uudistusliikkeen.

Kesällä 1523 herätti huomiota picardielaisen aatelismiehen Louis de Berquinin kiista Pariisin teologisen tiedekunnan kanssa. Berquin oli kääntänyt ranskaksi muutamia Lutherin ja Huttenin teoksia sekä julkaissut Pariisin teologeja (erityisesti Guillaume Duchesnea) vastaan kirjoittamiaan pilkkakirjasia.⁴³ Alunperin Berquin oli raamattuhumanisti. Hän näyttää kuitenkin hyväksyneen varsin pitkälle Lutherin opetuksen, myös tämän kirkkokritiikin ja käsityksen magisteriumista.⁴⁴ Keväällä parlamentti ja teologinen tiedekunta puuttuivat Berquinin toimintaan. Hänen asunnossaan toimitettiin kotietsintä, ja löydetyt kirjat lähetettiin teologisen tiedekunnan tutkittaviksi.⁴⁵

Berquin kääntyi tässä tilanteessa parlamentin puoleen ja pyysi saada selit-

---

37 Hemptall [1973], 135.

38 Imbart de la Tour 1914, 171, 209. Cristiani 1946, 81. Hemptall [1973], 168.

39 Imbart de la Tour 1914, 177, Lovy 1959, 95, 101—103.

40 Imbart de la Tour 1914, 211.

41 Lovy 1959, 87—88. Hemptall [1973], 175—177.

42 Hemptall [1973], 127, 128—129.

43 Imbart de la Tour 1914, 196—197. Hemptall [1973], 145—146.

44 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 14.8.1523; Clerval 1917, 378. Imbart de la Tour 1914, 199—201.

45 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 16.6.1523; Clerval 1917, 356. Imbart de la Tour 1914, 229. Hemptall [1973], 147.

tää teologiselle tiedekunnalle, mitä hän oli tarkoittanut.⁴⁶ Teologisen tiedekunnan kokouksessa Berquin vaati, että tiedekunta osoittaisi hänelle, missä hän oli erehtynyt.⁴⁷ Reformaatioliikkeen taholta yritettiin siis saada aikaan uskoa koskeva väittely. Tiedekunta suostui vaatimukseen. Se valitsi muutamia tohtoreita osoittamaan Berquinille hänen erehdyksensä Raamatun ja järkisyiden perusteella. Keskustelu käytiinkin.⁴⁸ Mitään merkittäviä seurauksia ei tästä ilman yleisöä tapahtuneesta selvittelystä näytä olleen. Seuraavissa kokouksissaan tiedekunta tuomitsi Berquinin levittämiä kirjoja.⁴⁹ Elokuussa parlamentti poltatti ne Notre-Damen edessä.⁵⁰

Berquinin rohkeuteen oli selvä syy: kuningas Frans I suojeli häntä asian käsittelyn alusta lähtien.⁵¹ Kuninkaalle oli jo hänen arvovaltansa kannalta tärkeää omaksua itsenäinen linja ja olla alistumatta pelkäksi teologien päätösten toimeenpanijaksi.⁵² Näin hän veti reformin ja reformaation, sallitun ja kielletyn rajan eri tavalla kuin Beda kumppaneineen. Teologinen tiedekunta ei voinut luottaa siihen, että se saisi kuninkaan tuen kaikille toimilleen reformaatioliikettä vastaan.⁵³ Teologien oli tyydyttävä kuninkaan tahtoon.⁵⁴ Tiedekunnan vaikutusvallan rajat tulivat näin jälleen esiin. Berquin selvisi asiasta lupaamalla hylätä Lutherin opit.⁵⁵ Tästä huolimatta teologinen tiedekunta otti seuraavina vuosina lukuisia kertoja kantaa Berquinin asiaan ja yritti saada hänet vaiennetuksi.⁵⁶ Tapahtumasarja päättyi vasta Berquinin

46 Hemsall [1973], 147—148.

47 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 17.6.1523; Clerval 1917, 357.

48 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 17.6.1523; Clerval 1917, 357—358. Hemsall [1973], 155.

49 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 18., 19., 23., 25. ja 26.6.1523; Clerval 1917, 358—361. Farge 1985, 173—174.

50 Delisle 1899, 330. Hemsall [1973], 178.

51 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 26.6.1523; Clerval 1917, 362. Imbart de la Tour 1914, 228. Hemsall [1973], 149—152, 155—160. Kuninkaan asiaan puuttumiseen vaikutti myös se, että tiedekunta oli samanaikaisesti Berquinin asian käsittelyn kanssa aikeissa ryhtyä toimiin myös Lefevre d'Etaplesia vastaan eikä kuningas halunnut sitä.

52 Hemsall [1973], 135.

53 Ks. myös Farge 1985, 255.

54 Näin jo teologisen tiedekunnan pöytäkirja 15.6.1523; Clerval 1917, 356. Lähemmin Hemsall [1973], 151, 171—177 ja Farge 1985, 174.

55 Hemsall [1973], 182.

56 Ks. esim. tiedekunnan lausunto 7.3.1525 (CJ 2:1, 40—42). Teologisen tiedekunnan pöytäkirja sisältää lukuisia mainintoja Berquinin asian käsittelystä. Myös Imbart de la Tour 1914, 228—230, 254—255.

keväällä 1529 toimeenpantuun kuolemantuomioon.⁵⁷

Kesällä 1523 teologinen tiedekunta joutui toteamaan, että Lutherin opeilla oli vastakaikua sen omassa piirissäkin. Augustinolaisveljistöön kuuluvaa teologian tohtori Arnaud de Bronossea syytettiin kesä—heinäkuun vaihteessa kirkon tapojen arvostelemisesta sekä hyökkäyksestä paavia, kuuriaa ja kirkon muita johtajia vastaan.⁵⁸ Asiasta syntyi tohtori Bronossen ja tiedekunnan välinen voimainkoetus. Tiedekunta käsitteli sitä heinäkuun alkupuolella useissa kokouksissa. Lopputulos oli se, että Bronossen oli luettava luennoiltaan peruutus ja luvattava pysyä vastedes erossa Lutherin heresiasta.⁵⁹

Peruutuksessa todettiin, että Bronossen opetus oli ollut vaarallista, koska se näytti olevan lähellä Lutherin väärää oppia tai sen kanssa yhdensuuntainen. Yliopistojen perinteen mukaisesti selitettiin kuitenkin, että Bronosse oli esittänyt mielipiteensä vain väiteltäväksi. Hän ei halunnut poiketa isien opetuksesta, vaan myönsi, että universaalinen kirkko ei ollut milloinkaan erehtynyt uskoa koskeissa asioissa.⁶⁰

Tiedekunnan kannalta oli kuitenkin kiusallista, että hovi puuttui tähänkin asiaan ja otti Bronossen suojelukseensa. Hänen ei tarvinnut peruuttaa julkisesti opetustaan. Sen sijaan Bronosse pidätettiin hänelle teologisen tiedekunnan piirissä kuuluneiden tehtävien hoitamisesta.⁶¹ Kiista näyttää päättyneen siihen, että Bronosse luopui mielipiteistään tai ainakin vaikeni niistä.⁶² Tavaltaan tiedekunta sai näin tahtonsa lävitse.

Todellisen taistelun alkaminen kesällä 1523 ja kuninkaan toistuva puuttuminen teologisen tiedekunnan toimintaan vaikuttivat myös tiedekunnan sisäisiin suhteisiin. Sen johtoryhmä koki tarpeelliseksi varmistaa tiedekunnan tuen kaikissa olosuhteissa. Heinäkuussa päätettiin, että syndicus Bedan viranhoitoon voitiin puuttua vain, jos koko tiedekunta vaati sitä.⁶³ Kuninkaan

---

57 Hempsall [1973], 638.

58 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 30.6.1523 (Clerval 1917, 363) ja 7.7.1523 (Clerval 1917, 367). Lovy 1959, 88—89. Hempsall [1973], 161—164.

59 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 1.—13.7.1523; Clerval 1917, 364—367.

60 Arnaud de Bronossea varten tehty peruutus; CJ 1:2, 403—404.

61 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 13.7.1523; Clerval 1917, 368. Hempsall [1973], 169.

62 Lovy 1959, 89—90.

63 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 29.7.1523; Clerval 1917, 372. Hempsall [1973], 169—170.

lähdettyä elokuussa 1523 Italian sotaretkelle teologisen tiedekunnan toimintavapaus lisääntyi. Ranskassa jäi ylin valta kuningataräiti Louise Savoijilaiselle, joka piti hoviaan Blois'n linnassa Loiren laaksossa. Hän suhtautui poikaansa myönteisemmin Pariisiin teologeihin.⁶⁴

Lokakuun 5. päivänä 1523 teologinen tiedekunta tuomitsi hereettisiksi Pariisin piispan ja parlamentin sille lähettämät Philipp Melanchthonin teokset.⁶⁵ Seuraavana päivänä tiedekunta päätti antaa lausunnon kuningataräidille, joka oli pyytänyt vastausta kahteen kysymykseen: miten Lutherin oppi voitaisiin hävittää Ranskasta, ja miten sen suosimisesta valheellisesti syytetty, hyvin korkeassa asemassa olevat henkilöt voisivat puhdistaa maineensa?⁶⁶ Tämän jälkeenkin Ranskan maallisen ja hengellisen vallan käyttäjät pyysivät tiedekunnalta hereettistä liikehdintää koskevia lausuntoja ja neuvoja.⁶⁷ Tiedekunta käytti sensuuria, hyväksyi reformaatioliikettä vastaan julkaistavat kirjoitukset⁶⁸ ja tuomitsi reformaatioliikkeen kannattajien kirjoitukset poltettavaksi.⁶⁹ Reformaatioliikkeen tukahduttamisessa teologinen tiedekunta toimi yhteistyössä Ranskan piispojen kanssa. Se koetti suhteessaan piispoihiin välttää tohtoreiden magisteriumin perinteisen rajan ylittämistä ja pysyä vain neuvonantajana.⁷⁰ Erityisen läheistä oli tiedekunnan yhteistyö parlamentin kanssa.⁷¹ Uudistusliikkeiden kannattajat taas kokivat teologian tohtoreiden nojautumisen maalliseen esivaltaan osoitukseksi heidän uskonsa heikkoudesta.⁷² Sen sijaan Ranskan virallisen inkvission kanssa tiedekunta ei

---

64 Hemptall [1973], 179.

65 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 5.10.1523; Clerval 1917, 397. Tiedekunnan lausunto; CJ 1:2, 407—410. Vrt. Bulaeus 1673, 131. Hemptall [1973], 185—186.

66 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 6.10.1523; Clerval 1917, 397. Tiedekunnan vastaus; CJ 2:1, 3—5. Noël Bedan laatimasta lausunnosta lähemmin Farge 1985, 130—132.

67 Esim. teologisen tiedekunnan pöytäkirja 18.3.1525; Delisle 1899, 376.

68 Esim. teologisen tiedekunnan pöytäkirja 23.6.1525 ja 16.1.1526; Delisle 1899, 379 ja 387.

69 Esim. teologisen tiedekunnan pöytäkirja 23.3.1525; Delisle 1899, 376.

70 Farge 1985, 236.

71 Kirkon uudistuksen kannattajat valittivat usein kirjeissään parlamentin tiedekunnalle antamaa tukea. Esim. Nicolas le Sueur Farelille 15.5.1524; Herminjard 1866, 218. Gérard Roussel Farelille 6.7. ja 24.8.1524; Herminjard 1866, 234 ja 276. Myös Imbart de la Tour 1914, 206—207.

72 Lange Farelille 1.1.1524; Herminjard 1866, 180.

enää syksyn 1522 jälkeen ollut yhteistyössä. Käytännössä se näin otti yhteisymmärryksessä parlamentin kanssa myös inkvisition tehtävät itselleen.⁷³

Teologisen tiedekunnan kannasta huolimatta Lutherin opit saivat vastakäikua Pariisin oppineidenkin joukossa. Lefèvre d'Étaplesin raamattuhumanismista vaikutteita saanut teologian tohtori Aimé Maigret arvosteli Lyonissa ja Grenoblessa keväällä 1524 pitämässään saarnoissa katolista kirkkoa.⁷⁴ Häntä syytettiin luterilaisen lahkon levittämisestä.⁷⁵ Aiheemme kannalta on kiinnostavaa, että Maigret näyttää reformaatioliikkeen tavoin todellakin kieltäneen Konstanzin konsiilin auktoriteetin.⁷⁶ Tiedekunnan opillisia ratkaisuja hän selitti tottelevansa, mikäli ne eivät olisi evankelisen opin vastaisia. Asiasta syntyi monivaiheinen oikeudenkäynti, jossa myös Pariisin teologinen tiedekunta oli osallisena.⁷⁷ Teologian tohtori Jacques Godequin taas väitti huhtikuussa 1524 pitämässään saarnassa, että ”kaikki lääketieteen tohtorit olivat luterilaisia”.⁷⁸ ”Luterilaisella” hän lienee kuitenkin tarkoittanut kaikkia uudistuspyrkimysten kannattajia.

Pariisissa kierteli myös tietoja, joiden mukaan monet teologian tohtorit suosivat reformaatioliikettä ja paljastivat tiedekunnan salaisuuksia sen kannattajille.⁷⁹ Tiedekunta oli huolestunut tästä ja päätti vaatia kaikilta tohtoreiltaan valan, jossa he vannovat tuomitsevana ja kiroavana kaikki tiedekunnan tuomitsemat Lutherin seuraajien opit sekä pitävänsä salaisena tiedekunnan toiminnan Lutherin kannattajia vastaan. Samoin tiedekunnasta päätettiin erottaa kaikki, jotka kieltäytyivät saarnaamasta Lutheria vastaan.⁸⁰

Kuningas Frans I joutui Pavian taistelussa helmikuussa 1525 keisarin vangiksi. Ranska menetti näin tilapäisesti korkeimman johtajansa. Myös Saksan talonpoikaissodasta saapuvat tiedot antoivat aihetta levottomuuteen.

73 Farge 1985, 169 alav. 37.

74 Imbart de la Tour 1914, 191—192. Hemsall [1973], 257—260, 267—271.

75 Hemsall [1973], 279—280.

76 Maigretin kuulustelu 23.3.1523; Hemsall [1973], 295—296.

77 Lähemmin Farge 1980, 293—295 ja 1985, 175, 181—182.

78 Farge 1980, 198.

79 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 9.1.1525; Delisle 1899, 375: *Dicuntur multi magistrorum lutherani esse vel illi perditissime secte favere et secreta Facultatis eis revelare, ...*

80 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 9. ja 11.1.1525; Delisle 1899, 375—376. Hemsall [1973], 335. Farge 1985, 182.

Ranskan hallitus koettikin tiukentaa otettaan.⁸¹ Tässä tilanteessa teologisen tiedekunnan ja Pariisin parlamentin vaikutusvalta lisääntyi entisestäänkin. Maaliskuussa asetettiin parlamentin ja teologisen tiedekunnan nelimiehininen komissio, joka ryhtyi johtamaan harhaoppien tukahduttamista. Tiedekunnan edustajina komissiossa olivat Guillaume Duchesne ja Nicolas Leclerc. Piispat järjestivät komissiolle tarvittavan jurisdiktion.⁸² Hallituksen pyynnöstä myös paavi myönsi kuningataräidille, parlamentille ja Pariisin yliopistolle toukokuussa lähettämillään kirjeillä komissiolle valtuudet toimia itsenäisesti heresien tukahduttamiseksi Ranskasta. Yliopistolle lähettämässään kirjeessä paavi ylisti yliopistoa ja kehotti sitä yhdistämään auktoriteettinsa ja oppineisuutensa parlamentin toimiin heresien hävittämiseksi Ranskasta. Paavin ja Pariisin yliopiston kirjeenvaihto jatkui seuraavina vuosina. Onkin ilmeistä, että molemmat osapuolet koettivat reformaatioliikkeen uhan edessä välttää aikaisempien (ennen muuta konsiilia koskeneiden) kiistojensa uusiutumista ja hakeutua läheisempään yhteistyöhön.⁸³

Madridin rauhan jälkeen kuningas Frans I palasi maaliskuussa 1526 takaisin Ranskaan ja otti johdon käsiinsä. Hän päätti jatkaa entistä kirkkopoliitiikkaansa. Raamattuhumanistisen uudistusliikkeen kannattajat saattoivat taas luottaa hänen tukeensa.⁸⁴ Näin syntyi jälleen konflikti, jossa kuninkaan ja toisaalta teologisen tiedekunnan ja Pariisin parlamentin erilaiset käsitykset heresiasta, sallitusta ja kielletystä törmäsivät yhteen. Jo ennen kuninkaan paluuta teologinen tiedekunta päätti kääntyä hänen puoleensa ja kiinnittää huomiota heresien vaaraan.⁸⁵ Toukokuussa tiedekunta esitti saman asian myös kuningataräidille.⁸⁶ Elokuussa tiedekunta pyysi kuninkaalta uudelleen lujaa asennetta heresiaa vastaan.⁸⁷ Joulukuussa teologit kääntyivät vielä ku-

---

81 Hempsall [1973], 297—299.

82 Hempsall [1973], 241—242, 299—302. Farge 1985, 181.

83 Lähemmin Farge 1985, 230.

84 Lähemmin Hempsall [1973], 584—587 ja Farge 1985, 260—261. Kuningas asettui jälleen Loiren laakson linnoihin ja saapui Pariisiin vasta huhtikuussa 1527.

85 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 7.3.1526; Delisle 1899, 380. Farge 1985, 260.

86 Farge 1980, 198—199.

87 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 18.8.1526; Delisle 1899, 383. Hempsall [1973], 594—596. Farge 1980, 93, 239, 287.

ninkaan kanslerina toimivan Sensin arkkipiispan Antoine Dupratin puoleen.⁸⁸ Asiayhteys osoittaa kuitenkin, että tiedekunta pyrki lähinnä raamattu-humanistisen uudistusliikkeen tukahduttamiseen. Tiedekunnan maltillinen siipi ymmärsi kuitenkin syksyyn 1526 tultaessa, että heidän oli tässä tyydyttävä kuninkaan asettamiin rajoihin.⁸⁹ Tammikuussa 1527 kuningas lakkautti myös maaliskuussa 1525 asetetun komission ja asetti sen tilalle uuden, johon teologisella tiedekunnalla ja parlamentilla ei ollut enää samanlaista vaikutusvaltaa.⁹⁰ Reformaatioliikkeen tukahduttamisesta ei kuitenkaan ollut epäselvyyttä. Siitä yrittivät viranomaiset vankiloineen ja polttorovioineen pitää huolen.⁹¹

Pariisin teologisen tiedekunnan käsitys magisteriumista ilmenee ehkä arvovaltaisimmin valasta, jonka se oli perinteisesti vaatinut jäseniltään ennen akateemista väittelyä. Tässä valassa tiedekunnan jäsenet lupasivat pidättyä sanomasta mitään, mikä ei ollut Raamatun, konsiilien päätösten ja teologisen tiedekunnan, heidän äitinsä, ratkaisujen mukaista.⁹² Sen sijaan reformaatioliikkeen vastaisia kannanottojaan Pariisin teologit joko eivät perustelleet ollenkaan tai he tekivät sen varsin ylimalkaisesti. Perusteeksi riitti esimerkiksi toteamus, että joku kannanotto oli vastoin oikeaa uskoa ja koeteltuja tapoja⁹³ tai Raamattua, apostoleja ja traditiota.⁹⁴ Perusteena saatettiin mainita myös häpäisevyys, skismaattisuus tai hereettisyys.⁹⁵ Joissakin yhteyksissä tulivat kuitenkin esiin myös ne auktoriteetit, joihin Pariisin teologit nojautuivat. Muutamissa kohdissa vedotaan kirkon tohtoreiden arvovaltaan.⁹⁶ Pariisin

---

88 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 15.12.1526; Delisle 1899, 386. Delisle 1899, 337.

89 Lähemmin Hemsall [1973], 602.

90 Hemsall [1973], 603—604. Farge 1985, 262—263.

91 Tästä myös Hemsall [1973], 600.

92 Lähemmin Farge 1985, 160—162.

93 Esim. teologisen tiedekunnan lausunto Louis de Berquinin teoksista 26.6.1523; CJ 1:2, 404—405.

94 Teologisen tiedekunnan lausunto Melanchthonin teoksista 6.10.1523; CJ 1:2, 408. Teologisen tiedekunnan lausunto Wolfgang Schuchin levittämistä opeista 27.3.1524; CJ 2:1, 18.

95 Teologisen tiedekunnan lausunto Louis de Berquinin teoksista 26.6.1523; CJ 1:2, 405. Teologisen tiedekunnan lausunto Melanchthonin teoksista 6.10.1523; CJ 1:2, 408.

96 Teologisen tiedekunnan lausunto Melanchthonin teoksista 6.10.1523; CJ 1:2, 408. Teologisen tiedekunnan lausunto Louis de Berquinin teoksista 7.3.1525, CJ 2:1; 40.

teologit nojautuivat erityisesti omaan arvovaltaansa kristikunnan opettajina.⁹⁷ Siksi toisiin auktoriteetteihin vetoaminen ei tuntunut heistä tarpeelliselta: Pariisin nimen tuli jo itsessään olla riittävä tae oikeasta opista. Joskus Pariisin teologit saattoivat vedota myös yleiseen kirkolliskokoukseen tai todeta jonkun teoksen apostolisen istuimen vastaiseksi.⁹⁸ Konsiliaristinen perinne ei siis näissä kannanotoissa enää juuri näkynyt. Pariisin teologit puolustivat nyt koko katolista kirkkoa hereettiseksi tuomittua reformaatioliikettä vastaan.⁹⁹

3.1.2. Josse Clichtove ja Jérôme de Hangest tukevat tiedekuntaansa kannanotoillaan

Pariisin teologisen tiedekunnan auktoriteetin ja aktiivisuuden huomioon ottaen tuntuu yllättävältä, että sen kymmenistä tohtoreista vain kaksi, Josse Clichtove ja Jérôme de Hangest, julkaisi teoksia Saksan ja Sveitsin reformaatioliikettä vastaan. Tämä osoittaa, että Pariisin näkökulmasta katsottuna reformaatioliike oli sittenkin vain sivuasia.

Josse Clichtove (Jodocus Clichtoveus) vaikutti etupäässä artistisessa tiedekunnassa. Teologian tohtorina hän kuului Sorbonnen collegiumiin. Clichtove oli Lefèvre d'Etaplesin oppilaana omaksunut tämän maltillisen humanismin. Myös teologisen tiedekunnan kanssa syntyneessä kiistassa liturgisen perinteen auktoriteetista hän asettui opettajansa puolelle. Kiistan ratkaisuvaiheessa syksyllä 1521 Clichtove ilmoitti kuitenkin luopuneensa tiedekunnan tuomitsemista käsityksistä. Lutherin opit Clichtove oli tuominut jo ollessaan keväällä 1520 Tournain piispan neuvonantajana. Seuraavan vuoden

---

97 Esim. Arnaud de Bronossea varten 7.7.1523 tehdystä hereettisten väitteiden peruutuksessa tämän oli nimitettävä teologista tiedekuntaa äidikseen (CJ 1:2, 403).

98 Teologisen tiedekunnan lausunto Louis de Berquinin teoksista 26.6.1523; CJ 1:2, 405. Teologisen tiedekunnan lausunto Melanchthonin teoksista 6.10.1523; CJ 1:2, 408.

99 Hyvä esimerkki on tiedekunnan 7.3.1525 Louis de Berquinin asiasta antama lausunto, jossa puolustettiin paavin asemaa katolisen kirkon johtajana (CJ 2:1, 40). Ks. myös tiedekunnan Berquinin teoksista 26.6.1523 antamaa lausuntoa, jossa todettiin, että Berquin pyrki kirkon hierarkian kumoamiseen (CJ 1:2, 406).

alkupuolella hän palasi takaisin Pariisiin.¹ Vuonna 1523 Clichtove julkaisi teoksen, jossa hän puolusti perinteistä oppia pyhimyksistä. Teos suuntautui lähinnä Meaux'n uudistusliikettä vastaan. Clichtove katsoi sen saaneen suuren osan opeistaan Lutherilta. Siksi hän otti kantaa myös tämän opetukseen.² Seuraavana vuonna valmistui laaja Anti-Lutherus -niminen teos.³ Vuonna 1526 Clichtove julkaisi kaksi teosta. Niistä toinen "Propugnaculum ecclesiae" oli varsin laaja kiistanalaisiksi joutuneiden perinteisten oppien puolustus,⁴ toinen taas suuntautui Oekolampadiuksen uutta ehtoollisoppia vastaan.⁵

Clichtove korosti teoksissaan, että opillisten asioiden käsittely oli teologien ja kirkon johtajien asia. Siksi Raamattua ei ollut tarpeen kääntää kansankielelle.⁶ Tärkeintä oli kuunnella ja totella kirkon johtajia, joille magisterium kuului.⁷ Johtajien oli toisaalta käytettävä valtaansa harkiten ja kirkon rakennukseksi, ei sen tuhoamiseksi.⁸ Vielä vuonna 1524 Clichtove korosti, että ihmisten mieltä ei voitu kääntää reformaatioliikkeen kannattajia teloittamalla. Sen sijaan oli kiinnitettävä huomiota kirkon epäkohtiin, ennen muuta papiston tason kohottamiseen.⁹

Pariisin tohtorina Clichtove edusti konsiliaristista näkemystä: kirkon korkein auktoriteetti oli yleinen kirkolliskokous.¹⁰ Siksi hän saattoi puhua rin-

-
- 1 Feret 1901, 30—38. Massaut 1968 1, 433—438 ja 2, 35—42. Bos 1974, 14—15, 50.
  - 2 Feret 1901, 37—38. Hemsall [1973], 353. Teoksesta on käytössäni ollut Kölnissä vuonna 1525 ilmestynyt painos (Clichtove 1525 a).
  - 3 Feret 1901, 38. Olen käyttänyt Kölnissä vuonna 1525 ilmestynyttä painosta (Clichtove 1525 b).
  - 4 Clichtove 1526. Feret 1901, 38.
  - 5 Feret 1901, 38. Olen käyttänyt Kölnissä vuonna 1527 ilmestynyttä painosta (Clichtove 1527).
  - 6 Clichtove 1526, 34 a.
  - 7 Clichtove 1525 a, b 2 a, b 3 a. Myös Fraenkel 1978, 27—29. Clichtove käytti teoksissaan usein sanaa magister merkityksessä (kirkon) opettaja, esim. Clichtove 1525 a, o 3 b ja 1525 b, 77 a. Sana magisterium merkitsi valtaa opettaa kirkkoa, opettajan tehtävää ja opettajana toimimista, esim. Clichtove 1525 b, 33 b (magisterium dei) ja 129 a (magisterium doctorale). Joskus Clichtove käytti tästä sanasta myös monikkoa, esim. Clichtove 1525 b, 127 a ja 132 a. Sana magistratus merkitsi lähinnä (kirkollista) esivaltaa, esim. Clichtove 1525 b, 63 a.
  - 8 Clichtove 1525 b, 36 a—b.
  - 9 Clichtove 1525 b, omistuskirjoitus 1 b — 2 a.
  - 10 Näin myös Massaut 1968 2, 70—71.

nakkain yleisistä kirkolliskokouksista ja katolisesta kirkosta.¹¹ Pyhä Henki johti yleistä kirkolliskokousta, sääti sen päätökset ja selitti näin vähitellen katolisen uskon salaisuuksia.¹² Yleinen kirkolliskokous ei voinut erehtyä varsinkaan oikeaa uskoa ja tapoja koskevissa kysymyksissä¹³ eikä sen päätöksiä saanut epäillä.¹⁴ Siksi Clichtove hyväksyi myös Baselin konsiiliin säätämän kiistanalaisen *immaculata conceptio Mariae* -opin.¹⁵ Olosuhteiden muuttuessa konsiili saattoi myös muuttaa aikaisempien konsiilien päätöksiä esimerkiksi ehtoolliskäytännön suhteen.¹⁶

Clichtove piti paavin mukanaoloa konsiilissa luonnollisena. Hän mainitsi lukuisia esimerkkejä siitä, miten paavit olivat kutsuneet konsiileja koolle¹⁷ ja julistaneet niissä päätöksiä tai vahvistaneet konsiilin päätökset.¹⁸ Konsiili saattoi kuitenkin kokoontua muidenkin kuin paavin kutsusta.¹⁹ Paavin oli muiden kristittyjen tavoin toteltava paitsi Jumalaa ja jumalallista lakia myös viime kädessä konsiiliin säätämää inhimillistä lakia.²⁰ Clichtove ei sanonut

---

11 Esim. Clichtove 1525 b, 21 b.

12 Clichtove 1525 b, 21 b, 22 b, 28 b: *diuersa etiam fuerunt temporum interualla, quibus explicata sunt manifestius catholicae fidei mysteria in concilijs generalibus. & non omnia uno eodemque tempore sunt per spiritum sanctum omnino aperte & aequaliter elucidata.* Clichtove 1526, 61 a, 136 b. Ks. myös Clichtove 1525 b, 29 a.

13 Clichtove 1525 b, 35 a: *Neque unquam generalia concilia in spiritu sancto legitime congregata, aberrasse a uia ueritatis deprehenduntur: potissimum in ijs definiendis quae ad orthodoxam fidem rectosque mores attinent ... At uero concilia, catholicorum patrum iussu consensuque coacta: neutiquam in fide oberrasse deprehenduntur.*

14 Clichtove 1525 b, 33 b.

15 Clichtove 1525 b, 23 b. Ks. myös Arffman 1981, 65.

16 Clichtove 1525 b, 36 a: *Itaque quod in uno concilio prius constitutum fuerat: postea ab emergentes nouas causas & omnino aliam rerum conditionem, rationabiliter abrogatur aut commutatur in melius.* Samoin s. 50 b ja Clichtove 1526, 58 b.

17 Esim. Clichtove 1526, 76 a.

18 Esim. Clichtove 1525 a, c a. Clichtove 1525 b, 36 a. Clichtove 1526, 98 a—b. Clichtove 1527, E 4 b, H 8 a, I 6 a—b.

19 Esim. Clichtove 1525 b, 5 a, 22 b, 35 b.

20 Clichtove 1525 b, 210 b: *Postremum nec ipsi summo pontifici, ex monasterij solitudine ad supremum apicem moderationis ecclesiasticae prouecto, deficit argumentum praestandae obedientiae. Obtemperare siquidem semper debet deo (ut dictum est) diuinaeque legi. & omni etiam humanae, totam fidelium multitudinem concernenti, legi, ad pietatem religionis & honestatem uitae potissimum spectanti.* Massaut 1968 2, 70—71.

suoraan, että paavin päätöksistä saattoi vedota konsiiliin. Asiallisesti tämä mahdollisuus sisältyi kuitenkin periaatteeseen, jonka mukaan kirkon johtajien erehdykset tuli korjata kussakin tapauksessa ylempään auktoriteettiin vetoamalla.²¹

Vaikka Clichtove pitikin paavia konsiilia pienempänä auktoriteettina, hän ei suinkaan vähätellyt paavin valtaa.²² Paavius perustui jumalalliseen käskyyn.²³ Paaville — konsiilin ohella — kuului ylin valta ohjata kirkkoa.²⁴ Siksi paavi oli koko kirkon johtaja ja paimen. Konsiilin ohella vain hän saattoi tehdä kirkon oppia koskevia ratkaisuja.²⁶

Clichtove puolusti myös tohtoreiden auktoriteettia. Hän vetosi Pariisin yliopiston Lutherin opeista antamaan tuomioon.²⁷ Tohtoreiden tehtävänä oli valmista kirkolle hengellisiä aseita, joiden avulla heresiat voitiin kumota.²⁸

Jérôme de Hangest (Hieronymus Hangestus) oli jo vuonna 1521 pitänyt Lavalissa sarjan heresian vastaisia saarnoja.²⁹ Vuonna 1523 hän kirjoitti *Antilogia*-nimisen teoksen, jossa hän käsitteli useita Saksan reformaatioliikkeen keskeiseksi opetuksiksi käsittämiään väitteitä.³⁰ Kuningas Frans I ei pitänyt Jérôme de Hangestin aloittamasta polemiikista. Kirjan julkaisemisessa näyttää siksi olleen vaikeuksia. Teologinen tiedekunta hyväksyi kuitenkin sen myytäväksi.³¹ Vuonna 1527 Jérôme de Hangest julkaisi *Lutheria* vastaan uuden vapaata tahtoa käsittelevän teoksen.³² Sen sävy oli edellistä selvästi jyrkempi.

Pariisin teologiin korkea käsitys omasta asemastaan näkyy myös Jérôme de Hangestin teoksista. Hänelle oli selvää, että Saksan reformaattorit olivat hereetikkoja. Heidän oppinsa oli oppimattomien miesten keksimä uutuus,

21 Clichtove 1525 b, 36 b.

22 Tästä myös Massaut 1968 2, 66.

23 Clichtove 1525 b, 68 b.

24 Clichtove 1526, 14 a.

25 Clichtove 1525 b, 22 b, 68 a.

26 Clichtove 1526, 14 a.

27 Clichtove 1525 b, 61 a. Clichtove 1526, 139 a.

28 Clichtove 1525 b, 127 a—b.

29 Farge 1980, 219.

30 Hangest 1523. Jérôme de Hangestista erityisesti Farge 1980, 217—220.

31 Teologisen tiedekunnan pöytäkirja 7.9.1523; Clerval 1917, 386: *facte sunt parve quedam difficultates; placuit tamen quod vendatur*. Farge 1980, 219 ja 1985, 131, 255.

32 Hangest 1527.

joka suuntautui oppineita, ortodoksisia isiä vastaan.³³ Reformaattorit seurasivat Hes 13:3:n sanan mukaisesti omaa henkeään³⁴ ja joutuivat näin vääristelemään Raamattua.³⁵ Toisessa teoksessaan Jérôme de Hangest leimasi reformaattorit heresian uudistajiksi.³⁶ Nyt hän saattoi viitata myös ajan tapahtumiin: Talonpoikaissota oli osoittanut, että reformaatioliike oli olemukseltaan kapinaa kaikkea järjestystä vastaan.³⁷ Se oli itsekin hajoamassa.³⁸ Jopa antiikin pakanalliset opettajat olivat olleet lähempänä totuutta kuin reformaattorit.³⁹

Itse Jérôme de Hangest piti katolista kirkkoa oikean opin mittapuuna. Kirkko oli pyhä äiti, jota oli kuunneltava.⁴⁰ Saksan reformaatioliikkeenkin suhteen oli ratkaisevaa se, että koko kirkko oli tuominnut Lutherin hereetikoksi.⁴¹ Katolisen kirkon auktoriteetti taas perustui siihen, että Kristus itse oli Ef 5:23:n, 1 Kor 3:11:n ja 1 Kor 11:3:n mukaisesti kirkon perustus ja pää. Hän oli läsnä kirkossa vaikutuksessaan, ehtoollisessaan ja sijaisensa (caput vicarium) paavin virassa.⁴²

Katolinen kirkko oli olemukseltaan hierarkkinen yhteisö. Kirkollisessa vallassa oli kolme astetta. Ylin niistä oli Pietarille Mt 16:19:ssä luvattu valta.⁴³ Reformaattorit erehtyivät kieltäessään kirkon hierarkkisen luonteen ja väittäessään, että valta päättää kirkon opista kuului yhtäläisesti kaikille kristityille.⁴⁴

Reformaatioliikkeen sola scriptura -opin vuoksi oli luonnollista, että Jérôme de Hangest vetosi teoksissaan etupäässä Raamattuun. Hän tunnusti kuitenkin Raamatun rinnalla myös tradition suuren auktoriteetin. Käsité jumalallinen oikeus (ius divinum) sisälsi muutakin kuin Raamatun kirjoitetun

---

33 Hangest 1523, 24 a.

34 Hangest 1523, 27 b ja 1527, 9 b.

35 Hangest 1523, 56 b.

36 Hangest 1527, esipuhe a ii a—b.

37 Hangest 1527, esipuhe a iii a.

38 Hangest 1527, esipuhe a iii a—b.

39 Hangest 1527, 17 b, 25 a.

40 Hangest 1523, 45 a—b ja 1527, 15 a.

41 Hangest 1527, 9 a.

42 Hangest 1523, 23 b, 34 a.

43 Hangest 1523, 27 b — 28 a.

44 Hangest 1523, 28 b.

sanan.⁴⁵ Tätä Jérôme de Hangest perusteli vetoamalla vanhan kirkon isien todistukseen ja seuraaviin raamatunkohtiin: Jh 20:30, Jh 21:25, 2 Tess 2:15, 1 Kor 11:2, 1 Kor 11:34.⁴⁶ Kirkolle uskottu oppia koskeva valta oli kuitenkin luonteeltaan toisenlaista kuin Jumalan valta. Jumalan toimintaa voitiin kuvata sanalla *instituere*: Jumala oli asettanut sakramentit ja uskon artikkelit. Kirkon valtaa taas kuvasi sana *declarare*: kirkko saattoi vain selittää Jumalan toimintaa, opettaa ja todeta, mitkä olivat sakramentteja tai dogmeja.⁴⁷

Jérôme de Hangestin lähtökohtana oli katolisen uskon puolustaminen hereettistä reformaatioliikettä vastaan. Hänen kannaltaan katsoen oli kirkon hierarkkisuuden toteaminen ja puolustaminen jo riittävä rajanveto. Kirkon eri auktoriteettien opillisen vallan erittely ei ollut tarpeen. Näin Jérôme de Hangest saattoi vedota kirkon pyhiin tohtoreihin⁴⁸ tai paavien ja konsiilien päätöksiin.⁴⁹ Voi olettaa, että Pariisin tohtorina myös Jérôme de Hangest oli konsiliarismin kannattaja. Hän saattoi kuvata kirkkoa kokoontumista merkitsevillä latinalaisilla sanoilla, niiden joukossa myös *concilium*-sanalla.⁵⁰ Eriytyisen korostuneesti konsiili ei kuitenkaan ollut esillä. Pyhien kuvia puolustessaan Jérôme de Hangest selitti, että vuoden 745 konsiili oli ollut väärä, koska se oli koostunut vain kuvien vastustajista. Sen sijaan keisarinna Irenen toimesta vuonna 787 Nikaiaan kokoontunut konsiili, joka hyväksyi kuvat, oli ollut oikea konsiili.⁵¹

---

45 Hangest 1523, 67 b: *Insuper nonnulla sunt iuris diuini, non expressa scripto tradita ...*

46 Hangest 1523, 46 b, 67 b — 68 b. Jh 20:30:n sijasta on tekstissä mainittu virheellisesti Jh 10.

47 Hangest 1523, 25 a: *aliud est sacramentum, aut fidei articulum instituere. Aliud autem quidpiam esse sacramentum, aut esse fidei articulum declarare, & sic esse credendum praecipere. Illud deo, istud hominibus competit ...*

48 Hangest 1527, 17 a.

49 Esim. Hangest 1523, 32 b, 47 a, 1527, 16 b.

50 Hangest 1523, 23 a.

51 Hangest 1523, 47 a.

3.2. Louvain

3.2.1. Teologinen tiedekunta vie yliopiston reformaation vastaiseen rintamaan

Alankomaat kuuluivat keisari Kaarle V:n omiin perintömaihin. Käskynhaltijana oli hänen tätinsä Margareeta Itävaltalainen. Siksi keisari saattoi toimia Lutheria vastaan Alankomaissa Saksan valtakunnan kannanottoja odottamattakin. Jo 20.3.1521 hän antoi Alankomaita varten käskykirjeen, jolla Lutherin oppien levittäminen kiellettiin. Paitsi paavin bullaan käskykirjeessä vedottiin myös Louvainin ja Kölnin yliopistojen Lutherin opeista antamiin tuomioihin.¹

Kesäkuun puolivälissä 1521 paavin legaatti Hieronymus Aleander saapui Louvainiin. Hänen tarkoituksenaan oli painattaa ja julkaista Wormsin edikti Alankomaissa.² Ediktin toimeenpano keisarin omissa perintömaissa oli itsestään selvä asia.³ Mielenkiintoista on se, että ediktin flaaminkielisessä versiossa nimenomaan kiellettiin myös yliopistojen, (teologisten) tiedekuntien ja yksityishenkilöiden pilkkaaminen.⁴ Kesän aikana Lutherin kirjoituksia poltettiin Aleanderin toimesta ediktin julkaisemisen yhteydessä eri puolilla Alankomaita. Louvainin yliopiston professori, tohtori Nicolas Baechem (Egmondanus) oli mukana useissa tällaisissa tilaisuuksissa⁵ ja toimi inkvisiittorina myös yksin.⁶

Syksyllä 1521 Alankomaiden hallitus päätti ottaa reformaatioliikkeen tukahduttamisen omiin käsiinsä. Louvainin professorit mukautuivat hallituksen kirkkopoliitiikkaan. Egmondanus oli jo marraskuussa hallituksen lähettämänä Antwerpenissa tutkimassa sikäläisen augustinolais-eremiittien priorin Jacques Proostin asiaa.⁷ Proostia vastaan joulukuussa Brysselissä aloitetussa oi-

---

1 Keisarin käskykirje 20.3.1521; Fredericq 1900, 43. Halkin 1957, 33—34.

2 Stupperich 1971, 468.

3 Borth 1970, 129.

4 Lähemmin Kalkoff 1905, 76—77.

5 Lähemmin Kalkoff 1903, 12, 13, 15.1

6 Ote Jan van den Viveren kronikasta kesäkuulta 1521; Fredericq 1900, 76. Kalkoff 1903, 43. Egmondanuksesta De Jongh 1911, 152—154.

7 Lähemmin Kalkoff 1903, 61.

keudenkäynnissä olivat inkvisiittoreina mukana professorit Egmondanus ja Latomus.⁸ Huhtikuussa 1522 Alankomaihin perustettiin hiippakuntahallinnosta riippumaton, yksinomaan hallituksen ohjeiden mukaan toimiva niin sanottu espanjalainen inkvisitio. Sen johtoon määrättiin Brabantin neuvoston jäsen Frans van der Hulst. Näin hallitus itse asiassa syrjäytti yleisinkvisiittoriksi määrätyn Aleanderin ja piispojen alaisena toimivan inkvisition.⁹ Myös paavi Hadrianus VI hyväksyi seuraavana kesänä tämän järjestelyn.¹⁰ Louvainin yliopiston kannalta oli tärkeää, että inkvisiittori van der Hulstin tuli tarpeen mukaan kutsua apulaisikseen teologian ja oikeustieteen tohtoreita.¹¹ Inkvisiittori toimikin tämän ohjeen mukaisesti. Egmondanus ja Latomus olivat mukana tutkimassa lukuisia reformaatioliikkeen kannattajiksi epäiltyjä.¹² Kesällä 1523 langetettiin ensimmäiset kuolemantuomiot: Brysselissä poltettiin heinäkuussa kolme Lutherin kannattajaa. Louvainin yliopistosta olivat oikeudenkäynnissä Egmondanuksen ja Latomuksen lisäksi mukana myös Godschalk Rosemondt ja Ruard Tapper.¹³ Teologinen tiedekunta puuttui kuitenkin myös itsenäisesti asiaan saadessaan tietoja reformaatioliikkeen mahdollisista kannattajista ja kutsui heitä eteensä vastaamaan opistaan.¹⁴

Lutherin asian vuoksi kesällä 1520 teologisen tiedekunnan kanssa riitaan joutunut tohtori Maarten van Dorp (Dorpius) oli tehnyt jo syksyllä 1520 sovinnon tiedekuntansa kanssa.¹⁵ Dorpius ei halunnut sen jälkeen puuttua

-
- 8 Cambrain hiippakunnan administraattorin Robert de Croyn 6.12.1521 Egmondanukselle ja Latomukselle antama valtakirja; Fredericq 1900, 80—81. Proostin peruutusakti 9.2.1522; Fredericq 1900, 89—95. Oikeudenkäynnistä Kalkoff 1903, 63—68.
  - 9 Karlkoff 1903, 61, 72—73. Halkin 1957, 39—40.
  - 10 Kalkoff 1903, 74. Halkin 1957, 41.
  - 11 Keisarin van der Hulstille 29.4.1522 antama valtakirja; Fredericq 1900, 117.
  - 12 Esim. G. Geldenhauerin muistiinpanot 28.4.1522; Fredericq 1900, 114 ja ote Antverpenin annaaleista 6.5.1522; Fredericq 1900, 122. Erasmus Pirkheimerille 8.2.1524; OE 5, 396 r. 17—21. Kalkoff 1903, 68, 70.
  - 13 Reformaatioliikkeen kannattajien julkaisema kahdesta kirjeestä koostuva lento-lehtinen: Fredericq 1900, 210. Kalkoff 1903, 79.
  - 14 Teologinen tiedekunta 5.7.1524 Antverpenin Pyhän Neitsyen kirkon kapitulille; Fredericq 1900, 281. Teologisen tiedekunnan aktat 16.3., 1.4. ja 8.4.1524; De Jongh 1911, 48*—50*. Suuri osa Louvainin arkistoista tuhoutui vuonna 1914. Teologisen tiedekunnan jäljellä oleva arkisto alkaa vasta vuodesta 1544.
  - 15 Vocht 1928, 62—63 ja 1934, 243—246. Dorpiuksesta ks. De Jongh 1911, 162—165.

enää mitenkään Lutherin ympärille syntyneeseen kiistaan.¹⁶ Hän kuoli jo keväällä 1525.¹⁷ Toiset yliopiston johdon omaksuman jyrkän linjan vastustajat katsoivat parhaaksi poistua Louvainista. Tunnetuin heistä oli Erasmus Rotterdamilainen.

Jo joulukuussa 1520 Louvainin teologit olivat jatkaneet hyökkäystään Erasmusta vastaan.¹⁸ Erasmuksen asema oli vaikea, sillä myös paavin legaatti Hieronymus Aleander suhtautui häneen vihamielisesti ja piti häntä Saksassa syntyneen heresian varsinaisena aiheuttajana.¹⁹ Erasmus itse katsoi, että hänellä ei ollut mitään tekemistä Lutherin kanssa. Etenkin dominikaanien häntä vastaan aloittama hyökkäys taas vain vahingoittaisi paavin asemaa ja koituisi Lutherin eduksi.²⁰ Vielä talvella 1521 Erasmus piti Lutherin teologisia vastustajia pääsyyllisinä syntyneeseen kiistaan ja uskoi, että paavi toimisi aivan toisin, jos hän saisi oikeaa tietoa asiasta. Itse Erasmus arvioi vapaasti Lutherin kirjoituksia. Hän selitti ottavansa niistä sen, mikä oli hyvää, ja jättävänsä sen, mikä oli huonoa.²¹ Perusteettomalla tuomitsemisella ja rangaistuksen uhkaan perustuvalla bullalla ei kiistaa voitaisi ratkaista.²² Siksi Lutheria oli tuomitsemisen sijasta ohjattava oikeaan.²³ Olikin ihmeteltävää, miten kykenemättömiä miehiä paavi oli ottanut hoitamaan asiaa.²⁴ Ratkaisun etsiminen oli aloitettava siten, että kumpikin osapuoli lopettaisi julkisen riidan kansan edessä. Myös Lutherin oli lakattava julkaisemasta liian jyrkkäsanaisia ja loukkaavia kirjoja ja korjattava jo julkaisemansa.²⁵ Itse asia oli annettava oppineiden miesten selvitettäväksi.²⁶ Erasmus korosti kuitenkin, että hänen

---

16 Vuonna 1523 Dorpius kirjoitti Vochtin (1934, 247) mukaan: *Viderint ii, quibus hoc negocii est demandatum: ego [me] illi tragoediae non admisceo.*

17 De Jongh 1911, 164–165.

18 Esim. Erasmus Cranevelttille 18.12.1520: OE 4, 420 r. 24–26. Erasmus Louvainin teologeille [kesäkuussa] 1521; OE 4, 536 r. 1215. Kalkoff 1903, 40–41.

19 Lähemmin Stupperich 1971, 465–467, 469.

20 Erasmus Pirkheimerille 26.1.[1521]; OE 4, 438 r. 9–14. Erasmus [Artlebus de Boscovicille] 28.1.1521; OE 4, 441 r. 101–108.

21 Erasmus [Artlebus de Boscovicille] 28.1.1521; OE 4, 441 r. 92–101.

22 Em. kirje: OE 4, 441 r. 109–442 r. 2.

23 Erasmus Alexander Schweissille 13.3.[1521]; OE 4, 453 r. 5–7.

24 Erasmus Nicholas Everardille [noin maaliskuussa 1521]; OE 4, 447 r. 22–448 r. 39.

25 Em. kirje; OE 4, 454 r. 59–61.

26 Erasmus Aloisius Marlianuselle 25.3.1521; OE 4, 459: *Suasi vt res inter eruditos libris transigeretur. Malebam Lutherum correctum quam extinctum; ...*

kantansa ei merkinnyt Rooman kirkosta luopumista.²⁷ Wormsin valtiopäivien jälkeen ei tällainen Erasmuksen jo talvella 1520—1521 suosittelema ratkaisumalli ollut enää mahdollinen.²⁸ Keväästä 1521 lähtien Erasmuksen kirjeissä alkoikin yhä selvemmin näkyä pettymys Lutherin peräänantamattomuuteen ja jyrkkyyteen. Käymällä sakramenttien kimppuun, leimaamalla paavin antikristukseksi ja polttamalla kanonisen oikeuden peruskirjat Luther oli itse tehnyt sovinnon mahdottomaksi ja näin pilannut asiansa.²⁹

Toukokuun lopulla Erasmus muutti tilapäisesti Louvainista Anderlechtin Brysselin lähelle. Aleander tapasi hänet siellä heinäkuussa ja yritti syytöksiin taivuttaa hänet ottamaan kantaa Lutheria vastaan. Syyskuussa hän tapasi Erasmuksen vielä toisen kerran ja esitti jälleen saman vaatimuksen.³⁰ Erasmus ei kuitenkaan luopunut kannastaan. Hän piti parempana koettaa vaikuttaa asiaan henkilökohtaisilla kirjeillä kuin julkisilla kannanotoilla.³¹ Painostuksen vuoksi Erasmus katsoi kuitenkin liian vaaralliseksi jäädä Alankomaihin. Hän palasi lokakuun lopulla Anderlechtista Louvainiin ja jatkoi sieltä matkaa Baseliin.³²

Vuoden 1522 alussa valittiin paaviksi Louvainin yliopiston entinen professori Adriaan van Utrecht. Uusi paavi sai pian terveisiä myös Louvainista. Yliopiston piirissä vaikuttanut juutalaissyntyinen espanjalainen humanisti Juan Luis Vives kirjoitti paaville lokakuussa 1522 kirjeen, jossa hän otti kantaa myös reformaatioliikkeeseen.³³

---

27 Em. kirje; OE 4, 459: *Ecclesiam Romanam agnosco, quam opinor a Catholica non dissentire*. 461 r. 103—105. 462: *Rogarunt vt praescriberem fidei regulam; rescripsi me non nosse aliam fidem quam Ecclesiae Catholicae*. Myös Holeczek 1983, 158.

28 Holeczek 1983, 157—158.

29 Erasmus Justus Jonakselle 10.5.1521; OE 4, 487 r. 38—50. Erasmus Ludwig Berille 14.5.1521; OE 4, 494 r. 24—27. Holeczek 1983, 158—159 ja 1984, 141, 144.

30 Lähemmin Kalkoff 1903, 41—44, 48 ja Stupperich 1971, 469.

31 Erasmus Paul Bombasiukselle 23.9.1521; OE 4, 584 r. 64—585 r. 72.

32 Kalkoff 1903, 54.

33 Noreña 1970, 94. Tämä 12.10.1522 päivätty kirje on painettuna VOO, 164—174. Vives saapui vuonna 1509 Pariisiin eikä uskaltanut inkivisiota peläten palata enää Espanjaan. Louvainiin hän tuli vuonna 1517 19—vuotiaan Cambrairin piispan yksityisopettajaksi. Maaliskuussa 1520 yliopisto myönsi Vivesille luvan pitää luentoja yliopiston piirissä. Vivesin suhteesta yliopistoon Noreña 1970, 68—69.

Kirjeessään Vives toivoi ennen muuta rauhan palautumista ja kristittyjen keskeisten poliittisten ja uskonnollisten erimielisyyksien loppumista.³⁴ Hän pelkästi fanaattista uskonnollisuutta eikä ollut kiinnostunut kirkon oppia koskevista kiistoista.³⁵ Vives saattoi kohteliaasti puhutella paavia kaikkivaltiaan Jumalan sijaiseksi³⁶ ja ylistää paavin arvoa korkeimmaksi ja loistavimmaksi,³⁷ mutta muuten hän ei kirjoituksissaan puhunut mitään paaviuden jumalallisesta luonteesta.³⁸ Päinvastoin hän korosti, että paavin auktoriteetti riippui paavista itsestään: turmeltuneelle ja valtaansa väärin käyttävälle paaville ihmiset nauroivat ja nimittivät häntä Kristuksen sijaiseksi vain tavan vuoksi.³⁹ Aikaisemmat paavit olivat usein hoitaneet huonosti virkaansa⁴⁰ ja pelänneet konsiiliin kokoontumista. Hadrianuksella ei uutena paavina ollut kuitenkaan mitään pelättävää. Konsiili oli siksi kutsuttava koolle käsittelemään kristikunnan keskeisiä kiistoja.⁴¹ Konsiili oli nimittäin kirkon ainoa toivo.⁴² Ennen konsiilia oli valittava viisaimpia miehiä laatimaan lausuntoja käsiteltävistä asioista. Konsiili tutkisi sitten nämä lausunnot ja tekisi ratkaisunsa niiden pohjalta. Konsiiliin oli käsiteltävä kiistakysymyksiä rauhallisesti ja maltillisesti sekä tehtävä päätös vain selvistä uskoa ja elämää koskevista kysymyksistä; muut asiat oli jätettävä avoimiksi.⁴³ Paavia Vives ei maininnut selvästi edes konsiiliin koolle kutsujana; konsiiliin itsensä asia taas oli hyväksyä ja vahvistaa katolinen dogma.⁴⁴

Jo seuraavana vuonna myös Vives jätti Louvainin ja siirtyi Englantiin.

---

34 VOO, 166 ja 171: nunc ... paucis de quiete religionis nostrae agendum est, ...

35 Noreña 1970, 292.

36 VOO, 164.

37 VOO, 164: neque enim dignitate [Papae] moveor, tametsi in terris summa ac praestantissima, ...

38 Noreña 1970, 292.

39 VOO, 164.

40 VOO, 166.

41 VOO, 171–172.

42 VOO, 171: Omni memoria tumultibus ecclesiae occursum est, indictis conventibus Patrum, quod generale Concilium vocamus; haec una est medicina morbis etiam, qui deplorati putabantur; ibi expositis vel querelis, vel rationibus, quibus adducti erant qui parum recte sentirent, cognitis morbis praesentia remedia adhibebantur: ...

43 VOO, 172–173, 174.

44 VOO, 174: eorumque scripta Concilium universae ecclesiae accuratissime examinet, ut communi consensu, quae videbuntur, approbet, ac confirmet, ...

Hänen paaville lähettämänsä kirje ilmestyi siellä vuonna 1524 *De bello et Luthero* -nimisenä.⁴⁵ Erasmus ja hänen kannattajiensa väistymisen jälkeen Collegium trilinguen virat täytettiin perinteistä kirkollisuutta kannattavilla miehillä. Teologinen tiedekunta sai näin toteutettua tahtonsa.⁴⁶ Yliopisto näytti tämän jälkeen olevan säröttömästi katolisen kirkon johdon ja Alankomaiden hallituksen omaksuman linjan takana. Reformaatioliikkeen kannattajia tuomittiin Louvainissakin.⁴⁷ Instituutiona yliopisto ei kuitenkaan joutunut enää selvittämään kantaansa magisterium-kysymykseen. Sen sijaan yliopiston teologit toimivat sanoin ja teoin reformaatioliikettä vastaan.

Yliopiston suhde Liègen piispaan oli monitahoisempi. Molemmat vastustivat reformaatioliikettä. Piispalla ja yliopistolla oli kuitenkin ollut jo kauan riitaa jurisdiktiosta ja yliopiston hiippakunnasta saamista tuloista. Paavi Hadrianus VI:n asiasta kesällä 1523 tekemää päätöstä voitiin pitää yliopiston voittona. Seuraavan vuoden alussa uusi paavi Klemens VII antoi kuitenkin uuden päätöksen, jossa piispan kanta otettiin huomioon.⁴⁸ Myös piispa Erard de la Marckin toiminta heresiaa vastaan lieenee vaikuttanut tähän.⁴⁹ Yliopisto ei näin piispan Roomassa nauttiman arvostuksen vuoksi onnistunut saavuttamaan yliotetta.

Alankomaiden hallitus joutui jo vuoden 1523 kuluessa arvioimaan uudeleen inkvisition toimintaa. Reformaatioliikkeen tukahduttaminen päätettiin antaa jälleen teologien johtoon. Paavin legaatti, kardinaali Campeggi nimitti 17.6.1524 kolme yleisinkvisiittoria, joista yksi oli Louvainin Pyhän Pietarin alttarisäätiön dekaani, teologian tohtori Nicolas Coppin.⁵⁰ Mielenkiintoista on se, että hiippakuntahallinto joutui Alankomaissa ristiriitaan hallituksen ohjaaman inkvisition kanssa. Piispat katsoivat inkvisiittoreiden loukkaavan toiminnallaan heidän oikeuksiaan. Inkvisitio taas piti hiippakuntahallintoa reformaatioliikkeen tehokkaan tukahduttamisen esteenä. Tässä tilanteessa yliopisto, inkvisiittorit, hallitus ja kuuria tukivat toisiaan samaan tapaan kuin

---

45 Noreña 1970, 94.

46 De Jongh 1911, 246—247.

47 Halkin 1930, 122 ja 1957, 44.

48 Lähemmin Halkin 1930, 229—230.

49 Halkin 1930, 230 alav. 1.

50 Legaatin 17. 6.1524 antama valtakirja; Fredericq 1900, 276—279. Halkin 1930, 137 ja 1957, 41. Coppinista myös De Jongh 1911, 160—161.

Baijerissa.⁵¹ Paavi Klemens VII vahvisti Margareeta Itävaltalaisen pyynnöstä yleisinkvisiittoreiden nimityksen 20.3.1525 lähettämällään kirjeellä. Tässä kirjeessä todettiin, että jotkut piispat olivat vaikeuttaneet inkvisiittoreiden toimintaa. Siksi paavi antoi heille laajat valtuudet toimia tarvittaessa piispoista riippumatta tai vastoin heidän tahtoaan. Sen sijaan yleisinkvisiittoreiden tuli harkintansa mukaan käyttää apunaan teologian ja oikeustieteen asiantuntijoita.⁵² Coppinin ja häntä avustaneiden Louvainin oppineiden toiminnasta inkvisitio-oikeudenkäynneissä onkin säilynyt seuraavilta vuosilta paljon lähteitä.⁵³ Asiakirjojen luonteen vuoksi niistä ei kuitenkaan saa juuri tietoja inkvisiittoreiden omista näkemyksistä.⁵⁴ Heille riitti se, että epäilty suostui tunnustamaan Rooman kirkon auktoriteetin.⁵⁵ Sama koskee myös teologisen tiedekunnan kokouksissa käsiteltyjä asioita.⁵⁶

3.2.2. Jacobus Latomus ja Eustachius de Zichem yrittävät kumota reformaatioliikkeen väitteet

Louvainin teologeista oli Jean Nijs de Turnhout (Driedo) kirjoittanut jo vuonna 1520 vastineen Lutherille.¹ Erasmus näyttää arvostaneen Driedoa, sillä hän kirjoitti luottavansa siihen, että tämä yrittäisi kumota Lutherin väitteet pätevillä perusteilla.² Erasmus kannattajien levittämien tietojen mukaan Driedon kirjaa ei kuitenkaan julkaistu. Erasmus kannattajien levittämien tietojen mukaan Driedo ei halunnut käsitellä ollenkaan paavin

---

51 Ks. s. 70—78.

52 Paavin kirje yleisinkvisiittoreille 20.3.1525; Fredericq 1900, 320—325.

53 Ks. esim. Fredericq 1902, 20, 69—71, 93—94, 108, 118—119, 160—161, 179—182, 184, 243—244, 261—267.

54 Reformaatioliikkeen kannattajien oikeudenkäynneistä julkaisemiin lentolehtiin ei voine tässä suhteessa paljonkaan luottaa. Ks. Fredericq 1900, 406—452 ja 453—495.

55 Esim. pöytäkirja Nicolaas Christin oikeudenkäynnistä 2.12.1525; Fredericq 1902, 70; id omne, quod sancta Romana ecclesia docet, predicat, disponit et observat; ...

56 Otteet teologisen tiedekunnan pöytäkirjoista 1521—1527; De Jongh 1911, 46*—54*.

1 De Jongh 1911, 225 alav. 2 ja siinä mainitut Erasmus kirjeiden kohdat.

2 Erasmus Adrian Barlandille 30.11.1520; OE 4, 390 r. 10—14.

asemaa.³ Eräissä joulukuussa 1520 kirjoittamissaan kirjeissä Erasmus arveli myös, että Driedon ja Latomuksen kirjoituksia ei julkaistaisi, koska ne olivat ristiriidassa keskenään.⁴ Vercruyssen mukaan Driedon teos jäi kuitenkin julkaisematta vain siksi, että louvainilainen kirjanpainaja ei halunnut ruveta painamaan sitä.⁵ H. De Jonghin mukaan Driedon muut säilyneet teokset osoittavat, että hän ei epäillyt paavin primaatin jumalallista alkuperää.⁶ Näin on vaikea sanoa, oliko humanistien syksyllä 1520 levittämässä tiedoissa mitään perää.⁷

Huomattavin reformaatioliikkeeseen kantaa ottaneista Louvainin oppineista oli Henegouwenin Cambronista kotoisin ollut Jacobus Latomus (alkuperäiseltä nimeltään Jacques Masson). Latomus oli opiskellut Pariisissa ja muuttanut sitten Louvainiin, jossa hän sai syksyllä 1519 teologian tohtorin arvonimen.⁸

Latomus oli käsitellyt yliopistonsa Lutherin opeista antamaa tuomiota jo kesällä 1520 pitämillään luennoilla.⁹ Niiden pohjalta syntynyt teos ”*Articulorum doctrinae fratris Martini Lutheri per theologos Louanienses damnatorum ratio*” ilmestyi Antwerpenissa seuraavana keväänä.¹⁰ Tämä teos oli vielä sävyltään suhteellisen maltillinen.¹¹ Latomus keskittyi kysymykseen hyvien tekojen merkityksestä.¹² Hänen tavoitteenaan oli osoittaa Louvainin yliopiston Lutherin opeista antama tuomio perustelluksi.¹³ Latomus koetti torjua sen käsityksen, että Luther nojautui Raamattuun ja isiin, hänen vastustajansa taas pelkästään skolastisiin tohtoreihin.¹⁴ Siksi hän nojautui lähes yksinomaan

3 Acta Academiae Lovaniensis; OL 4, 313.

4 Erasmus Capitolle 6.12.1520; OE 4, 394 r. 13—14. Erasmus tuntemattomalle vastaanottajalle [joulukuussa 1520]; OE 4, 398 r. 60—61.

5 Vercruysse 1983, 522.

6 De Jongh 1911, 219. Driedosta myös Pijper 1905, 89—90 ja De Jongh 1911, 156—159.

7 Ks. myös Arffman 1981, 170.

8 Latomuksen elämänvaiheista ja tuotannosta lähemmin De Jongh 1911, 173—180 ja Vercruysse 1983, 515—521. Luther itse piti myöhemmissä pöytäpuheissaan Latomusta etevimpänä vastustajanaan. Ks. lähemmin Vercruysse 1983, 515—516 ja siinä mainitut lähteet.

9 Vercruysse 1983, 523.

10 Vinken 1977, 300. Tämä kirjoitus on painettuna LaO, 1 a — 53 b.

11 Pijper 1905, 101. Vercruysse 1983, 525.

12 Pijper 1905, 25.

13 Vercruysse 1983, 523.

14 Vercruysse 1983, 524—525.

Raamattuun ja kirkkoisiin yrittäen osoittaa, että Lutherin väitteitä ei voitu perustella niillä.¹⁵ Neljän vuoden kuluttua Latomus puuttui jälleen kiistaan. Kesällä 1525 ilmestyi Antwerpenissa kolme pientä tutkielmaa sisältävä teos, joka suuntautui Lutheria, Oekolampadiusta ja Beatus Rhenanusta vastaan.¹⁶ Niistä on aiheemme kannalta merkittävin Latomuksen Lutheria vastaan kirjoittama traktaatti ”De quaestionum generibus, quibus ecclesia certat intus et foris”, jossa hän selitti myös teologiansa perusteita.¹⁷ Jo seuraavan vuoden alussa Latomus julkaisi uuden teoksen,¹⁸ joka sisälsi merkittävän paavin valtaa käsittelevän teoksen ”De primatu Romani pontificis adversus Lutherum”¹⁹ sekä uudet vastineet Lutherille²⁰ ja Oekolampadiukselle.²¹

Latomuksen polemiikin lähtökohtana oli Louvainin teologisen tiedekunnan puolustaminen. Hän piti yliopistoja suurina auktoriteetteina ja saattoi joskus mainita ne paavin ja konsiilin rinnalla.²² Tontoreiden velvollisuus oli esittää oikea oppi selvästi ja julkisesti sekä puolustaa sitä.²³ Tohtoreiden magisteriumilla oli kuitenkin selvät rajat. Sellaisia asioita, jotka kirkko oli jo määritellyt, ei enää saanut asettaa kyseenalaisiksi; niitä sai käsitellä väitteilyissä vain harjoitusmielessä tai opin yhä tarkemman määrittelyn lähtökohtina, kuten skolastiset oppineet olivat tehneet.²⁴ Myös paavin vallasta kirjoittaminen oli näin periaatteessa kiellettyä. Latomus katsoikin vielä vuonna 1525 tarpeelliseksi selittää, miksi hän oli ryhtynyt käsittelemään paavin valtaa

15 Tästä myös Eijl 1975, 229.

16 Tämä teos ”De confessione secreta; de quaestionum generibus, quibus ecclesia certat intus et foris; de humanae legis obligatione” on painettuna LaO, 86 a — 118 a. De Jongh 1911, 254 alaviite 6. Vercruysse 1983, 520.

17 Vercruysse 1983, 535.

18 Ajoituksesta Pijper 1905, 110 sekä De Jongh 1911, 178 alav. 3. Myös tämä teos painettiin Antwerpenissa.

19 Tämä teos on painettuna BRN, 111—195. Siitä myös Vercruysse 1983, 531—532.

20 Tämä ”Eiusdem responsio ad Lutherum” on painettuna LaO, 54 a — 59 a.

21 Tämä ”Eiusdem responsio ad Elleboron Ioannis Decolampadij” on painettuna LaO, 118 a — 132 b.

22 Articulatorum ratio; LaO, 1 a.

23 De quaestionum generibus; LaO, 89 a — 90 a.

24 Articulatorum ratio; LaO, 1 a—b. Sanojen ”magister”, ”magisterium” ja ”magistratus” käytöstä ks. esim. De primatu; BRN, 120: Quinta ratio probat eos peccare, qui se irrationabiliter subducunt obedientiae magistratus humanitus instituti, qualem supponit esse papatum ... 141: retinebat tamen [Christus] magisterium, vt ipse dicit, vocatis me magister et domine, ...

julkisesti: hän piti velvollisuutenaan tässä tapauksessa poikkeuksellisesti tehdä niin, jotta kansaa ei yksipuolisesti johdettaisi harhaan.²⁵ Tohtoreiden oli näin tunnustettava aina kirkon auktoriteetti; heillä ei ollut oikeutta ryhtyä vastustamaan paavin tai konsiilin päätöksiä.²⁶

Kirkon opin lähtökohtana olivat Raamatun kanoniset kirjoitukset.²⁷ Raamattu yksinään ei kuitenkaan antanut riittävää varmuutta. Se tarvitsi välttämättä tulkittamista²⁸ ja voitiin ymmärtää oikein vain katolisen kirkon puitteissa.²⁹ Siksi Latomus mainitsi miltei säännöllisesti Raamatusta puhuessaan myös isät tai Raamatun katoliset tulkitsijat.³⁰ Raamatun tulkitseminen ja opista päättäminen oli aina viime kädessä kirkon asia; olihan Kristus luvannut lähettää kirkolle henkensä johtamaan sitä kaikkeen totuuteen (Jh 16:13).³¹ Kirkon Raamatun pohjalta nouseva, vuosisatojen kuluessa määritelty oppi oli näin Latomukselle horjumaton perusta.³² Siksi oli hyväksyttävä sellaisetkin kirkon opin kohdat, joita ei voitu perustella Raamatun avulla.³³

Kirkon ylimmät auktoriteetit olivat konsiili ja paavi.³⁴ Latomus saattoi kirjoittaa Gregorius Suureen nojautuen, että neljän ensimmäisen konsiilin päätöksiä oli pidettävä yhtä suuressa arvossa kuin evankeliumeja.³⁵ Muutenkin hän tähdensi konsiilin arvovaltaa.³⁶ Paavin istuimen ollessa (esimerkiksi skisman vuoksi) tyhjä kirkon ylin valta kuului konsiilille.³⁷ Kirkon yleinen käsitys oli, että konsiili oli Kristuksen lupauten mukaisesti pelastuksen

25 De primatu; BRN, 113—114.

26 De humanae legis obligatione; LaO, 100 b — 101 a. De primatu; BRN, 183.

27 Articulatorum ratio; LaO, 24 b. De primatu; BRN 183. LUL, 172—173. Vercruysse 1983, 535.

28 Articulatorum ratio; LaO, 47 b. Vercruysse 1983, 536.

29 Tästä lähemmin Guelluy 1941, 69—71 ja siinä mainitut De quaestionum generibus -teoksen kohdat.

30 Esim. De humanae legis obligatione; LaO, 93 b. Isistä ks. Articulatorum ratio; LaO, 51 a.

31 De humanae legis obligatione; LaO, 96 b. Vinken 1977, 302—305.

32 De quaestionum generibus; LaO, 86 b. Vercruysse 1983, 535.

33 De quaestionum generibus; LaO, 91 a.

34 Latomus mainitsi usein rinnakkain konsiilit ja paavit vaihtuvassa järjestyksessä aivan peräkkäinkin, esim. Articulatorum ratio; LaO, 3 a.

35 De quaestionum generibus; LaO, 86 b.

36 Esim. Responsio ad Elleboron; LaO, 118 b; Si enim vsquam ecclesia Dei loquens, auditur de fide vel sacramentis, certe auditur in concilio generali, vbi communi consensu, concors diffinitio publicatur: ...

37 De primatu; BRN, 182.

kannalta välttämättömiä asioita ratkaistessaan erehtymätön.³⁸ Sen sijaan vaikeaselkoisia uskonkohtia käsitellessään tai ennen Jumalan Hengen ilmoitusta ja kysymyksen ratkaisemista konsiili saattoi erehtyä.³⁹ Tästä huolimatta konsiilit eivät menettäneet auktoriteettiaan eikä kenelläkään ollut lupa ryhtyä vastustamaan niiden päätöksiä.⁴⁰

Latomuksen mukaan kirkon korkein auktoriteetti ei kuitenkaan ollut konsiili, vaan paavi.⁴¹ Heti kun konsiili oli päättänyt skisman valitsemalla uuden paavin, kirkon ylin valta siirtyi tälle.⁴² Paavi oli konsiilin yläpuolella, kuten myös Konstanzin konsiili oli paavin hyväksymässä dekreetissä selittänyt.⁴³ Konstanzin konsiilin julkaisema *Haec sacra synodus* -dekreetti tarkoitti vain poikkeustilannetta. Lisäksi Konstanzin konsiili oli sen julkaistessaan ollut vasta pelkästään Johannes XXIII:n kannattajien muodostama partikulaari-konsiili.⁴⁴ Kirkolliskokoukset saattoivat kokoontua vain paavin kutsusta käsittelemään paavin hyväksymiä asioita; kaikki päätökset konsiilien tuli jättää paavin hyväksyttäväksi tai hylättäväksi.⁴⁵ Augustinukseen vedoten Latomus

38 De primatu; BRN, 182: *Communis sententia est, in his quae fidei sunt omnibus ad salutem necessaria vniuersale concilium errare non posse, quam credo veram esse ...*

39 De primatu; BRN, 182—183: *tamen in rebus fidei et sacramentorum obscurioribus, aut ante tempus reuelationis, vel declarationis factae, generale concilium errare posse, patet ex Augustino secundo de baptismo c. 3. Latomuksen siteeraamassa Augustinuksen De baptismo -teoksen kohdassa kirkkoisä selittää myös, että konsiilit voivat korjata aikaisempien konsiilien päätöksiä (CSEL 51, 178): ipsaque plaenaria [concilia] saepe priora a posterioribus emendari, ... Pijper 1905, 102. Ks. myös Johannes Eekin kantaa s. 94—95.*

40 De primatu; BRN, 183—184.

41 Vinken (1977, 303—304) esittää Latomuksen käsityksen paavin ja konsiilin suhteesta juuri päinvastaisena.

42 De primatu; BRN, 182: *tamen facta canonica electione iam potestas suprema est apud electum, ...*

43 De primatu; BRN, 182: *et hic aperte asserit papam canonice electum habere supremam potestatem in ecclesia, et hoc decernit pontifex, consentiente et approbante concilio, ...*

44 De primatu; BRN, 180. Latomus yhti näin Torquemadan ja Cajetanuksen tulkintaan. Ks. Bäumer 1972, 559—560.

45 De primatu; BRN, 132: *Item quod ... concilia generalia aut etiam particularia in materia fidei eo inconsulto conuocari nequeant, et quod cum fuerint conuocata nihil aliud concludant, quam id propter quod conuocata sunt, aut saltem quod concludi non possint, antequam romanus pontifex consulatur, aut saltem conclusio mittatur sedi apostolicae approbanda vel reprobanda, et eius auctoritate per vniuersum orbem dirigenda, ... Samoin s. 161. Latomus perusteli tätä vetoamalla Nikaian konsiiliin. Myös Pijper 1905, 104.*

selitti, että konsiilia ei välttämättä tarvittu myöskään heresioiden tuomitsemiseen.⁴⁶ Siksi paavin Lutherin opeista antama tuomio oli riittävä.⁴⁷

Paavin valtaa Latomus kuvasi perinteisin papalisticisin käsittein. Paavi oli Kristuksen käskyn perusteella (*de iure divino*) koko katolisen kirkon johtaja,⁴⁸ Pietarin seuraaja⁴⁹ ja Kristuksen sijainen⁵⁰, ”*episcopus universalis*”,⁵¹ jolla oli täydellinen valta (*plenitudo potestatis*).⁵² Itse asiassa Pietarin valtaan oli alunperin sisältynyt kaksi jumalalliseen oikeuteen perustuvaa mahdollisuutta: samanlainen asema kuin muillakin apostoleilla ja johtoasema, josta ihmeet todistivat.⁵³ Jos kristittyjen keskinäinen rakkaus olisi säilynyt sellaisena kuin se alunperin oli, olisi Pietari voinut toimia samoin kuin muutkin apostolit. Rakkauden heikennyttyä ja jakaantumisen uhatessa kirkkoa oli Pietarin kuitenkin ryhdyttävä johtamaan kirkkoa ja huolehtimaan sen yhtenäisyydestä.⁵⁴ Tämän jälkeen paavin valta oli vähitellen muotoutunut.⁵⁵

Paavin vallan luonne eri osissa kirkkoa oli kuitenkin erilainen koska paavi oli myös lännen kirkon patriarkka ja Rooman piispa.⁵⁶ Paavin tehtäviin kuului sekä oikeasta opista huolehtiminen että piispojen ja pappien vihkiminen ja kirkon hallinnon hoitaminen.⁵⁷ Latomus korosti kuitenkin hyvin voimakkaasti paavin opillista auktoriteettia: Kaikki piispat eivät välttämättä tarvinneet virkaansa paavin vahvistusta.⁵⁸ Katoliseen kirkkoon kuulumiseen riitti paavin opettaman uskon tunnustaminen ja paavin pitäminen siinä arvos-

---

46 De quaestionum generibus; LaO, 89 a. Kyseinen Augustinuksen kirjoitus on ”*Contra duas epistolas Pelagianorum ad Bonifacium Romanae ecclesiae episcopum*”; CSEL 44, 637—638.

47 De quaestionum generibus; LaO, 89 a.

48 De quaestionum generibus; LaO, 87 a, 100 b. De primatu; BRN, 116, 119.

49 De primatu; BRN, 131.

50 De primatu; BRN, 131, 133.

51 De primatu; BRN, 138.

52 De primatu; BRN, 133. Myös Pijper 1905, 103—106.

53 De primatu; BRN, 129, 144.

54 De primatu; BRN, 129—130. Myös Pijper 1905, 106.

55 De primatu; BRN, 144—145. Pijper 1905, 107.

56 De primatu; BRN, 131—132, 161. Pijper 1905, 109.

57 De primatu; BRN, 116: *Ad Romanum Pontificem spectare clerum ordinare, errata corrigere, canones condere, conditos seruare et seruandos alijs tradere, eosdem moderari ac pro ecclesiae necessitate vel vtilitate dispensare.*

58 De primatu; BRN, 153, 176. Pijper 1905, 108.

sa, joka hänelle Pietarin seuraajana ja Kristuksen sijaisena kuului.⁵⁹ Paavilla ja Pietarilla oli samanlainen asema kirkon hallinnollisina johtajina, mutta Pietarin opillinen auktoriteetti oli suurempi, ja vain hänellä oli ollut ”cathedra sacerdotalis” ensin Antiokiassa, sitten Roomassa.⁶⁰ Paavit saattoivat kyllä elää paheellisesti ja kuuriassa saattoi olla väärinkäytöksiä, mutta siitä huolimatta paavin auktoriteetti oli tunnustettava.⁶¹ Latomuksen mukaan paavius liittyi ainoastaan paavin persoonaan, ei Rooman seurakuntaan. Paavit saattoivat siksi harkintansa mukaan siirtää kirkon keskusjohdon myös muualle.⁶²

Latomus korosti myös kardinaalien asemaa. Kardinaalikollegio kuului välttämättä kirkkoon.⁶³ Paavi ei olisi menetellyt oikein, jos hän olisi ratkaissut kaikki asiat yksin, kenenkään neuvoja kuulematta. Hänen oli kuunneltava niitä kollegoja ja veljiä, joille valta myös kuului.⁶⁴

Lutherin väitteet Latomus torjui samaan tapaan kuin muutkin reformaatio- liikkeen vastustajat. Lutheriin ei voitu luottaa, koska hän muutteli mielipiteitään ja asetti oman raamatuntulkintansa kaiken muun yläpuolelle.⁶⁵ Lutherin perusväite, oppi Raamatun selvydestä ei myöskään pitänyt paikkaansa, sillä jo Pietarin kirje osoitti, että Raamatussa oli hämäriä kohtia (2 Pt 3:15–16).⁶⁶

Toinen Lutheria vastaan kirjoittanut louvainilainen teologi oli tavallisesti brabantilaisen kotikaupunkinsa nimeä käyttänyt Eustachius de Zichem (alkuaan van der Rivieren). Zichem oli tullut vuonna 1508 teologian professoriksi. Hän kuului tiedekunnan kahdeksan hallitsevan tohtorin (doctores regentes) joukkoon ja oli myös Louvainin dominikaaniluostarin priori.⁶⁷ Zichem puolesti Louvainin teologien Lutherin opista antamaa tuomiota vuonna 1521

59 De primatu; BRN, 154: Subesse enim sedi apostolicae non est ab ea accipere episcopos, sed eandem fidem, spem charitatem, euangelium, et eadem sacramenta seruare, atque romano pontifici eum deferre honorem, qui successori petri, et christi vicario debetur, ...

60 De primatu; BRN, 125.

61 De primatu; BRN, 115–116. Pijper 1905, 101–102.

62 De primatu; BRN, 123–125, 165. Pijper 1905, 105.

63 De quaestionum generibus; LaO, 87.

64 De primatu; BRN, 133.

65 Articulorum ratio; LaO, 9 a. Responsio ad Lutherum; LaO, 54 b. Vinken 1977, 305.

66 Responsio ad Lutherum; LaO, 54 b.

67 Zichemistä lähemmin Pijper 1905, 200–202 ja De Jongh 1911, 167–169. De Jongh ei pidä Zichemiä Latomuksen ja Driedon veroisena teologina. Myös Eijlin (1975, 229) arvio on samansuuntainen.

ilmestyneellä teoksellaan "Errorum Martini Luther brevis confutatio, simulque cum eorum rationibus, et peculiarem adiungens eloquentiam".⁶⁸ Kaksi vuotta myöhemmin hän julkaisi reformaattoria vastaan uuden teoksen "Sacramentorum brevis elucidatio. Simulque nonnulla peruersa Martini Luther dogmata excludens, quibus et sacramenta temere ausus est, tum ecclesiasticam ierarchiam prorsum abolere."⁶⁹

Zichem nojautui katoliseen traditioon. Ei ollut perusteita uskoa, että Luther yksinään oli oikeassa ja kaikki muut väärässä.⁷⁰ Reformaattorin epäluottavuus ilmeni jo siitä, että tämä vaihtoi mielipiteitään kuin kameleontti.⁷¹ Kristus ohjasi ja johti kirkkoa. Siksi se ei voinut erehtyä.⁷² Kirkon magisterium taas ei kuulunut kirkkokansalle, vaan sitä käyttivät kirkon johtajat (magistratus).⁷³ Kirkon korkeimmat auktoriteetit olivat paavi ja konsiili. Zichem ei nähnyt niiden välillä minkäänlaista vastakohtaisuutta. Paavin ja konsiilin suhdetta hän ei muutenkaan lähemmin käsitellyt.

Paavi oli Zichemin mukaan Pietarin seuraaja,⁷⁴ Kristuksen itsensä asettama koko kirkon johtaja⁷⁵ ja kaikkien Kristuksen seuraajien kaitsija.⁷⁶ Zichem saattoi kirjoittaa myös, että paavius oli kirkon magistratus.⁷⁷ Opillisia asioita ratkaistessaan paavi oli erehtymätön, koska Pyhä Henki ohjasi häntä.⁷⁸ Myös kirkkohistoria eli tosiasia, että Rooman kirkko oli ainoana vanhan kirkon patriarkaateista kestänyt uskossa ja lujittunut, kun taas kaikki muut olivat sortuneet heresioihin ja joutuneet uskottomien valtaan, osoitti, että Kristus oli valinnut Rooman istuimen johtamaan kirkkiaan.⁷⁹ Kristus oli valinnut nimenomaan Rooman kaupungin kirkon keskuspaikaksi, eikä paavillakaan

68 Tämä teos on painettuna BRN, 227—285. Taustasta Pijper 1905, 209.

69 Tämä teos on painettuna BRN, 295—373. Taustasta Pijper 1905, 215, 289—290.

70 Confutatio; BRN, 232, 236. Pijper 1905, 210.

71 Confutatio; BRN, 259.

72 Confutatio; BRN, 240.

73 Elucidatio; BRN, 344.

74 Confutatio; BRN, 278.

75 Confutatio; BRN, 280. Elucidatio; BRN 313.

76 Confutatio; BRN, 276, 279. Elucidatio; BRN, 315.

77 Elucidatio; BRN, 351; Papatus, ipsius ecclesiae magistratus.

78 Confutatio; BRN, 281: fieri non posse, vt hactenus erret papa, vt vel ecclesiae, siue vniuersali ac legitimo concilio esse posset auctor erroris. Elucidatio; BRN, 354.

79 Confutatio; BRN, 280.

ollut siksi oikeutta muuttaa tätä päätöstä.⁸⁰ Näin kirkon magisterium oli sidottu myös Rooman kaupunkiin.

Muita asioita käsitellessään Zichem ei kuitenkaan juuri vedonnut paavien päätöksiin. Sen sijaan hän perusteli usein näkemyksiään koonsoiliien päätöksillä ja esitti ne oikeana Raamatun tulkintana.⁸¹ Myös paaviutta perustellesaan Zichem vetosi konsiilien päätöksiin.⁸² Kristus ohjasi kirkkoa konsiilien kautta.⁸³ Konsiili oli siksi erehtymätön.⁸⁴ Jos konsiilin arvovaltaa järkytettiin, saatettiin Kristuksen itsensä auktoriteetti horjumaan.⁸⁵

Koska Luther hyväksyi Raamatun ainoaksi opin lähteeksi, myös Zichem yritti perustella sanottavansa Raamatulla.⁸⁶ Hän nojautui kuitenkin myös arvostetuimpiin kirkkoisiin ja skolastisiin tohtoreihin. Zichem saattoi mainita konsiilien rinnalla oikean opin lähteenä myös jumalallisen Tuomaan ja Bona-venturan sekä muiden skolastikkojen kirjoitukset.⁸⁷ Lutherin skolastikkojen vastainen hyökkäys oli aivan perusteeton.⁸⁸ Siksi oli johdonmukaista, että Zichem piti myös yliopistoja ja niiden tohtoreita suurina opillisina auktoriteetteina, joihin saattoi vedota ja joita oli kuunneltava.⁸⁹

3.3. Köln

3.3.1. Yliopisto yrittää estää reformaatioliikkeen leviämisen Reininmaalle

Vuoden 1520 tapahtumien jälkeen Wittenbergin tohtoreiden uudet opit näyttivät saavan vastakaikua myös Kölnissä.¹ Reinin kaupunki oli koko Saksaa

80 Confutatio; BRN, 281.

81 Confutatio; BRN, 232, 257—258, 279. Elucidatio; BRN, 301, 330.

82 Confutatio; BRN, 279.

83 Elucidatio; BRN, 301.

84 Confutatio; BRN, 257—259. Elucidatio; BRN, 354.

85 Confutatio; BRN, 259; aut certe simul Christum labi cum concilio.

86 Pijper 1905, 290.

87 Confutatio; BRN, 232: An diui THOME, rursum et BONAVENTURAE, ac aliorum qui innumerari fuerunt, frustra leguntur commenta? Pijper 1905, 211. Myös Eijl 1975, 229.

88 Confutatio; BRN, 232—233, 256—257.

89 Confutatio; BRN, 232—233, 235. Elucidatio; BRN, 302.

1 Erasmus tuntemattomalle vastaanottajalle [jouluukuussa 1520]; OE 44, 398: Nunc Lutherus illic [Coloniae] venditur vt antea. Ennen 1875, 177—180.

ajatellen hyvin tärkeä. ”Pyhä Köln” oli Saksan suurin kaupunki, ja sillä oli marttyyrikirkon aikoihin asti ulottuvat hengelliset perinteet. Kölnin teologinen tiedekunta koki itsensä näiden perinteiden mukaiseksi katolisen uskon tukipylvääksi. Se koettikin pysäyttää tarmokkaasti uusien näkemysten leviämisen ainakin yliopiston piirissä ja puolustaa perinteistä kirkollista järjestystä.

Ensimmäisen kerran tiedekunta puuttui asiaan marraskuussa 1521. Se päätti silloin myöntää Wittenbergistä tulleelle augustinolaisveljelle Heinrich Humelille bakkalaureuksen arvon vain sillä edellytyksellä, että tämä vannoi pysyvänsä erossa Lutherin hereettisistä opeista. Mielenkiintoista on, että tiedekunta vetosi päätöksensä perusteluksi jälleen paitsi paavin suorittamaan Lutherin ekskommunikointiin, myös yliopistojen hänen opeistaan antamiin tuomioihin.² Kölnin tohtorit tekivät kuitenkin perinteiseen tapaan eron yliopistojen tieteellisen arvioinnin ja paavin lopullisen päätöksen välillä; viime kädessä kirkon magisterium kuului kirkon johdolle eikä tohtoreille.³ Tiedekunnan menettely tuottikin toivotun tuloksen: Humel pidättyi bakkalaureuksen arvon hankkimisesta.⁴ Koska hän levitti kuitenkin reformaattoreiden oppeja luostaristaan käsin, teologinen tiedekunta lähetti 26.2.1522 arkkipiispa Hermann von Wiedin luo lähetystön pyytämään uutta käskykirjettä, jolla reformaattoreiden kirjoitusten levittäminen ja Saksin reformaatioliikkeen kannattajien oleskelu arkkihiippakunnan alueella kiellettäisiin.⁵ Seuraavan vuoden helmikuussa kokoontunut arkkihiippakunnan synodi menettelikin

-
- 2 Köln StA Univ. 229 Theologisches Dekanatsbuch (jäljennös Hermann Crombachin 1600-luvulla muistiinmerkitsemistä otteista; 18.11.1521), 14: quod propositiones erroneas, haereticas, suspectas et piarum aurium offensivas Mart. Lutheri per universitates diversas notatas et per sedem apostolicam damnatas ac legi et doceri prohibitas non legeret, praedicaret ad clerum vel populum nec defenderet publice neque privatim, ...
  - 3 Köln StA Univ. 230 Theologisches Dekanatsbuch (jäljennös Nikolaus Brewerin 1790-luvulla muistiinmerkitsemistä otteista; 26.2.1522), 5: quomodo errores et haereses Martini Luther dudum per facultatem nostram, ac certas alias Universitates Scholastice et tandem per sedem Apostolicam Auctoritative. Brewerin muistiinmerkitsemät otteet poikkeavat Crombachin merkinnöistä jonkin verran sanonnaltaan, sen sijaan asiasisällössä eroja ei juuri ole.
  - 4 Keussen 1931, 130.
  - 5 Köln StA Univ. 229 Theologisches Dekanatsbuch (26.2.1522), 14—15. Bianco 1855, 396. Ennen 1875, 184.

teologisen tiedekunnan toivomalla tavalla.⁶ Kölnin teologit eivät siis tyytyneet vastustamaan reformaatioliikettä vain omassa piirissään, vaan he pyrkiivät tehostamaan myös hiippakuntahallinnon reformaatioliikkeen vastaista toimintaa. Tiedekunnan jyrkän päättäväistä asennetta kuvaa hyvin syksyllä 1522 liikkunut huhu, jonka mukaan Kölnin teologit olivat tuominneet muutamia Erasmuskenkin opillisia näkemyksiä.⁷

Vuoden 1523 alussa Kölnin yliopisto sai uuden paavin Hadrianus VI:n 1.12.1522 lähettämän kirjeen. Paavi ylisti siinä Kölnin yliopistoa, koska se oli torjunut alusta lähtien Lutherin opin, ja kehotti sitä vastustamaan edelleenkin kirjoitusten, opetuksen ja saarnojen avulla hereettisten oppien leviämistä.⁸ Paavin kirje sai yliopiston piirissä hyvin suopean vastaanoton. Helmikuun 18. päivänä yliopisto päätti vastata siihen. Vastauskirjeen laatijoiksi määrättiin kaksi professoria, Valentin Engelhart ja Arnold Luyde (von Tongern). Rehtorin aktoissa selitetään juhlallisin sanakääntein, miten tehtävään määrättyjen professorien tuli vakuuttaa yliopiston alamaista uskollisuutta paavia kohtaan ja luvata, että yliopisto ei luopuisi taistelusta ennen kuin kirkko olisi kukistanut heresian. Lisäksi heidän tuli neuvoa paavia vaikuttamaan keisariin ja ruhtinaisiin, jotta nämä tukisivat mahdollaan kirkon ponnisteluja ja kukistaisivat reformaatioliikkeen tarvittaessa voimakkeinoja käyttämällä.⁹

Kölnin yliopiston uskollisuus kirkon johtoa kohtaan tunnustettiin myös Roomassa. Koska oli pelättävissä, että reformaatioliike leviäisi myös Kölnin augustinolais-emiittien pariin, paavi koetti ehkäistä tällaisen kehityksen jo ennakolta ja siirsi siksi huhtikuussa 1523 Kölnin augustinolaisluostarin val-

---

6 Bianco 1855, 396.

7 Michael Hummelberg Ravensburgista Beatus Rhenanukselle 19.9.1522; BR Br, 311: aiunt ... Colonienses ματαιολόγους quaedam Erasmi dogmata damnassee. O bellulos Damnatores.

8 Kirje on painettuna Bianco 1855, 396—398.

9 Köln StA Univ. 14 Acta Rectoralia (18.2.1523), 24 b: universitatem suae Sanctitati fidelissimam filiam et Sedi Apostolicae semper obtemperantissimam de hortamentis erga fidem catholicam, quae ab eius Sanctitate accepissent, valde fuisse gavisam, quodque dicta Universitas ab initio pullulantis et nascentis haereseos Lutherani Semper ex adverso ascendisset et opposuisset se murum pro domo Israel, neque unquam tam supinam et securam futuram, ut arma quae semel capesserat, abjiceret, aut ab acie abscederet, donec super hostem exutum et fustum victrix Ecclesia triumpharet.

vonnan veljestön provinsiaalilta teologiselle tiedekunnalle.¹⁰ Kölnin yliopiston ja kirkon keskusjohdon yhteistyö tiivistyi näin entisestään.

Teologisen tiedekunnan reaktio kölniläisen Gerhard Westeburgin toimintaan samana vuonna toi esiin uuden piirteen tiedekunnan magisterium-näkemyksestä. Vaikutusvaltaiseen kölniläiseen sukuun kuuluva ja Bolognassa kanonisen oikeuden tohtorin arvon hankkinut Westeburg oli joutunut kosketuksiin reformaatioliikkeen radikaalin siiven kanssa. Hänestä oli tullut Karlstadtin lanko¹¹ ja hän oli muuttanut tämän oppilaan Martin Reinhardin luo Jenaan. Westeburg yritti käyttää hyväksi yhteyksiään kaupungin johtaviin piireihin. Koska Köln oli vapaa valtakunnankaupunki, kuului päätösvalta kaupungin asioissa raadille. Talvella 1523 Westeburg julkaisi Kölnin raadille omistetun kiirastulioppia vastaan kirjoittamansa teoksen ja järjesti sen jakamisen myös Kölnissä. Hän ei tiennyt, että levottomuuksia pelkäävä raati oli jo kieltänyt kirjan levittämisen. Tässä tilanteessa teologinen tiedekunta päätti järjestää asiaa koskevan väittelyn ja kutsua Westeburgin vastaamaan väitteistään.¹² Kirkon jo vahvistamasta opista väittelemineen oli perinteisesti katsottu kielletyksi. Kölnin yliopiston nyt suunnittelema väittely ei enää ollutkaan perinteisten akateemisten sääntöjen mukainen katolisten oppineiden disputaatio, vaan kirkon uskon puolustamista heresiaa vastaan. Ilmeisesti tiedekunta katsoi tällaisen väittelyn olevan ainoa keino estää Westeburgin näkemysten leviäminen. Kölnin raati puuttui kuitenkin arkkipiispan vaikutuksesta ja kirkon reformaatioliikkeen suhteen jo tekemään päätökseen viitaten asiaan ja esti väittelyn. Samoin se kielsi Westeburgin mukana Kölniin saapunutta Martin Reinhardia pitämästä luentoja yliopiston piirissä.¹³ Raadin kantaan lienee vaikuttanut ratkaisevasti levottomuuksien pelko.¹⁴ Muutkin tapaukset osoittavat, että raati koetti hoitaa reformaatioliikkeen aiheuttamat kiistat mahdollisimman vähin äänin ja välttää niiden paisumista.¹⁵ Westeburg ja Reinhard poistuivat tämän jälkeen Kölnistä.¹⁶

---

10 Paavi Kölnin augustinolais—eremiittien luostarille 28.4.1523; Bianco 1855, 399—400. Myös Keussen 1918, 377—378 ja 1931, 130.

11 Bubenheimer 1980, 49, 53.

12 Ennen 1875, 241—249. Looz-Corswarem 1980, 70.

13 Ennen 1875, 251.

14 Looz-Corswarem 1980, 70.

15 Meuthen 1988, 265.

16 Ennen 1875, 251.

Vaikka teologinen tiedekunta ja raati olivatkin näin eri mieltä reformaatio-liikkeen vastaisessa taistelussa käytettävistä keinoista, ne olivat kuitenkin yhtä mieltä tämän taistelun tärkeydestä. Tästä on osoituksena myös se, että arkkipiispa ja raati pyysivät elokuussa 1524 teologista tiedekuntaa lähettämään sopiviksi katsomiaan tohtoreita puolustamaan katolisen kirkon asiaa Speyeriin suunnitellussa kansalliskonsiilissa.¹⁷ Teologinen tiedekunta oli epäilemättä valmis noudattamaan pyyntöä, mutta konsiilisuunnitelman raukeaminen teki sen tarpeettomaksi.

Kölnin yliopiston pitäytyminen skolastiikkaan sekä humanismin ja reformaatio-liikkeen torjuminen merkitsivät kuitenkin käytännössä yliopiston rappeutumista.¹⁸ Skolastiikan vastainen henki levisi yhä laajemmalle. Artistisen tiedekunnan opiskelijat ja raati yrittivät vuonna 1525 turhaan saada humanismille näkyvämpää osuutta yliopiston opetusohjelmassa.¹⁹ Kölnin kaupunkiyhteisön ilmapiiri oli ollut sosiaalisten ristiriitojen vuoksi jo pitkään levoton.²⁰ Kevään 1525 talonpoikaissotaan liittyneet levottomuudet paljastivat lopulta yliopiston ja papiston vastaisen mielialan laajuuden Kölnissä. Papis-
ton täytyi luopua monista etuoikeuksistaan.²¹ Yliopiston skolastinen johto piti kuitenkin vuoden 1525 jälkeenkin kiinni näkemyksistään haluamatta mukautua ajan vaatimuksiin. Seurauksena oli yliopiston aseman jatkuva heikkeneminen.²² Sen kilpailijoiksi syntyi Kölnin ympäristöön useita humanistisia kouluja.²³ Erityisen hyvin yliopiston johdon käymän puolustustaistelun luonne käy selville Gerhard Westerburgen ja Theodor Fabriciuksen vai-
entamisyhteyksistä.

Gerhard Westenburg oli sekaantunut Frankfurtissa talonpoikaissotaan ja ilmestyi takaisin kotikaupunkiinsa sen jälkeen toukokuussa 1525.²⁴ Teologi-

---

17 Köln StA Univ. 229 Theologisches Dekanatsbuch (5 . 8 .1524), 16. Keussen 1918, 379.

18 Monet professoritkin (prebendojen haltijoita lukuunottamatta) jättivät Kölnin. Ennen 1875, 211. Opiskelijoiden lukumäärän miltei jatkuvasta laskemisesta Eulenburg 1904, 288.

19 Lähemmin Bianco 1855, 408—410 ja Ennen 1875, 212—216.

20 Lähemmin Looz-Corswarem 1980, 65—70.

21 Lähemmin Looz-Corswarem 1980, 72—81.

22 Ennen 1875, 219.

23 Ennen 1849, 52—53.

24 Ennen 1875, 251—253.

sen tiedekunnan johtavat professorit ja Frankfurtista Kölniin paennut Johannes Cochläus valittivat hänestä kuitenkin raadille. Koska se ei halunnut ryhtyä teologien mielestä tarpeellisiin toimiin Westeburgia vastaan, teologinen tiedekunta järjesti jälleen väittelyn, johon Westeburg kutsuttiin. Westeburg ei kuitenkaan halunnut osallistua väittelyyn, jonka perustaksi reformatista magisterium-oppia ei olisi hyväksytty, vaan kieltäytyi saapumasta vedoten raadin määräämään kotiarestiin. Väittelyn epäonnistuttua teologinen tiedekunta ryhtyi painostamaan raatia arkkipiispan avulla. Painostus tuottikin toivotun tuloksen. Raati nimitti 31.7.1525 komission tutkimaan Westeburgin kirjasta ja neuvottelemaan, mitä hänelle tehtäisiin. Tämän komission jäseniksi nimitettiin muun muassa professorit Jacob van Hoogstraten ja Arnold Luyde.²⁵ Yliopiston edustajat olivat muutenkin mukana asiaa käsiteltäessä.²⁶ Lopulta Westeburg vangittiin. Tässä tilanteessa hän oli valmis väittelyyn, teologinen tiedekunta sen sijaan ei. Teologien tarkoituksena oli nyt vain aineiston kokoaminen inkvisitiotuomioistuinta varten. Westeburg ei inkvisitio-oikeudenkäynnin uhallakaan halunnut peruuttaa mitään, mitä ei Raamatun perusteella osoitettaisi vääräksi. Ennen oikeudenkäynnin alkamista hänen onnistui maaliskuussa 1526 paeta Kölnistä Esslingeniin. Tohtori Hoogstratenin johtama inkvisitiotuomioistuin julisti sen jälkeen Westeburgin kirjan hereettiseksi. Westeburg tosin pääsi Esslingenissä olevan valtakunnan kamarioikeuden avulla palaamaan takaisin Kölniin, mutta näkyvästi hän ei seuraavina vuosina enää esiintynyt reformaatioliikkeen kannattajana.²⁷

Westeburgin oikeudenkäynnin tuskin päätyttyä aiheutti toinen kölniläinen oppinut, Wittenbergissä opiskellut Theodor Fabricius tiedekunnalle uusia ongelmia. Palattuaan Kölniin kesällä 1526 hän ryhtyi pitämään yksityisiä heprean kielen luentoja.²⁸ Teologinen tiedekunta epäili kuitenkin Fabriciuksen levittävän hereettisiä oppeja ja ryhtyi toimiin hänen vaikutuksensa ehkäisemiseksi.²⁹ Monien vaiheiden jälkeen yliopisto kielsi vuonna 1528 Fabri-

25 Ennen 1875, 255—256.

26 Ennen 1875, 257 alav. 3.

27 Lähenmin Ennen 1875, 257—262, Brecher 1897, 183 ja Meuthen 1988, 271.

28 Fabriciuksen omaelämäkerta; Rotscheidt 1908, 38—40, 161.

29 Fabriciuksen omaelämäkerta; Rotscheidt 1908, 161: Cum itaque Colonienses theologi adversus me et meos Auditores satis magnam persecutionem movissent ... Meuthen 1988, 266.

ciusta pitämästä luentoja.³⁰

Reformaatioliikkeen kannattajien toistuvasta esiintymisestä oli seurauksena vuonna 1526 tehty päätös, jonka mukaan kenelläkään ei ollut lupaa opettaa yliopistossa ilman rehtorin, dekaanien ja kaupungin asettamien proviisorien lupaa.³¹ Maallinen esivalta sai näin Kölnissäkin yhä lujemman otteen yliopistosta ja sen opetuksen sisällöstä.

Teologinen tiedekunta pyrki muutenkin edistämään reformaatioliikkeen tukahduttamista. Se toimi sensorina³² ja antoi lausuntoja hereettisiksi epäilyistä näkemyksistä.³³ Helmikuussa 1526 se kääntyi uusien oppien leviämisestä huolestuneena uudelleen arkkipiispan ja raadin puoleen vaatien tiukempia toimia. Omalta osaltaan tiedekunta lupasi tehdä kaiken voitavansa reformaatioliikkeen torjumiseksi.³⁴ Menettelyään tiedekunta perusteli vetoamalla vastuuseensa paavin, keisarin ja ekumeenisen konsiilin edessä.³⁵ Tiedekunta katsoi myös tehtäväkseen Wittenbergin teologien näkemysten kumoamisen. Niinpä tiedekunta antoi vuonna 1526 professori Konrad Köllinin tehtäväksi vastata Lutherin kolme vuotta aikaisemmin ilmestyneeseen 1 Kor 7:n selitykseen.³⁶ Tohtori Hoogstraten vaikutti lisäksi inkvisiittorin ominaisuudessaan reformaatioliikettä vastaan Alankomaissa saakka.³⁷

Kölnin yliopisto ei siis ollut vain passiivisesti uskollinen paaville ja kirkon muille perinteisille johtajille, vaan se pyrki aktiivisesti johtamaan reformaatioliikkeen vastaista taistelua ja olemaan näin reformaatioliikkeen vastustajien suosiman sanonnan mukainen kirkon suojamuuri, johon hereetikkojen hyökkäykset kilpistyisivät. Tavoitteidensa saavuttamiseksi Kölnin yliopisto

---

30 Lähemmin Bianco 1855, 402—403 ja Ennen 1875, 266—267 sekä niissä mainitut lähteet. Meuthen 1988, 266. Fabriciuksen toiminnan Kölnissä ovat eri tutkijat ajoittaneet eri tavoin.

31 Meuthen 1988, 267. Kaupungin asettamista proviisoreista Meuthen 1988, 65—67.

32 Esimerkiksi vuonna 1526 tiedekunta sensuroi Nimwegenistä peräisin olleet hereettisiksi toteamansa artikkelit. Hartzheim 1759, 22. Keussen 1918, 386.

33 Köln StA Univ. 229 Theologisches Dekanatsbuch (11.1.1528), 20.

34 Köln StA Univ. 229 Theologisches Dekanatsbuch (12.5.1526), 17—19.

35 Köln StA Univ. 229 Theologisches Dekanatsbuch (12.5.1526), 17.

36 Ks. s. 68.

37 Tähän liittyvistä lähteistä ks. Fredericq 1900, 138, 210, 394—395. Myös Kalkoff 1903, 37, 79.

käytti varsin joustavasti erilaisia menetelmiä. Se oli valmis väittelemään myös paavin hereettisiksi julistamista opeista, milloin se arvioi väittelyn tuottavan parhaan tuloksen, mutta kieltäytyi väittelystä silloin, kun oli mahdollista vaientaa perinteisen järjestyksen vastustajat tehokkaampina pidetyillä keinoilla. Yliopisto (käytännössä teologinen tiedekunta) toimi myös varsin itsenäisesti ja katsoi itsellään olevan oikeuden puuttua tarvittaessa myös yliopiston ulkopuolisiin asioihin ja käyttää näin valtaa, joka perinteisesti kuului piispoille. Periaatteessa Kölnin teologit hyväksyivät vanhan näemyksen, jonka mukaan oikean opin määrittelemineen kuului kirkon johdolle. Käytännössä he ratkaisivat kuitenkin varsin itsenäisesti, mikä oli hereettistä, mikä ei.

3.3.2. Kölnin teologit puolustavat katolisen kirkon auktoriteettia

Dominikaanit olivat vanhastaan olleet vaikutusvaltaisimmassa asemassa Kölnin yliopiston teologisessa tiedekunnassa.¹ Myös kaikki reformaatioliikettä vastaan kirjoittaneet kölniläiset teologit olivat dominikaaneja. Heistä osallistui Jacob van Hoogstraten kirjoituksillaan aktiivisimmin reformaatioliikkeen vastaiseen kamppailuun. Elokuussa 1521 ilmestyi toinen, keisarille omistettu osa dialogista, jolla Hoogstraten koetti osoittaa kirkkoisä Augustinuksen avulla reformaattoreiden väitteiden kestättömyyden.² Saman teoksen ensimmäinen, uudelle paaville Hadrianus VI:lle omistettu osa ilmestyi seuraavan vuoden tammikuussa.³ Kaksi vuotta myöhemmin Hoogstraten puolusti perinteistä käsitystä pyhistä Esslingenin lähistöllä vaikuttanutta Johannes Loniceria vastaan laatimassaan kirjassa, jonka hän julkaisi nimellä I. Philalethus.⁴ Vuonna 1525 Hoogstraten hyökkäsi Lutherin vanhurskauttamisoppia ja sen seurauksia vastaan kahdella pienellä kirjasella.⁵ Samana

---

1 Meuthen 1988, 150—158.

2 Hoogstraten 1521.

3 Hoogstraten 1522.

4 Tämä kirjoitus on painettuna BRN, 431—498. Taustasta Pijper 1905, 418—420.

5 Hoogstraten 1525 ja 1526. 6 Tämä kirjoitus on painettuna BRN, 509—536.

vuonna ilmestyi myös kiirastulta käsittelevä teos.⁶ Vuonna 1526 Hoogstraten julkaisi vielä vastineen reformaatioliikkeen puolesta Kölnissä kirjoituksia julkaisseelle kreivi Wilhelm von Isenburgille, vaikkakin tätä suoraan nimeltä mainitsematta.⁷ Hoogstraten kuoli jo 27.1.1527.⁸

Kirjoituksissaan Hoogstraten selitti puolustavansa kirkon oppia.⁹ Hän toisti vanhan katolisen periaatteen, jonka mukaan kokonaiskirkko (*ecclesia universalis*) oli erehtymätön.¹⁰ Pyhä Henki johti sitä.¹¹ Sillä oli myös oikeus vahvistaa kirkon oppi sellaisten asioiden suhteen, joista Raamatussa ei ollut selvästi ilmoitettu.¹² Näiden periaatteiden lisäksi Hoogstraten ei kirjoituksissaan yleensä puuttunut magisterium-kysymykseen. Hän näyttää oivaltaneen, että reformaatioliikettä vastaan kannatti taistella vain sen omin ase-in, toisin sanoen käyttämällä polemiikin argumentaatioperustana yksinomaan Raamatua ja kirkkoisia, nimenomaan Augustinusta. Muutamia poikkeuksia lukuunottamatta Hoogstraten nojautuikin pelkästään näihin lähteisiin. Toisaalta hän korosti, että Luther ei ollut itsekään uskollinen periaatteilleen, koska hän kielsi niiden Raamatun kirjojen kanonisuu-den, jotka olivat ristiriidassa hänen oppiensa kanssa;¹³ toisaalta hän lisäili Raamattuun oppeja, joita sieltä ei itse asiassa löytynyt.¹⁴

Hoogstratenin omasta magisterium-näkemyksestä voi saada joitakin viitteitä lähinnä vain hänen ensimmäisestä kaksiosaisesta dialogistaan. Konsiilin päätöksiin Hoogstraten vetosi tässä kirjoituksessaan vain pari kertaa.¹⁵ Sen sijaan paavi oli etenkin esipuheissa paljon keskeisemmässä asemassa. Hoogstraten myönsi avoimesti Rooman kirkon virheet ja puutteet. Hänen mielestään tärkeintä oli kuitenkin palauttaa oikea usko; tapojen paraneminen seuraisi siitä aikanaan.¹⁶ Oikean uskon mittapuu taas olivat Pietari ja hänen

---

6 Tämä kirjoitus on painettuna BRN, 509—536.

7 Tämä kirjoitus on painettuna BRN, 545—620. Taustasta Krafft & Krafft [1875], 202—203.

8 Pijper 1905, 381.

9 De Purgatorio; BRN, 511.

10 Dialogus; BRN, 464, 477. De Purgatorio; BRN, 519—520.

11 Dialogus; BRN, 480.

12 Dialogus; BRN, 480, 494.

13 Dialogus; BRN, 485. De Purgatorio; BRN, 519.

14 De Purgatorio; BRN 533.

15 Hoogstraten 1521, F iij a, D b—Dij a.

16 Dialogus; BRN, 433—434.

seuraajansa. Paavin merkitys oli juuri tässä eikä missään muussa asiassa.¹⁷ Hoogstratenin mukaan Pietari oli uskon kallio. Pietarin (ja hänen seuraajien-
sa) usko ei horjunut.¹⁸ Paavin Lutherin opeista julistama tuomio oli näin ollen
täysin riittävä.¹⁹ Hoogstraten vetosi lisäksi muidenkin asioiden yhteydessä
paavin päätöksiin.²⁰ Näkemystään paavin magisteriumista hän ei kuitenkaan
tarkemmin määritellyt.

Kölnin dominikaaniluostarin prior, teologian tohtori Bernardus de Lut-
zenburgo liittyi reformaatioliikkeen vastaiseen polemiikkiin vuonna 1522
ilmestyneellä kerettiläishistoriallaan.²¹ Teos pohjautui 1300-luvulla eläneen
espanjalaisen dominikaanin Nicolás Eymerichin kirjaan ”Directorium Inqui-
sitorum”,²² ja sen tarkoituksena oli osoittaa, että Luther oli vain varhaisem-
pien heresioiden uudistaja.²³

Magisterium-kysymystä Bernardus de Lutzenburgo ei kirjassaan syste-
maattisesti käsitellyt. Teoksen argumentointi oli varsin vaihtelevaa, ja se
sisälsi keskenään ristiriitaisilta vaikuttavia näkemyksiä. Siinä vedottiin sko-
lastisiin tohtoreihin sekä paaveihin ja konsiileihin. Erityisesti konsiilit olivat
paljon esillä. Niiden opetusvaltaa ja suhdetta kirkon muihin auktoriteetteihin
ei kuitenkaan lähemmin määritelty. Sen sijaan paavin magisteriumin osalta
voi kirjoittajan näkemyksestä saada paremman kuvan. Bernardus de Lutzen-
burgo myönsi muutamien paavien erehtyneen ja opettaneen väärin (selittä-
mättä kuitenkaan tarkemmin erehdyksen laatua).²⁴ Toisissa kohdissa hän sen
sijaan esitti paavin kirkon erehtymättömänä opettajana. Niinpä hän valitti
sitä, että kreikkalaiset eivät vastoin konsiiliensa päätöksiä totelleet paavia,
Kristuksen sijaista.²⁵ Pelastuakseen kristittyjen oli nimittäin välttämätöntä

17 Hoogstraten 1521, A iij a.

18 Hoogstraten 1521, A ij b. Hoogstraten 1522, A ij a.

19 Hoogstraten 1522, aa a.

20 Hoogstraten 1522, bb iiij a.

21 Teoksesta ilmestyi myöhemmin useita painoksia. Käytössäni on ollut maalisi-
kuussa 1526 ilmestynyt 3. painos. Bernardus de Lutzenburgosta lähemmin
Paulus 1903, 106—109 ja Meuthen 1988, 157.

22 Paulus 1903, 109.

23 Lutzenburgo 1526, P 8 b.

24 Lutzenburgo 1526, d 2 a, d 6 b: Anastasius ... fuit secundus infamis papa:
quorum primus Liberius qui fauebat Arrianis, iste Nestorianis, vbique concur-
rente vesania imperatorum. Sen sijaan Novatianus ei Lutzenburgon mukaan
ollut oikea paavi. Lutzenburgo 1526, 1 3 a.

25 Lutzenburgo 1526, h 3 b.

totella paavia.²⁶ Rooman kirkko ei ollut koskaan erehtynyt; kenenkään, joka uskoi Rooman kirkon tavoin, ei tarvinnut pelätä erehtymistä.²⁷ Siksi paavin Lutherin näkemyksistä antama tuomio oli oikea ja laillinen.²⁸ Muutamissa kohdissa kirjoittaja vetosi myös yliopistojen ja tohtoreiden kantaan.²⁹ Lisäksi hän saattoi viitata myös Raamatun sanaan (Mt 11:25), jonka mukaan Jumala kirkasti Raamatun sisällön lapsenmielisille.³⁰

Julkaistuaan välillä pari vähäisempää traktaattia reformaatioliikettä vastaan³¹ Bernardus de Lutzenburgo puuttui laajemmassa muodossa uudelleen asiaan vuonna 1528 ilmestyneessä teoksessa ”*Concilium generale malignantium cum digressionibus pro concilio generali orthodoxorum militantium*”. Kirjoituksen taustana olivat Saksassa yhä voimakkaammaksi kasvanut vaatimus ainakin kansallisen konsiilin kutsumisesta koolle ratkaisemaan reformaatioliikkeen aiheuttamaa ongelmaa sekä reformaatioliikettä kannattavien ruhtinaiden vuonna 1526 solmima Torgaun liitto. Tämän liiton solmiminen kuvattiin kirjoituksessa apokalyptisin kuvin Jumalan kirkon vastustajien konsiiliksi.³² Sen takana olivat itse paholainen³³ ja hänen legaattinsa Luther.³⁴ Väärän konsiilin ja virheellisten konsiiliodotusten vastapainoksi kirjoituksessa koetettiin esittää oikea katolinen oppi konsiilista.

Bernardus de Lutzenburgo määritteli konsiilin paavin auktoriteettinsa nojalla laillisesti johonkin paikkaan koolle kutsumaksi katolisen kirkon hierar-

---

26 Lutzenburgo 1526, q 5 b—q 6 b.

27 Lutzenburgo 1526, q 6 b: Et nullis heresibus Romana succumbit ecclesia, non timet errare qui tenet fidem quam Romana tenet ecclesia.

28 Lutzenburgo 1526, i a: Consentio etiam de Ro. ecclesia in omnibus quae ad Christianam religionem spectant, & confiteor quaecunque sedes Apostolica confitetur. Insuper sentio & teneo prefatum Martinum cum sua doctrina rite & legitime a dicta sede condemnatum, ...

29 Niinpä Lutzenburgo saattoi valittaa, että muutamat luopuivat kirkosta, vaikka kaikki yliopistot ja tohtorit olivat sen puolella (Lutzenburgo 1526, H 8 b).

30 Lutzenburgo 1526, a 2 a: Surrexerunt heretici ambitionis spiritu tumidi, diuine scripture verba non sensum (quem solis deus reuelat paruulis) meditates, sed perierunt in insipientia sua.

31 Lähemmin Paulus 1903, 109. Kiirastulta käsittelevä traktaatti sisältyi edellä mainittuun teokseen sen 3. painoksesta alkaen. Se ei sisältänyt mitään aiheemme kannalta merkittävää.

32 Lutzenburgo 1528, A 2 a.

33 Lutzenburgo 1528, A 2 a, A 3 a—b, A 4 b.

34 Lutzenburgo 1528, B 6 a—C 2 a.

kian kokoukseksi, jonka tarkoituksena oli käsitellä kirkon hallitsemiseen, uskoon ja tapoihin liittyviä kysymyksiä.³⁵ Jo tässä määritelmässä kiinnittää huomiota paavin aseman korostaminen. Muissakin kohdissa kirjoittaja tähdensi jälleen paavin auktoriteettia. Paavi oli Kristuksen alaisena tämän sijainen, kirkkoa palveleva pää ja herra,³⁶ jonka "plenitudo potestatis" ulottui koko kirkkoon.³⁷ Se, että myös konsiilin koolle kutsuminen³⁸ ja johtaminen³⁹ kuului hänelle, sopi siis varsin hyvin tähän näkemykseen. Toisaalta Bernardus de Lutzenburgo korosti voimakkaasti konsiilin välttämättömyyttä ja sen merkitystä kirkon ongelmien viimeisenä ratkaisukeinona. Hän hyväksyi jopa sen, että keisari kutsui konsiilin koolle erottamaan kelvottomaksi osoittautuneen paavin.⁴⁰ Tämä osoittaa, että Bernardus de Lutzenburgo ei sittenkään nähnyt paavin oikeutta konsiilin koolle kutsumiseen poikkeuksettomana; hän myönsi traditionaaliseen tapaan, että konsiili saattoi tietyissä tapauksissa kokoontua paavin tahdosta riippumattakin. Ei siis ollut liioiteltua sanoa Augustinukseen liittyen, että yleisellä kirkolliskokouksella oli mitä suurin auktoriteetti kirkon johtamisessa.⁴¹ Sille kuului heresian vastustamisen,⁴² skis-

---

35 Lutzenburgo 1528, B 3 a: concilium generale est congregatio legitima auctoritate Papae facta ad aliquem locum, ex omni statu hierarchico totius catholice ecclesie ad salubriter tractandum ea, quae debitum regimen eiusdem ecclesiae in fide & de moribus respiciunt.

36 Lutzenburgo 1528, A 4 a.

37 Näin (Egyptin piispojen paavi Liberiukselle lähettämään kirjeeseen nojautuen) Lutzenburgo 1528, A 5 b.

38 Myös Lutzenburgo 1528, A 5 b: Auctoritas igitur congregandorum conciliorum generalium penes sedem apostolicam est, & absque Romani Pontificis auctoritate aliquibus congregare concilium non licet, alias non concilium, sed conciliabulum diceretur, & quicquid in eo actum esset irritum haberetur, & uacuum & crassaretur & uoletudinem perderet. Samoin s. A 6 a.

39 Lutzenburgo 1528, A 8 b: Dominus dixit Hieremie, in figura summi Pontificis qui congregator & director conciliorum generalium est.

40 Lutzenburgo 1528, D 3 a: Istud plane, ut priora exempla nos dicent, ultimum est refugium ecclesiae in omnibus magnis angustijs suis ... Huius modi causa congregatum legitur concilium episcoporum Italiae, Romae, per Imperatorem, contra Papam Iohannej, qui uenator & lubricus publicus & incorrigibilis fuit.

41 Lutzenburgo 1528, A 8 b: Ex his patet quod plenariorum conciliorum, saluberrima auctoritas ualet ad obseruationem christiane religionis in unitate fidei, ... Ks. myös Augustinus: Epistola 54:1; CSEL 33, 200.

42 Lutzenburgo 1528, A 8 b.

mojen selvittämisen⁴³ ja kirkolle tarpeellisista reformeista päättämisen⁴⁴ lisäksi myös opillisten epäselvyyksien ratkaiseminen.⁴⁵ Bernardus de Lutzenburgo tähdensi siis paavin arvovallan ohella varsin voimakkaasti myös normaalisti paavin johtaman konsiilin auktoriteettia⁴⁶ ja myönsi periaatteessa konsiilin voivan äärimmäisissä tapauksissa toimia myös paavia vastaan.

Kölnin dominikaaniluostarin koulun johtaja, teologian tohtori Konrad Köllin kuului pitkään Kölnin yliopiston arvovaltaisimpiin opettajiin.⁴⁷ Hän pysytteli aluksi sivussa Lutherin ympärille syntyneestä kiistasta. Koska kukaan reformaatioliikettä vastustaneista teologeista ei näyttänyt ottavan kantaa Lutherin jo vuonna 1523 julkaisemaan 1 Kor 7:n selitykseen, jossa tämä oli asettunut vastustamaan selibaattia, Kölnin yliopiston teologinen tiedekunta antoi vuonna 1526 kirjoituksen kumoamisen tohtori Köllinin tehtäväksi.⁴⁸ Saamansa tehtävän Köllin suoritti perusteellisen laajassa kaksiosaisessa teoksessa, jonka ensimmäinen 8.10.1526 päivätty osa ilmestyi seuraavana vuonna, mutta toinen vasta vuonna 1530.⁴⁹

Voidaan sanoa, että Köllin hyökkäsi Lutherin kirjoitusta vastaan paitsi laajasti, myös taitavasti. Hän oli perillä reformatorisesta magisterium-näkemyksestä ja koetti kumota reformaattorin väitteet tämän omin asein. Siksi hän vetosi lähes yksinomaan Raamattuun ja kirkkoiisiin, etenkin Paavaliin ja Augustinukseen.⁵⁰ Köllin oli kuitenkin selvillä myös Augustinukseen vetoa-

43 Lutzenburgo 1528, D 6 b: *Scisma enim aptius non poterit extingui, nisi per concilium generale.*

44 Lutzenburgo 1528, A 7 b—A 8 a. On huomattava, että Lutzenburgo ei ollut tietämätön kirkon epäkohdista, vaan arvosteli niitä voimakkaasti. Erit. s. D 2 b—D 3 a.

45 Lutzenburgo 1528, A 8 a: *In concilijs ... in quaestionibus dubijs ueritas eliquatur.*

46 Lutzenburgo 1528, A 8 a: *Augustinus in libro contra donatistas narrans acta concilij Carthaginensis dicit. Nec nos ipsi tale aliquod auderemus asserere, nisi uniuersae ecclesiae concordissima auctoritate firmari.*

47 Köllinistä lähemmin Paulus 1903, 111—134, Wilms 1941, 32—46 ja Meuthen 1988, 180—181. Köllin toimi useina vuosina myös luostarinsa priorina.

48 Köllin 1527, A b (omistuskirjoitus tohtori Arnold Luydelle). Wilms 1941, 42—43, 81—84. Kölnin teologit eivät näytäneen, että ainakin leipzigilainen tohtori Dungersheim oli jo kirjoittanut vastineen Lutherin kirjaseen.

49 Köllin 1527, A iij a (em. omistuskirjoitus). Wilms 1941, 42—43.

50 Esim. Köllin 1527, 7 b, 63 b: *Et certe Luthere si paulinus, si Augustinianus esses, velles itaque cum eis similiter, ... Samoin s. 70 a, 117 b, 120 b, 121 a. Myös Wilms 1941, 83—86, 97—99.*

misen hyödyttömyydestä ja valitti, että Luther ei tunnustanut enää mitään auktoriteetteja,⁵¹ vaan kiisti Raamatunkin arvovallan arvostelemalla Jaakobin kirjettä, vaikka se oli kirkon ja varhaisimpien kirkkoisien hyväksymä kanoninen kirja.⁵²

Köllinin kirjan aiheesta ja argumentointitavasta johtui, että hänen oma näkemyksensä kirkon magisteriumista ei tullut paljonkaan esiin.⁵³ Jo eräässä vuonna 1523 julkaisemassaan teoksessa Köllin oli käsitellyt kysymystä paavin erehtymättömyydestä ja esittänyt tällöin selväpiirteisen papalistisen näkemyksen. Hän oli selittänyt, että paavi kirkkoa opettaessaan oli periaatteessa erehtymätön ja saattoi erehtyä ainoastaan julistaessaan jonkun pyhimyksi tai puhuessaan yksityishenkilönä.⁵⁴ Samanlaisen näkemyksen piirteitä löytyy myös Köllinin Lutheria vastaan julkaisemasta kirjoituksesta. Köllin saattoi tosin puhua yleisten konsiilien mitä suurimmasta auktoriteetista ja rinnastaa sen apostolien auktoriteettiin.⁵⁵ Kysymyksessä oli kuitenkin vain liittyminen Augustinuksen sanontaan. Konsiilin ja paavin magisteriumin välillä Köllin ei nimittäin nähnyt vastakohtaisuutta, vaan hän näyttää käsittäneen konsiilin papalistisesti: paavin oli johdettava sitä ja julistettava sen päätökset.⁵⁶ Myös päättäminen sellaisista kysymyksistä, joita Raamatussa ei ollut käsitelty, oli Köllinin mukaan nimenomaan paavin tehtävä.⁵⁷

---

51 Köllin 1527, 4 b.

52 Köllin 1527, 51 b.

53 Itse sana magisterium esiintyi myös Köllinin kirjoituksessa. Esim. Köllin 1527, 27 a: Quo loco magisterium diuine vocis imitemur.

54 Paulus 1903, 123. Wilms 1941, 78.

55 Köllin 1527, 91 a: Illa autem que non scripta, sed tradita custodimus, que quidem toto terrarum orbe obseruantur, datur intelligi, vel ab ipsis apostolis vel plenarijs consilijs, quorum est in ecclesia saluberrima auctoritas, commendata atque statuta retineri.

56 Esim. Köllin 1527, 163 b.

57 Köllin 1527, 91 a: veruntamen ieiuandi modum Christus non discreuit sed ecclesie in suo vicario decernendum reliquit, ...

3.4. Ingolstadt

3.4.1. Yliopisto koettaa lujittaa asemaansa reformaatio-liikettä vastustamalla

Ingolstadtin yliopiston kannanotoista on säilynyt talvilukukaudesta 1521—1522 lähtien kaksi laajahkoa lähdetä. Tämän lukukauden tapahtumista muodostuva kuva riippuu siitä, kumpaa näistä lähteistä käytetään. August von Druffelin mukaan alkuperäisempi näistä lähteistä koostuu etupäässä notaari Georg Frankmannin muistiinpanoista. Sekään ei ole kuitenkaan yliopiston senaatin alkuperäinen pöytäkirja, vaan vasta aikaisintaan yliopiston syksyllä 1522 tällainen asiakirjan laatimisesta tekemän päätöksen jälkeen aloitettu.¹ Toinen lähde on kanonisen oikeuden professorin Georg Hauerin laatima ”Acta contra haeresim Lutheranam”.²

Hauerin mukaan Ingolstadtin yliopisto ei vuonna 1521 voinut toimia reformaatioliikettä vastaan, koska sen toiminta oli lakannut ruton vuoksi kokonaan ja pääsi uudelleen käyntiin vasta vuoden 1522 alussa. Yliopiston kokoonnuttua Baijerin herttuoiden käskystä maaliskuun alussa aloittamaan taas toimintaansa se ryhtyi tarmokkasti estämään hereettisten oppien leviämistä. Muutamat yliopiston senaatin jäsenet (ilmeisesti lähinnä Johannes Eck, Georg Hauer ja Franz Burkhard³) epäilivät, että useimmat ruton jälkeen

-
- 1 Druffel 1886, 626 alav. 1. Nämä muistiinpanot ovat yliopiston arkistossa niteessä D III 4. S. 101 mukaan päätettiin 15.9.1522 (Druffelin 1886, 626 alav. 1 mukaan): quod duo libri disponantur, quibus omnia acta consilii universitatis commendari possent: primo quotidiana et temporaria, altero vero illa quae in perpetuum rei memoriam veniunt custodienda et notanda. Olen voinut tarkistaa kirjallisuuden viittaukset Frankmannin ja Hauerin muistiinpanoihin vain pistokokein. Viittaan siksi alaviitteissä näihin lähteisiin tutkimusten kautta.
  - 2 Nämä muistiinpanot ovat yliopiston arkistossa niteessä D III 5. Sen sivulla 514 sanotaan Druffelin (1886, 626 alav. 1) mukaan: Dominus Georgius Hauer, haereticis illis Luteranis oppido offensus, ut singula in hoc magno negotia per universitatem Ingolstadiensem acta diligenter servarentur et conscriberentur curavit, suoque calamo fere omnia quae vides edita exscribenda dedit.
  - 3 Lähemmin Prantl 1872 1, 148. Myös Druffel 1886, 626 alav. 1, Müller 1972, 127 ja Kausch 1977, 139. Wolff (1973, 118) ja Bauerreis (1975, 107) pitävät aloitteen teki jänä professori Burkhardia. Burkhardista lähemmin Wolff 1973, 116—118.

Ingolstadtin saapuvista opiskelijoista olivat innostuneet Wittenbergin teologien opeista. Siksi he kääntyivät Baijerin herttuan Vilhelmin vaikutusvallan kanslerin Leonhard von Eckin puoleen ja pyysivät Baijerin hallitukselta erityistä käskykirjettä, jolla Lutherin oppien kannattaminen kiellettäisiin. Toistuvien pyyntöjen jälkeen he saavuttivatkin tavoitteensa: 5.3. päivätty käskykirje julkaistiin Ingolstadtissa kahdeksan päivää myöhemmin.⁴ Käskykirje oli annettu Baijeria yhteisesti hallitsevien herttuoiden Vilhelmin ja Ludvigin nimissä.⁵ Siinä vedottiin paavin suorittamaan Lutherin ja hänen kannattajiensa ekskommunikointiin, keisarin kantaan ja Wormsin valtiopäivien päätökseen sekä luettiin vielä Lutherin erehdykset. Kaiken tämän perusteella herttuat selittivät päättäneensä estää Lutherin opin leviämisen Baijeriin. Ingolstadtin yliopistoa koski erityisesti kohta, jossa kiellettiin reformaatioliikettä koskevien väittelyiden järjestäminen.⁶ Käskykirjeellään hallitus otti itselleen laajat, perinteisesti piispojen jurisdiktion piiriin kuuluneet valtuudet. Se käski virkamiestensä valvoa käskykirjeen toimeenpanoa ja ilmoittaa sitä vastaan tapahtuneet rikkomukset hallitukselle. Virkamiesten oli myös erityisesti valvottava, että papisto pyrki mahdollisuuksiensa mukaan torjumaan väärät opit. Lisäksi käskykirjeessä viitattiin (joskin epämääräisessä muodossa) sen rikkomisesta aiheutuviin rangaistuksiin.⁷ Merkittävää oli tietenkin jo se, että herttuat yleensä antoivat puhtaasti opillisia kysymyksiä koskevan käskykirjeen, joka oli suunnattu myös herttuakunnan piispoille ja papistolle.⁸ Käskykirjeelleen Baijerin herttuat pyrkivät hankkimaan myös piispojen — ennen muuta Salzburgin arkkipiispan, kardinaali Matthäus Langin — tuen. Salzburgin kirkkoprovinsin piispat olivat kuitenkin varsin haluttomia lähtemään mukaan toteuttamaan Baijerin kirkkopoliittikkaa.⁹

Sen sijaan Frankmannin mukaan yliopisto toimi ainakin osittain koko ajan.¹⁰ Kansleri Leonhard von Eck oli mukana yliopiston senaatin istunnossa

---

4 Hauerin muistiinpanot s. 515—516 Prantlin (1872 1, 148) ja Druffelin (1886, 626—627 alav. 1) mukaan. Myös Druffel 1886, 628—629, 631. Käskykirje on painettuna Winter 1809, 310—315. Leonhard von Eckin suuresta vaikutusvallasta Ingolstadtin yliopistoon nähden lähemmin Metzger 1980, 56—60.

5 Herttuoiden hallituksesta lähemmin Lutz 1977, 301—302.

6 Winter 1809, 313—314.

7 Winter 1809, 314. Myös Druffel 1886, 630.

8 Winter 1809, 310.

9 Lutz 1977, 313.

10 Tästä myös Druffel 1886, 626 alav. 1.

tammikuun 27. päivänä. Tästä huolimatta Frankmann ei mainitse mitään kolmen professorin hänelle tekemästä anomuksesta. Vasta maaliskuun 13. päivän kohdalla Frankmann toteaa käskykirjeen tulon yliopistoon.¹¹ Lisäksi tiedämme, että Baijerin hallitus oli jo ennen Wormsin valtiopäiviä omaksunut selvän kannan Lutherin ympärille syntyneeseen kiistaan: se aikoi estää Lutherin oppien leviämisen Baijeriin.¹²

Druffelin mukaan Georg Hauer on reformaatioliikkeen vastaisessa innossaan korostanut liikaa itsensä ja kollegojensa osuutta käskykirjeen syntyyn.¹³ On kuitenkin huomattava, että kyseiset kaksi lähdettä ovat luonteeltaan erilaisia. Frankmannin tehtävänä oli merkitä muistiin vain yliopiston senaatin viralliset päätökset. Siksi on luonnollista, että hänen muistiinpanoissaan ei mainita mitään professorien yksityisesti tekemästä aloitteesta. Sen sijaan on luontevaa, että Hauer korostaa omissa muistiinpanoissaan, jotka keskittyvät reformaatioliikkeen vastaiseen taisteluun, yliopiston professorien aktiivisuutta. Hauer olisi tuskin myöskään kirjoittanut täysin perättömiä tietoja. Lisäksi on otettava huomioon se, että kyseiset professorit toimivat muutenkin hyvin aktiivisesti reformaatioliikettä vastaan. Ei siis ole mitään syytä epäillä Ingolstadtin professoreiden tekemää aloitetta.¹⁴ Baijerin herttuat olivat tosin päättäneet jo helmikuun alussa pitämässään neuvottelussa ryhtyä toimiin reformaatioliikettä vastaan,¹⁵ mutta tämä tieto sinänsä ei tee Ingolstadtin professoreiden jossakin muodossa tekemää aloitetta mahdottomaksi. Professoreiden aloite osoittaa, että yliopiston johto aikoi ryhtyä päättäväisesti puolustamaan perinteistä kirkollista järjestystä. Tämä taas saattoi onnistua vain Baijerin herttuoiden tuella. Johannes Eck oli jo syksyllä 1520 kokenut, miten haluttomia piispat olivat olleet julkaisemaan pannauhkausbullaa. Heidän tukeensa ei siis ollut luottamista. Herttuat taas olivat kantansa ratkaistuaan valmiit estämään reformaatioliikkeen leviämisen alueelleen. Baijerin kirkkopolitiikan muotoutumiseen seuraavina vuosina suuresti vaikuttanut hallituk-

---

11 Frankmannin muistiinpanot s. 90 Druffelin (1886, 626 alav. 1) mukaan.

12 Metzger 1980, 74—75. Vrt. Lutz 1977, 310—313.

13 Druffel 1886, 626 alav. 1.

14 Näin myös Brecht 1971, 477 ja Metzger 1980, 76. Sen sijaan Pölnitz (1942, 22) väittää, että Ingolstadtin yliopisto ei toiminut 1520-luvulla reformaatioliikettä vastaan omasta halustaan.

15 Metzger 1980, 80.

sen ja Ingolstadtin yliopiston johdon yhteistyö alkoi näin yliopiston aloitteen ta keväällä 1522.

Maaliskuun 13. päivänä Ingolstadtin yliopisto päätti julkaista käskykirjeen seuraavana sunnuntaina julallisesti collegiumin juhlasalissa. Lisäksi yliopisto päätti asettaa inkvisiittoreita valvomaan, että kirjakauppiaat ja kirjansitojat eivät levittäisi luterilaisia kirjoituksia.¹⁶ Ingolstadtin yliopisto hyväksyi näin Baijerin hallituksen itselleen ottamat laajat valtuudet. Käytännössä käskykirjeen seuraukset jäivät kaikkialla Baijerissa vähäisiksi. Myöskään Ingolstadtin yliopisto ei ryhtynyt muihin käytännön toimiin siitä huolimatta, että monia yliopiston opettajia ja opiskelijoita voitiin heidän puheidensa ja tekojensa perusteella epäillä reformaatioliikkeen kannattajiksi.¹⁷

Sen sijaan Johannes Eck toimi jälleen määrätietoisesti. Koska Ingolstadtin viranomaiset eivät olleet ryhtyneet Eekin mielestä tarpeellisiin ja käskykirjeen edellyttämiin toimiin reformaatioliikkeen kannattajana pidettyä Ingolstadtin fransiskaaniguardiaania Kaspar Schatzgeyeria vastaan, Eck valitti heidän menettelystään herttua Vilhelmille.¹⁸ Näyttääkin siltä, että reformaatioliikkeen vastainen toiminta oli Ingolstadtin yliopistossa etupäässä pienen, mutta vaikutusvaltaisen professoriryhmän varassa. Saavuttaakseen tavoitteensa nämä professorit olivat valmiit hyväksymään myös hallituksen pitkälle menevän puuttumisen kirkon asioihin samaan tapaan kuin Wittenbergin yliopisto teki omalla tahollaan. Suuri osa yliopiston opettajista ja opiskelijoista lienee suhtautunut passiivisesti koko kysymykseen. Yliopiston humanistinen, reformaatioliikkeeseen myönteisesti asennoitunut siipi taas ilmeisesti alistui annettuihin määräyksiin vain vastahakoisesti.

Lähteissä onkin säilynyt tietoja yliopiston sisäisestä jännityksestä. Syyskuun 28. päivänä 1522 teologisen tiedekunnan dekaani Leonhard Marstaller valitti senaatin istunnossa, että äskettäin Tübingenistä Ingolstadtin kreikan ja heprean opettajaksi tullut humanisti Johann Kohlberger (Brassicanus) oli luennoillaan arvostellut Ingolstadtin teologeja. Senaatti päätti siksi kieltää Brassicanusta menettelemästä enää niin.¹⁹ Marraskuun 13. päivänä pidetyssä

---

16 Frankmannin muistiinpanot s. 90 Kauschin (1977, 139) mukaan.

17 Druffel 1886, 635—636.

18 Johannes Eck herttua Vilhelmille 23.3.1522; Druffel 1886, 698. Ilmeisesti kirje ei kuitenkaan johtanut käytännön toimiin. Druffel 1886, 632. Kausch 1977, 139.

19 Frankmannin muistiinpanot s. 100 Druffelin (1886, 636 alav. 2) mukaan.

senaatin istunnossa valitettiin, että monia yliopiston piiriin kuuluvia voitiin heidän sanojensa ja tekojensa vuoksi pitää reformaatioliikkeen kannattajina. Senaatti päätti siksi, että kyseiset henkilöt oli kutsuttava rehtorin eteen ja heitä oli ankarasti rangaistava.²⁰ Mihinkään toimiin asian johdosta ei kuitenkaan ryhdytty.

Johannes Eck lähti syksyllä 1522 uudelle matkalle Roomaan, mutta joutui Italiassa raivoavan ruton vuoksi kääntymään takaisin kesken matkan.²¹ Joulukuun 1. päivänä Eckille lähettämässään kirjeessä uusi paavi Hadrianus VI valitti, että hän ei ollut saanut tilaisuutta tutustua tähän kirkon innokkaaseen ja taitavaan puolustajaan, josta hän oli saanut hyvän kuvan.²² Lisäksi paavi selitti, että hän olisi halunnut kuulla Eckin näkemyksen reformaatioliikkeen vastustamisesta käytettävistä menetelmistä. Siksi hän pyysi Eckiä esittämään mielipiteensä kirjallisesti. Tämän tuli myös käyttää tulevia Nürnbergin valtiopäiviä silmällä pitäen vaikutusvaltaansa Baijerin herttuoihin, jotta reformaatioliikkeen leviäminen voitaisiin estää.²³ Paavin kirje on hyvä osoitus Eckin vaikutusvallasta ja hänen läheisistä suhteistaan kirkon keskusjohtoon.

Myös Baijerin herttuat ymmärsivät käyttää Eckin mahdollisuuksia hyväkseen. Eck matkusti siksi kevättälvellä 1523 uudelleen Roomaan — tällä kertaa Baijerin herttuoiden virallisena edustajana. Hänen tehtävänään oli saada paavin hyväksyminen ehdotuksille, jotka käytännössä olisivat merkinneet Ingolstadtin yliopiston etujen lisääntymistä ja ennen muuta herttuoiden vallan kasvamista.²⁴ Paavi teki kuitenkin Eckille myönnytyksiä vain vastahakoisesti ja epäröiden.²⁵ Oli myös selvää, että Baijerin piispat vastustivat

20 Frankmannin muistiinpanot s. 119 Druffelin (1886, 636 alav. l) mukaan.

21 Iserloh 1981, 52.

22 Paavi Hadrianus VI Eckille 1.12.1522; Greving 1912, 226: *et te, quem antea prestantium virorum commendatione et precipue dilecti filii Joannis Fabri preconio et postremo ex egregio etiam opere tuo virum non solum probum, prudentem et zelosum, sed etiam magna cum aliarum, tum theologicarum litterarum doctrina praeditum cognoveramus, ...* Pfeilschifter 1959, 102.

23 Em. kirje; Greving 1912, 226—228. Druffel 1886, 636—637.

24 Eckin saaman instruktion luonnos on painettuna Wiedemann 1865, 684—692. Druffel 1886, 655—657 alaviite 2 (ks. myös s. 637—638). Pfeilschifter 1959, 102. Ingolstadtin yliopiston kannalta tärkein kohta oli anomus saada teologian professoreja varten prebendat Salzburgin, Passaun, Freisingin, Augsburgin ja Regensburgin tuomiokapituleilta. Em. luonnos; Wiedemann 1865, 689. Baijerin kirkkopoliitikasta myös Metzger 1980, 77—79.

25 Druffel 1886, 640.

tällaisia suunnitelmia. Nimenomaan tätä taustaa vasten on ymmärrettävä Eckin 28.3.1523 Baijerin hallitukselle Roomasta esittämä pyyntö saada tietoja piispojen mahdollisista uusista laiminlyönneistä reformaatioliikkeen vastaisessa taistelussa.²⁶ Toukokuun 1. päivänä Eck pyysi herttua Vilhelmiltä tietoja myös siitä, miten Baijerissa toimittiin reformaatioliikettä vastaan, jotta paavi suhtautuisi myönteisemmin hänen esityksiinsä.²⁷ Eckin pyynnön voi ymmärtää myös kehotukseksi aktiivisempaan toimintaan. Hänen molemmat pyyntönsä tähtäsivät samaan päämäärään: saadakseen paavin taipumaan esityksiinsä Eck tarvitsi todistusmateriaalia siitä, miten vaarallinen reformaatioliike oli, miten tehottomasti ja haluttomasti piispat vastustivat sitä, sekä ennen muuta siitä, miten herttuakunnan hallitus ja Ingolstadtin yliopisto olivat Baijerissa ainoat voimat, jotka kykenivät taistelemaan reformaatioliikettä vastaan; paavin kannatti siis tukeutua niihin ja myöntää niille uusia etuja.²⁸

On todennäköistä, että herttuat tehostivat tämän johdosta reformaatioliikkeen vastaista taistelua.²⁹ Jo heinäkuussa langetettiin professori Franz Burkhardin lausunnon perusteella ensimmäinen kuolemantuomio.³⁰ Syksyllä 1523 herttuat antoivat uuden reformaatioliikkeen tukahduttamista koskevan käskykirjeen.³¹ Myös Ingolstadtin yliopistossa reformaatioliikkeen tukahduttaminen aloitettiin toden teolla keväästä 1523 lähtien. Sen jälkeen erilaiset

---

26 Druffel 1886, 641 alaviite 1.

27 Druffel 1886, 699: Ich befilch mich E.F.G. als meinem vil genedigen herrn, und was sich mitler zeit begeb im Lutterischen handel, das E.F.G. möcht mer angensem machen, B.H. mocht ich gern versteen, dann ich kann nit achten, das ich noch in 6 wochen fertig wärdt.

28 Ks. myös Eck herttua Vilhelmille 9.9.1523; Wiedemann 1865, 663: vnnd feir nun E.F.G. nit: und so ain trefflichen nutz der universitet und Kleinot F.G. Fürstenthum lass in kain weg nit da hinden ... bey der Nachsten post wil ich wilss gott die zwo andern bullen schicken, von Richteren der Priesterschaft Im Ludderischen handeln, und anderen Taddel, und die Bull über Clöster, der gleichen kein Fürst Im Bairland nie hat gehabt von Rhom und hab die Official frey herin gefirt, das dass ain ringer cost dariber gangen ist, angesehen die Materi.

29 Herttuat Vilhelm ja Ludvig Eckille paavi Hadrianus VI:n kuoleman jälkeen 1.10.1523 (ajoitus Druffel 1886, 639 alaviite 1 mukaan); Wiedemann 1865, 666—667.

30 Prantl 1872 1, 158—159. Wolff 1973, 118.

31 Herttuat Vilhelm ja Ludvig Eckille 1.10.1523; Wiedemann 1865, 666.

tutkimukset ja oikeudenkäynnit jatkuivat miltei keskeytymättömänä sarjana. Karl von Prantl on Ingolstadtin yliopiston historiassaan luetellut kevään 1523 ja syksyn 1524 väliseltä ajalta yli kaksikymmentä tapausta, joissa Ingolstadtin yliopisto oli tavalla tai toisella mukana reformaatioliikkeen vastaisessa toiminnassa. Yliopiston aktiivisuus ei rajoittunut vain Ingolstadtin, vaan toiminta ulottui myös laajalle sen ympäristöön.³² Jo marraskuun 11. päivänä 1523 yliopiston senaatti päätti, että kaikkien muualta tulevien opiskelijoiden, erityisesti niiden, jotka saapuivat reformaatioliikkeeseen myönteisesti suhtautuvilta alueilta, oli valallisesti luvattava, että he eivät olleet Lutherin opin kannattajia.³³ Toisinaan yliopisto (käytännössä senaatti) oli ajamassa asiaa, toisinaan professorit Burkhard ja Hauer sekä myöhemmin myös Roomasta palannut Eck toimivat omissa nimissään. Oikeudenkäyntien tarkastelu osoittaa, että reformaatioliikettä vastaan toimi pieni, mutta aktiivinen ja vaikutusvaltainen ryhmä. Ingolstadtin yliopiston edustajat olivat läheisessä yhteistyössä Baijerin viranomaisten ja kesällä 1524 myös paavin legatin Lorenzo Campeggin kanssa.³⁴ Sen sijaan yliopisto oli vain yhdessä tapauksessa yhteistyössä paikallisen hiippakuntahallinnon kanssa.³⁵

Heinäkuussa 1523 senaatti kiinnitti huomiota siihen, että ylioppilaskodeissa luettiin Erasmuksen Colloquia-teosta ja Raamattuun perehtymättömät henkilöt selittivät niissä Paavalin kirjeitä.³⁶ Jo tämä viittaa siihen, että yliopiston johto piti myös raamattuhumanismia kirkon perinteisten auktoriteettien kannalta vaarallisena.³⁷ Niinpä pelkkä Marian kunnioittamisen tai liiallisten kirkkorukousten arvosteleminen riittivät herättämään epäluuloa.³⁸ Syyskuus-

---

32 Prantl 1872 1, 149—159. Sen sijaan Druffelin (1886, 649) mukaan yliopisto ei nytkään käyttänyt kaikkea mahdollista ankaruutta.

33 Frankmannin muistiinpanot s. 160 ja Hauerin muistiinpanot s. 548 Prantlin (1872 1, 159) mukaan. Lopullisen ratkaisuvallan yliopisto jätti tässäkin asiassa kansleri Eckille. Druffel 1886, 656.

34 Lähemmin Prantl 1872 1, 153, 158—159.

35 Prantl 1872 1, 159.

36 Frankmannin muistiinpanot s. 144 Prantlin (1872 1, 149) mukaan. Druffel 1886, 644—645.

37 Ks. myös Brassicanus ulmilaiselle lääkärille Wolfgang Richardille 7.1.1523 Hartl & Schraufin (1898, 55 alav. 43) mukaan: *Eo res devenere, ut, quicquid vere, ac perinde libere dixeris, Lutheranium esse conseatur.*

38 Frankmannin muistiinpanot s. 184—185 ja Hauerin muistiinpanot s. 555—556 Prantlin (1872 1, 158) mukaan.

sa 1523 senaatti varoitti Brassicanusta luterilaisuudesta ja kehotti häntä luennoimaan Terentiusta, mutta siten, että se ei herättäisi pahennusta nuorisossa.³⁹ Brassicanuksen kirjeiden perusteella tiedämme, että hän oli reformaatioliikkeen kannattaja, mutta katsoi parhaaksi vaieta mielipiteistään Ingolstadtissa.⁴⁰ Vuoden 1524 alkupuolella Brassicanus muutti Ingolstadtista Wieniin.⁴¹

Johannes Eck laati Roomassa myös useita reformaatioliikkeen tukahduttamista koskevia lausuntoja.⁴² Hän ylisti niissä Etelä—Saksan ruhtinaiden ja Ingolstadtin yliopiston uskollisuutta ja halua toimia heresiaa vastaan.⁴³ Samalla hän tarjosi myös omia palveluksiaan kuurian käyttöön.⁴⁴ Vastaavasti Eck valitti piispojen laiminlyöntejä ja vähätteli heidän merkitystään.⁴⁵

Reformaatioliikkeen vastaisella taistelulla Baijerin herttuat saavuttivatkin ainakin osittain paavilta toivomansa edut.⁴⁶ Paavi asetti kesäkuussa 1523 herttuoiden esittämän baijerilaisista apoteista ja dekaaneista koostuvan komission ja oikeutti sen toimimaan piispallisilla valtuuksilla reformaatioliikettä vastaan, mikäli piispat löisivät tässä suhteessa laimin tehtävänsä. Piispat vastustivat turhaan tällaista puuttumista heidän oikeuksiinsa.⁴⁷ Ingolstadtin yliopisto sai haluamansa taloudelliset edut kolmella uuden paavin Klemens VII:n marras-, joulu- ja tammikuussa 1523—1524 antamalla bullalla.⁴⁸

Suoritettuaan tehtävänsä Roomassa Eck saattoi palata helmikuussa 1524

39 Frankmannin muistiinpanot s. 154 Druffelin (1886, 649 alav. l) mukaan.

40 Brassicanus Wolfgang Richardille 7.1.1523 Hartl & Schraufin (1898, 55 alav. 43) mukaan. Brassicanus Richardille 3.8.1523 Hartl & Schraufin (1898, 56 alav. 48) mukaan. Hartl & Schrauf 1898, 56—57.

41 Hartl & Schrauf 1898, 60.

42 Nämä lausunnot ovat painettuina ARC, 109—150. Niiden tarkempi ajoittaminen on hyvin vaikeaa ja epävarmaa. Lausunnoista ja niiden taustasta lähemmin Pfeilschifter 1959, 103—108.

43 ARC, 131 r. 10—28, 135 r. 29—136 r. 7, 138 r. 27—37, 149 r. 14—19. Ingolstadtin yliopistosta erityisesti 138: Ausim etiam promittere de universali studio Ingolstattensi, quod est totum catholicum et huic sedi apostolicae addic-tissimum, ...

44 ARC, 139 r. 8—18.

45 Esim. ARC, 127 r. 42—128 r. 11, 147 r. 37—148 r. 1.

46 Druffel 1886, 658—659. Metzger 1980, 79.

47 Lähemmin Höfler 1880, 325—326 ja Leeb 1928, 13—14.

48 Bullat ovat painettuina AI, 224—228, 234—236 ja 265—269.

takaisin Ingolstadtin.⁴⁹ Yliopisto oli tyytyväinen hänen matkansa tuloksiin. Senaatti päätti siksi esittää Eckille virallisen kiitoksen hänen yliopistolle suorittamistaan palveluksista.⁵⁰ Myös paavin legaatn Lorenzo Campeggin matkustaessa kesäkuussa 1524 Ingolstadtin kautta senaatti piti hänen kunniaakseen istunnon, jossa Georg Hauer piti legaatille tervehdyspuheen.⁵¹ Käytännössä yliopisto sai kuitenkin paavin sille myöntämät edut vain osittain, koska asianomaiset tuomiokapitulit eivät halunneet luopua niistä.⁵²

Edellä olevan perusteella on ilmeistä, että Ingolstadtin yliopisto — erityisesti sen johtoryhmä — oli vuodesta 1522 lähtien aktiivisesti mukana reformaatioliikkeen vastaisessa rintamassa. Yliopiston kannalta katsottuna olivat Baijerin herttuat ja paavi tämän rintaman toiset tärkeimmät osapuolet. Kukin näistä kolmesta pyrki pitämään kiinni omista eduistaan ja mahdollisuuksien mukaan lisäämään niitä. Saavuttaakseen tavoitteensa ne tarvitsivat toisiaan. Siksi ne toimivat yhteistyössä. Tämän yhteistyön ”hinnan” maksoivat Baijerin piispat ja reformaatioliike. Käytännössä yliopisto hyväksyi näin maallisen esivallan yhä pidemmälle menevän puuttumisen kirkollisiin asioihin, myös oppia koskeviin kysymyksiin.

3.4.2. Johannes Eck etsii uusia aseita

Uutiset Wittenbergin tapahtumista talvella 1521—1522 levisivät nopeasti myös Baijeriin. Johannes Eck sai helmikuussa 1522 tietää Wittenbergissä tapahtuneesta kirkkojen kuvien hävittämisestä. Hän tarttui heti asiaan ja laati muutamassa viikossa kirjasen kuvien poistamista vastaan. Se ilmestyi kuitenkin vasta seuraavana kesänä.¹

Eck käsitteli kirjoituksessaan laajasti Bysantin suurta kuvariitaa ja lännen kirkon kantaa siihen.² Siksi oli selvää, että paavi oli varsin keskeisesti esillä oikean uskon puolustajana. Kuitenkin Eck puolusti kuvia etupäässä isiin ja

49 Druffel 1886, 659. Iserloh 1974, 52.

50 Frankmannin muistiinpanot s. 165 Prantlin (1872 1, 175) mukaan.

51 Frankmannin muistiinpanot s. 175 Prantlin (1872 1, 175) mukaan.

52 Lähemmin Prantl 1872 1, 173—175.

1 Iserloh 1974, 76. Tämä teos ”De non tollendis Christi et sanctorum imaginibus” on painettuna myös Eck 1531:ssä.

2 Ks. myös Iserloh 1974, 79—85.

konsiileihin vetoamalla. Toisaalta hän korosti paavin oikeutta kutsua konsiili koolle, julistaa sen päätökset ja tarpeen vaatiessa hajottaa se.³

Talvella 1522—1523 Eck sai Lutherin Englannin kuninkaalle julkaiseman vastineen ja päätti vastata siihen.⁴ Eck korosti, että kuningas ei tarvinnut häntä puolustajakseen. Englantilaiset olivat päinvastoin olleet aina oikean uskon puolustajia. Hän halusi kuitenkin omasta puolestaan osoittaa kaikille Lutherin kavaluuden.⁵ Teoksen sävy oli tämän mukaisesti varsin kiivas ja Lutheria henkilökohtaisesti loukkaava.

Eck selitti, että Lutheriin ei voitu luottaa, koska hän muutti mielipiteitään ja esitti keskenään ristiriitaisia kannanottoja.⁶ Luther oli ollut aluksi itsekin epävarma, mutta nyt hän esiintyi tavattoman varmasti unohtaen, että hänkin oli vain erehtyvä ihminen.⁷ Eekin mielestä sola scriptura -oppi oli vain hätäratkaisu, johon Luther turvautui, koska hän olisi jäänyt muuten häviölle.⁸ Raamattuun vetoaminen oli hereetikkojen vanha tapa. Saatanakin oli yrittänyt Kristusta kiusatessaan johtaa hänet harhaan Raamattuun vetoamalla.⁹ Käytännössä Luther ei itsekään noudattanut periaatettaan, vaan nojautui esimerkiksi Panormitanukseen.¹⁰ Tämä kohta osoittaa mielenkiintoisella tavalla, miten Eck ei ollut täysin selvillä Lutherin ajattelussa Leipzigin väittelyn jälkeen tapahtuneesta muutoksesta (asia-auktoriteettinäkemys väistymisestä claritas scripturae -opin tieltä).

Tärkein ero oli Eekin mielestä siinä, että Luther selitti Raamattua oman mielensä mukaan, hänen vastustajansa taas pyhien tohtoreiden ja konsiilien mukaan.¹¹ Perinteisen uskon puolustajat eivät tarjonneet Lutherille isien oppia, vaan Kristuksen ja Paavalin oppia isien selittämänä.¹² Lisäksi Luther ei edes lukenut Raamattua tarpeeksi huolellisesti.¹³ Hänen olisikin itseensä

---

3 Erityisesti Eck 1531, C a, C b—C 1 a.

4 Eck 1523, A iii a.

5 Eck 1523, A ii a—b.

6 Eck 1523, B a — B ii a, C ii b — C iii b, D ii a—b, E iii b, E vi a—b.

7 Eck 1523, D b.

8 Eck 1523, B ii a—b.

9 Eck 1523, B ii b, C b.

10 Eck 1523, B ii b.

11 Eck 1523, C v a, G b, G ii a, H b.

12 Eck 1523, C v a—b.

13 Eck 1523, F b.

luottamisen sijasta kannattanut kuunnella vakavasti vastustajiensa huomautuksia.¹⁴

Uskovat saattoivat luottaa siihen, että Kristus ei antaisi kirkkonsa sortua (Jer 23, Mt 28:18—20, Lk 22:32).¹⁵ Kirkko oli ollut ennen kirjoituksia. Ylösnoussut Kristus johti ja opetti kirkkoaan (Mt 18:15—18, Lk 10:16, 1 Kor 7). Apostolit olivat Kristukselta saamiensa ohjeiden mukaisesti antaneet myös suullisia käskyjä.¹⁶ Kirkolla oli näin oikeus muuttaa myös Kristuksen aikaisemmin antamia käskyjä.¹⁷ Eck korosti konsiilin asemaa opin määrittelijänä.¹⁸ Toisaalta hän koetti kumota johdonmukaisesti myös Lutherin paaviutta vastaan esittämät perusteet. Kirkon päätöksiä oli uskottava samalla tavalla kuin evankeliumia.¹⁹

Lutherilla ei ollut muitakaan perusteita, joihin hän olisi voinut nojautua. Hän ei voinut osoittaa mitään ihmeitä.²⁰ Myös Lutherin seuraajien elämä ja toiminta osoitti, miten väärässä he olivat. Tässä yhteydessä Eck viittasi myös Erfurtin radikaaliin reformaatioliikkeeseen.²¹ Lutherin oppi tulisikin raukeamaan tyhjiin, paavin oppi taas pysyisi Jumalan avulla aikojen loppuun asti (Neh 1).²²

Lähtiessään Roomaan Eck otti teoksen käsikirjoituksen mukaansa. Kirja ilmestyi Roomassa toukokuussa 1523.²³ Samoihin aikoihin Eck julkaisi Roomassa myös toisen teoksen ”De purgatorio contra Ludderum”, jossa hän puolusti perinteistä oppia kiirastulesta.²⁴ Eck perusteli siinä näkemystään Raamatulla, isillä ja konsiileilla, joskus myös Pariisin yliopiston päätöksiin vetoamalla.²⁵ Etenkin teoksen loppupuoli oli miltei yhtämittaista kirkkoisiin viittaamista. Sen sijaan paavi jäi aivan sivuun.

---

14 Eck 1523, C iii b.

15 Eck 1523, C vi a, E a.

16 Eck 1523, E v b — E vi b.

17 Eck 1523, E iii b.

18 Eck 1523, E iii a, F ii b — G b.

19 Eck 1523, L a—b.

20 Eck 1523, C vi b.

21 Eck 1523, C a—b.

22 Eck 1523, C ii a.

23 Eck 1523, M iii b.

24 Esipuhe on päivätty maaliskuussa 1523. Kirjanen on painettuna myös Eck 1531:ssä.

25 Eck 1531, LVII b.

Myös Eckin Roomassa oleskelunsa aikana laatimat, reformaatioliikkeen tukahduttamista koskevat lausunnot ovat hyvin mielenkiintoisia.²⁶ Eck selitti niissä, että uuden heresian syynä olivat kirkon epäkohdat.²⁷ Harhaoppi oli pyrittävä kukistamaan mahdollisimman nopeasti ja parhain käytettävissä olevin keinoin.²⁸ Periaatteessa asian käsitteleminen ja kirkon opin määrittelemisen kuului yleiselle kirkolliskokoukselle. Sillä oli kirkossa pyhien kirjoitusten jälkeen suurin auktoriteetti.²⁹ Siksi Eck vaati kaikkien yleisten kirkolliskokousten päätösten painamista ja julkaisemista.³⁰ Yleisen kirkolliskokouksen koolle kutsuminen oli kuitenkin vaikeaa, ja siinä oli omat vaaransa.³¹ Jos paavin johtama konsiili olisikin onnistuttu saamaan koolle, reformaatioliikkeen kannattajat olisivat selittäneet, että se ei ollut vapaa konsiili. Jos konsiili taas olisi ollut vapaa (paavista riippumaton), se olisi helposti luisunut maallisten vallankäyttäjien johdettavaksi.³² Paavin tuli siksi antaa ensiksi uusi bulla, selittää siinä, miksi konsiilin koolle kutsuminen oli ruhtinaiden erimielisyyksien vuoksi vaikeaa, ja panna kirkon reformi alulle poistamalla etenkin saksalaisia eniten ärsyttäneitä epäkohtia. Tässä yhteydessä Eck arvosteli kuurian toimintaa ja muita kirkon elämän vääristymiä varsin jyrkin sanoin.³³

Toiseksi paavin tuli antaa uusi bulla reformaatioliikettä vastaan. Sitä laatimaan oli valittava yksi tai useampia oppineita, jotka osoittaisivat Lutherin ja hänen kannattajiensa erehdykset. Skolastiseen teologiaan nojautumista oli tässä yhteydessä varottava. Paavin oli samalla peruutettava Wittenbergin yliopiston privilegit ja koetettava näin lakkauttaa reformaatioliikkeen keskuspaikka.³⁴ Samanlaisiin toimiin oli ryhdyttävä muitakin Lutheria mahdollisesti tukevia yliopistoja vastaan.³⁵ Yliopistojen tuli myös huolehtia siitä, että ne eivät promovoisi reformaatioliikkeen kannattajia.³⁶ Lisäksi paavin oli

---

26 Näistä lausunnoista ks. s. 77 alav. 42.

27 ARC, 109 r. 7—9.

28 ARC, 133 r. 4—5.

29 ARC, 135: cum sacra concilia primam contineant auctoritatem post sacras litteras, ...

30 ARC, 135 r. 19—22.

31 ARC, 138 r. 19—23.

32 ARC, 109.

33 ARC, 109—116.

34 ARC, 116—118, 137 r. 22—25, 143 r. 1—33.

35 ARC, 120 r. 33—34.

36 ARC, 127 r. 36—40.

yhdessä maallisen esivallan kanssa asetettava komissaareja (inkvisiittoreita) johtamaan reformaatioliikkeen tukahduttamista. Heidän tuli pystyä toimimaan laajoin valtuuksin ja tarvittaessa piispoista riippumattominakin.³⁷

Eck korosti kuitenkin voimakkaasti, että reformaatioliikettä ei voitu tukahduttaa ilman kirkon epäkohtien poistamista.³⁸ Paavin oli siksi lähetettävä joku yleisesti arvostettu teologi vikaarikseen (legaatikseen) Saksaan järjestämään provinsiaali- ja hiippakuntasynodioiden säännöllinen pitäminen. Eck suosittelee tähän tehtävään Freiburgin kartusiaaniluostarin prioria Gregor Reischia.³⁹ Lateraanin viidennen kirkolliskokouksen päätökset oli näin toteutettava.⁴⁰ Provinsiaalisynodioiden pitäminen oli aloitettava Salzburgin arkkihiippakunnasta.⁴¹ Paavin oli annettava vikaarille laajat valtuudet johtaa synodia ja julistaa sen päätökset.⁴² Vikaari ei saanut kuitenkaan päättää mitään vastoin synodin tahtoa.⁴³ Sen sijaan vikaarin oli informoitava paavia synodin päätöksistä ja jätettävä ne hänen hyväksyttäväkseen ja vahvistettavikseen.⁴⁴ Muuten Eck ei korostanut enää paavin auktoriteettia. Hän näyttää pikemminkin katsoen, että paavin oli parempi pysyä enemmänkin reformaatioliikkeen vastaisen taistelun taustavoimana kuin ryhtyä itse näkyvästi johtamaan tätä taistelua Saksassa.⁴⁵ Samaa osoittaa myös se, että Eck mainitsi reformaatioliikettä vastaan annettavaa bullaa laatimaan asetettavien teologioiden auktoriteetina pelkästään pyhät kirjoitukset, isät ja konsiilit.⁴⁶ Maalliset ruhtinaat oli

37 ARC, 118—119.

38 ARC, 118 r. 10—15, 119 r. 36—39.

39 ARC, 120 r. 1—19, 120 r. 39—121 r. 21, 141 r. 20—30, 148 r. 4—8. Ks. myös Schauerte 1962, 269—270. Myös Johannes Fabri pyrki elvyttämään paikalliset synodit. Lähemmin Oberman 1977, 304—306.

40 ARC, 124 r. 30—32. Eck nojautui muutenkin Lateraanin konsiiliin päätöksiin. Esim. ARC, 121 r. 31—32, 122 r. 12—13, 123 r. 25—26.

41 ARC, 120 r. 20, 123 r. 19—20, 138 r. 24—26.

42 ARC, 120: Et largissimam ei det facultatem praesidendi in hac synodo per unam bullam, in qua det ei nomen vicarii sui, praesidendi facultatem et definiendi in concilio, ... Myös 122: ideo constitueretur in synodo accedente auctoritate vicarii SDN ri, ...

43 ARC, 132: Vicarius papae nunquam definiat sine assensu synodi ...

44 ARC, 132 r. 37—39.

45 Esim. ARC, 130 r. 32—36, jossa Eck suosittelee, että Salzburgin arkkipiispa eikä paavi kutsuisi synodin koolle.

46 ARC, 117: Tamen bonum esset, quod committatur uni aut pluribus doctis viris, qui auctoritate sacrarum scripturarum, sanctorum patrum et conciliorum reiciant haereses et ostendant causas, ...

kutsuttava mukaan todistajiksi ja synodin päätösten toimeenpanijoiksi.⁴⁷

Eckin kirjoitukset osoittavat, että hänen näkemyksensä oli muuttunut. Vuosina 1520-1521 Eck oli korostanut paavin auktoriteettia ja vaatinut siihen vedoten Wittenbergin teologiin vaientamista mahdollisimman nopeasti. Vuoteen 1523 tultaessa tilanne oli muuttunut: Lutherin opeista oli syntynyt reformaatioliike. Sen nopea tukahduttaminen papalisticen magisterium-opin edellyttämällä tavalla oli epäonnistunut. Tässä tilanteessa Eck alkoi jälleen korostaa konsiilin arvovaltaa ja etsiä konsiliaristisen näkemyksen pohjalta tehokkaita aseita reformaatioliikkeen tukahduttamiseen.

3.4.3. Professorit Marstaller, Hauer ja Appel puolustavat yliopiston linjaa

Ingolstadtin tapahtumat eivät yleensä herättäneet suurta huomiota. Maisteri Arsadius Seehoferia vastaan syksyllä 1523 alkanut oikeudenkäynti tuli kuitenkin laajalti tunnetuksi. Seehoferin asian tarkastelu paljastaa useita Ingolstadtin yliopiston asemalle tyypillisiä piirteitä.

Münchenistä kotoisin ollut Seehofer oli opiskellut Wittenbergissä. Hän toivoi saavansa Ingolstadtissa maisterin arvon. Seehofer oli siksi luvannut Johannes Eckille syksyllä 1522 valalla vakuuttaen, että hän ei kannattaisi Lutherin oppia. Tästä huolimatta Seehofer selitti jo seuraavana vuonna luennoillaan Roomalaiskirjettä Melanchthonin luona tekemiensä muistiinpanojen mukaisesti. Rehtori vangitutti siksi Seehoferin elokuussa 1523. Suoritetussa kotietsinnässä löydettiin kaksi Seehoferin Wittenbergistä lähettämää kirjettä, joissa hän selitti hyväksyvänsä reformaattoreiden opit.¹ Lisäksi löydettiin muitakin hereettisiksi katsottuja kirjoituksia. Teologisen tiedekunnan asettamat tutkijat, professorit Leonhard Marstaller ja Nikolaus Appel löysivät tästä aineistosta seitsemäntoista hereettistä lauselmää, jotka tuomittiin koko senaatin läsnäollessa.² Seehoferin vanhemmat koettivat vapauttaa hänet sekä hert-

47 ARC, 131 r. 18—21.

1 Nämä kirjeet ovat osittain painettuina Winter 1809, 306—310.

2 Nämä lausemat sekä teologisen tiedekunnan kannanotot niihin ovat alkuperäisinä Hauerin muistiinpanoissa s. 528. Ne käännettiin ja painettiin jo vuonna 1523 — vaikkakaan ei yliopiston toimesta — saksaksi (ja ovat tässä muodossa painettuina WA 15, 112—125). Prantl 1872 1, 151 alaviite 35 ja 156 alaviite 60.

tua Vilhelmin että ingolstadtilaisten sukulaistensa avulla.³ Yliopisto vastasi kuitenkin herttualle, että Seehoferin hereettisyydestä ei ollut mitään epäilystä; siksi yliopisto aikoi privilegoidensa mukaisesti rangaista häntä ankarasti ja pyysi, että herttua ei estäisi tätä.⁴ Vastauksessaan herttua Vilhelm jätti rangaistuksesta päättämisen yliopistolle, mutta käski yliopistoa ilmoittamaan ennen toimenpiteisiin ryhtymistä niistä Baijerin hallitukselle ja odottamaan sen lopullista päätöstä.⁵ Tämän jälkeen yliopisto päätti pyytää herttualta, että Seehoferin olisi peruutettava harhaoppinsa ja luvattava olla tulevaisuudessa kannattamatta sitä.⁶ Lausunnoissaan kansleri Leonhard von Eck hyväksyi periaatteessa tämän, mutta ehdotti, että rangaistuksen täytäntöönpanoa ei jätettäisi yliopistolle, koska Seehofer siinä tapauksessa olisi luovutettava Eichstädtin piispalle. Sen sijaan herttua itse määräisi rangaistuksen.⁷ Näin tehtiinkin. Herttua Vilhelm hyväksyi menettelyn, mutta korosti uudelleen, että yliopiston oli tulevaisuudessa ilmoitettava hänelle välittömästi vastaavista tapauksista.⁸ Seehoferin täytyi lisäksi allekirjoittaa selitys, jossa hän ilmoitti pitävänsä sitä, että häntä ei ollut luovutettu piispalle, armonosoituksena ja olevansa siihen tyytyväinen.⁹ Epäluulo piispoja kohtaan oli jo niin syvä, että Baijerin hallitus katsoi mahdolliseksi julistaa itse tuomio tässä puhtaasti opillisessa kysymyksessä. Ingolstadtin yliopistolla ei ollut tätä vastaan mitään huomauttamista, vaikka herttua muodollisesti toimi myös sen privilegioiden vastaisesti.

Seehoferia varten laaditussa peruutuksessa hän sitoutui pitämään kaiken, minkä Rooman kirkko ja pyhät konsiilit olivat säätäneet ja mikä oli vakiintunut kirkon tavaksi,¹⁰ Herttua Vilhelmin määräyksestä Seehofer lisäksi karko-

3 Seehoferin asian alkuvaiheesta Prantl 1872 1, 150—151 ja Kausch 1977, 141.

4 Senaatin vastaus herttua Vilhelmille; Prantl 1872 2, 169—171.

5 Herttua Vilhelmin vastauskirje; Prantl 1872 2, 171.

6 Yliopisto herttua Vilhelmille 27.8.1523; Lipowsky 1801, Beilage XIV [s. 73]: das er hinfüran der luterischen Irrungen nit Anhangen, sonder Bebstlicher Heiligkeit, Römischer Kayl. Mayj. und E.F.G. Mandaten derhalb aufgangen geleben.

7 Prantl 1872 1, 151—152.

8 Herttua Vilhelm yliopistolle 31.8.1523; Lipowsky 1801, Beilage XV [s. 74].

9 Tämä selitys on painettuna Prantl 1872 2, 171—172.

10 Lipowsky 1801, Beilage XVIII [s. 76]: alles dasjenige, so die heilig, Römisch, Christlich Kirch, die heilige Concilia geordnet und gesetzet haben, und durch einen erbaren Geistlichen Brauch angenommen ist worden, halten wolle, ...

tettiin Ettalin luostariin.¹¹ Opiskelijoiden ja nuorempien opettajien myötätunto näyttää olleen kuitenkin varsin laajasti Seehoferin puolella.¹² Myös joukko Seehoferin tovereita oli vangittu jo jutun alkuvaiheessa. Heidän täytyi vannon vala, jossa he lupasivat pitää kaiken, minkä pyhät isät ja konsiilit olivat pitäneet, sekä noudattaa paavin, keisarin ja Baijerin herttuoiden käskyjä.¹³ Oikean opin määrittelijöinä mainittiin siis isät ja konsiilit. Paavi taas rinnastettiin järjestystä ylläpitäviin auktoriteetteihin keisariin ja ruhtinaiisiin.

Seehoferin oikeusjuttu sai kuitenkin vielä jatkonäytöksen. Reformaatio-liikkeestä innostunut baijerilainen aatelisrouva Argula von Grumbach kirjoitti syyskuussa kirjeen sekä herttua Vilhelmille että Ingolstadtin raadille ja yliopistolle. Yliopistolle lähettämässään kirjeessä hän selitti, että Seehofer oli vain halunnut julistaa evankeliumin oppia. Siksi yliopiston tuli järjestää väittely, jossa selvitetäisiin, mitkä Lutherin ja Melancthonin opit olivat vastoin Jumalan sanaa.¹⁴ Yliopisto ei kuitenkaan — hallituksen käskykirjeen mukaisesti — aikonutkaan suostua tällaiseen pyyntöön, vaan lykkäsi asiaa ja pyysi lopulta helmikuussa 1524 Baijerin hallitusta ehkäisemään kirjoittelun.¹⁵ Jo tätä ennen yliopistoa vastaan oli kuitenkin aloitettu Seehoferin puolesta kirjallinen polemiikki, joka huipentui Lutherin Ingolstadtin yliopistoa vastaan julkaisemaan kirjoitukseen.¹⁶

Luther oli ottanut kirjoituksensa pohjaksi traktaatin, jossa oli Seehoferin tuomittujen lauseiden lisäksi myös Ingolstadtin yliopiston arviot näistä lauseista. Kommenttien alkuperä on kuitenkin tuntematon. Ingolstadtin yliopisto

---

11 Prantl 1872 1, 152.

12 Lähemmin Druffel 1886, 646.

13 Prantl 1872 2, 169: Ich schwer, das ich von der stund füran der luterischen leer und seiner anhenger will miessig sten, und das ich alles halten will, das die heiligen vetter und die christlichen consilia gehalten haben, das ich auch den geboten bäbstlicher heiligkeit der kaiserlichen majestet und der durchleuchtigen fürsten unser gnedigen herrn wolle gehorsam sein; des pit ich mir got zehelffen und all heiligen.

14 Kirjeet ovat painettuina Lipowsky 1801, Beilagen I [s. 29—36] (yliopistolle), III [s. 38—40] (raadille) ja VI [s. 57—62] (herttualle).

15 Hauerin muistiinpanot s. 546 Druffelin (1886, 650 alav. 2) mukaan. Prantl 1872 1, 154—155.

16 Lähemmin Prantl 1872 1, 156. Lutherin kirjoitus ”Wider das blind und toll Verdammnis der siebenzehn Artikel von der elenden schändlichen Universität Ingolstadt ausgangen” on painettuna WA 15, 110—125.

nimittäin selitti muutamaa kuukautta myöhemmin, että se ja sen piiriin kuuluvat henkilöt eivät olleet saksantaneet Seehoferin lauseita eivätkä myöskään julkaisseet niihin mitään kommentteja. Kaikki lauseita koskevat kirjoitukset olivat lähtöisin yliopiston vastustajien kynästä.¹⁷ Aiheemme kannalta katsotuna kommentteissa ei ole paljonkaan kiinnostavaa.¹⁸

Yliopisto katsoi parhaaksi koettaa torjua vastustajien syytökset väittelyn avulla. Pääsiäisen jälkeen 1524 senaatti tekikin päätöksen tällaisen väittelyn järjestämisestä 11.4. Reformaatioliikkeen kannattajien saapumisesta tällaiseen tilaisuuteen ei kuitenkaan juuri ollut toivoa.¹⁹ Georg Hauer selitti tätä omissa muistiinpanoissaan sillä, että vaikka yliopisto pyysi Baijerin hallitusta huolehtimaan väittelyyn saapuvien vastustajien turvallisuudesta, hallitus ei suostunut tähän pyyntöön.²⁰

Väittelyä varten yliopisto julkaisi latinaksi ja saksaksi sata professori Marstallerin kristillisestä vapaudesta sekä seitsemänkymmentäviisi professori Appelin uskosta, toivosta ja rakkaudesta sekä Vanhan testamentin ja Uuden testamentin lain erilaisuudesta kirjoittamaa teesiä.²¹

Professori Marstaller selitti omien teesiensä esipuheessa perinteiseen akateemiseen tapaan, että hän ei halunnut asettaa jo kauan sitten keskusteltuja ja päätettyjä asioita teeseillään kyseenalaisiksi,²² vaan ainoastaan tehdä lopun kansan harhaanjohtamisesta. Teesiensä lopussa Marstaller puuttui myös magisterium-kysymykseen. Hän kiisti reformaatioliikkeen sola scriptura -opin.²³ Oli väärin sanoa, että sitä, mitä Raamatussa ei ollut, ei Jumala ollut asettanut eikä se ollut oikein.²⁴ Sola scriptura -periaatetta ei voitu perustella

17 DIn, A b, E iij a. Ks. myös Pietsch 1899, 97—100.

18 Lausunnot ovat Lutherin julkaisemassa muodossa painettuina WA 15, 112—125. Seehoferin lauseiden virheellisyys yritetään yleensä osoittaa Raamattuun vetoamalla.

19 Frankmannin muistiinpanot s. 170 Druffelin (1886, 653 alav. 3) mukaan.

20 Hauerin muistiinpanot s. 43 (painettuna Prantl 1972 2, 175). Druffel 1886, 653—654, alav. 3.

21 Käytössäni on ollut teisien saksankielinen painos (DIn).

22 DIn; A iij a: nit das er des gmüts sey / das er wöll dye sach, die sunst auff gwyssset ist / vnd langest geörttert vnd beschlossen / Well wider in zweyffel keren ...

23 Teesi 92; DIn; C iij b.

24 Teesi 93; DIn; C iij b — C iij a. Näin esitetystä sola scriptura -periaatteesta Marstaller käytti logiikasta peräisin olevaa nimitystä auctoritate negative.

myöskään niillä Raamatun kohdilla, jotka kielsivät lisäämstä mitään Raamattuun. Tällaiset sanat koskivat vain Raamatun tekstin väärentämistä, eivät totuuden tutkimista.²⁵ Raamatun ymmärtäminen ja selittäminen oli erityinen lahja, joka Paavalin sanan (1 Kor 12) mukaisesti ei kuulunut jokaiselle.²⁶ Kaikki hereetikot olivat ottaneet erehdyksensä syyn Raamatusta.²⁷ Sen, joka halusi ymmärtää Raamattua oikein, tuli pitää opastajanaan kirkkoa ja sen pyhiä opettajia; he tutkivat Jumalan sanaa yötä päivää (Ps 1:1—2) ja Pyhän Hengen avulla he ymmärsivät Raamatun todellisen sanoman. Augustinuksen sanan mukaisesti Jumalallinen viisaus oli nimittäin kätkenyt sanan merkityksen kesyttääkseen työn avulla ihmisen ylpeyden.²⁸

Tältä pohjalta käsin Marstaller selvitteli teeseissään kristityn vapautta ja sen rajoja. Teesien aiheesta johtuen hän tarkasteli kirkkoa jurisdiktion näkökulmasta ja esitti hierarkkisen rakenteen, joka huipentui paavin jurisdiktioon. Kristus oli itse asettanut Pietarin henkilössä paavin käskynhaltijakseen ja kirkon paimeneksi. Rooman kirkko piti näin yllä pappisviran ykseyttä.²⁹ Uskovien oli toteltava paavin johtaman hierarkian käskyjä,³⁰ myös sellaisia, joita ei ollut Raamatussa. Evankeliumi oli nimittäin ollut jo ennen kirjoitettuja evankeliumikirjoja. Evankeliumeissa oli kirjoitettuna vain välttämätön. Kirkko oli saanut paljon myös apostolien suullisesta opetuksesta.³¹ Toisaalta Marstaller myönsi, että Kristus oli antanut kirkon johtajille vallan vain rakentamiseen.³² Kirkon ja paavin jurisdiktion suhdetta magisteriumiin hän ei kuitenkaan yksityiskohtaisemmin käsitellyt.

Appel valitti teesiensä esipuheessa, että hereetikot väärensivät ja repivät rikki Raamatun.³³ Teesejään hän perusteli muutaman kerran viittaamalla apostoleihin, Raamattuun tai isiin.³⁴ Lisäksi hän syytti Lutheria vanhan here-

---

25 Teesit 94—95; DIn, C iij a.

26 Teesi 96; DIn, C iij a: Das ain besondere gabe sey / die gschrift recht versteeten wol leren vnd rechtgschaffen ausslegen / die nit yederman geben ...

27 Teesit 97—98; DIn; C iij a.

28 Teesi 97; DIn; C iij a—b.

29 Teesit 20—22; DIn; B a—b.

30 Teesit 12—18; DIn; A iij b—B a.

31 Teesit 83—89; DIn; C iij a—b.

32 Teesit 34—35; DIn; B ij b.

33 DIn; D a.

34 Teesi 24 uskosta sekä teesit 4 ja 9 toivosta; DIn; D iij a—b.

sian uudistamisesta.³⁵ Sen sijaan oikea usko oli niillä, jotka pysyivät kirkossa veljien yhteydessä.³⁶ Muuten hän ei juuri puuttunut magisterium-kysymykseen.

Huhtikuun 11. päivänä aloitettuun väittelyyn ei ilmaantunut yhtään reformaatioliikkeen kannattajaa. Vastustajien puuttuessa väittely jäikin Seehoferin jo saaman tuomion vahvistamiseksi.³⁷

Professori Marstaller joutui vielä väittelyn jälkeen arvostelun kohteeksi. Nördlingeniin saamaajaksi tullut Heidelbergin yliopiston entinen opettaja Theobald Billicanus julkaisi nimittäin kirjasen, jossa hän yritti kumota Marstallerin teesit.³⁸ Marstaller ei pitänyt aluksi tarpeellisenä ottaa kantaa Billicanuksen kirjoitukseen.³⁹ Kesällä 1524 hän kuitenkin julkaisi lyhyen vastineen, joka muodollisesti oli kansleri Leonhard von Eckille osoitettu avoin kirje. Tässä kirjeessä Marstaller selitti edelleen, että Billicanukselle vastaaminen oli oikeastaan turhaa, koska tämä ei kuitenkaan etsinyt totuutta, vaan oli ilmeinen hereetikko. Asiantunteva lukija ymmärsi jo Billicanuksen kirjoituksesta, millainen se oli.⁴⁰ Lisäksi monet kuuluisat oppineet olivat jo vastanneet Lutherille ja hänen kannattajilleen.⁴¹ Marstaller otti kuitenkin Billicanuksen kirjoituksesta esille muutamia kohtia, joihin vastaamisen hän katsoi tarpeelliseksi.⁴²

Reformaatioliikkeen tavan mukaisesti Billicanus oli ensiksikin arvostellut sitä, että Ingolstadtin tohtorit eivät olleet perustelleet teesejään Raamatulla. Siksi ne olivat vain tyhjiä sanoja. Marstaller vastasi tähän syytökseen ihmetelemällä, eikö Billicanus tuntenut akateemista väittelykäytäntöä, jota Lutherkin noudatti: Respondentti esitti ennen väittelyä vain lyhyet teesit. Sen sijaan hän perusteli ne vasta väittelytilaisuudessa. Pelkkien teesien perusteella ei argumentoinnista voinut päätellä mitään.⁴³ Billicanus oli syyttänyt In-

---

35 Teesi 18 rakkaudesta; DIn, E a.

36 Teesi 2 uskosta; DIn, D b.

37 Hauerin muistiinpanot s. 43 (painettuna Prantl 1872 2, 174—175). Väittelystä myös Kausch 1977, 141—142.

38 Marstaller 1524, 2 b. Billicanuksen kirjoituksesta myös Benrath 1977, 39—40.

39 Marstaller 1524, 2 a.

40 Marstaller 1524, 2 b—3 a, 5 b.

41 Marstaller 1524, 5 b.

42 Marstaller 1524, 3 a.

43 Marstaller 1524, 3 b.

golstadtin tohtoreita myös vastustajien solvaamisesta ja sekaannuksen aiheuttamisesta. Marstallerin mielestä heresiasta puhuminen ei ollut kuitenkaan pilkkaa, vaan asiallinen arviointi. Reformaatioliikkeen kannattajat olivat itse aiheuttaneet suuren sekaannuksen.⁴⁴ Tämä johtui siitä, että reformaatioliikkeen raamatuntuntemus oli pinnallista.⁴⁵ Oikea Raamatun tutkiminen ja sen selittäminen Pyhän Hengen avulla ei ollut jokaisen asia. Psalmin sanan (Ps 1:1—2) mukaisesti se oli uskottu vain harvoille. Myös Vapahtaja itse oli sanonut, että Raamattua ei tullut vain lukea, vaan sitä piti tutkia läpikotaisin. Näin tarvittiin selittäjiä, jotka eivät vain lukeneet Raamattua, vaan myös ymmärsivät sitä.⁴⁶ Ingolstadtin tohtoreiden syyttäminen juonittelusta ja valanhalusta oli yhtä perusteetonta. Marstaller ylistikin Baijerin herttuaita ja puolusti maallisen esivallan oikeutta rangaista hereetikkoja. Sen sijaan Lutherin hyökkäys maallista esivaltaa vastaan johtaisi kapinaan.⁴⁷

Marstallerin mukaan oikea raamatuntulkinta löytyi pyhien tohtoreiden (kirkkoisien) kirjoituksista.⁴⁸ Raamatunselityksen välttämättömäksi apuvälineeksi pyhät isät olivat hyväksyneet myös dialektiikan (väittelytaidon).⁴⁹ Pyhien tohtoreidenkin yläpuolella oli konsiilin auktoriteetti.⁵⁰ Sen sijaan Marstaller torjui jyrkästi Billicanuksen yrityksen selittää imperium-sanana merkitystä runoilija Terentiukseen vetoamalla. Raamattua ei saanut ryhtyä tulkitsemaan humanistisen kielitieteen avulla. Perusteen tälle Marstaller löysi Paavalilta (1 Kor 2:1—5).⁵¹

Marstaller jatkoi myös keskustelua reformaatioliikkeen sola scriptura-opista. Hänen mielestään reformaatioliikkeen kannattajat turvautuivat tällaiseen argumenttiin (argumentatio ab auctoritate negatiue) vain siitä syystä, että heillä ei ollut mitään parempaa. Billicanus oli myös ymmärtänyt väärin periaatteensa tueksi esittämiensä raamatunkohdat (Jes 8:19—20 ja 30:1—

---

44 Marstaller 1524, 3 b—4 a.

45 Marstaller 1524, 4 a: Nempē si qua scripturarum abstrusa non intelligit, confusa illico iudicat.

46 Marstaller 1524, 4 b.

47 Marstaller 1524, 5 a.

48 Marstaller 1524, 4 a, 6 b: Non enim quid ipse, sed quid sancti doctores dicerent, consideravi.

49 Marstaller 1524, 4 b, 7 a.

50 Marstaller 1524, 7 b: Et quod plus est, septima synodus ...

51 Marstaller 1524, 6 a—b.

5).⁵² Marstallerin mielestä Billicanus oli jäänyt pois huhtikuun väittelystä ilman mitään perusteltua syytä. Hän tarjoutui kuitenkin väittelemään uudelleen tämän kanssa, mutta vain sillä ehdolla, että väittelyllä olisi asiaankuuluvat tuomarit.⁵³

Myös professori Hauer liittyi Eekin jo aloittamaan kirjalliseen taisteluun Lutherin oppia vastaan ja julkaisi viisi vuosien 1523—1524 Maria-juhlinta pitämäänsä saarnaa.⁵⁴ Hauerin lähtökohtana oli kaksi Lutherin vuonna 1522 pitämää saarnaa.⁵⁵ Ingolstadtissa pitämässään saarnoissa Hauer koetti torjua Lutherin perinteistä mariologiaa vastaan esittämän kritiikin. Ajan tavan mukaisesti myös Hauer käytti vastustajastaan varsin kovasanaista kieltä.⁵⁶

Baijerin kirkkopoliittista tilannetta kuvaa hyvin se, että Hauer nojautui heti alussa maallisen esivallan miekkaan ja esitti varoittavia esimerkkejä kuolemanrangaistuksista, joita reformaatioliikkeen kannattajille oli jo lannetettu.⁵⁷ Hän ymmärsi kuitenkin, että pelkkä ruhtinasvaltaan nojautuminen ei riittänyt. Siksi hän selitti torjuvansa vastustajiensa väitteet heidän omalla aseellaan, toisin sanoen nojautumalla pelkästään Raamattuun.⁵⁸ Tätä periaatetta Hauer yritti myös noudattaa. Hän perusteli opetustaan myös Vanhan testamentin profeettallisilla sanoilla.⁵⁹ Kansanomaisen Marian kunnioittamisen perusteleva pelkästään Raamatun avulla oli kuitenkin vaikeaa. Siksi Hauer joutui käytännössä nojautumaan myös marttyyrien ja kirkkoisien opetukseen⁶⁰ sekä yleensä järkeen ja koko kristikunnan uskoon ja käytäntöön.⁶¹ Myös ajalliset seuraukset todistivat hänen mukaansa perinteisen uskon puolesta. Marian kunniaa puolustamaan nousseet ruhtinaat saivat ko-

---

52 Marstaller 1524, 6 a.

53 Marstaller 1524, 7 b—8 a.

54 Hauer [1523] ja 1526. Hauer oli myös Ingolstadtin Marian kirkon kirkkoherra. Wolff 1973, 119.

55 Nämä saarnat ovat painettuina WA 10:3, 201—208 ja 312—331.

56 Esim. Hauer [1523], B ij b, C ij b.

57 Hauer [1523], A iij a—b.

58 Hauer [1523], A iij b: *wellen wir mit der schrift (der sy sich allain berüemen) solch schmähung Marie abtreyben ...* Myös B iij b.

59 Esim. Hauer [1523], B iij a—b.

60 Esim. Hauer [1523], D a, D ij a, D iij a, E ij a, F a.

61 Hauer [1523], A ij a, C ij b, G ij b (Marian oletettujen vanhempien Joakimin ja Annan suhteen), 1526, C b: *mit der schrift vnd vnwidertreiblichen argumenten vnd vrsachen erhalten.*

kea jo ajallista hyvää.⁶² Vastaavasti olivat jo ajallisetkin rangaistukset kohtaamassa Lutherin seuraajia.⁶³

Saarnoissaan Hauer yritti osoittaa, että Kristukseen uskominen ja perinteinen Maria-hurskaus eivät sulkeneet pois toisiaan, vaan kuuluivat yhteen.⁶⁴ Kiistanalaisten asioiden suhteen ei tullut tarkata vain sitä, näyttikö Raamattu opettavan niistä jotakin. Sen sijaan oli apostolin ohjeen mukaisesti koeteltava henget (1 Jh 4:1) ja tutkittava Raamattua Kristuksen opin mukaisesti (Jh 5:39).⁶⁵ Mitään kysymystä (esimerkiksi pyhien avuksi huutamista) ei saanut sivuuttaa pelkästään siksi, että sen tutkiminen Raamatun avulla näytti vaikealta.⁶⁶ Raamatun tutkimuksessa viimeinen sana kuului kuitenkin kirkolle. Kirkon käytäntö ja jumalanpalvelus sekä kristikunnan ykseys olivat oppia arvioitaessa ratkaisevan tärkeitä mittapuita. Niitä ei saanut sivuuttaa.⁶⁷ Tässä yhteydessä Hauer viittasi myös konsiileihin, joita oli apostolikonsiilista lähtien pidetty, jotta kristityt pysyisivät Herran yhteydessä.⁶⁸ Sen sijaan uusi oppi oli Raamatun ohjeiden (esimerkiksi Mt 7:15—20 ja 1 Jh 4:1) mukaisesti aina epäilyttävä.⁶⁹

Samalla Hauer arvosteli saarnoissaan reformaatioliikkeen sola scriptura-periaatetta. Itse asiassa Lutherin kannattajat rakensivat enemmän opettajan- kuin Raamatun varaan. Lutherin virhe oli siinä, että hän ei halunnut kuunnella kenenkään muun kirkon opettajan raamatunselitystä, vaan piti itseään kaikkia muita viisaampana.⁷⁰ Hänen ainoana aseenaan olivat pilkka ja asiatomuus.⁷¹ Reformaattoreiden opetus oli jo itsessään ristiriitaista.⁷² Jos sola scriptura -oppi olisi oikea, eivät reformaattoritkaan voisi uskoa Marian ainai- seen neitsyyteen tai kastaa lapsia, sillä näitä ei voitu perustella selvillä Raamatun sanoilla. Siksi oli uskottava myös siihen, mitä apostolit olivat muuten

---

62 Hauer [1523], A iij b.

63 Hauer 1526, C iij b.

64 Hauer [1523], A iiij a, B b—B ij a, E ij a—b, 1526, E b.

65 Hauer [1523], F b.

66 Hauer 1526, C ij b—C iij a.

67 Esim. Hauer [1523], C ij b, G ij b, 1526, A ij b.

68 Hauer 1526, A iij a.

69 Hauer [1523], C iij a.

70 Hauer [1523], E iiij a, F b.

71 Hauer [1523], A iiij b, C ij b—C iij a.

72 Hauer 1526, C b.

säätäneet ja mikä oli kasvanut esiin kirkon elämän kautta.⁷³ Jos sola scriptura -oppi olisi oikea, olisi Pyhän Hengen myös täytynyt kirjoittuttaa Raamattu toisella tavalla ja selvemmin.⁷⁴ Tätä Hauer perusteli myös vetoamalla useisiin Raamatun kohtiin.⁷⁵ Samoin oli turhaa vedota kansaan ja väittää, että oppimattomat itse asiassa olivatkin oppineita. Vain narrit puhuivat ja saarnasivat ennen kuin olivat itsekään oppineet.⁷⁶ Hauerin mielestä sola scriptura -periaatteen kanssa oli ristiriidassa myös se, että reformaattorit arvostelivat katoista messua, mutta olivat samalla ottaneet käyttöön uuden jumalanpalveluksen, jossa käytettyjä sanontoja Raamattu ei tuntenut. Reformaatioliike tulisi-kin hajoamaan, menettämään lopulta koko uskon sekä johtamaan näin tempelin hävitykseen ja antikristuksen valtaan.⁷⁷

Regensburgin kokouksen jälkeen (2.10.1524) Baijerin herttuat julkaisivat uuden käskykirjeen, jossa Regensburgissa tehdyt päätökset toistettiin vielä jyrkemmissä muodossa.⁷⁸ Ediktin toimeenpanoa valvovien komissaarien joukkoon määrättiin myös tohtorit Eck ja Burkhard.⁷⁹ Ingolstadtin yliopisto julkaisi ediktin juhlallisesti marraskuun 14. päivänä. Samassa tilaisuudessa yliopisto esitti professori Hauerille virallisen kiitoksensa hänen toiminnastaan perinteisen uskon puolesta.⁸⁰ Yliopiston menettely osoittaa, että se oli edelleenkin valmis taistelemaan reformaatioliikettä vastaan yhdessä Baijerin hallituksen kanssa. Yliopiston johtomiehet pyrkivät tukahduttamaan reformaatioliikkeen vähäisenkin kannatuksen. Jo samana vuonna syytettyjen joukossa oli myös vuonna 1519 rehtorina toiminut Georg von Leuhtenberg.⁸¹

---

73 Hauer 1526, C iij b.

74 Hauer 1526, C iij a: Müeste Got der heylig geyst / die schrifft vil anders vnd leutrer gestelt haben.

75 Hauer 1526, C iij a.

76 Hauer [1523], A iij a—b.

77 Hauer 1526, A iij a: Auss welchem auch zum letzten volgenn wirdt (gedenckt mein) das sy selbs vnnder ain annder vnains vnnd zerspalten werdenn ... vnd am letzten gar nichts glauben / vnnd also (wie zubesorgen) annfahen die verwüestung des tempels / darzue des grossenn anthichrist vorlauffend regiment ...

78 Käskykirje on painettuna Winter 1809, 315—324. Kauschin (1977, 142) mukaan käskykirje julkaistiin jo syyskuun lopulla.

79 Prantl 1872 1, 160.

80 Frankmannin muistiinpanot s. 190 Prantlin (1872 1, 160) mukaan.

81 Prantl 1872 1, 160.

Tiukka reformaatioliikkeen vastainen linja merkitsi kuitenkin Ingolstadtissa-kin yliopiston hiljaista näivettymistä. Opiskelijamäärät laskivat⁸² ja yliopiston kilpailijoiksi syntyi Baijeriinkin lukuisia humanistisia kouluja.⁸³

3.4.4. Johannes Eck korostaa konsiilin auktoriteettia

Aktiivisimmin reformaatioliikettä vastaan toimi edelleen Johannes Eck, jonka vaikutus ulottui laajalle Etelä-Saksaan. Vuonna 1525 Eck julkaisi reformaatioliikkeen vastustajien käyttöön *Enchiridion locorum communium* -nimisen käsikirjan, joka myöhemmin levisi kymmeninä painoksina ympäri Eurooppaa. Eck oli kirjoittanut sen Roomassa vuonna 1523 laatimiensa lausuntojen pohjalta. Hänhän oli tällöin leimannut vuoden 1520 pannauhkausbullan riittämättömäksi ja vaatinut Lutherin tuomion huolellisempaa perustelemista.¹ Eekin teos on ehkä selvä esimerkki siitä, miten perinteinen akateeminen disputaatio oli jo saanut väistyä kontroverssiteologian tieltä. Nyt ei ollut enää kysymys vielä selvittämättömien opin kohtien tarkastelemisesta, vaan kirkon varman opin puolustamisesta perusteista lähtien.² Siksi Eck esitti opin kirkosta, konsiilista ja paavista kaiken muun perustana heti käsikirjan alussa.³

Eekin lähtökohtana oli perinteinen katolinen käsitys kirkon erehtymättömyydestä: kirkko ei voinut erehtyä, koska Kristus itse johti sitä Pyhän Hengen magisteriumin avulla; Pyhä Henki oli kirkon magister, opettaja.⁴ Siksi

---

82 Eulenburg 1904, 288.

83 Baijerin hallitukselle vuoden 1524 alussa jätetty Ingolstadtin yliopistoa koskeva lausunto; Druffel 1886, 700.

1 Fraenkel 1979, 7—13.

2 Iserloh 1981, 54. *Enchiridion*-teoksesta myös Fraenkel 1967, erityisesti s. 111—116.

3 Jedin 1967, 89—91. Fraenkel 1967, 116—117. Eekin teologiasta myös Lortz 1968, 19—20.

4 ELC, 20: *Ecclesia non errat: non modo quia semper habet sponsum Christum, sed etiam quia regitur magisterio Spiritus sancti ... 21: Liqueat ecclesiam "columnam veritatis", Christo ductore et Spiritu sancto magistro, non errare: quanto minus credibile, quod mille annis universa ecclesia errarit: ut insaniunt Lutherani! Sitaatit ovat ELC:stä ilmenevän Enchiridion-teoksen ensimmäisen painoksen tekstin mukaisia.*

katolista kirkkoa oli uskottava enemmän kuin keskenään riiteleviä uusia opettajia.⁵ Oli mieletöntä uskoa, että katolinen kirkko oli halki vuosisatojen erehtynyt, Kristuksen, Pyhän Hengen ja kaikkien pyhien työ valunut hukkaan ja ainoastaan Luther yksin tuntisi totuuden.⁶

Tältä pohjalta käsin Eck arvosteli sola scriptura -oppia. Kristus ei ollut itse kirjoittanut mitään. Hän ei ollut myöskään käsenyt oppilaitaan kirjoittamaan Raamattua, vaan saarnaamaan. Kirkko oli ollut ennen Raamattua ja päättänyt, mitä kirjoituksia Raamatun kaanoniin kuuluisi. Augustinuksen opetukseen liittyen Eck selitti myös, että Raamattu ei ollut uskottava ilman kirkon auktoriteettia.⁷ Jos Raamattu oli niin selvä kuin Luther opetti, oli mahdotonta käsittää, miksi isät eivät olleet satojen vuosien kuluessa voineet ymmärtää sitä.⁸

Käsikirjassaan Eck selitti jälleen, että kirkon auktoriteetti ilmeni kaikkein suurimpana yleisissä kirkolliskokouksissa.⁹ Hän rinnasti mielellään kirkon ja konsiilin.¹⁰ Jos konsiilin arvovalta kiistettäisiin, ei kirkolla olisi enää varmaa ja luotettavaa oppia, sillä pelkälle Raamatulle hereetikot eivät antaisi mitään arvoa. Jo se, että Luther torjui Jaakobin kirjeen ja Makkabilaiskirjat, osoitti tämän selvästi.¹¹ Sekä Raamatun kirjoittajat että konsiilien osanottajat olivat olleet erehtyviä ihmisiä, mutta Pyhän Hengen johtamina he olivat kirjoittaneet ja päättäneet erehtymättömästi. Partikulaarikonsiilit saattoivat tosin erehtyä, mutta yleiset kirkolliskokoukset korjasivat niiden päätökset.¹² Au-

---

5 ELC, 22—23: Lutherani nova schismata faciant, et tam sibi quam aliis repugnant, ut iam dissectus et Carolostadius et Egranus, et Luther, et Zvinglius, et rebaptizatores ... Potius itaque veram intelligentiam Scripturae credendum est Deum inspirare concordii unitati ecclesiae, quam uni privato homini: Luthero, vel Zvinglio, aut Hosandro.

6 ELC, 24.

7 ELC, 26—28.

8 ELC, 80.

9 ELC, 35: Quia ecclesiae autoritas plurimum pollet in conciliis, ... Samoin s. 39. Bäumer 1967, 1003.

10 Esim. ELC, 76 ja 282.

11 ELC, 38: Tollatur conciliorum autoritas, et omnia in ecclesia erunt ambigua, dubia, pendentia, incerta! Nam omnes mox redibunt haereses conciliorum autoritate damnatae? Quod si scripturis contra eos pugnabis (iam seclusa autoritate ecclesiae) reiicient scripturam quam volent, sicut modo Luther reiicit epistolam sancti Iacobi, quia adversatur sibi; similiter Machabaeos, etc.

12 ELC, 42.

gustinuksen sanonta, jonka mukaan myöhemmin pidettävät yleiset kirkolliskokoukset saattoivat korjata aikaisempien päätöksiä, tarkoitti vain niitä asioita, jotka eivät koskeneet uskoa; sen sijaan uskoa koskevissa asioissa yleisten kirkolliskokousten päätökset olivat erehtymättömiä ja muuttamattomia.¹³

Paavin auktoriteettia Eck käsitteli vasta konsiilin jälkeen. Jo tämä järjestys osoittaa, että Eck piti paavin magisteriumia vasta toissijaisena. Pietari oli Kristuksen ylösnousemisen jälkeen tullut kirkon johtajaksi. Siitä lähtien paaville kuului primaatti.¹⁴ Myös vanhan kirkon konsiilit olivat tunnustaneet tämän primaatin. Konsiilin johtaminen kuului samoin paaville.¹⁵ Paavilla oli näin suuri opillinen auktoriteetti.¹⁶ Paavin erehtymättömyydestä Eck ei kuitenkaan puhunut mitään. Lisäksi hän käytti paavin arvonimiä (esimerkiksi petra ja vicarius Christi) myös monikossa muistakin kirkon johtajista kuin paavista.¹⁷

Keväällä 1526 Eck puolusti katolista uskoa Sveitsin valaliiton Badeniin järjestämässä suuressa väittelyssä.¹⁸ Väittelyä varten Eck painatti Ingolstadtissa toukokuun alussa pienen kirjasen, jossa hän esitti väittelyteesinsä ja yritti osoittaa Zwinglin kirjoituksista poimittujen lauseiden avulla, että tämä oli väärässä. Zwingli ei voinut nojautua isien opetukseen; kirkkohistorian todistus oli hänen vastustajiensa puolella.¹⁹ Näin Eck saattoikin yhä uudelleen kysyä valaliittolaisilta, oliko mahdollista, että kirkko oli lähes 1500 vuotta erehtynyt, vaikka Kristus oli luvannut olla omiensa kanssa joka päivä. Vasta nytkö ”uusi messias” Zwingli oli tuonut julki totuuden.²⁰ Uusi testamentti itse osoitti, että Kristuksen seuraaminen oli kirkon tottelemista. Jo

---

13 ELC, 44—45: Concilia plenaria, quae mores et regimen concernunt ecclesiasticum, pro qualitate et contidione temporum, personarum et caetera, absque fidei praeiudicio varie determinarunt. At concilia generalia legitima in credendis se non destruxerunt. Sic intelligatur Augustinus: priora concilia plenaria posterioribus emendari. Ks. Augustinus: De baptismo; CSEL 51, 178.

14 ELC, 50, 61—62.

15 ELC, 66—72.

16 ELC, 74: Suscipiamus omnes auctoritatem ecclesiae in apostolica sede Romana relucetes: ...

17 Esim. ELC, 56.

18 Väittelystä ja Eekin sen aikana esittämistä mielipiteistä Arffman 1985, 232—237.

19 Erityisesti Eck 1526, A viij b—B ij a.

20 Eck 1526, A ij b, A iij b, A vi b, B ij b.

apostolit olivat käskyillään soveltaneet uskoa elämään.²¹ Reformaattorit erehtyivät hylätessään kirkon ja ajatellessaan, että uskon asioiden vapaa arviointi ("frey vrteiln") johtaisi todelliseen yhteyteen. Muutamassa vuodessa oli jo koettu, että tuloksena olikin yhä uusien lahkojen syntyminen ja kapina yhteiskunnallista järjestystä vastaan.²² Lisäksi Zwinglin opetus oli itsessään ristiriitaista,²³ ja hän oli ymmärtänyt myös avukseen ottamansa hepreankielisen Vanhan testamentin monin paikoin väärin.²⁴ Valaliittolaisten ei siis tullut luottaa hänen opetukseensa.

Badenin matkalla Eck joutui tekemisiin myös Konstanzin asioiden kanssa. Reformaatioliikettä suosiva raati yritti järjestää myös Konstanzissa väittelyn. Siitä ei kuitenkaan tullut mitään, koska voitostaan varmat perinteisen uskon puolustajat vaativat raatia hyväksymään tuomareiksi muutamia keisarin määräämiä oppineita tai yliopistoja ja tekemään heidän ratkaisunsa perusteella koko kaupunkia sitovan päätöksen.²⁵ Väittelyn sijasta syntyi kiistakirjoituksen käyty riita. Koska Konstanzin raati ja reformaatioliikkeen johtava saarnaaja Ambrosius Blarer puolustivat kesällä 1526 menettelyään pienin kirjain, vastasi Eck heille syksyllä 1526.²⁶

Eckin mielestä Konstanzin raati oli ylittänyt valtuutensa puuttuessaan kirkon asioihin ja nimittäessään saarnaajia. Paavali ei ollut antanut pappien kutsumista Kreetan pormestarin, vaan piispan (Tiituksen) tehtäväksi (Tiit 1:5).²⁷ Uskoa koskevien asioiden käsittely ei kuulunut raadille, vaan hengelliselle esivallalle. Eck kysyikin, miten konstanzilaiset kuvittelivat tulleen niin oppineiksi, että he asettivat saarnaajansa vanhojen pyhien konsiilien edelle.²⁸ Kirkon yksimielinen usko ilmeni pyhien konsiilien päätöksistä ja

---

21 Eck 1526, A v b.

22 Eck 1526, A iiij a.

23 Eck 1926, B iiij b—B vi b.

24 Eck 1526, B ij b—B iiij b.

25 Ableinung; EDS, 37 r. 35—38 r. 2, 40 r. 1—10. Zoepfl 1929, 19—20.

26 Eckin kirjanen "Ableinung der verantwortung burgermeisters unnd rats der stat Costentz, sy und irr Luttherisch predacanten betreffend, durch Doctor Ecken etc. Acta zwischen ainem ratt Costentz unnd der gelerten etc. Anntwurt uff das ketzer buchlein bruders Ambrosi Blaurers etc." on painettuna EDS, 21—52. Zoepfl 1929, 20—22.

27 EDS, 22 r. 1—5.

28 EDS, 22 r. 22—30.

kirkon hyväksymien tohtoreiden opetuksesta.²⁹ Lisäksi yliopistojen tohtorit tunsivat oppia koskevat asiat paremmin kuin raati, olihan niiden selvittely heidän työtään.³⁰ Samoin Eck vetosi toistuvasti keisarin kantaan ja konstanzi-laisten uskollisuuteen häntä kohtaan.³¹ Herran sanan (Mt 7:16) mukaisesti jokainen oppi tunnettiin hedelmistään. Kirkon yksimielisessä uskossa pysyminen ei aiheuttanut riitaa. Sen sijaan talonpoikaissodan 100 000 uhria olivat jo osoituksena reformaatioliikkeen hedelmistä.³² Konstanzin raadin saarnaajille antama ohje, jonka mukaan oli saarnattava vain puhdasta evankeliumia Raamatun mukaisesti, ei voinut olla oikea. Lauma ei ensinnäkään voinut ruveta antamaan ohjeita paimenille. Toiseksi sola scriptura -periaate ei voinut olla oikea, sillä sen mukaisesti eletäessä ei voitaisi edes viettää sunnuntaita.³³ Raamattu itse osoittikin tämän periaatteen vääräksi (Js 32:2, 2 Pt 3:16).³⁴ Reformaatioliikkeen saarnaajatkaan eivät itse asiassa nojautuneet pelkkään Raamattuun, vaan selittivät sitä Wycliffin, Husin ja muiden hereetikkojen opin mukaisesti.³⁵ Väittelystä kieltäytyminen osoitti samoin, että heidän oppinsa ei kestänyt arviointia (Jh 3:20).³⁶

Ambrosius Blarerille laatimassaan vastauksessa Eck selitti kantaansa vielä tarkemmin. Reformaatioliike erehtyi väittäessään, että Raamattu ja sen ymmärtäminen olivat yksi ja sama asia. Tämän osoitti jo se tosiasia, että kiistan kumpikin osapuoli hyväksyi Raamatun, mutta oli silti eri mieltä sen ymmärtämisestä.³⁷ Myös Raamattu itse todisti samaa (Lk 2:50, 18:34). Vetoaminen siihen, että ihminen ei sokeudessaan voinut ymmärtää Raamattua ilman

---

29 EDS, 24: und hetten bevelch geben, das die heylig Gschriff wurd gepredigt nach ainhelligen angenummen verstandt der christenlichen kirchen und nach erklärung der heyligen concilien, der heyligen doctor von der kirchen angenommen unnd bewert ...

30 EDS, 27 r. 15—25.

31 EDS, 24 r. 24—25 r. 3, 26 r. 29—27 r. 4.

32 EDS 22 r. 36 — 23 r. 19.

33 EDS, 23: Ewer regell nach so miest ir den heiligen sonntag verliern; dann ewer predicanten haben den nit funden im hellen klaren evangelium noch ir darzu.

34 EDS, 24 r. 1—7.

35 EDS, 24 r. 8—11.

36 EDS 26 r. 5—14.

37 EDS 44: wie kann es 'ein' ding sein, so wir des ains seien der Gschriff und seien des verstants nit ains?

Pyhää Henkeä, oli turhaa. Oli paljon uskottavampaa, että Pyhä Henki oli opettanut pyhiä isiä, marttyyreita ja konsiileja kuin lupauksensa rikkoneita munkkeja ja pappeja. Kristuksen kirkolleen antama läsnäolon lupaus (Mt 18:20) koski erityisesti konsiilia. Khalkedonin konsiilin todistuksen mukaan Pyhä Henki oli ilmestynyt jopa näkyvässä hahmossa Nikaian konsiiliin koontuneille isille.³⁸

Reformaatioliikkeen kannattajien erehdys paljastui siitä, että he eivät halunneet hyväksyä mitään tuomareita ratkaisemaan opillisia asioita. Näin he halusivat olla opettajia ennen kuin olivat olleet oppilaitakaan.³⁹ Tuomarin tehtävänä ei — vastoin reformaatioliikkeen väitettä — ollut arvostella Raamattua, vaan kiistan osapuolten raamatuntulkintaa.⁴⁰ Myös Blarerin väite, että Raamatussa ei ollut käskyä tai esimerkkiä tällaisista tuomareista, oli väärä. 5 Ms 17:8—11 ja Apt 15:1—33 olivat kirkolle esimerkkejä. Niiden mukaisesti kirkko oli pitänyt yhä uudelleen konsiileja ja torjunut hereetikkojen opit.⁴¹ Jeesuksen ja Paavalin juutalaisten kanssa käymiin väittelyihin vetoaminen oli turhaa, sillä väittelemineen uskottomien kanssa oli aivan eri asia kuin kristittyjen keskeinen väittely.⁴² Myös Blarerin muut tuomareiden käyttämistä vastaan esittämät perusteet olivat kestäättömiä.⁴³ Jos kirkon auktoriteetti kielletäisiin ja jokainen olisi uskon asioissa oma tuomarinensa, olisi tuloksena täydellinen sekaannus ja jokaisella kylällä kohta oma uskon-
sa.⁴⁴ Reformaatioliikkeen hajaannus oli jo osoituksena siitä, mihin tämä tie veisi.⁴⁵

Samana vuonna (1526) ilmestyi myös Eckin Puolan kuninkaalle omistama teos ”De sacrificio missae contra Lutheranos”.⁴⁶ Eck koetti sillä puolustaa ja

---

38 EDS, 44 r. 7—13.

39 EDS, 44 r. 35 — 45 r. 2.

40 EDS, 43: man söll nit richter erkiesen über das wort Gottes, aber richter soll man haben über den verstandt oder missverstandt des wort Gottes; ...

41 EDS, 45 r. 14—39, erityisesti Eckin huudahdus: Unnd der münch will den sententz auch ains concili nit volgig sein. Myös 46 r. 15—21.

42 EDS, 46 r. 1—8.

43 EDS, 46—50.

44 EDS 47: so wolten wir wol hundred glauben in einem jar überkommen, yetlichs dorff würd ain besonders glauben; ...

45 Eds, 47 r. 36—48 r. 10.

46 Iserloh & Pfnür & Fabisch 1982, 11—13.

perustella ehtoollisen luonnetta uhrina.⁴⁷ Tässä oppineille suunnatussa teoksessa Eck perusteli kantaansa eri tavalla kuin Enchiridion-teoksessa. Hän perusteli messu-uhrin ensin Raamatulla (etenkin Vanhalla testamentilla), sitten kirkkoisillä, paavien dekreeteillä, konsiilien päätöksillä ja kirkon historialla. Kolmannessa osassa Eck koetti kumota reformaattoreiden messu-uhria vastaan esittämät väitteet.⁴⁸ Näin Eck yritti siis vastata reformaattoreille sola scriptura -opin mukaisesti. Sen lisäksi hän koetti osoittaa, että kirkon suuret opettajat eivät — vastoin reformaattoreiden väitteitä — olleet reformaatioliikkeen puolella, vaan sitä vastaan.⁴⁹ Samalla hän saattoi perustella katolisen opin myös sen omista perusteista (isistä, paavien dekreeteistä ja konsiilien päätöksistä) käsin.⁵⁰ Kirjan alussa Eck selvitti perusteitaan. Hän asetti vastakkain Pyhän Hengen johtaman katolisen kirkon ja yhä uudelleen esiintyvät hereetikot⁵¹ sekä yritti osoittaa, että puhe näkymättömästä, eräänlaiseksi matemaattiseksi suureeksi ymmärretystä kirkosta oli vastoin Raamattua (Gl 3:27, Rm 8:14, Mt 18:15—17).⁵²

Kesällä 1527 Eck puuttui myös Ulmin asioihin. Reformaatioliike oli jo saanut Ulmissa laajaa kannatusta. Elokuussa valtakunnankaupungin raati katsoi parhaaksi karkottaa perinteistä uskoa voimakkaimmin puolustaneen Johann Ulricin ja kieltää fransiskaaneilta saarnaamisen. Eck vaati tällöin raadille lähettämässään kirjeessä päätöksen kumoamista ja uhkasi muussa tapauksessa valittaa asiasta keisarille. Koska syksyn jatkunut kirjeenvaihto ei tuottanut mitään tulosta, Eck turvautui jälleen koeteltuun aseeseen ja julkaisi vuoden lopussa herttua Vilhelmin luvalla kirjasen, jossa hän vaati Ulmin saarnaajaa Konrad Samia kanssaan ehtoollista koskevaan väittelyyn.⁵³

Kirjasen alussa Eck vetosi niihin lukuisiin Uuden testamentin kohtiin, joissa kristittyjä kehoitettiin yhtenäisyyteen ja varoitettiin viimeisinä aikoina nousevista harhaopeista.⁵⁴ Se, että reformaatioliike muutteli oppiaan ja esitti

---

47 De sacrificio missae; DSM, 19.

48 Eekin perusteista myös Iserloh & Pfnür & Fabisch 1982, 15—28.

49 Iserloh 1950, 87—89 ja 1981, 55.

50 Iserloh 1981, 55.

51 De sacrificio missae; DSM, 14—15.

52 De sacrificio missae; DSM, 15—16.

53 Zoepfl 1929, 24—28. Iserloh 1981, 65. Eekin kirjanen on painettuna EDS, 55—61.

54 EDS, 55—56.

jatkuvasti uusia väitteitä, osoitti, että se oli rakennettu hiekalle.⁵⁵ Jo kirkkoisät todistivat, että hereetikot puolustautuivat aina Raamattuun vetoamalla.⁵⁶ Reformaatioliikkeen oppi oli kuitenkin vastoin Raamattua, konsiileja, isiä ja yleensä kristillisiä kirkkoja.⁵⁷ Sen sijaan paavia Eck ei nytkään maininnut kirkon auktoriteettien joukossa. Totuuden selvittämiseksi Eck tarjosi Samille väittelyä ja lupasi nojautua siinä pelkästään Raamattuun.⁵⁸ Väittelyllä tuli kuitenkin olla tuomari. Tuomariksi Eck tarjosi keisarin, ruhtinaiden ja piispojen ohella myös yliopistoja. Espanjan, Ranskan ja Englannin yliopistojen lisäksi kysymykseen tulivat myös useimmat Saksan yliopistoista. Mielenkiintoista on se, että Eckin luettelosta puuttuu Wittenbergin, Ingolstadtin sekä kaukaisten Rostockin ja Greifswaldin lisäksi myös Erfurtin yliopisto.⁵⁹ Tarjoukseen Eck liitti myös uhkauksen: mikäli Sam ei ottaisi tarjousta vastaan, hän ajaisi asiaa muilla keinoilla.⁶⁰

---

55 EDS, 56: so müessen die weit von dem wort Gottes sein, die von tag zü tag ir ding verenderent, verkerent und all monat ain nüern glauben bringen; wackelnt also hin und her, dan sy nit auff den warn felsen des glaubens, sonder auff sand gebawen haben; ...

56 EDS, 57 r. 8—12.

57 EDS, 58 r. 3—7.

58 EDS, 59 r. 13—28.

59 EDS, 59 r. 29—61 r. 2.

60 EDS, 61 r. 2—5.

4. Erfurtin, Rostockin, Kööpenhaminan ja Uppsalan oppineet uhmaavat maallista esivaltaa

4.1. Erfurt

4.1.1. Erfurtin yliopisto pitää kiinni katolisen kirkon auktoriteetista

Innostus Lutheria ja hänen asiaansa kohtaan oli Erfurtin humanistien keskuudessa kevääseen 1521 tultaessa vain entisestään lisääntynyt. Uudistusvaatimukset saivat voimaa siitä, että hengellisen elämän rappion merkit olivat Erfurtissa selvästi nähtävissä.¹ Humanistien joukossa ei uskollisuudesta paa-
viutta kohtaan ollut enää mitään puhetta; Luther näytti päinvastoin olevan mies, jonka johdolla Saksa voisi vapautua paavin vallasta ja kokea kirkollisen ja kansallisen uudistumisen.² Useat raamattuhumanismista innostuneet nuoret yliopiston opettajat omaksuivat Lutherin auktoriteetukseen.³ Vastaa-

---

1 Ks. esim. Kampschulte 1860, 111—114.

2 Rehtori Crotus Rubianus kirjoitti yliopiston matrikkeliin (AEU, 318): [Martinus Lutherus], qui primus post tot secula ausus fuit gladio sacrae scripturae Rhomanam licentiam ingulare. Myös Oergel 1892, 76—79.

3 Erfurtin humanistit esimerkiksi tarjosivat jo kevättalvella kaupunkiaan Lutherin turvapaikaksi. Lähemmin Oergel 1982, 81—82.

vasti Erasmus väistyi taka-alalle. Esimerkiksi Johannes Lang etäännyi Eras-
muksesta, koska tämä ei ottanut selvästi kantaa Lutherin puolesta.⁴ Yliopis-
ton historian kirjoittaja Erich Kleineidam korostaa kuitenkin, että erasmuslai-
nen humanismi ei tästä huolimatta menettänyt asemaansa. Lutherissa vain
nähtiin nyt uuden suuntauksen merkittävin edustaja.⁵

Valtaosa yliopiston opettajista ja oppilaista juhli Lutheria suurena sankari-
na tämän matkustaessa huhtikuun alussa Erfurtin kautta Wormsin valtiopäi-
ville.⁶ Yliopisto oli rehtori Crotus Rubianuksen johdolla vastaanottamassa
Lutheria jo Erfurtin alueen rajalla.⁷ Crotus Rubianus ja latinan kielen profes-
sori Eobanus Hessus ylistivät häntä tervehdyspuheissaan.⁸ Yliopisto tarjosi
hänen kunniaukseen lisäksi juhla-aterian.⁹ Oikeustieteen lisensiaatti Justus
Jonas seurasi Lutheria yliopiston lähettämänä saattajana Wormsiin saakka.¹⁰

Ne yliopiston opettajat, jotka suhtautuivat Lutheriin varauksellisesti tai
suorastaan kielteisesti, vaikenivat.¹¹ Myös Erfurtin johtavan papiston kanta
ilmeni vasta Lutherin jo poistuttua Erfurtista. Pyhän Severuksen alttarisää-
tiön dekaani, tohtori Jakob Doliatoris julisti ekskommunikoiduksi Lutherin
juhlamiseen osallistuneen kaniikin, maisteri Johannes Dracon, koska hän ei
ollut tyytyväinen tämän antamaan selitykseen.¹² Draco puolestaan vetosi
yliopistoon. Rehtori Crotus Rubianus ryhtyikin tukemaan häntä ja vaati eks-
kommunikoinnin kumoamista. Pyhän Severuksen kirkko ja säätiökapituli
joutuisivat muuten kärsimään vahinkoa. Crotus Rubianus oli siis valmis
uhmaamaan opiskelijoihin nojautuen kirkon paikallisia johtajia. Hänen ei
tarvinnut kuitenkaan ryhtyä muihin toimiin, sillä dekaani Doliatoris taipui

---

4 Burgdorf 1911, 28.

5 Kleineidam 1980, 4. Samoin Weiss 1982, 69.

6 Yliopiston piirissä vallinnutta innostusta kuvaavat hyvin Eobanus Hessuksen
Lutherin vierailun johdosta toukokuussa 1521 julkaisemat elegiat (painettuina
OEH 2, 116 b — 128 b). Esim. s. 117 a.

7 Eobanuksen elegiat; OEH 2, 118 b — 119 a. Pilvousek 1988, 13.

8 Eobanuksen elegiat; OEH 2, 119 a. Eobanus Hessuksesta lähemmin Krause
1879, 219—223 ja Abe 1958, 74—75.

9 Kleineidam 1975, 419.

10 Lähemmin Kampschulte 1860, 99.

11 Kampschulte 1860, 154. Paulus 1893, 31.

12 Luther Spalatinille 14.5.1521; WA Br 1, 337 r. 14—19. Kleineidam 1969,
260—261. Rickauer 1986, 12. Pilvousek 1988, 13—14.

uhkauksen edessä ja otti Dracon takaisin virkaansa.¹³

Erfurtin johtavan papiston asenteen lisäksi myös Wormsin valtiopäivien päätös herätti katkeraa suuttumusta.¹⁴ Viha Rooman asiaa ajavaa papistoa kohtaan yltyi.¹⁵ Lutherin ollessa paluumatkalla Wormsista ja lähestyessä Erfurtia yliopiston opiskelijat hyökkäsivät toukokuun toisen päivän vastaisena yönä muutamien kaniikkien asuntoihin.¹⁶ Crotus Rubianus ei pystynyt estämään tätä. Rehtorin virkakauden pian tämän jälkeen päättyessä hän kirjoitti vielä matrikkeliin Lutherista, joka oli ensimmäisenä useihin vuosisatoihin uskaltanut vastustaa roomalaista ylimielisyyttä Jumalan sanan miekalla.¹⁷ Sen jälkeen Crotus jätti yliopiston palaamatta enää koskaan Erfurtiin ja kääntyi ennen pitkää reformaatioliikkeen vastustajaksi.¹⁸

Noin 16 000 asukkaan Erfurt oli Keski-Saksan suurin kaupunki. Se pyrki vapautumaan Mainzin arkkihiippakunnan ylivallasta nojautumalla Saksin vaaliruhtinaskuntaan. Vuoden 1521 alussa valtaan tulleen uuden raadin johtajat suhtautuivat myönteisesti vaaliruhtinaskunnan tukemiin Wittenbergin teologeihin ja olivat valmiit tukemaan heidän erfurtilaisia kannattajiaan.¹⁹ Sen sijaan ylempi papisto, jonka privilegit herättivät velkaantuneessa kaupungissa suurta katkeruutta,²⁰ tuki Mainzin poliittisia pyrkimyksiä. Yliopiston kannalta oli kohtalokasta, että sen johto samaistettiin Mainziin nojautuvaan papistoon. Tähän vaikuttivat yliopiston papiston tavoin nauttimat privilegit yhtä hyvin kuin sen henkinen sidonnaisuus ylempään papistoon. Yliopisto oli lisäksi organisatorisestikin sidoksissa Erfurtin molempiin alttari-

13 Clemen 1931, 339. Kleinedam 1969, 260—261. Weiss 1979, 250 ja 1982, 70. Pilvousek 1988, 14.

14 Aikaisempi tutkimus ei ole ottanut huomioon, että Justus Jonas toi tiedon Wormsin tapahtumista Erfurtiin viimeistään 1.5. Jonas Melchior von Aachenille 1.5.1521; Jo Br, 53.

15 Erfurtissa vallinnutta ilmapiiriä kuvaa hyvin se, että Eobanus Hessus kehotti elegioissaan Ulrich von Huttenia nostattamaan Saksan aseisiin Roomaa vastaan, joka oli turkkilaisiakin pahempi: OEH 2, 124 b.

16 Luther Melanchtonille (?) [n. 8 . 5 .1521]; WA Br 2, 331 r. 1. Luther Spalatinille 14.5.1521; WA Br 2, 337: Erfordiae iuventus nocte sacerdotum aliquot domus laeserat (quo tempore nos Isenacum venimus). Clemen 1931, 339. Kleineidam 1969, 262. Weiss 1979, 252—253. Vrt. Pilvousek 1988, 14.

17 Erfurtin yliopiston matrikkeli: AEU, 318.

18 Oergel 1892, 89. Abe 1958, 51.

19 Kleineidam 1980, 4—5.

20 Lähemmin Kampschulte 1860, 108—111.

säätiöihin, sillä useat professorit olivat prebendojen haltijoina samalla myös alttarisäätiöiden kaniikkeja.²¹ Käsitys Erfurtin yliopistosta perinteisen kirkollisen järjestyksen tukijana sai vahvistusta myös siitä, että maltillisemmat voimat saivat levottomuuksien jälkeisenä päivänä (2.5.) pidetyssä kokouksessa yliotteen ja rehtoriksi valittiin hurskaudestaan tunnettu ja kokenut, mutta jo iäkäs juristi Martin von der Marthen.²²

Lutherin salaperäinen katoaminen Erfurtin lähellä loi uuden tilanteen. Kukaan ei tiennyt mitään varmaa hänen kohtalostaan. Mieliala oli kiihtynyt. Opiskelijoista näytti väkivalta ainoalta mahdolliselta tavalta osoittaa tukea Lutherin asialle. Opiskelijalevottomuuksilla oli Erfurtissa jo pitkä perinne.²³ Toukokuun alun tekojen rankaisematta jääminen ja raadin asenne houkuttelivat uusiin väkivaltaisuuksiin. Nuorison henkiseksi johtajaksi nousi Lutherin ystävä, Erfurtin augustinolaisuostarin priorin ja yliopiston kreikan kielen professori Johannes Lang. On ilmeistä, että hän ajoi radikaaleja muutoksia vaikkapa levottomuuksienkin uhalla.²⁴ Lang joutui tämän vuoksi kiistaan yliopiston johdon kanssa. Mahdollisesti rehtori von der Marthen aikoi ryhtyä toimiin, jotta Lang olisi erotettu teologisesta tiedekunnasta. Tuloksena oli kuitenkin vain mielialan kiihtyminen.²⁵ Opiskelijoiden suuttumus alkoi kääntyä yhä enemmän myös yliopistoa vastaan.

Kesäkuussa Eobanus Hessus julkaisi Johannes Langin rehtori von der Marthenille osoittaman 4.6. päivätyn kirjeen. Siinä selitettiin, että rehtorin imartelijat tahtoivat käyttää väärin rehtorille kuuluvaa valtaa ja tehdä tästä Jumalan sanan vaijantajan. Rehtorin tuli kuitenkin pidättäytyä kaikista toimista Langia vastaan. Jokainen loukkaus häntä vastaan oli loukkaus itse totuutta ja kaikkia totuuden rakastajia vastaan.²⁶ Siksi hän oli valmis vaikka kuolemaan

---

21 Kleineidam 1969, 314, 334.

22 Erfurtin yliopiston matrikkeli; AEU, 320—321. Rehtorinvaalista ks. Kleineidam 1980, 153.

23 Ks. esim. Scribner 1976, 11—12.

24 Ks. s. 105. Luther valitti Wartburgista Melanchthonille (?) n. 8.5.1521 lähettämässään kirjeessä (WA Br 2; 331 r. 1—4), että Lang ei ollut tehnyt mitään Erfurtin levottomuuksien estämiseksi. Ks. myös Bertram 1917, 154.

25 Näin Weiss 1982, 72. Kleineidam (1969, 264) sanoo vain epämääräisesti, että Langia syytettiin yliopistopiireissä hänen tieteelle vihamielisestä asenteestaan.

26 Lang 1521, B iij a: Si quis me leserit, non solum me leserit, certo sciat, sed & veritatem ipsam, & veritatis amatores omnes.

oikeana pitämänsä opin puolesta.²⁷ Jumalan sana pysyi iäti; sitä oli saarnattava mistään vastustuksesta välittämättä.²⁸ Evankeliumin saarnaajat olivat nyt apostolien tilalla.²⁹ Evankeliumin vastustajat taas olivat syypäitä levottomuuksiin.³⁰ Langin kirje osoittaa, että hän oli omaksunut Wittenbergin teologien radikaalin magisterium-näkemyksen. Samoin kirje osoittaa, että Lang ei halunnut tuomita opiskelijoiden harjoittamaa väkivaltaa, vaan antoi heille tukensa.³¹ Eobanus Hessus suositteli kirjeen alkuun liittämissään saatesanoissa sen julkaisemista ja ylisti siitä ilmenevää hurskautta ja viisautta.³²

Seurauksia ei tarvinnut odottaa kauan. Nuorison kiihtymys purkautui uusiksi levottomuuksiksi, jotka kohdistuivat nyt myös yliopistoa ja sen opettajia vastaan. Kaaos oli pahimmillaan kesäkuun 12. päivän vastaisena yönä. Useita kymmeniä taloja ryöstettiin.³³ Johannes Lang hyväksyi nuorison toiminnan. Hänen mielestään perinteinen kirkollinen järjestys oli kumottava vaikkapa väkivalloin.³⁴

Vaikka Erfurt muodollisesti kuuluikin Mainzin arkkihiippakunnan alueisiin, ei arkkipiispalla ollut mitään vaikutusta tapahtumien kulkuun. Arkkipiispa Albrekt Brandenburgilainen ei halunnut ryhtyä mihinkään toimiin Lutheria ja hänen kannattajiaan vastaan. Erfurtin raati, yliopisto, kirkolliset organisaatiot ja yksityiset oppineet saattoivat omaksua mielipiteensä ja toimia vapaaasti.³⁵ Koska perinteisen kirkollisen järjestyksen puolustajat eivät

---

27 Lang 1521, B ii b.

28 Lang 1521, A ij b — A iij a, A iii b, A iiia a.

29 Lang 1521, A ij b.

30 Lang 1521, B iij a.

31 Vrt. Kleineidamin (1969, 266) esitystä, jonka mukaan yliopiston humanistiset ja luterilaismieliset piirit eivät hyväksyneet levottomuuksia.

32 Lang 1521, A i b.

33 Erfurtin levottomuuksista on säilynyt monia kuvauksia. Vaille huomiota on kuitenkin jäänyt käskynhaltija Eberhard von Thorin Tegernseen luostarille 1.7.1521 lähettämä raportti, jonka mukana on silminnäkijän kuvaus tapahtumista (Schottenloher 1929, 79—84). Kleineidam 1969, 263—264. Rickauer 1986, 13. Pilvousek 1988, 14—15. Levottomuuksien yhteiskunnallisesta taustasta erityisesti Weiss 1979, 252—259.

34 Heinäkuun lopulla ilmestyneen Langin Matteuksen evankeliumin saksannoksen 23.6. päivätty omistuskirjoitus; Riederer 1764, 254: Man muss leider schry das euangelium mit dem schwert erhalten. Kleineidam 1969, 266. Vrt. Burgdorf 1911, 29—33.

35 Kleineidam 1980, 4. Arkkipiispan kannasta ks. myös s. 139—140.

edes hätätilanteessa saaneet tukea Mainzista, heidän oli etsittävä sitä ainoalta mahdolliselta suunnalta, nimittäin Erfurtin raadilta. Erfurtin molemmat alttarisäätiöt luopuivat etuoikeuksista ja maksoivat 10 000 floriinin suuruisen suojelurahan. Raati oli näin saavuttanut tavoitteensa ja koetti estää enemmät levottomuudet.³⁶ Vielä tämän jälkeenkin tapahtui kuitenkin yksittäisiä väkivallantekoja yliopiston laitoksia kohtaan. Levottomuudet johtivat väistämättä yliopiston toiminnan lamaantumiseen. Erfurtin hengellinen sääty eli pelon vallassa.³⁷ Rehtorin ja senaatin oli sen vuoksi luovuttava kaikista toimista Langia ja hänen kannattajiaan vastaan. Heinäkuun 17. ja 29. päivänä pitämässään kokouksissa salainen neuvosto päätti kuitenkin julkaista edellisen syksyn intimaation saksankielisen käännöksen vastapainoksi kirjoituksen, jossa intimaation virallisuus kiistettäisiin uudelleen ja rehtori Crotus Rubianusta syytettäisiin sen laatimisesta. Samalla tämä kirjoitus olisi suuntautunut myös Lutheria vastaan. Erfurtissa puhjennut rutto lopetti kuitenkin asian käsitte-lyn.³⁸ Yliopiston opettajista monet poistuivat kesällä 1521 ainakin tilapäisesti Erfurtista.³⁹

Wittenbergin tapahtumat heijastuivat nopeasti Erfurtiin. Myös sinne syntyi selväpiirteinen reformaatioliike. Lukuisat munkit jättivät vuoden 1521 lopulta lähtien luostarinsa. Kaupungissa vallitsi radikaalin muutoksen ilma-
piiri.⁴⁰ Reformaatioliikkeen kannattajat olivat kuitenkin Wittenbergin tapaan keskenäänkin eri mieltä monista asioista.⁴¹ Teologiset kiistat levisivät myös maallikkujen pariin ja aiheuttivat suurta kiihtymystä.⁴² Johannes Langin auktoriteetti ei riittänyt kiistojen ratkaisemiseen.⁴³

Reformaatioliikkeen voiton esteenä oli nyt kuitenkin kaupungin johdon asenne. Kesän levottomuudet olivat saaneet monet varovaisiksi. Erfurt oli jo

---

36 Rickauer 1986, 13. Pilvousek 1988, 15—16.

37 Kampschulte 1860, 136.

38 Oergel 1892, 93—94. Kalkoff 1926, 78—80. Rehtorin aktoissa käytetään suunnitellusta kirjoituksesta nimeä ”scheda excusatoria rectoris et theologorum contra conficta Martini Lutheri”. Kleineidam (1969) ei käsittele ollenkaan näitä tapahtumia.

39 Kleineidam 1980, 5.

40 Lähemmin Kampschulte 1860, 141—152.

41 Kampschulte 1860, 166—167.

42 Femelius [1522], B iii a.

43 Kampschulte 1860, 167. Burgdorf 1911, 36.

joutunut niiden vuoksi vaikeuksiin kuurian ja valtakunnan johdon kanssa. Vuoden 1522 alussa toimeensa ryhtynyt raati katsoikin poliittisten syiden vuoksi viisaimmaksi pysytellä erossa uskoa koskevista kiistoista.⁴⁴ Myöhemmin raati antoi saarnaajille ohjeen saarnata vain sellaisia oppeja, jotka voitiin osoittaa oikeiksi Raamatun avulla.⁴⁵ Kumpikin puoli saattoi tulkita tätä edukseen. Erfurtin kaupunki ei näin asettunut selvästi myöskään reformaatioliikkeen puolelle.

Yliopiston johdon kanta oli selvä, mutta instituutiona yliopisto oli jo jäänyt sivuun uuden ja vanhan taistelusta. Erfurtin yliopiston takana ei ollut poliittista mahtia, johon se olisi voinut nojautua ja joka olisi tarvinnut sitä. Yliopisto ei ottanut enää kantaa reformaatioliikkeeseen. Sekä perinteisen uskon näkyvimmat puolustajat että reformaatioliikkeen saarnaajat nousivat näin keskeiseen asemaan. Erfurtin kirkollisten olojen kehitys riippui paljolti heidän innostaan ja taidostaan.

Erfurtissa kesällä 1521 pohjennut rutto oli tarjonnut yliopiston nuoremmille opettajille tilaisuuden lähteä Wittenbergiin. Siellä koetun vaikutus ilmeni selvästi heidän palattuaan takaisin: Erfurtin yliopisto joutui talvesta 1522 lähtien entistä selvemmin hyökkäyksen kohteeksi. Erfurtin reformaatioliike omaksui Wittenbergistä jyrkän karlstadtilaisen näkemyksen.⁴⁶ Sen saarnaajat selittivät, että vain Raamatulla, Jumalan selvällä sanalla, oli arvoa. Kaikki muu oli tarpeetonta; oppineisuus, humanismi mukaan luetetuna, oli turmiollista, yliopistot synnin pesiä, jotka joutivat tuhoutua paavin kirkon muun hierarkian mukana.⁴⁷ Johannes Lang luopui tämän näkemyksen mukaisesti professorin virastaan.⁴⁸ Eräät ruton jälkeen Wittenbergistä palanneet teologian bakkalaureukset yrittivät metelöimällä lopettaa teologisen tiede-

---

44 Lähemmin Kleineidam 1980, 10—11.

45 Lähemmin Häring 1939, 7 ed. s. alav. 22.

46 Burgdorf 1911, 36.

47 Juuri Erfurtista on säilynyt monia kuvauksia, joista saa eloisan kuvan reformaatioliikkeen yliopistojen vastaisen hyökkäyksen jyrkkyydestä, voimasta ja tuloksista. Esim. dekaani Heinrich Hereboldin kirjoitus artistisen tiedekunnan matrikelissa vuoden 1523 kohdalla Kampschulten (1860, 179—180 alav. 4) mukaan. Hereboldin rehtorina samana vuonna yliopiston matrikkeliin laatima kirjoitus; AEU, 327. Eobanuksen kirje Johannes Dracolle vuodelta 1523; EHB, 87. Eobanuksen vetoomus Erfurtin raadille vuodelta 1523; OEH 1, 205 b.

48 Kleineidam 1980, 29.

kunnan perinteiset väittelyt.⁴⁹ Tämä yritys ei kuitenkaan onnistunut. Sen sijaan artistisen tiedekunnan opetus lakkasi vähitellen miltei kokonaan.⁵⁰ Levottomuus, kurittomuus ja kaiken perinteisen halveksunta lamaannuttivat yliopiston toiminnan.⁵¹

4.1.2. Yliopiston opettajat vastaavat reformaatioliikkeen hyökkäykseen

Myös kiistakirjoituksin käyty taistelu alkoi samaan aikaan. Erfurtiin muuttanut, astrologina tunnettu lääketieteen tohtori Johannes Copp asettui reformaatioliikkeen puolelle kevättalvella 1522 ilmestyneellä kirjoituksellaan ”Zwei neue und lustige Dialoge”.¹ Copp oli tosin saapuessaan Erfurtiin 1520 kirjoittautunut yliopistoon, mutta hänellä ei ollut siellä mitään virkaa eikä hän kuulunut lääketieteelliseen tiedekuntaan.² Hän leimasi kirjoituksessaan skolastikot sofistiksi saivarteli joiksi. Copp hyökkäsi myös Jodocus Trutvetteria, Bartholomäus Usingenia ja erityisesti augustinolaisveljestöön kuuluvaa teologian tohtori Johannes Nathinia vastaan.³ Kirjoitus osoittanee, että Nathan on vastustanut päättäväisesti reformaatioliikettä jo talvella 1521—1522.³

Kaikki rutan vuoksi Wittenbergiin lähteneet erfurtilaiset eivät kuitenkaan omaksuneet Wittenbergin teologien näkemyksiä. Artistisen tiedekunnan vakinaisena opettajana toimiva maisteri Johannes Femelius otti osaa Wittenbergissä 17.10. pidettyyn väittelyyn ja selitti kantanaan, että kiistanalaisia asioita oli Erasmuksen esimerkin mukaisesti käsiteltävä kiihkottomasti ja varovaisesti.⁵ Wittenbergin kokemukset vieraannuttivat Femeliuksen reformaatio-

---

49 Usingen 1522, b i a, 1523 a, B iij b—B iij a. Kleineidam 1975, 414.

50 Kleineidam 1975, 414.

51 Lähemmin Kampschulte 1860, 175 ja Kleineidam 1980, 33—35.

1 Kleineidam 1980, 14.

2 Kleineidam 1980, 25. Coppista lähemmin Kleineidam 1980, 220—224.

3 Lähemmin Kleineidam 1980, 15—16.

4 Ks. myös Kleineidam 1980, 171. Nathinilta ei ole säilynyt minkäänlaisia kirjoituksia.

5 Felix Ulscenius Wolfgang Capitolle 23.10.1521; Müller 1911, 48. Femeliuksesta lähemmin Kleineidam 1980, 6 alav. 14.

liikkeestä.⁶ Seuraavana kesänä ilmestyi kirjanen, jossa hän puolusti perinteistä käsitystä pyhimyksistä.⁷

Kirjasessaan Femelius puuttui tavallisten erfurtilaisten kannalta katsottuna tärkeään käytännön kysymykseen. Hän selitti saaneensa aiheen kirjoituksensa eräästä Erfurtissa pidetystä väittelystä, jossa oli Raamatun avulla selvästi osoitettu, että pyhät rukoilevat kristittyjen puolesta. Reformaatioliikkeen kannattajat eivät kuitenkaan halunneet myöntää tätä, vaikka he eivät itse tunteneet ollenkaan Raamattua. Femelius oli siksi luvannut omalta osaltaan esittää perusteensa kirjallisesti, jotta hänen vastustajansa voisivat esittää niitä vastaan omat perustelunsa.⁸

Femeliuksen lähtökohtana oli reformaatioliikkeen periaate, jonka mukaan kaikki väitteet oli osoitettava oikeiksi yksinomaan Raamattuun nojautumalla.⁹ Myös itse hän menetteli kirjoituksessaan näin. Raamattu oli riittävän selvä.¹⁰ Sitä ei saanut vääristellä, vaan oli odotettava, että Pyhä Henki kirkasti kunkin sanan merkityksen.¹¹ Humanistisesta perinteestä käsin Femelius saattoi arvostella edelleen skolastisia Pyhän Raamatun tohtoreita.¹² Hän ei itse hankkinut koskaan korkeampia teologisia oppiarvoja.¹³ Doctor-sana saikin hänen käyttämänsä lähinnä ironisen sävyn.¹⁴ Toisaalta Femelius ei hyväksynyt varauksetta myöskään kaikkia Erfurtin reformaatioliikkeen periaatteita ja toimintaa. Hän halusi rajoittaa opillisten asioiden käsittelyn Raamattuun perehtyneiden oppineiden pariin. Tavalliset oppimattomat kristityt eivät tunteneet Raamattua. Siksi opillisten kiistojen ratkaisemista ei voitu jättää heidän varaansa eikä heihin voitu vedota.¹⁵ Raamatun selvästi ilmoittamasta totuudesta oli päinvastoin pidettävä kiinni, vaikka sitä vastustamassa olisi

6 Kleineidam 1980, 8—9. Justus Jonas lähetti kuitenkin vielä 8.1.1522 Johannes Langille lähettämässään kirjeessä terveisiä myös Femeliukselle (Jo Br, 84).

7 Femelius [1522]. Usingen mainitsee Femeliuksen kirjasen jo ensimmäisessä syksyllä 1522 ilmestyneessä kiistakirjoituksessaan (Usingen 1522, E a). Myös Paulus 1893, 38 alav. 4.

8 Femelius [1522], A ii a.

9 Femelius [1522], A ii a, B iii a—b.

10 Femelius [1522], A iii a, B i a.

11 Femelius [1522], C i b—C ii a.

12 Femelius [1522], B iii a.

13 Kleineidam 1980, 33.

14 Näin esim. kirjasen nimessä. Myös s. C iii a—b.

15 Femelius [1522], A ii a, b.

tuhansia oppimattomia saarnaajia.¹⁶ Myös röyhkeä ja ymmärtämätön omien näkemysten oikeiksi julistaminen oli suuri synti. Erfurtin saarnaajat syyllistyivät siihen.¹⁷ Raamatun avulla virheellisiksi osoitetuista väitteistä oli luovuttava. Keskinäiseen rakkauteen perustuvaa kirkon ykseyttä ja järjestystä ei saanut ajattele mattomasti rikkoo, vaan sitä koskeissa kysymyksissä oli toimitettava hyvin varovasti.¹⁸

Femeliuksen kirjanen näytti suuntaa koko yliopistolle. Wittenbergissä yhtaikaa Femeliuksen kanssa olleen maisteri Georg Forchheimin kuoltua yllättäen heinäkuussa Mikaelin kirkon saarnatuoliin kuului artistisen tiedekunnan neuvostoon enää vain perinteisen kirkollisuuden kannattajia. Wittenbergin reformaattoreiden yritys saada Erfurtin yliopisto puolelleen oli näin jo epäonnistunut.¹⁹ Käydessään lokakuussa 1522 Erfurtissa Luther arvosteli saarnassaan kovin sanoin yliopistoa.²⁰ Yliopisto — sen paremmin kuin kaupunkikaan — taas ei suonut hänelle enää minkäänlaista huomionosoitusta.²¹

Toisaalta juuri Erfurtin yliopiston piiriin oli syntynyt syvä sukupolvien välinen kuilu. Opettajista jäivät jäljelle lähinnä vain asemansa ja tulonsa jo vakiinnuttaneet vanhemmat opettajat.²² Opiskelijat taas tulivat yliopistoon yhä nuorempina.²³ Reformaatioliikkeeseen nähden yliopiston opettajat pysyivät passiivisina. Vain muutamat lyhyet maininnat osoittavat heidän pitäneen kiinni perinteisestä uskosta.²⁴ Pari poikkeusta heidän joukossaan kuitenkin oli.

Bartholomäus Usingen valittiin keväällä 1522 Erfurtin tuomiokirkon saarnaajaksi.²⁵ Hän ryhtyi heti puolustamaan saarnoissaan perinteistä uskoa. Reformaatioliikkeen kannattajat taas koettivat estää Usingenin vaikutuksen omien saarnojensa avulla, väkivallan uhalla ja häiritsemällä Usingenin saar-

---

16 Femelius [1522], A ii b, B iii a.

17 Femelius [1522], A ii b.

18 Femelius [1522], B ii a, C iii a.

19 Kleineidam 1980, 9—10.

20 Saarna 21.10.1522; WA 10:3, 359 r. 23—28. Weiss 1982, 77.

21 Melanchthon Spalatinille [lokakuun lopulla] 1522; CR 1, 579.

22 Kleineidam 1969, 266—267. Scribner 1976, 10.

23 Kleineidam 1980, 43.

24 Ks. esim. Kampschulte 1860, 164.

25 Usingen 1525 a, H iii a. Kunzelmann 1975, 623.

noja.²⁶ Lisäksi reformaatioliikkeen saarnaajat yrittivät useita kertoja saada Usingenin kanssaan julkiseen väittelyyn, jonka tuomarina läsnä ollut kansa olisi toiminut. Wittenbergissä teologiaa opiskellut Johannes Culsamer perusteli tätä kertomuksella Susannan väärin syyttäjien tuomitsemisesta.²⁷ Usingen ei voinut hyväksyä tällaista väittelyä, koska hänen vastustajansa olisivat olleet sekä väittelyn toinen osapuoli että tuomari. Hänen mielestään teologisten väittelyiden järjestäminen oli teologisen tiedekunnan asia. Reformaatioliikkeen suunnittelemat väittelyt eivät olisi tapahtuneet tiedekunnan järjestyksen mukaisesti.²⁸ Suunnitelluista väittelyistä ei tullutkaan mitään, koska Usingen ei saapunut niihin. Reformaatioliikkeen saarnaajat pitivät kuitenkin itseään voittajina.²⁹

Väittelyiden epäonnistuttua Culsamer hyökkäsi Usingenia vastaan kesällä 1522 ilmestyneellä kiistakirjoituksella, jossa hän arvosteli erästä Usingenin huhtikuussa Erfurtin tuomiokirkossa pitämää saarnaa.³⁰ Lisäksi reformaatioliikkeen kannattajat vaativat myös lähettämillään kirjeillä Usingenia puolustautumaan.³¹ Usingen näyttää aluksi epäroineen, olihan jo vahvistetuista dogmeista väittelemineen vanhan periaatteen mukaan kiellettyä. Hän selitti vielä myöhemminkin, että kristinuskon totuutta ei saanut asettaa kyseenalaiseksi rupeamalla väittelemään siitä.³² Tästä huolimatta Usingen katsoi olevansa pakotettu vastaamaan. Hänen kirjoituksensa ilmestyi seuraavana syksynä.³³ Seuraavina vuosina Usingen julkaisi Culsameria vastaan vielä neljä kirjasta.³⁴ Vuonna 1524 ilmestyi myös Usingenin vastaus Culsamerille, Langille ja Aegidius Mechlerille, jotka olivat koettaneet kumota hänen erään saarnansa.³⁵ Mechleriä vastaan Usingen julkaisi vielä samana vuonna toisenkin teok-

26 Usingen 1524 a, b 2 a. Kampschulte 1860, 156 ja 170 sekä siinä mainitut lähteet. Paulus 1893, 44—45.

27 Kampschulte 1860, 157 alav. 1.

28 Usingen 1524 a, b 4 b.

29 Usingen 1523 a, B iij a, B iij b—B iij a, 1524 a, b 4 a—b.

30 Usingen 1523 a, B a. Häring 1939, 6. Culsamer (sen paremmin kuin muutkaan Erfurtissa kirjoituksia julkaisseet reformaatioliikkeen saarnaajat) ei näytä vaikuttaneen yliopiston piirissä (Kleineidam 1980, 16 alav. 54, 18 alav. 67, 22—23). Heidän teoksiaan ei ole siksi otettu huomioon.

31 Häring 1939, 6.

32 Usingen 1525 a, A b.

33 Usingen 1522. Paulus 1893, 46. Häring 1939, 6. Vrt. Burgdorf 1911, 37.

34 Usingen 1523 a, 1523 b, 1523 c, 1524 a.

35 Usingen 1524 b.

sen.³⁶ Seuraavana vuonna tuli julkisuuteen kaksi Usingenin teosta. Toinen niistä käsitteli väärää profeettoja.³⁷ Toisella, jo vuoden alkupuolella ilmestyneellä kirjasella Usingen vastasi jälleen Mechlerille sekä Culsamerille, joka oli vaatinut Erfurtin raatia karkottamaan perinteistä uskoa puolustavan papiston.³⁸ Jo ennen näiden teosten ilmestymistä (tammikuussa 1525) Mechler ja Lang olivat haastaneet vastustajansa uudelleen väittelyyn.³⁹ Usingen oli jo aikaisemmin ilmoittanut olevansa valmis väittelyyn, mutta vain sillä ehdolla, että väittely tapahtuisi perinteisten akateemisten sääntöjen mukaisesti ja sen ratkaisisivat etukäteen sovitut tuomarit eikä kansa.⁴⁰ Tähän reformaatioliikkeen saarnaajat eivät suostuneet. Usingen saapui kuitenkin sovittuna aikana väittelypaikalle jättääkseen kirjallisen vastineensa.⁴¹ Hänen vastustajansa eivät kuitenkaan ilmaantuneet paikalle, sillä raati oli levottomuuksia peläten kieltänyt väittelyn.⁴² Asiasta syntyi uusi kiista. Usingenin Mechlerille vuoden 1525 alkupuolella laatima vastine ilmestyi tosin vasta vuonna 1527 Bambergissa.⁴³

Usingen oli liittynyt vuonna 1512 jo 50-vuotiaana augustinolaiseremiitteihin. Kaksi vuotta myöhemmin hänet oli promovoitu teologian tohtoriksi.⁴⁴ Erich Kleineidamin mukaan Usingenia voi pitää Saksan augustinolaisten merkittävimpanä teologina. Hän oli niin Lutherin kuin Erfurtin reformaatioliikkeen saarnaajienkin opettaja.⁴⁵ Alunperin Usingen oli tullut tunnetuksi filosofian ja logiikan opettajana.⁴⁶ Loogikon ote näkyy selvästi myös hänen kiistakirjoituksistaan. Usingen oli kuitenkin valmis omaksumaan uusiakin näkemyksiä. Raamattuhumanismin läpimurtovuosina hänkin oli omaksunut sen metodin ja nojautui kirjoituksissaan pelkästään Raamattuun ja kirkkosiin.⁴⁷ Myös reformaatioliikettä vastaan kirjoittamissaan kiistakirjoituksissa

---

36 Usingen 1524 c.

37 Usingen 1525 b.

38 Usingen 1525 a. Paulus 1893, 57.

39 Lähemmin Paulus 1893, 62.

40 Usingen 1524 a, A iij a—b.

41 Usingen 1527, G iij b.

42 Usingen 1527, H ij b. Paulus 1893, 62.

43 Usingen 1527.

44 Häring 1939, 4.

45 Kleineidam 1980, 14, 24.

46 Kleineidam 1980, 13.

47 Häring 1939, 10—11. Kleineidam 1980, 13.

hän korosti haluaan selvittää asiat Raamatun pohjalta.⁴⁸ Juuri tästä syystä Usingen oli reformaatioliikkeelle voimakas ja taitava vastustaja.⁴⁹ Lisäksi hän oli syvästi loukkaantunut siitä, että reformaatioliikkeen saarnaajat hänen metodistaan huolimatta leimasivat hänet skolastiseksi saivartelijaksi.⁵⁰

Usingen oli näihin aikoihin jo yli 60-vuotias.⁵¹ Hän kuului siis aivan eri sukupolveen kuin reformaatioliikkeen saarnaajat. Usingen valittikin, että vastustajat eivät suoneet hänelle vanhuuden rauhaa.⁵² Toisaalta Usingen korosti, että Raamattuun perehtyneet ja elämäkokemusta saaneet vanhemmat opettajat ymmärsivät asiat paremmin kuin kokemattomat nuorukaiset.⁵³ Tätä Usingen saattoi perustella niin monilla Vanhan testamentin kohdilla kuin apostolien ohjeillakin (Apt 15—16, 1 Pt 5:5).⁵⁴ Hän syyttikin nuorempia vastustajiaan oppimattoman kansan kiihottamisesta ja sen suosioon nojautumisesta.⁵⁵ Itse Usingen halusi rajoittaa kirkon oppia koskevien kysymysten käsittelyn oppineiden pariin. Tämä ilmenee jo siitä, että Usingen julkaisi kaikki kiistakirjoituksensa latinaksi.

Suoraan Lutheria vastaan Usingen ei hyökännyt. Päinvastoin hän saattoi vielä vuonna 1524 kiittää tämän Galatalaiskirjeeseen laatimaa kommentaaria. Vastaavasti myös Luther pidättyi arvostelemasta julkisesti entistä opettaajaansa.⁵⁶

Mielenkiintoista on myös se, että Usingen korosti oppilaansa tavoin voimakkaasti kirkon johdon vastuuta ja sen vallan rajoja. Hän myönsi, että kirkossa oli monenlaisia epäkohtia, ja arvosteli kirkon johtoa jyrkin sanoin.⁵⁷ Usingenin mielestä Jumala oli sallinut heresian uudistumisen voidakseen sen avulla poistaa vääristymät kirkostaan.⁵⁸ Lisäksi Usingen selitti miltei samoin sanakääntein kuin Luther, että Raamatun auktoriteetti oli uskoa ja tapoja

48 Esim. Usingen 1522, A i b—a ij b, 1523 c, A 2 b. Vrt. Kampschulte 18 60, 162.

49 Kleineidam 1980, 14.

50 Esim. Usingen 1523 b, A 1 b.

51 Usingen 1527, I iiiij a. Kleineidam 1980, 14.

52 Usingen 1524 c, A b.

53 Usingen 1525 a, H ij b. Myös 1524 c, A b.

54 Usingen 1522, B iiiij b—C i a, 1524 c, E iiiij b.

55 Usingen 1523 a, B iij b, 1524 c, M iiiij a, 1525 a, A ij a, G iiiij a.

56 Lähemmin Häring 1939, 4—5 alav. 10.

57 Esim. Usingen 1522, B ij a, 1523 c, B 2 b—B 3 a, 1524 b, B a. Paulus 1893, 79—89.

58 Usingen 1523 c, B 3 a.

koskevissa asioissa suurempi kuin konsiilin, paavin tai kenen tahansa muun auktoriteetti. Uuden testamentin kirjoitukset olivat nimittäin apostolien — eivätkä paavin tai konsiilin Kristuksen antaman vallan perusteella kirjoittamat.⁵⁹ Kirkon perustana oli näin apostolien todistus. Se oli arvossa kaiken muu opetuksen edellä, kuten Paavali oli kirjoittanut (Gal 1:8).⁶⁰ Kristityt olivat Kristuksen ja hänen sanansa sekä Rm 10:17:n mukaisesti sanasta tulevan uskon varassa.⁶¹ Kirkon johtajien tuli käskää vain sitä, mikä voitiin perustella Raamatulla ja mikä oli pelastuksen kannalta välttämätöntä. Näin heidän itse asiassa tuli vain saarnata evankeliumia ja Jumalan sanaa.⁶² Raamattu oli omantunnon ohje (magistra), eivät kirkon johtajat.⁶³ Kristuksen kieltoja ei kirkon johtajillakaan ollut lupa kumota; Raamatusta löytyvä jumalallinen laki oli muuttamaton eikä siitä ollut lupa tehdä poikkeuksia.⁶⁴ Näin kirkon johtajat eivät olleet jumalallisen lain herroja, vaan 1 Kor 4:1:n mukaisesti vain Jumalan salaisuuksien huoneenhaltijoita.⁶⁵ Heidän valtansa ulottui 2 Kor 10:8:n mukaisesti vain kirkon rakentamiseen, ei sen tuhoamiseen.⁶⁶ Väärin käytettyä avainten valtaa ei Jumala hyväksynyt.⁶⁷ Kirkon opillisia ratkaisuja oli kyllä toteltava samalla tavoin kuin Raamatun opetuksiakin, mutta vain kuuliaisuuden, ei auktoriteetin vuoksi.⁶⁸ Usingen myönsi näin

---

59 Usingen 1523 c, C 1 a: hec [authoritas sacre scripture] praeualet authoritati conciliorum. Papae et cuiuscunque in doctrina fidei et morum. Nempe quia apostolis, non pape nec concilijs christus dederit potestatem edendi sacre Scripture libros. Usingen korosti, että myös Markuksen ja Luukkaan evankeliumit olivat syntyneet apostolien käskystä.

60 Usingen 1523 c, C 1 a.

61 Usingen 1524 c, P ij a: Christianos fundari super christo et verbo eius. quid alius est cece pycarde quam eos fundari super fide que est ex verbo christi ad Rhoma. 10. qua creditur in christum.

62 Usingen 1524 c, O iiij b, P i b, P ij b, P iiij a.

63 Usingen 1524 c, P ij a—b: Nec per hoc quod suo officio vtuntur constituunt se conscienciarum magistros. Sed relinquunt scripturam conscienciarum esse magistrum.

64 Usingen 1524 c, Q ij b.

65 Usingen 1524 c, Q ij b: christus ... prelatos constituit dispensatores misteriorum dei. Erityisesti Pierre d'Ailly oli korostanut, että kirkon johtajat eivät olleet herroja, vaan huoneenhaltijoita. Häring 1939, 173 alav. 79.

66 Usingen 1523 b, C 1 b, 1523 c, B 3 a.

67 Usingen 1524 c, Q iiij a.

68 Usingen 1523 c, C 1 b: Cum quo tamen stat aliquam doctrinam et preceptionem non apostolicam ecclesie mandato equari Scripture sancte. Non quidem per auctoritatem, sed quo ad obseruantiam. Quo precipit illam recipi et teneri.

dogmaan perehtyneille teologeille varsin suuren liikkumatilan ja auktoriteetin. Tässä suhteessa hän liittyi Gabriel Bielin oppilaiden joukkoon. Joskus hänen sanontansa viittaavat asia-auktoriteettinäkemysten suuntaan.⁶⁹ Päinvastoin kuin Luther Usingen ei kuitenkaan astunut ratkaisevaa askelta, vaan myönsi, että teologiiden auktoriteetilla oli raja, jota ei saanut ylittää. Niinpä hän torjuikin muistiinpanoissaan Johannes von Weselin Erfurtissa muutamaa vuosikymmentä aikaisemmin esittämän radikaalin näkemyksen.⁷⁰

Raamatun rinnalla oli kirkon auktoriteetti vasta toissijainen:⁷¹ kirkon johtajia oli toteltava Raamatun käskyn mukaisesti, mutta kristittyjen usko ei ollut kirkon opillisten ratkaisujen varassa.⁷² Usingen korosti kuitenkin voimakkaasti, että Raamattu ja sitä tulkitseva kirkon opetusvirka eivät sulkeneet pois toisiaan, vaan päinvastoin kuuluivat yhteen ja edellyttivät toisiaan; näinhän myös Augustinuksen kuuluisa sana evankeliumin uskomisesta kirkon vuoksi opetti.⁷³ Usingen perusteli tätä kantaansa myös Lk 10:16:11a, joka hänen mielestään sisälsi kirkon johtajien saaman lupauksen.⁷⁴ Siksi Usingen torjui reformaatioliikkeen sola scriptura -opin. Kristuksen sanaa eivät olleet vain ne sanat, jotka apostolit ja evankelistat olivat kirjoittaneet muistiin. Kaikki teologinen totuus oli Kristuksen sanaa, sillä Kristus oli jumalallinen totuus.⁷⁵ Pyhä Henki johti kirkkoa ymmärtämään paremmin sitä, mikä Raamatussa näytti vielä kätketyltä.⁷⁶ Kirkon opetus oli Jumalan elävää sanaa. Raamattu oli sen merkki (signum).⁷⁷ Raamattu ei kuitenkaan sisältänyt kaikkea tarpeellista. Siinä oli myös hämäryyttä ja ristiriitaisuuksia. Kirkkoisätkin olivat tulkinneet sitä eri tavoin. Augustinuksen opetukseen liittyen Usingen näki, että Raamattu oli monimerkityksinen ja hämärä, koska Pyhä Henki oli niin tahtonut.⁷⁸ Tällaisissa kysymyksissä oli tyydyttävä kirkon ratkaisuun.⁷⁹

---

69 Ks. Arffman 1981, 26.

70 Näin Häring 1939, 180.

71 Usingsen 1523 b, C 1 b.

72 Usingen 1524 c, P ij a.

73 Usingen 1523 c, A 2 b—A 3 a, 1524 c, Q ij b.

74 Usingen 1523 c, A 3 b, 1524 c, P ij a.

75 Usingen 1524 c, P ij b.

76 Usingen 1523 c, B 1 b, 1524 c, P ij b, 1525 b, C i a—b.

77 Usingen 1524 c, R iij b.

78 Usingen 1523 b, D 3 a—b.

79 Usingen 1523 c, A 2 b—A 3 a.

Jo alkukirkon perusteet osoittivat Usingenin mielestä sola scriptura -opin vääräksi. Kristus ei ollut itse kirjoittanut mitään. Hän ei ollut myöskään antanut apostoleille käskyä kirjoittamisesta. Sen sijaan kirkko oli ollut aluksi apostolien auktoriteetin varassa. He olivat antaneet kirkolle ohjeita.⁸⁰ Samoin reformaatioliikkeen magisterium-opin kestättömyys ilmeni reformaattoreiden omasta toiminnasta. Kaikkien väärin profeettojen tavoin he olivat keskenäänkin eri mieltä.⁸¹ Kirkon järjestyksen särkeminen ja isiltä perityistä tavoista luopuminen oli perin lihallista vapautta. Siksi se ei todistanut reformaatioliikkeen opin puolesta.⁸² Usingen arvosteli ivallisesti myös Culsameria, joka oli hyökännyt karkein sanoin yliopistoja vastaan, mutta hankki kuitenkin vuonna 1523 teologian tohtorin arvon Wittenbergissä.⁸³

Viime kädessä vain kirkko saattoi Usingenin mukaan tulkita Raamattua oikein.⁸⁴ Sitä, joka ei halunnut kuunnella kirkkoa, oli Herran sanan (Mt 18:15—18) mukaisesti pidettävä pakanana ja publikaanina.⁸⁵ Reformaatioliikkeen periaate, jonka mukaan kaikilla uskovilla oli oikeus vapaasti tutkia ja selittää Jumalan sanaa, johtaisi kaiken kirkollisen järjestyksen häviämiseen.⁸⁶ Reformaattoreiden toinen periaate, jonka mukaan Raamattua oli selitettävä vain Raamatulla, oli samoin väärä. Pyhä Henki oli antanut Raamatun ihmisten kautta. Samoin Henki myös selitti sitä ihmisten (kirkon opettajien) kautta. Tätä Usingen perusteli 2 Pt 1:20—21:llä. Myös Ef 4:11:n sana kirkon opettajista (doctores) oli käsittämätön, jos Raamattu ei tarvinnut ihmisiä selittäjikseen.⁸⁷ Uskoa koskevissa asioissa Kristus ei sallinut morsiamensa erehtyä.⁸⁸ Siksi Usingen selitti jättävänsä oppia koskevien kysymysten ratkaisemisen kirkolle ja tyytyvänsä sen päätökseen.⁸⁹ Kirkolla oli oikeus antaa myös sellaisia käskyjä, jotka eivät eksplisiittisesti sisältyneet Raamattuun, kunhan ne vain olivat evankeliumin tarkoituksen ja hengen mukaisia. Kirkol-

---

80 Usingen 1524 c, O iij b.

81 Usingen 1525 b, B ij a.

82 Usingen 1524 c, P iij a, 1525 b, C iij a—b.

83 Usingen 1524 a, C a.

84 Usingen 1523 a, B iij b, 1523 b, B 2 b, C 1 b.

85 Usingen 1524 c, L iiij a.

86 Usingen 1524 c, F ij a.

87 Usingen 1524 c, L iij b, 1525 b, A ij a, C i a.

88 Usingen 1522, A ij a, 1524 a, K iiij a, 1525 b, D iiij b.

89 Usingen 1523 a, E iiij b, 1524 a, d ii b, 1524 c, C i a: Ego cum meis credo sicut credit ecclesia catholica ...

le ei nimittäin ollut annettu vain opetusvaltaa, vaan myös hallintovalta (Mt 23:3).⁹⁰

Usingenin teoksista voi löytää papalistiseen näkemykseen viittaavia kohtia.⁹¹ Paavin hengellinen primaatti oli kirkossa välttämätön.⁹² Paavi oli Kristuksen sijainen (vicarius).⁹³ Vaikka Kristus olikin kirkon varsinainen perusta, myös Pietari oli hänen ohellaan toissijainen perusta ”petra”, jonka varaan kirkko oli rakennettu. Pietari oli ollut apostolien johtaja. Täydellinen valta oli annettu vain hänelle. Siksi Usingen saattoi kuvata paavin valtaa myös plenitudo potestatis -käsitteellä.⁹⁵ Tämä Pietarin saama valta sisälsi myös opetusvallan.⁹⁶ Paavin vallan perustana olivat Kristuksen sanat (Mt 16:18—19, Lk 22:32, Jh 21:15—17). Mt:n ja Lk:n kohdat olivat kuitenkin vain lupauksia. Vasta Jh 21:15—17:n sanalla Pietari oli todella saanut valtansa sen jälkeen, kun Kristus oli ensin antanut oppilailleen (kirkolle) avainten vallan ja käskennyt heitä saarnaamaan evankeliumia.⁹⁷ Pietari oli saanut virkansa ”kirkon julkisena henkilönä”.⁹⁸ Kaiken oikeuden mukaan lailliselle seuraajalle kuului sama valta kuin hänen edeltäjälleenkin.⁹⁹ Siksi paaviuden torjujat asettuivat Kristusta ja hänen säätämäänsä järjestystä vastaan.¹⁰⁰ Paavin dekretaaleilla oli sama auktoriteetti kuin Pietarin kirjeillä.¹⁰¹ Kristus puhui paavin kautta, kuten Lutherkin oli paavi Leo X:lle 30.5.1518 kirjoittanut.¹⁰² Paavin valta oli näin peräisin suoraan ja yksinomaan Kristukselta, ei kirkolta, konsiililta, kardinaaleilta eikä keisarilta.¹⁰³

Usingenin mukaan paavinvirka oli olemassa nimenomaan kirkon yhtenäisyyden vuoksi¹⁰⁴ ja kirkon hyödyksi.¹⁰⁵ Kysymyksessä ei ollut paavin hallit-

90 Usingen 1523 c, A 3 b—A 4 a.

91 Näin Paulus 1893, 78—79 ja Häring 1939, 161—169, 179—181.

92 Usingen 1523 b, B iiij b—C i a.

93 Usingen 1523 c, C 1 b, 1524 c, M iij a.

94 Usingen 1523 b, A 3 b—A 4 a, D 4 b.

95 Usingen 1523 b, D 2 b. Häring 1939, 167—168.

96 Usingen 1523 b, A 4 a, 1524 c, O iiij a.

97 Usingen 1523 b, A 4 a, 1524 c, N i a.

98 Usingen 1523 b, A 4 a: publica ecclesie persona.

99 Usingen 1523 b, C 2 b, 1524 c, O iiij a. Häring 1939, 165.

100 Usingen 1523 b, A 4 a, 1524 c, N i a.

101 Usingen 1524 c, O iiij a, P iiij a.

102 Usingen 1524 c, O iiij a. Lutherin kirjeestä Arffman 1981, 81—82.

103 Usingen 1523 b, D 2 b, A 4 b.

104 Usingen 1523 b, C 3 b.

105 Usingen 1523 b, A 4 a, E 2 a.

tavissa oleva valta.¹⁰⁶ Paavi ei voinut käyttää valtaa omaksi hyödykseen. Hän oli kirkkoa varten eikä päinvastoin.¹⁰⁷ Koska Kristus oli antanut Pietarille lupauksensa vasta tämän uskontunnustuksen jälkeen, tästä seurasi, että myös paavilta ja piispoilta vaadittiin oikeaa uskoa. Huono paavi tai piispa ei ollut paavi tai piispa.¹⁰⁸

Usingenin teoksissa paavi oli kuitenkin vain lähinnä reformaatioliikkeen hyökkäystä vastaan puolustettava auktoriteetti. Paavien opillisiin kannanottoihin Usingen ei metodinsa mukaisesti vedonnut. Sen sijaan hän korosti yhä uudelleen, että pyhät tohtorit olivat tulkinneet Raamattua Hengen johtamana.¹⁰⁹ He olivat alistaneet opetuksensa kirkon hyväksyttäväksi ja kirkko oli saanut heiltä oikean tulkinnan.¹¹⁰ Tohtorit olivat niitä lapsenmielisiä, joille totuus oli ilmoitettu (Mt 11:25).¹¹¹ Vastaavasti reformaattoreiden erehdys oli siinä, että he koettivat tulkita Raamattua ilman Henkeä, pelkän kirjaimen pohjalta ja oman päänsä mukaan.¹¹² Näin Usingen saattoi kääntää reformaattoreiden kirkkoon suuntaaman arvostelun heitä itseään vastaan: juuri reformaattorit asettuivat Raamatun yläpuolelle.¹¹³ Tohtoreista Usingen puhui pelkästään menneisyyteen liittyvänä ryhmänä. Tämä käsite tarkoitti siis lähinnä kirkkoisia. Hekään eivät kuitenkaan olleet erehtymättömiä itsessään, vaan ainoastaan sikäli, kuin kirkko oli hyväksynyt heidän opetuksensa.¹¹⁴

Mikäli jokin kysymys ei selvinnyt Raamatun ja kirkkoisien perusteella, Pyhä Henki selvitti sen konsiilin avulla.¹¹⁵ Usingen ihmettelikin, miksi hänen vastustajansa eivät halunneet myöntää konsiilille sitä auktoriteettia, mikä

106 Usingen 1523 b, E 1 b: non ad administrationem nec ut ipsa conferat eas huic vel alteri.

107 Usingen 1523 b, E 2 a: quia papa est propter ecclesiam non ediverso ...

108 Usingen 1523 b, D 1 a: Quo sequitur malum papam vel episcopum non esse papam nec episcopum / quia non habet fidem que constituit clauium acceptorem. Myös Häring 1939, 167.

109 Usingen 1523 a, D a, 1523 b, A 4 a, 1523 c, B 1 a, 1525 b, A ij a, D iij b.

110 Usingen 1524 a, g iij b: verum etiam scio interpretationem verbi dei ab ecclesia dependere: quam recipit a spiritu sancto: per sanctos doctores. Samoin s. u iij a, 1524 c, L iij a, 1525 a, A iij a, C b, G iij a.

111 Usingen 1525 b, C i a.

112 Usingen 1524 a, m iij a, S b, 1524 c, L iij a, 1525 b, E i a.

113 Usingen 1523 b, C 4 a: vos super scripturam estis / alij autem dumtaxat subiecti sunt illi.

114 Usingen 1523 c, B 1 b, 1524 a, u iij b.

115 Usingen 1524 c, P ij b.

sillä oli ollut apostolien aikana. Jos kirkko kerran oli edelleen sama, miksi konsiililla ei ollut samaa auktoriteettia? Olihan kirkossa kuitenkin edelleenkin päätettävä käytännön elämään liittyvistä asioista samoin kuin apostolien aikanakin.¹¹⁶ Pyhässä Hengessä laillisesti kokoontunut konsiili edusti katolista kirkkoa. Siihen saivat ottaa osaa kirkon hengelliset johtajat paavin ja maalliset keisarin johdolla. Sen sijaan kirkkokansaa eivät apostolitkaan olleet kutsuneet konsiiliin.¹¹⁷ Konsiili saattoi määritellä myös sellaisia oppeja, jotka sisältyivät Raamattuun vain implisiittisesti.¹¹⁸ Partikulaarikonsiilit saattoivat erehtyä, mutta yleinen kirkolliskokous oli erehtymätön, koska Pyhä Henki johti sitä.¹¹⁹ Siksi Usingen saattoi kirjoittaa, että konsiili toimi ”Jumalan paikalla”.¹²⁰ Konsiilin päätökset voitiin rinnastaa evankeliumeihin. Niiden vastustaminen oli samaa kuin jumalallisen lain ja Raamatun sanan vastustaminen. Tätä Usingen perusteli vetoamalla arvostettujen kirkkoisien todistukseen.¹²¹ Konsiilin suhteesta paaviin Usingen ei suoraan sanonut mitään.¹²² Se, että paavi johti konsiilia, lienee ollut hänellekin itsestään selvä asia.

Maisteri Johannes Eckardi julkaisi vuonna 1523 Johannes Culsameria vastaan pienen kirjasen ”Ratio triplicis ecclesiae”.¹²³ Myös Johannes Eckardi valitti reformaatioliikkeen kannattajien ymmärtämättömyyttä ja haluttomuutta kuunnella eri mieltä olevia.¹²⁴ Hän nojautui reformaattoreiden tavoin yksinomaan Raamattuun. Kirjanen olikin miltei jatkuvaa Raamatun siteeraamista. Sen tarkoituksena oli kuitenkin osoittaa, että reformaattoreiden sola scriptura -periaate oli riittämätön. Kirkko oli ollut ennen Raamatun kirjoitusta.¹²⁵ Kukaan ei voinut uudestisyntyä pelkästä Raamatun sanasta.¹²⁶ Sen

---

116 Usingen 1524 c, R iij a.

117 Usingen 1523 b, B 3 a—b.

118 Usingen 1524 c, R iij b. Häring 1939, 176.

119 Usingen 1523 b, B 2 a—b. Häring 1939, 180.

120 Usingen 1523 c, C 1 b: concilium legitime in spiritu sancto congregatum dei loco nonnulla ordinat et statuit ...

121 Usingen 1523 c, C 1 b, 1524 c, R iij b.

122 Vrt. Häringin esitystä (1939, 180—181), jonka mukaan Usingen torjui konsiliarismin.

123 Johannes Eckardin kirjasesta myös Kleineidam 1980, 23.

124 Eckardi [1523], a ii a.

125 Eckardi [1523], B i a, D ii a—b, E iii a.

126 Eckardi [1523], B iii b.

sijaan Kristus vaikutti kirkossa Pyhän Hengen kautta.¹²⁷ Kirkko tarvitsi säilyäkseen myös Hengen lahjoja (virkoja).¹²⁸

Kirkon varsinainen perustus (*fundamentum primarium & principale*), Mt 16:18:ssa mainittu petra oli Kristus.¹²⁹ Kirkkoa ei ollut rakennettu Pietarin tai hänen seuraajiensa varaan.¹³⁰ Pietari oli ollut vain Jumalan asettaman petran (Kristuksen) tunnustaja ja todistaja.¹³¹ Sellaisena Pietari oli kirkolle toissijainen, osittainen fundamentti (*fundamentum particulare*) samalla tavalla kuin toisetkin apostolit omilla tahoillaan.¹³² Kristus oli aloittanut taistelevan kirkkonsa rakentamisen Pietarin kautta ja jatkaisi sitä maan ääriin asti. Johannes Eckardi viittasi näin epäsuorasti myös paavin virkaan. Hän korosti kuitenkin, että Pietarinkin aseman edellytyksenä oli uskollisuus Kristusta kohtaan.¹³³

Usingenin tavoin myös Johannes Eckardi oli näin monessa suhteessa lähellä reformaatioliikettä. Ratkaisevaksi eroksi jäi kirkon auktoriteetti. Sitä Johannes Eckardikaan ei halunnut lähteä kiistämään.

Arvostetuin yliopiston opettajana vaikuttanut erfurtilainen humanisti oli epäilemättä Eobanus Hessus. Melanchthon mainitsi hänet vielä syksyllä 1522 Langin rinnalla.¹³⁴ Erfurtin reformaatioliikkeen kääntyessä yhä selvemmin myös yliopistoa vastaan Eobanus ryhtyi kuitenkin puolustamaan sekä yliopistoa että humanismia.¹³⁵ Myös Eobanus koki reformaatioliikkeen hyökkäyksen hyvin kouriintuntuvalla tavalla: hänen luennoista saadut tulonsa hupenivat niin vähäisiksi, että hän oli ryhdyttävä opiskelemaan ensin oikeus- ja sitten lääketiedettä pystyäkseen tulemaan toimeen.¹³⁶ Keväällä 1523 Eoba-

127 Eckardi [1523], B ii b, B iii a, C ii b, C iii a, D ii b.

128 Eckardi [1523], B ii b.

129 Eckardi [1523], a iii a, a iii a.

130 Eckardi [1523], a iii b: *Manibus palpabilis error est: super vnum symonem Petrum. Super vnus Petri successorem: vniuersam hanc ecclesiam edificari: ...*

131 Eckardi [1523], a iii b—a iii a.

132 Eckardi [1523], a iii a—b.

133 Eckardi [1523], a iii b—B i a: *Aut (vt & quorundam interpretum verba referam.) super hunc Petrum (non hunc qui dicit propicius sis tibi domine.) Sed qui in confessione nominis mei permanseris ...*

134 Melanchthon Spalatinille [lokakuun lopulla] 1522; CR 1, 579.

135 Tästä myös Krause 1879, 243. Monet Erfurtin tunnetuimmista humanisteista katsoivat jo vuoden 1523 tienoilla parhaaksi lähteä kaupungista. Lähemmin Kampschulte 1860, 193—194.

136 Kampschulte 1860, 194—195. Krause 1879, 380—399.

nus kirjoitti Erfurtin ahdinkotilas Lutherille.¹³⁷ Eobanus hyökkäsi aluksi hyvin jyrkässä sävyssä skolastiikkaa ja kirkon perinteistä järjestystä, erityisesti paavia vastaan: hän selitti, että Pietari ei ollut käynytkään Roomassa, saattaka ollut siellä piispana. Paavin primaatille ei siis ollut minkäänlaisia perusteita.¹³⁸ Lutherissa kirkolla oli kuitenkin uusi toivo.¹³⁹ Torjuttuaan näin kaikki epäilykset reformaatioliikkeen vastaisuudesta Eobanus saattoi siirtyä valittamaan Erfurtin reformaatioliikkeen vihamielisyyttä yliopistoa kohtaan.¹⁴⁰ Eobanus ei kuitenkaan saanut Wittenbergistä mitään todellista tukea.¹⁴¹ Yhtä vähän apua tuotti vetoaminen raatiin¹⁴² ja tunnettujen auktoriteettien kirjojen julkaiseminen yliopiston puolustukseksi.¹⁴³ Tämän jälkeen Eobanus oli valmis arvostelemaan satiirin keinoin Erfurtin reformaatioliikkeen radikaalia suuntausta. Keväällä 1524 julkaisemissaan kolmessa dialogissa hän pilkkasi reformaatioliikettä kannattavien entisten munkkien tietämättömyyttä ja vihamielisyyttä kaikkea oppineisuutta kohtaan.¹⁴⁴ Seurauksena oli se, että Eobanus joutui kiistaan Langin kanssa.¹⁴⁵ Sen sijaan hänen suhteensa Lutheriin näyttää olleen monitahoisempi. Toisaalta Eobanus suhtautui Lutheriin entistä kriittisemmin,¹⁴⁶ ja toisaalta hän arvosti tätä edelleenkin.¹⁴⁷ Eobanus ei siis Erasmusken tavoin tunnustanut katolisen kirkon auktoriteettia, vaan hyväksyi edelleenkin reformaatioliikkeen perusnäkökohdat.¹⁴⁸ Vain Erfurtin refor-

---

137 *Ecclesiae afflictiae epistola ad Lutherum*; OEH 1, 237 a 145 a.

138 OEH 1, 138 b.

139 OEH 1, 137 b.

140 OEH 1, 141 b—142 a.

141 Luther väisti vastauskirjeessään Eobanuksen syytökset Erfurtin reformaatioliikettä kohtaan, mutta vakuutti samalla pitävänsä humanistisia kieliopintoja teologian kannalta katsottuna välttämättöminä (Luther Eobanus Hessukselle 29.3.1523; WA Br 3, 50). Melanchthon selitti ajattelevansa samoin kuin Eobanus (Melanchthon Eobanus Hessukselle [29.3.1523, Ajoitus MBW 1, 145]; CR 1, 613). Kampschulte 1860, 190.

142 OEH 1, 204 b—207 b.

143 Krause 1879, 356—359.

144 Lähemmin Krause 1879, 371—379.

145 Eobanus Langille 4.4.1523; EHB, 220. Eobanus Langille 15.5.1523; EHB, 218—219. Riidan jatkumisesta Krause 1879, 365—370, ja Burgdorf 1911, 41—42.

146 Mutianus Erasmuskele 23(?) .2.1524; OE 5, 410 r. 22—23.

147 Camerarius Eobanukselle [1524]; EHB, 266. Myös Kleineidam 1980, 32—33.

148 Burgdorf (1911, 42) on siksi väärässä selittäessään, että Eobanus katkaisi kokonaan suhteensa reformaatioliikkeeseen.

maatioliikkeen radikaalisuus vieroitti häntä yhteistyöstä.

Reformaatioliikkeen saarnaajat olivat jo kesällä 1523 ryhtyneet jakamaan ehtoollista molemmissa muodoissa ja rikkoneet papiston selibaattisäännön.¹⁴⁹ Vuoden 1525 alussa valtaan tullut raati oli valmis tukemaan reformaatioliikettä.¹⁵⁰ Kevään talonpoikaissota saattoi lopulta Erfurtin yliopiston tuhon partaalle.¹⁵¹ Raati ohjasi taitavasti kapinan kärjen Mainzin arkkihiippakunnan Erfurtissa olleita edustajia ja laitoksia sekä yleensä perinteistä kirkollisuutta vastaan.¹⁵² Reformaatioliikkeen etenemisestä huolimatta Erfurtin molemmat alttarisäätiöt olivat pysyneet uskollisina Rooman kirkolle: yksikään kaniikeista ei ollut liittynyt reformaatioliikkeeseen.¹⁵³ Nyt useimmat heistä lähtivät Erfurtista. Myös tohtori Usingen jätti Erfurtin kesällä 1525. Raati ei talonpoikaissodan jälkeenkään sallinut katolisen jumalanpalveluksen palauttamista, vaan vakiinnutti uuden evankelisen kirkollisen järjestyksen. Vain teologian tohtori Konrad Klingen sallittiin pitää perinteisiä messuja. Yliopisto oli surkeassa tilassa.¹⁵⁴ Raadin suunnitelmista uudistaa yliopisto reformaatioliikkeen periaatteiden mukaisesti ei tullut mitään.¹⁵⁵ Eobanus Hessus koetti uudelleen etsiä raadin Erfurtin saarnaajien esimieheksi asettaman Johannes Langin ystävyyyttä toivoen, että tämä käyttäisi vaikutusvaltaansa yliopiston hyväksi.¹⁵⁶ Vuoden 1525 lopulle tultaessa toivo yliopiston uudesta noususta näytti kuitenkin kadonneen lopullisesti. Kaupunki ei voinut taloudellisten vaikeuksienkaan vuoksi tukea enää yliopistoa entiseen tapaan. Myös Eobanus Hessus lähti toukokuussa 1526 Erfurtista.¹⁵⁷

Erfurtin katolilaisuus alkoi kuitenkin elpyä pian talonpoikaissodan jälkeen. Perinteisen uskon puolustajat saivat tohtori Klingestä uuden pystyvän johtajan. Vuonna 1520 tohtoriksi promovoitu, fransiskaaniveljestöön kuulu-

---

149 Kleineidam 1980, 19.

150 Kleineidam 1980, 36.

151 Kampschulte 1860, 219—220.

152 Kampschulte 1860, 208—214. Pilvousek 1988, 16—18.

153 Kleineidam 1980, 5.

154 Koko vuonna 1526 yliopistoon kirjoitettiin vain 13 uutta opiskelijaa. Kleineidam 1980, 26.

155 Kleineidam 1975, 415—416 ja 1980, 36—39.

156 Lähemmin Burgdorf 1911, 46—47.

157 Kleineidam 1980, 41—42.

va Klinge toimi myös yliopiston professorina.¹⁵⁸ Mainzin arkkipiispan ja valtakunnanhallituksen reaktioita¹⁵⁹ sekä Saksin vaikutusvallan liiallista kasvua peläten raati salli jo vuonna 1526 messujen pitämisen osassa kaupungin kirkoista.¹⁶⁰ Tohtori Klingen johdolla perinteinen kirkollisuus vahvistui tämän jälkeen nopeasti.¹⁶¹ Saarnaaja Justus Menius aloitti jälleen kiistakirjoituksin käydyn taistelun julkaisemalla vuonna 1527 Klingeä vastaan kaksi kirjoitusta, joihin Luther kirjoitti esipuheet. Klingen Meniuksen ensimmäiseen kirjoitukseen julkaisema vastine ”Von den abtrünnigen Gliedern der römischen Kirche” on valitettavasti kadonnut.¹⁶² Erfurtin yliopiston eduksi perinteisen kirkollisuuden uusi vahvistuminen ei kuitenkaan enää juuri koitunut. Instituutiona yliopisto säilyi juuri ja juuri olemassa; käytännössä se oli kadottanut miltei kaiken merkityksensä. Radikaali reformaatioliike oli näin Erfurtin yliopiston suhteen saavuttanut tavoitteensa lähes täydellisesti.

4.2. Rostock

Rostockin yliopiston kannanottoja valaisevat lähteet ovat hyvin niukat.¹ Kuitenkin tiedämme, että yliopisto oli elänyt 1490-luvulta lähtien nousukautta. Myös humanismi oli saanut sen piirissä vähitellen jalansijaa. Yliopiston johtava hahmo oli teologian tohtori Barthold Moller, joka kuului Pohjois-Saksan merkittävimpiin kirkonmiehiin. Hän toimi useaan otteeseen yliopiston rehtorina ja teologisen tiedekunnan dekaanina. Lisäksi hän oli yliopiston yhteydessä toimivan Pyhän Jaakobin kollegiaattisäätiön dekaani, maapäivien jäsen ja Mecklenburgin herttuoiden neuvos. Moller vaikutti humanismin hengessä. Toisaalta hän oli perinteisen kirkollisen järjestyksen puolustaja ja toimi myös Rostockin anekomissaarina.² Muut teologisen tiedekunnan mer-

---

158 Kleineidam 1969, 311 ja 1980, 24. Klingen toiminnasta reformaatioliikettä vastaan ennen talonpoikaissotaa ei ole säilynyt tietoja. Paulus 1894, 148.

159 Kleineidam 1980, 19.

160 Kleineidam 1980, 40.

161 Kampschulte 1860, 238—242.

162 Paulus 1894, 149—151. Kleineidam 1969, 312.

1 Lähemmin Krabbe 1854, VIII—X.

2 Walter 1931, 21. Scheib 1980, 321—323.

kittävimmät opettajat kuuluivat vaikutusvaltaiseen dominikaanijärjestykseen.³ Muiden tiedekuntien opettajat lienevät samoin humanistisista vaikutteista huolimatta kokeneet kirkollisen järjestyksen luonnolliseksi asiaksi.⁴ Etenkin fransiskaani, dominikaanien teologisten kilpailijoiden, parissa oli Rostockissa kuitenkin myös kirkon johdon vastaista mielialaa.⁵

Mecklenburgia olivat vuodesta 1508 lähtien hallinneet yhteisesti herttuat Henrik ja Albrekt. Heistä Henrik hoiti käytännössä yliopiston asioita. Hän oli kiinnostunut Wittenbergistä tulevista uutisista. Vuonna 1519 Rostockin yliopistolle laadittiin herttuan toimesta Barthold Mollerin johdolla uudistus-suunnitelma, joka vei yliopiston entistä selvemmin raamattuhumanismin linjoille.⁶ Moller itsekin selitti nojautuvansa tässä yhteydessä ilmoittamillaan luennoilla kirkkoihin ja välttävänsä sofistien (skolastikkojen) turhia kiistoja.⁷

Herttua Henrikin kiinnostus Lutherin opetusta kohtaan ilmeni toisellakin tavalla. Herttuan seitsenvuotiaana Schwerinin piispaksi valitun pojan Magnuksen kotiopettajana toimiva Rostockin yliopiston entinen opettaja Konrad Pegel oli jo vuonna 1516 arvostellut anekaupan epäkohtia eräässä kirjoituksessaan.⁸ Syksyllä 1520 herttua lähetti Pegelin Wittenbergiin tutustumaan lähemmin Lutherin oppiin.⁹ Wormsin ediktiä ei julkaistu Mecklenburgissa, vaan Saksin reformaatioliike alkoi saada vastakaikua.¹⁰

Rostockiin reformaatioliikkeen toi Dönitististä kotoisin ollut, kanonista oikeutta opiskellut Joachim Kützker (Slüter). Hän oli tullut Rostockiin vuonna 1518 ja kirjoittautunut tällöin yliopistoon.¹¹ Vuodesta 1521 lähtien Slüter toimi Pyhän Pietarin kirkon koulun opettajana ja vuodesta 1523 lähtien yhtenä saman seurakunnan kappalaisista.¹² Opetuksellaan ja saarnoillaan hän

3 Luettelo teologisen tiedekunnan luennoista vuonna 1520; EGR 2, 797—798.

4 Vorberg 1897, 29.

5 Walter 1931, 11—13. Olechnowitz [1969], 21—22.

6 Scheib 1980, 323—324.

7 Krabbe 1854, 257. Scheib 1980, 324.

8 Vorberg 1897, 28. Schildhauer 1959, 90.

9 Krabbe 1854, 315—316.

10 Krabbe 1854, 365.

11 Yliopiston matrikkeli; MUR, 72. Walter 1931, 26. Slüter oli Rostockiin tullessaan baccalaureus decretorum. Hän aikoi ilmeisesti jatkaa opintojaan, mutta hänen toiminnastaan yliopiston piirissä ei ole säilynyt tietoa.

12 Nicolaus Grysen vuonna 1593 ilmestynyt Slüterin elämäkerta; Arndt 1832, 13. Walter 1931, 26.

levitti reformatorista oppia ja sai etenkin alemmat sosiaaliset ryhmät puolelleen. Herttua Henrik ja Konrad Pegel näyttävät suhtautuneen häneen myötmielisesti.¹³

Tohtori Mollerin johtamat yliopiston opettajat, dominikaanit ja Rostockin ylempi papisto koettivat kuitenkin estää Slüterin vaikutuksen.¹⁴ Yliopisto katsoi myös tarpeelliseksi lujittaa yhteyttään paikalliseen hiippakuntahallintoon. Schwerinin apulaispiispa Dieterich valittiin siksi yliopiston rehtoriksi talvilukukaudeksi 1523—1524.¹⁵ Rostockin yliopisto osoitti näin käytännössä tukevansa piispallista hallintoa sen taistelussa reformaatioliikettä vastaan. Apulaispiispa kielsi Slüteriä saarnaamasta, mutta kiellolla ei ollut mitään vaikutusta. Kun myöskään herttua Henrik ei halunnut puuttua Schlüterin toimintaan eikä suunnitellusta inkvisitio-oikeudenkäynnistä tullut mitään,¹⁶ yliopiston johto päätti järjestää akateemisen väittelyn, jossa Slüterin virheet osoitettaisiin. Kenties tavoitteena oli aloittaa Slüteriä vastaan inkvisitio-oikeudenkäynti hänen väittelyssä esittämiensä väitteiden perusteella.¹⁷ Rostockin Marian kirkon kappalainen Antonius Becker haastoi Slüterin heinäkuussa 1525 messua koskevaan väittelyyn, jotta kansaa ei eksytettäisi hereettisiin oppeihin.¹⁸ Väittelyä varten julkaistiin yliopiston nimissä kahdeksan ehtoolista käsittelevää teesiä.¹⁹ Niissä korostettiin humanistiseen tapaan asian rauhanomaista käsittelyä. Väittely haluttiin rajoittaa oppineiden piiriin. Väittelykieleksi vaadittiin siksi latinaa.²⁰ Teologisen tiedekunnan dekaanin Barthold

---

13 Krabbe 1854, 365—367.

14 Ks. myös Gysen kirjoittama elämäkerta; Arndt 1832, 13—14.

15 Rostockin yliopiston matrikkeli; MUR, 85. Krabbe 1854, 360—361.

16 Lähemmin Gysen kirjoittama elämäkerta; Arndt 1832, 14—16 sekä Walter 1931, 28—29 ja Scheib 1980, 325.

17 Näin Serrius 1840, 20 ja Walter 1931, 29—30.

18 Ajoitus Vorberg 1897, 31.

19 Teesien otsikko; EGR 6, 674: *Haec est sana doctrina scholae Rostochiensium in theologia contra Dominum Joachimum, Ecclesiae divi Petri concionatorem*. Teesit ovat painettuina EGR 6, 674—675 sekä myös Arndt 1832, 80—81 ja Serrius 1840, 118—120. Scheibin (1980, 325) mukaan teesit ovat lähtöisin Mollerin kynästä.

20 Teesien esipuhe; EGR 6, 674: *ea condicione quod tu Domine Joachim quamprimum tuas propositiones in scriptis mihi afferas & te ad respondendum in pasifica & latina disputatione astringas ... Nemo enim evangelistarum aut apostolorum vulgari sermone scripsit*.

Mollerin oli määrä toimia väittelyn puheenjohtajana.²¹

Rostockin raati puuttui kuitenkin asiaan ennen kuin väittely ehdittiin järjestää ja kielsi sen vedoten levottomuuksien vaaraan. Tavallaan Slüter jäi voittajaksi, koska raati salli hänen jatkaa toimintaansa. Hän saattoi levittää myös väittelyteeseihin laatimaansa painettua vastinetta.²² Väittelyhankkeen lopputulos oli näin se, että perinteisen uskon puolustajien voimattomuus tuli kaikille ilmeiseksi.²³ Herttua Henrik puuttui lopulta syksyllä 1525 poliittisten syiden vuoksi Slüterin toimintaan ja määräsi hänet poistumaan Rostockista.²⁴ Yliopiston mahdollisesta osuudesta näihin tapahtumiin ei ole säilynyt tietojaa.²⁵ Slüterin karkotus vastasi kuitenkin epäilemättä yliopiston johdon toiveita.

Perinteisen kirkollisen järjestyksen puolustajaksi leimautuneena yliopisto ei pystynyt enää vetämään uusia opiskelijoita Rostockiin. Vuodesta 1523 lähtien heitä tuli enää niin vähän, että yliopiston olemassaolo joutui vaaraan.²⁶ Samaan aikaan reformaatioliikettä kannattavat voimat vahvistuivat Rostockissa. Slüter saattoi palata takaisin jo keväällä 1526.²⁷ Hänen onnistui saada kaupungin raati puolelleen.²⁸ Herttua Henrik koetti kohottaa yliopiston tasoa lähettämällä poikansa hovilääkärin, humanistina tunnetuksi tulleen Janus Cornariuksen talvella 1526 opettajaksi Rostockiin.²⁹ Cornarius oli opiskellut Wittenbergissä ja vaikuttanut ennen Mecklenburgiin tuloaan Baselissa. Hän kannatti reformaatioliikettä. Cornarius ei kuitenkaan asettunut pysyvästi Rostockiin.³⁰ Tohtori Barthold Moller erosi keväällä 1526 virastaan ja lähti kotikaupunkiinsa Hampuriin.³¹ Tiedämme hänen vedonneen siellä reformaatioliikettä.

21 Teesien esipuhe; EGR 6, 674.

22 Raadin päätöksestä ks. Slüterin Rostockin raadille 21.8.1528 lähettämää kirjetä, joka on painettuna Arndt 1832, 89 ja Serrius 1840, 126. Walter 1931, 29.

23 Scheib 1980, 326.

24 Lähemmin Serrius 1840, 22—23 ja Walter 1931, 30.

25 Schwerinin piispan Rostockissa toimiva apulainen Joachim Michaelis valitti herttua Henrikille Slüterin toiminnasta 22.10.1525. Vorberg 1897, 32.

26 Eulenburg 1904, 288.

27 Walter 1931, 30.

28 Grysen kirjoittama elämäkerta; Arndt 1832, 20—21. Vrt. Krabbe 1854, 369—370.

29 Cornarius merkittiin yliopiston matrikkeliin 1. 2.1526; MUR, 88. Vrt. Krabbe 1854, 378.

30 Krabbe 1854, 378—383. Wackernagel 1924, 472.

31 Scheib 1980, 326.

tioliikettä vastaan perinteisen ehtoolliskäytännön puolesta käymässään taistelussa Konstanzin ja Baselin konsiileihin.³² Reformaatioliikkeen päästyä Hampurissa voitolle Moller palasi kesällä 1528 takaisin Rostockiin, jonne Mecklenburgin herttuat, raati, Pyhän Jaakobin alttarisäätiö ja yliopisto olivat jo pyytäneet häntä palaamaan.³³ Rostockissa Moller sai heti takaisin professorinsa.³⁴ Mollerin ohella näyttää erityisesti kanonisen oikeuden tohtori Petrus Boye vastustaneen voimakkaasti reformaatioliikettä.³⁵ Myös Erasmuksen Lutheria vastaan julkaisemat kirjoitukset vahvistivat yliopiston päätäväisyyttä puolustaa perinteistä oppia. Niinpä teologian bakkalaureus Engbert Herlem asettui vuonna 1527 vastustamaan reformaatioliikettä vapaata tahtoa puolustavilla teeseillään.³⁶ Myös talvilukukaudella 1525—1526 rehtorina toiminut teologian bakkalaureus Johannes Kruse asettui samana vuonna julkaisemissaan teeseissä reformaation vastustajien puolelle.³⁷

Vaikka Rostockin yliopisto antoikin näin tukensa kirkon johdolle, se ei pystynyt estämään toimintansa jokseenkin täydellistä lamaantumista. Vuonna 1528 yliopistoon ei tullut enää yhtään uutta opiskelijaa.³⁸

4.3. Kööpenhamina

4.3.1. Kööpenhaminan yliopisto pysyy katolisen uskon puolustajana

Tanskan kuningas Kristian II pyrki keväällä 1521 toteuttamaan kansalliskirkollista ohjelmaansa. Toukokuussa julkaistiin kirkkolaki, joka kielsi paaviin

---

32 Syytekirjelmä Hampurin reformaatioliikettä vastustavia saarnaajia vastaan vuodelta 1528; Scheib 1976, 225—226. Scheib 1976, 134, 144—145. Scheib 1980, 328.

33 Scheib 1980, 329.

34 Krabbe 1854, 388—389.

35 Krabbe 1854, 384. Boyen asenteesta reformaatioon Krabbe 1854, 333—336.

36 Nämä teesit ovat painettuina Krabbe 1854, 385—386 alav. 2. Teesien päiväyksi on kuitenkin merkitty vuosi 1532. Tämä lienee painovirhe.

37 Teeseistä lähemmin Krabbe 1854, 328 alav. 2 ja 386. Krusesta lähemmin Krabbe 1854, 327—328.

38 Eulenburg 1904, 288. Krabbe 1854, 386—388.

vetoamisen kaikissa asioissa.¹ Kuningas ei kuitenkaan halunnut irrottautua katolisesta kirkosta. Wittenbergistä joulukuussa 1520 Kööpenhaminaan tulleen Martin Reinhardin oli palattava jo helmikuussa takaisin Saksiin, koska kuningas ei hyväksynyt hänen julkista esiintymistään paavia vastaan. Kuningas antoi kuitenkin Reinhardin tehtäväksi hankkia uusia opettajia.² Bakkalaureus Mathias Gabler lähtikin Wittenbergistä maaliskuussa kreikan kielen opettajaksi Kööpenhaminaan.³ Gablerin mielipiteistä ja yliopiston suhtautumisesta häneen ei ole säilynyt tietoja. Jo hänen vaatimaton oppiarvonsa lienee vaikeuttanut uusien näkemysten levittämistä yliopiston piirissä.⁴ Myös Wittenbergissä kokemiinsa vastoinikäymisiin kyllästynyt Andreas Karlstadt saapui touko—kesäkuun vaihteessa Kööpenhaminaan. Hänen tarkoituksenaan oli toimia suunnitellun kirkollisen vetoomustuomioistuimen jäsenenä, kuninkaan neuvonantajana, yliopiston opettajana ja saarnaajana.⁵

Karlstadt joutui kuitenkin pettymään. Lutherin ekskommunikoinnin ja Wormsin valtiopäivien päätöksen jälkeen kuningas Kristian katsoi parhaaksi pidettyä Wittenbergistä leviävien oppien tukemisesta.⁶ Vetoomustuomioistuin toimi vastoin Karlstadtin odotuksia kanonisen oikeuden mukaisesti.⁷ Reinhardin esiintymisen jälkeen on myös ymmärrettävää, että kuningas kielisi Karlstadtia kirjoittamasta mitään paavin auktoriteettia vastaan ilman hänen lupaansa.⁸ Myöskään Kööpenhaminan yliopisto ei halunnut vallitsevan kirkollisen järjestyksen vastaista toimintaa, vaan otti Karlstadtin ilmeisesti vastaan hyvin torjuvasti.⁹ Karlstadt ei liene saanut yliopistossa virallista asemaa eikä hän liene myöskään luennoinut tai järjestänyt väittelyjä siellä.¹⁰ Jo kesäkuun puolivälissä Karlstadt katsoikin parhaaksi palata takaisin Wittenbergiin.¹¹

---

1 Kirkkolaista lähemmin Lindhardt 1965, 257—260.

2 Andersen 1934, 17. Ks. myös Arffman 1981, 267.

3 Melanchton Spalatinille 30.3.1521; CR 1, 364. Lausten 1981, 102.

4 Andersen 1917, 107—108 ja 1934, 17.

5 Karlstadtin kutumisesta Tanskaan ks. myös Martin Reinhardin kirjettä Tanskan kuninkaalle 25.4.1521 (Kolde 1886, 289—291).

6 Andersen 1936, 94—96.

7 Andersen 1934, 18. Bubenheimer 1977, 236.

8 Karlstadt (Spalatinille ?) 1521; Waltz 1878, 129—130. Andersen 1917, 115 ja 1934, 18.

9 Barge 1905, 468 alaviite 2.

10 Andersen 1917, 116—117.

11 Barge 1905, 470.

Kuningas Kristian II ja Kööpenhaminan yliopiston yhteyteen perustetun karmeliittojen collegiumin johtaja Paulus Helie (Poul Helgesen) joutuivat kesällä 1522 riitaan, koska Helie arvosteli rohkeasti kuninkaan väkivaltaista hallintoa ja hänen myönteistä suhtautumistaan Saksin reformaatioliikkeeseen. Helien oli paettava Jyllantiin. Kuningas taas peruutti karmeliittojen collegiumille myöntämänsä tulot.¹² Yliopiston johto koetti kuitenkin pitää edelleen kiinni reformikirkollisesta linjasta. Kansleri, Roskilden piispa Lave Urne järjesti siksi menetettyjen tulojen tilalle prebendoja, joiden haltijan oli määrä toimia yliopiston opettajana ja saarnaajana.¹³

Kristian II:ta vastaan joulukuussa 1522 alkanut kapina toi uuden käänteen. Kesällä 1523 valtaistuimelle noussut Fredrik I ja valtakunnan johtavat piirit katsoivat parhaaksi vakuuttaa uskollisuuttaan Roomaa kohtaan.¹⁴ Reformikirkollisten toivomia uudistuksia ei kuitenkaan pantu toimeen. Paulus Helie ei saanut enää takaisin entistä virkaansa yliopistossa. Reformaation vastustajat leimasivat hänetkin Lutherin salaiseksi kannattajaksi.¹⁵ Tässä syytöksessä on sikäli perää, että Helie käänsi tanskaksi parhaaksi katsomiaan osia Lutherin vuonna 1522 ilmestyneestä rukouskirjasta.¹⁶ Helie itse vakuutti kuitenkin uskollisuuttaan Rooman kirkkoa kohtaan.¹⁷

Jo 1520-luvun puolivälissä kuningas Fredrik arvioi kirkkopoliittisen tilanteen uudelleen. Hän katsoi edullisemmaksi ja viisaammaksi suvaita myös Saksasta leviävää reformaatioliikettä. Sen kannattajat alkoivat Tanskassakin vaatia julkisesti eroa Roomasta. Hallitus ryhtyi yhä selvemmin suosimaan reformaatioliikettä. Vuonna 1526 se katkaisi yhteydet paaviin. Tanskan kirkon johtajat mukautuivat hallituksen ratkaisuun säilyttääkseen asemansa ja etunsa. Tämän jälkeen reformaatioliikkeen kannatus lisääntyi nopeasti.¹⁸

---

12 Helie Petrus Ivarille 3.11.1524; PH 1, 178—179. Helien kirjoittama *Chronicon Skibyense*; PH 6, 110—111. Schmitt 1893, 6—7, 12—13. Stybe 1975, 48—50 ja 1979, 30. Andersen 1980, 9—10.

13 Piispa Lave Urnen käskykirje 2.12.1522; Werlauff 1850, 88. Andersen 1980, 10.

14 Lähemmin Andersen 1934, 24—25.

15 Stybe 1975, 50. Andersen 1980, 10.

16 Helien käännös on painettuna PH 1, 191—257.

17 Helie Petrus Ivarille 3.11.1524, PH 1, 177—183. Schmitt 1893, 27. Andersen 1934, 25—26.

18 Lähemmin Schmitt 1893, 36—37, 39, 45—49, Andersen 1934, 5, 27, 34—38 ja Stybe 1975, 59—60.

Kööpenhaminan yliopiston kannasta on säilynyt vain hyvin vähän tietoja. Ainakin kanslerina toimiva piispa Urne vastusti reformaatioliikettä ja yritti estää sen leviämistä opiskelijoiden keskuuteen. Siksi hän määräsi kesällä 1527, että yliopistoon oli otettava vain uskonsa ja moraalinsa puolesta moitteettomia opiskelijoita. Lisäksi piispa kielsi teologisten luentojen seuraamisen muilta kuin bakkalaureuksilta ja papeilta.¹⁹ Tätä kieltoaan hän perusteli paitsi kirkon johdon ratkaisulla myös sillä, että yliopistot olivat tuominneet reformaattoreiden opit.²⁰ Seurauksena oli kuitenkin opiskelijoiden väheneminen.²¹ Yliopiston toiminta lakkasi vuonna 1531.²²

4.3.2. Paulus Helie korostaa sekä Raamatun että kirkon auktoriteettia

Paulus Helien toiminnasta yliopistossa on käyty keskustelua. Niels Andersen pitää mahdollisena, että Helie toimi ehkä vuodesta 1526 lähtien jälleen yliopiston opettajana.¹ Sen sijaan Svend Styben mukaan Helie ei palannut enää yliopiston palvelukseen.² Koska Helien toimintaa professorina ei voi lähteiden perusteella varmasti kiistääkään, olen ottanut hänen 1520-luvun lopulla julkaisemansa kirjoitukset huomioon.

Juhannuksena 1526 Paulus Helie sai tilaisuuden esittää näkemyksensä Kööpenhaminan linnassa pitämässään saarnassa. Hän neuvoi kuningasta pitämään kiinni reformikirkollisesta linjasta.³ Vähän myöhemmin hän toisti neuvonsa valtakunnanmarski Tyge Krabbelle osoittamassaan kirjeessä.⁴

19 Piispa Urnen käskykirje rehtorille, varakanslerille, maistereille ja tohtoreille 25.6.1527 (päiväys: Andersen 1980, 10); Münter 1802, 536—537 . Lausten 1981, 104 .

20 Münter 1802, 535: [Lutheranos] hereticos, iam nuper palam ecclesie indicio, omniumque scholarum censura condemnatos, ...

21 Lindhardt 1965, 312 .

22 Andersen 1980, 12. Lausten 1981, 105.

1 Andersen 1980, 10. Werlauffin (1850, 62) mukaan Helie palasi yliopiston opettajaksi 1525, J. Oskar Andersenin (1934, 25) mukaan jo 1524.

2 Stybe 1979, 28. Vrt. kuitenkin Stybe 1975, 50—51.

3 Chronicon Skibyense; PH 6, 110.

4 Tämä kirjoitus on kadonnut. Sen sisällöstä voi kuitenkin saada käsityksen ruotsalaisen Olavus Petrin seuraavana vuonna Tukholmassa ilmestyneestä vas-

Vuonna 1527 Helie puuttui Tanskan piispojen neuvosta jälleen kiistaan julkaisemalla kirjasen Kööpenhaminan linnan entistä päällikköä Hans Mickelsseniä vastaan.⁵ Mickelssen oli seurannut kuningas Kristiania maanpakoon, kääntänyt apostolien kirjeet Kristianin Wittenbergissä vuonna 1524 julkaisemaan tanskankieliseen Uuteen testamenttiin ja liittänyt niiden alkuun oman esipuheensa. Myös Mickelsseniä vastaan julkaisemassaan kirjassa Helie puolusti katolisen kirkon uudistusta ajavaa raamattuhumanismia.⁶ Paulus Helie puuttui myös Ruotsin tapahtumiin. Kuningas Kustaa Vaasa oli esittänyt joulukuussa 1526 maansa oppineille kymmenen kirkollisten olojen järjestämistä koskevaa kysymystä.⁷ Myös Paulus Helie sai tietää asiasta. Hän lienee ilmoittanut jo keväällä 1527 Kustaa Vaasalle, että hän aikoi vastata kysymyksiin omasta puolestaan. Helien kirja ilmestyi kuitenkin vasta toukokuussa 1528. Se oli laadittu lähinnä tanskalaisia lukijoita varten.⁸

Paulus Helien teoksista voi helposti löytää raamattuhumanismin perusnäkemys: niissä arvioitiin asioita nimenomaan Raamatun avulla.⁹ Helie saattoi selittää, että monet Raamatun kohdat olivat uskovalle lukijalle täysin selviä.¹⁰ Toisaalta Helie myönsi, että Raamatussa oli hämääviä kohtia, jotka vaativat tulkintaa.¹¹ Niinpä hän torjui reformatorisen *claritas scripturae* -opin: yksinään Raamattu ei ollut riittävä perusta.¹² Reformaatioliikkeen sisäiset erimielisyydet osoittivat, että Raamattu ei ollut niin selvä kuin reformaattorit väittivät.¹³ Samaa osoitti myös se, että Lutherin oli lisäiltävä Raamattuun omia selityksiään ja hylättävä siitä Muhammedin tavoin sellaisia osia (esi-

---

tineesta "Swar vppå jtt ochristeligkt sendebreff som en lögnactigh Munck hetandes Paulus Helie, haffuer uthgåå latit emoot thet helga Euangelium som nw (aff gudz nådhe) är j liwset kommet". Schmitt 1893, 40.

5 Tämä kirjoitus on painettuna PH 2, 3—116.

6 Schmitt 1893, 42. Andersen 1934, 33.

7 Lähemmin s. 135.

8 Tämä kirjoitus on painettuna PH 2, 119—332. Myös Schmitt 1893, 55—58.

9 Andersen 1936, 51—53. Myös Andersen 1980, 8.

10 Svar til Hans Mickelssen; PH 2, 92: Men fordi ath scriffthen wdlegger seg selff wdi thet stycke, som ij mange andre, tha haffue wij thijn vnderwijsningh inthe behoff. Andersen 1936, 59.

11 Svar til Hans Mickelssen; PH 2, 102. Andersen 1936, 59.

12 Svar til Kong Gøstaff; PH 2, 228—229.

13 Svar til Hans Mickelssen; PH 2, 15, 16—17.

merkiksi Jaakobin kirje), jotka olivat vastoin hänen oppiaan.¹⁴ Kaikki tämä osoitti, että Raamatun kiistanalaiset ja vaikeasti tulkittavat kohdat voitiin ymmärtää oikein vain kirkon varhaisen tradition avulla.¹⁵ Helie saattoi tässä yhteydessä viitata myös Augustinuksen sanontaan, jonka mukaan vasta kirkko teki evankeliumin uskottavaksi.¹⁶ Vanhan kirkon tradition lisäksi Helie tunnusti myös eräiden keskiajan kirkon profeetallisten opettajien suuren arvovallan. Erityisesti Pyhä Birgitta oli hänelle suuri auktoriteetti. Tällaisten opettajien kirjoitusten oli kuitenkin oltava sopusoinnussa Raamatun kanssa.¹⁷

Sen sijaan Helien suhde oman aikansa katoliseen kirkkoon oli kaksitahoinen. J. Oskar Andersen on nähdäkseni oikeassa todetessaan, että Helie koetti yhdistää Raamatun ja kirkon auktoriteetin. Lopputulos ei tällöin ollut johdonmukaisen aukoton.¹⁸ Toisaalta Helie korosti kirkon auktoriteettia reformaatioliikettä vastaan. Luther oli väärässä halveksiessaan kirkkoa, hengellistä äitiään, ja pyrkiessään horjuttamaan sen hierarkkista järjestystä.¹⁹ Hän luuli olevansa yksin oikeassa, halveksi oppineisuutta eikä välittänyt yliopistojen tuomioista.²⁰ Toisaalta Helie valitti katolisen kirkon rappiotilaa ja suhtautui siihen kriittisesti.²¹

Paulus Helien teosten kärki suuntautui reformaatioliikettä vastaan. Sen sijaan paavin ja konsiilin auktoriteetin välillä hän ei nähnyt ristiriitaa.²² Konsiliarismilla oli ollut perinteisesti laaja kannatus Tanskan piispojen keskuudessa.²³ Myös Helien kirjoituksista voi löytää viittauksia konsiliaristisen

14 Olavus Petri: Swar vppå jtt ochristeligkt sendebreff; PH 1, 264. Svar til Hans Mickelssen; PH 2, 16, 24.

15 Svar til Hans Mickelssen; PH 2, 102.

16 Svar til Kong Gøstaff; PH 2, 226. Andersen 1936, 59—60.

17 Lähemmin Andersen 1936, 55—57.

18 Andersen 1936, 71—72.

19 Olavus Petri: Swar vppå jtt ochristeligkt sendebreff; PH 1, 261—262.

20 Svar til Kong Gøstaff; PH 2, 123—124.

21 Andersen (1936, 60—65) korostaa liiankin voimakkaasti Helien kritiikkiä katolista kirkkoa kohtaan ja hänen riippumattomuuttaan siitä. On huomattava, että Helie ei syyttänyt katolista kirkkoa väärästä opista, vaan viime kädessä tunnusti (Erasmuksen tavoin) sen auktoriteetin.

22 Tästä myös Andersen 1936, 69.

23 Andersen 1934, 6—9.

näkemyksen suuntaan. Kirkon oppia koskevien riitojen ratkaisemisesta puhuessaan Helie viittasi säännöllisesti konsiiliin eikä paaviin.²⁴ Kirkollinen valta oli hänen mukaansa annettu kaikille apostoleille.²⁵ Vastaavasti Helie esitti toistuvasti kirkon kannan määrittelijöiksi kirkon esimiehet, prelaatit tai yleisen kirkolliskokouksen.²⁶ Sen päätöstä ei ollut enää lupa vastustaa,²⁷ eikä sen tarvinnut perustella päätöksiään muihin auktoriteetteihin vetoamalla.²⁸ On myös huomattava, että Helie käytti nimitystä ”Jesu Christi stadholdere” paitsi paavista myös muista piispoista ja jopa kuninkaista.²⁹

Konsiilin ohella Helie korosti vanhan harhaopettajien vastaisen taistelun säännön mukaisesti myös kuuliaisuutta Rooman kirkkoa kohtaan. Paavi oli jumalallisen oikeuden nojalla ensimmäinen piispoista ja koko kirkon johtaja. Siksi häntä oli toteltava.³⁰ Helie valittikin kreikkalaisten, venäläisten ja böömiläisten tottelemattomuutta.³¹ Myös kirkkoisät olivat uskoneet, että suurin ja ylin valta kuului Rooman kirkolle. Siksi mitään ei voitu ratkaista lopullisesti ilman sitä.³² Rooman kirkko oli säilyttänyt uskollisimmin oikean katolisen uskon eikä ollut koskaan erehtynyt.³³ Kerettiläisyys alkoi aina tottelemattomuudesta paavia kohtaan.³⁴ Erehtymättömyys koski kuitenkin vain koko Rooman kirkkoa, ei paaveja, jotka olivat kyllä erehtyneet.³⁵ Näin Helie torjui

---

24 Esim . Svar til Hans Mickelssen; PH 2, 55 . Andersen 1936, 68—69 .

25 Svar til Kong Gøstaff; PH 2, 224 .

26 Svar til Kong Gøstaff; PH 2, 210: Kirckins raadt oc forstandere. ...., 225—227, 229, 239, 251, 260. Myös Andersen 1936, 54—55 .

27 Svar til Kong Gøstaff; PH 2, 229: saa lenge ther bleff endelige sagt oppaa aff kirckins ypperste prelater, oc menige cristendoms raadt, ther haffue magt att skillie trette, till eendrectighedt bestandt, saa att huess the affsige for een rett, ther maa inghen fortredelige stande ij mod wdhen seg till fordømmilse.

28 Svar til Kong Gøstaff; PH 2, 261.

29 Svar til Kong Gøstaff; PH 2, 168, 241 .

30 Svar til Kong Gøstaff; PH 2, 166—167, 204.

31 Svar til Kong Gøstaff; PH 2, 200—201 .

32 Svar til Hans Mickelssen; PH 2, 55 .

33 Svar til Hans Mickelssen; PH 2, 12—13, 22, 102.

34 Svar til Kong Gøstaff; PH 2, 167: och ther aff ere alle ketterij begynte, at the icke wille lade then øffuerste magt waere hooss eett saede, nar behoff giordis for twilsmaall oc trette skyldt,...

35 Helie mainitsi esimerkkinä paavi Marcellinuksen. Svar til Hans Mickelssen; PH 2, 103 .

papalistisen näkemyksen.³⁶ Kirkon oppia ja elämää koskevista ratkaisuista (esimerkiksi pappien selibaatin poistamisesta) päättäminen ei kuulunut paa-ville, vaan konsiilille.³⁷ Myös Helien suhde Lutherin ekskommunikointiin oli ristiriitainen: toisaalta hän hyväksyi sen ilman muuta, toisaalta hän rikkoi sitä vastaan kääntämällä Lutherin rukouskirjan.³⁸

4.4. Uppsala

Uppsalaan oli arkkipiispa Jakob Ulfssonin toimesta syntynyt vuonna 1477 vaatimaton yliopisto.¹ Päinvastoin kuin esimerkiksi kuninkaan toimesta syn-tyntynyt Kööpenhaminan yliopisto Uppsalan yliopisto oli alusta lähtien luon- teeltaan kirkollinen, arkkihiippakunnan tarpeita palveleva instituutio.² Teolo- gisessa tiedekunnassa oli 1500-luvun alussa vain yksi vakinainen opettaja (doctor ordinarius).³ Vuonna 1515 arkkipiispaksi tulleen Gustav Trollen ai- kana yliopisto joutui Ruotsin sisäisen valtataistelun, sodan ja taloudellisen ahdingon vuoksi suuriin vaikeuksiin. Ainakin artistinen ja teologinen tiede- kunta olivat kuitenkin vielä 1520-luvun lopulla olemassa, vaikkakin tiedot niistä ovat äärimmäisen niukat.⁴ Teologisen tiedekunnan toiminta näyttää käytännössä olleen vain sitä, että tuomiokapitulin scholasticus Petrus Johan- nis Galle luennoi teologiaa nuorille papeille.⁵ Galle oli saanut teologian tohtorin arvon Sienassa vuonna 1500. Häntä voinee luonnehtia tomistiksi. Galle oli kirjeenvaihdossa valtakunnan ainoan virkaan vihityn piispan, Lin- köpingin piispan Hans Braskin kanssa ja sai tältä reformaatioliikkeen vastai-

---

36 Andersen (1936, 66—68) on osoittanut tämän vakuuttavasti ja kumonnut tältä osin Schmittin (1893, 124—127) yrityksen tehdä Heliestä papalistisen näke- myksen kannattaja.

37 Svar til Kong Gøstaff; PH 2, 166. Andersen 1936, 69.

38 Andersen 1936, 69.

1 Lähemmin Malmström 1976, 73—79 ja Lindroth 1976, 4—12.

2 Malmström 1978, 189.

3 Malmström 1976, 80.

4 Lähemmin Malmström 1976, 112—118 ja Lindroth 1976, 13—14. Annersted- tin (1877, 43—44) mukaan yliopiston toiminta lakkasi kokonaan jo heti vuoden 1515 jälkeen.

5 Lindroth 1976, 13.

sia kiistakirjoituksia.⁶ Uppsalan pieni tiedekunta näyttää näin torjuneen reformatoriset opit.⁷

Kustaa Vaasa oli hyvin kiinnostunut Saksan reformaatioliikkeestä. Valtakunnan tila näytti varsin uhanalaiselta. Toisaalta Saksan reformaatioliike voimistui Speyerissa kesällä 1526 pidettyjen valtiopäivien jälkeen. Samaan aikaan keisarin ja paavin välirikko lamaannutti katolisen kirkon ylimmän johdon.⁸ Tässä tilanteessa kuningas katsoi ajan sopivaksi: hän aikoi murtaa Ruotsin piispojen vallan sekä ottaa käyttöönsä osan kirkon tuloista ja omaisuudesta. Saadakseen suunnitelmilleen perusteen kuningas yritti kanslerinsa Laurentius Andreaen neuvosta järjestää Saksan reformaatioliikkeen esikuvien mukaisen julkisen, uskosta syntyneitä kiistaa koskevan väittelyn. Tohtori Galle sai joulukuussa 1526 kuninkaan kirjeen. Häntä kehoitettiin siinä vastaamaan jouluun mennessä kymmeneen reformaatioliikkeen näkökulmasta laadittuun kysymykseen, jotka oli lähetetty valtakunnan oppineiden miesten vastattavaksi. Ensimmäiset kysymykset koskivat kirkon johdon auktoriteettia. Myöhemmin kuningas lähetti vielä kaksi lisäkysymystä. Kysymykset lienee laatinut Laurentius Andreae.⁹

Ruotsin reformaatioliikkeen näkyvin johtaja, Tukholman raadin kirjuri Olavus Petri yritti joulukuussa kahteen kertaan taivuttaa Gallea kuninkaan toivomaan väittelyyn. Galle ei kuitenkaan suostunut tähän, olihan väittely, jossa oli tarkoitus asettaa kirkon vahvistettu oppi kyseenalaiseksi, kanonisen oikeuden mukaan luvaton. Myös piispa Brask neuvoi kirjeitse Gallea luopumaan väittelystä. Sen sijaan sekä Olavus Petri että Petrus Galle esittivät kirjalliset vastauksensa vuodenvaihteessa Uppsalassa pidetyssä kokouksessa, jossa myös kuningas oli läsnä. Ilmeisesti Galle on tässä tilaisuudessa muotoillut vastauksensa lopulliseen asuun. Toukokuussa 1527 Olavus Petri julkaisi Gallen vastaukset ja niihin laatimansa laajat kommentit, joilla hän yritti osoittaa Gallen näkemysten virheellisyyden.¹⁰

6 Hellström 1964—1966, 740—741.

7 Malmström 1976, 116—117. Malmströmin (1976, 100—101) mukaan myös mahdollisesti kanonisen oikeuden opettajana toiminut tuomiokapitulin kaniikki Erik Johansson Geting lienee ollut perinteisen uskon merkittävimpiä puolustajia Ruotsissa.

8 Ks. s. 20. Westman 1918, 302—303.

9 Westman 1918, 301—305. Hellström 1964—1966, 741. Kysymykset ovat painettuina OP, 226—228.

10 Westman 1918, 309. Hellström 1964—1966, 741.

Petrus Galle oli selvillä reformaatioliikkeen raamattuperiaatteesta. Siksi hän nojautui vastauksissaan niin pitkälle kuin mahdollista Raamattuun.¹¹ Galle otti lähtökohdakseen reformaation *claritas scripturae* -opin ja koetti kumota sen. Raamattu ei ollut itsessään selvä, vaan tarvitsi tulkitsijaa.¹² Tätä Galle perusteli 2 Pt 3:n maininnalla Paavalin kirjeiden vaikeaselkoisuudesta sekä Apt 8:n kertomuksella etiopialaisesta eunukista, joka ei ymmärtänyt Raamattua, ennen kuin apostoli Filippus oli selittänyt sitä hänelle. Ihmiset eivät itse voineet ymmärtää Raamattua, koska se ei ollut syntynyt heidän tahdostaan, vaan Pyhä Henki oli inspiroinut valitsemansa ihmiset kirjoittamaan sen. Siksi Raamattua voitiin tulkita vain Pyhän Hengen avulla.¹³ Kaikki kristityt eivät olleet tässä suhteessa samanlaisia, eikä kirkossa ollut vain yhtä ainoaa sananjulistajan virkaa.¹⁴ Pyhä Henki oli antanut kirkkoon erilaisia armolahjoja ja virkoja, joillekin armon selittää Raamattua, kuten 1 Kor 12:ssa sanottiin. Ratkaisevaksi eroksi reformaatioliikkeeseen nähden jäi Gallen tämän perusteella esittämä vakaumus, että kirkon opettajat olivat Pyhän Hengen johtamina tulkinneet Raamattua oikein. Siksi se, joka luopui kirkon opettajien opista, luopui myös Jumalasta ja Pyhästä Hengestä.¹⁵ Isistä etenkin Augustinus oli Gallelle merkittävä auktoriteetti, kirkon suurin valo.¹⁶ Sen sijaan skolastikkoihin Galle ei vedonnut.

Kirkolla ei ollut lupa muuttaa sitä, mitä Raamatussa oli sanottu. Raamatusta ei kuitenkaan ollut kaikkia kirkon elämässä välttämättömiä tietoja. Kirkko tarvitsi siksi Raamatun lisäksi myös sitä täydentäviä ohjeita. Esi-merkkinä tästä Galle mainitsi ehtoollisen.¹⁷ Koska Pyhä Henki toimi kirkon johdon kautta, oli kristittyjen noudatettava sellaisiakin kirkon johdon käskyjä

---

11 Hellström (1964—1966, 741) huomauttaa kuitenkin, että Raamattu oli myös Gallen teologisen auktoriteetin Tuomas Akvinolaisen mukaan uskon ja teologian ylin auktoriteetti.

12 OP, 228—229: Her medh beuises snarliga ath the helga scriffth hon är mongestadz såå haard och grundigh ath hon jngalunde kan forståndas rätteliga vtan lärare och vthtydare.

13 OP, 228—229

14 OP, 238—240

15 OP, 229: Nw epter thet the helga kyrkies lärare haffua lärdt och vthtydt the helga scriffth icke epter theres eghen wilia vtan epter then helge andes jngiwtilse, Then som vnfaller helga manna lärdom, han vnfaller gudh och then helga anda som genom them haffuer talat.

16 OP, 291 r. 32—33.

17 OP, 284.

sekä kirkon arvossa pitämien opettajien opetuksia ja ilmestyksiä, jotka eivät perustuneet Raamattuun. Tämä koski kuitenkin ainoastaan sellaisia dogmeja, jotka eivät olleet vastoin Raamattua ja jotka olivat jo vakiintuneet osaksi kirkon oppia.¹⁸ Tätä näkemystään Galle perusteli 1 Kor. 16:3:lla, 3 Jh 13—14:lla ja Apt 16:4:llä.¹⁹ Eräässä toisessa kohdassa Galle selitti, että sellaiset kirkon käskyt, jotka ovat oikeudenmukaisia ja johtivat ihmisiä autuuteen, olivat Snl 8:15—16:n mukaisesti varmasti Herran käskyjä.²⁰ Galle yhtyi siis näkemykseen, jonka mukaan kirkko oli kuin kasvava puu. Se ei ollut alussa täydellinen, vaan Jumala antoi sille kasvun myötä uusia käskyjä, ohjasi sitä Jh 5:17:n mukaisesti ja johti sitä Jh 16:13:n lupauksen mukaisesti kaikkeen totuuteen.²¹

Kirkko oli näin Gallen teologian lähtökohta. Kristus oli Mt 18:15—18:n sanoissa antanut kirkon johdolle täyden hengellisen vallan, hengellisen miekan, jota se oli apostoleista alkaen käyttänyt.²² Kirkon auktoriteetti oli ratkaiseva ja lopullinen mittapuu kaikkia oppeja ja ilmestyksiä koeteltaessa.²³ Raamatun kirjojen kanonisuuskin perustui siihen, että kirkko oli hyväksynyt ne.²⁴ Kirkko teki olemassaolollaan Raamatun uskottavaksi, kuten Augustinus oli tunnetussa lausumassaan opettanut.²⁵ Galle ei voinut ajatella, että kirkko olisi ainakaan jo vakiintuneessa ja hyväksytyssä opetuksessaan voinut joutua harhaan. Hänen kirkon johdon ratkaisuille asettamansa ehdot olivat enemmänkin teologista teoriaa kuin kirkon johdon opetukseen suhtautumista koskevia käytännön ohjeita.²⁶ Kirkon johtoa ei käytännössä ollut lupa vastustaa.²⁷ Tätä Galle perusteli Lk 10:16:lla, Mt 23:2—3:lla ja Hbr 13:17:llä.²⁸

---

18 OP, 229 r. 20—27. Myös s. 278 r. 5—8.

19 OP, 229—230. Ks. myös s. 293 r. 6—14.

20 OP 252 r. 15—20.

21 OP, 252 r. 28 — 253 r. 5 ja 293 r. 28—294 r. 3.

22 OP, 238.

23 OP, 290 r. 27—291 r. 4 ja 306 r. 5—11.

24 OP 297 r. 10—15.

25 OP 293 r. 19—21.

26 Ks. ed. sivua ja OP:n s. 265—266 olevaa huomautusta, että kirkon johdon tehtäväksi oli annettu vain palvelu, ei herroina hallitseminen.

27 OP, 253: Nw om än så våre ath Kyrkiones formens och prelaters våre enest menniskionne bodh (än ty icke såå är) thå skal man likauel there bodh, epter thet at the bruka thet j the helga kyrkio, thet gudh haffuer them befolt,...

28 OP 253 r. 8—17.

Jumalan johdatukseen kuului myös se, että hän ei sallinut kirkon joutua harhaan ja tuhoutua. Ajatus uuden kirkon perustamisesta oli siksi mieletön.²⁹

Koska kuninkaan esittämissä kysymyksissä oli puututtu paavin asemaan, oli Gallen otettava kantaa paavin virkaan. Hänen mielestään paavi oli Kristuksen viran hoitaja (ämbetes man) ja Pietarin seuraaja.³⁰ Kristus oli nimittäin sanonut Jh 21:15—19:ssä olevat sanat ainoastaan Pietarille.³¹ Sen sijaan Gallella ei ollut mitään syytä ryhtyä pohtimaan vastauksessaan kirkon perinteisten auktoriteettien keskinäistä suhdetta. Hänen kannanottonsa oli koko hierarkian puolustamista ulkopuolelta tulevaa hyökkäystä vastaan. Konsiilin Galle mainitsi vain ohimennen yhdessä kronikoiden ja historioiden kanssa todisteena paavin maallisen vallan varhaisesta synnystä.³²

Suurpoliittisen tilanteen näyttäessä paavin ahdinkotilan vuoksi huhtikuussa 1527 sopivalta kuningas kutsui valtiopäivät koolle päättämään suunnitelmistaan. Nämä valtiopäivät kokoontuivat Vesteråsiin kesäkuussa. Olavus Petrin kirjoitus antoi teologiset perusteet katolisen kirkon vastaisille päätöksille. Sekä Olavus Petri että Petrus Galle olivat mukana valtiopäivillä. Myös kuninkaan toivoma väittely tapahtui lopulta piispa Braskin vastustuksesta huolimatta, vaikkakin vasta ratkaisun jo tapahduttua (20. tai 21.6.1527). Perinteisen uskon puolustajien johtajana oli todennäköisesti tohtori Galle. Hän sai vastakaikua osassa säädyistä, mutta kuninkaan toivomaa päätöstä, joka vei kirkolta sen aikaisemman aseman ja avasi oven reformaatiolle, hän ei kuitenkaan pystynyt estämään.³³

---

29 OP 252 r. 27—29.

30 OP, 266 r. 22—25.

31 OP, 267 r. 4—7

32 OP, 266 r. 19—24. Vrt. Hellström 1964—1966, 741.

33 Hellström 1964—1966, 742. Väittelystä myös Westman 1918, 412—415.

5. Lounais-Saksan yliopistot koettavat pysyä sivussa kiistasta

5.1. Mainz

Mainzin arkkipiispa Albrekt Brandenburgilainen vältti vielä vuoden 1520 jälkeenkin ottamasta jyrkkää kantaa Wittenbergin teologien ja Rooman väli-seen kiistaan. Arkkipiispan neuvokseksi Baselista tulleella Wolfgang Capi-tolla lienee ollut tähän oma vaikutuksensa.¹ Kirkon uudistuksen kannattajille arkkipiispan linja tarjosi toimintamahdollisuuksia Mainzissa. Reformiajatuk-silla oli kannatusta myös yliopiston piirissä. Teologisen tiedekunnan opetta-jista ainakin Johannes Eberbach, Adam Weiss ja Melchior Ambach kannatti-vat uudistuspyrkimyksiä. Weiss jätti kuitenkin yliopiston jo vuonna 1521 ja Ambach seuraavana vuonna. Uudistuspyrkimysten kannattajia oli myös muissa tiedekunnissa.² Tietoja heidän mielipiteistään ei ole kuitenkaan juuri säilynyt. Uudistuspyrkimysten mainzilaiset kannattajat esittivät nimittäin mielipiteitään vain hyvin varovasti ja harkiten.³ Toinen syy on se, että miltei kaikki yliopistoa koskeva lähdemateriaali on kadonnut.⁴ Koska Mainzin kaupunki oli menettänyt 1400-luvulla vapautensa, oli niin poliittinen kuin

---

1 Lähemmin Herrmann 1907, 82—102, Kalkoff 1907, 1—122 ja Kittelson 1975, 68—72.

2 Herrmann 1907, 107—110. Just & Mathy 1965, 13.

3 Caspar Hedio Capitololle 21.5.1523; Krafft & Krafft [1875], 53: Eberbachius te salutat, ut dama timidior, quoties scribendae literae ad amicos. Herrmann 1907, 108.

4 Mathy 1977, 381.

hengellinenkin valta keskittynyt Mainzissa arkkipiispan käsiin.⁵ Myös yliopiston kannalta katsottuna hän oli ratkaisevan tärkeä auktoriteetti.

Capiton arkkipiispan neuvostossa ajama erasmuslainen välityspolitiikka osoittautui vuoden 1523 alkuun tultaessa kestäättömäksi. Arkkipiispa omaksuikin vuoden 1523 kuluessa ainakin jossain määrin jyrkemmän asenteen Saksista leviävää reformaatioliikettä kohtaan ja ryhtyi näin tukemaan Rooman pyrkimyksiä.⁶ Capito siirtyi jo helmikuussa 1523 Strassburgiin.⁷ Seuraavana syksynä arkkihiippakunnan johto ryhtyi käytännön toimiin reformaatioliikettä vastaan.⁸ Myös Capiton oppilas, Mainzin tuomiokirkon saarnaaja Caspar Hedio jätti Mainzin syksyllä 1523.⁹ Capiton ja Hedion mahdollisesta toiminnasta yliopiston piirissä ei ole säilynyt tietoja.¹⁰

Reformaatioliikkeeseen myötämielisesti suhtautuvat yliopiston opettajat tunsivat jo talvella 1523 olevansa vainon kohteena.¹¹ Siksi he koettivat välttää huomion herättämistä.¹² Toisaalta arkkipiispa oli tyytymätön yliopiston hiljaiseloon ja jälkeenjääneisyyteen. Yliopistoa ryhdyttiinkin uudistamaan. Teologisen tiedekunnan osalta tämä merkitsi sitä, että kummankin professorin tuli ryhtyä luennoimaan päivittäin Raamatun teksteistä.¹³ Mainzin yliopisto koetti näin omaksua raamattuhumanistisen kirkon uudistuksen ihanteita.¹⁴

---

5 Lähemmin Rublack 1978, 104—105.

6 Herrmann 1907, 102—104, 128—129. Kalkoff 1907, 123—130.

7 Kittelson 1975, 87.

8 Herrmann 1907, 131, 143.

9 Herrmann 1907, 145—147.

10 Esim. tunnettu oikeusoppinut Justinus Göbler mainitsee myös Capiton ja Hedion yliopiston opettajien joukossa erään vuonna 1562 julkaisemansa teoksen esipuheessa (Schrohe 1928, 610). Ks. myös Praetoriuksen (1952, 93) luetteloa teologisen tiedekunnan opettajista. Mathy (1977, 57) taas toteaa perustellusti, että Capito ja Hedio tulivat tunnetuiksi paremmin tuomiokirkon saarnaajina kuin teologisen tiedekunnan opettajina.

11 Johann Reifenstein Hediolle helmikuun vaiheilla 1523 (ajoitus Herrmann 1907, 138); Scultetus 1618, 176: Gratissimum mihi est, quod sacerdotes Papistici te, Eberbachium, M. Andream, usque adeo persequantur.

12 Johannes Eberbach esimerkiksi pyysi Capitolle 22.9.1523 lähettämässään kirjeessä tätä jättämään julkaisematta suunnittelemansa kirjan, joka olisi sisältänyt tietoja myös reformaatioliikkeelle myötämielisistä mainzilaisista ja saattanut näin hänetkin epäilyttävään valoon arkkihiippakunnan johdon silmissä (painetuna Herrmann 1907, 232).

13 Herrmann 1907, 142. Mathy 1977, 56.

14 Näin myös Rublack 1978, 106.

Keväällä 1524 Mainzissa ryhdyttiin Roomasta tulleen valituksen johdosta toimiin yliopiston opettajaa, maisteri Jakob Camerlanderia vastaan. Camerlander vangittiin. Päästäkseen heikentyneen terveytensä vuoksi vankilasta kotiarestiin hän myönsi 8.6.1524 kirjoittaneensa halventavasti paavista ja kannattaneensa ”luterilaista lahkoo” sekä lupasi pitäytyä vastedes katoliseen uskoon.¹⁵ Camerlanderin kirjoittamasta lupauskirjeestä ilmenee lisäksi, että asiaa ajoivat arkkihiippakunnan viranomaiset siitäkkin huolimatta, että Camerlander kuului Mainzin yliopiston jurisdiktion piiriin. Yliopisto ei ollut mukana prosessissa; se oli ainoastaan hyväksynyt muodollisesti arkkihiippakunnan viranomaisten menettelyn Camerlanderin suhteen.¹⁶ Camerlander selviytyi asiasta lupaamalla 20.8. vannomassaan valassa ja uudessa miltei samoin sanakääntein kirjoitetussa kirjeessä luopua luterilaisuudesta ja pysyä kuuliaisuudessa paavia ja arkkipiispaa kohtaan. Yliopistoa ei tässä kirjeessä mainittu enää lainkaan.¹⁷ Näyttää myös siltä, että arkkipiispa ei Speyeriin suunniteltua kansalliskokousta valmistelemaan kutsumaansa kokoukseen pyytänyt yliopiston edustajia, vaan ainoastaan muutamia itse kutsumiaan teologeja sekä tuomiokapitulin ja papiston valitsevat edustajat.¹⁸

Valvonnasta huolimatta reformaatioliike oli 1520-luvun puoliväliin tultaessa saanut Mainzissakin vastakaikua.¹⁹ Talonpoikaissodan jälkeen arkkihiippakunnan johto pyrki kuitenkin tukahduttamaan sen.²⁰ Kesällä 1525 Mainzissa vangittiin reformaatioliikkeen kannattamisesta epäiltyinä kolme pappia. Yksi näistä oli tohtori Eberbach. Tuomiokapituli vaati heidän karkottamistaan Mainzista, mutta arkkipiispa salli heidän kuitenkin jäädä Mainziin ja pitää virkansa.²¹ Ilmeisesti syytetyt lupasivat valan vannomalla luopua reformaatioliikkeestä.²² Jotkut Mainzin yliopiston opettajista, esimerkiksi

---

15 Camerlanderin kirje 8.6.1524; Herrmann 1907, 233—234.

16 Camerlanderin kirje 8.6.1524; Herrmann 1907, 233: mit wissen und zugeben der loblichen universitet zu Meintz, der glied ich eins,...

17 Kirje on painettuna Herrmann 1907, 235—236.

18 Mainzin tuomiokapitulin pöytäkirja 15—16.7.1524 MD:n (270, 271) mukaan. Herrmann 1907, 136.

19 Lähemmin Rublack 1978, 107—108.

20 Herrmann 1907, 167—168, arkkipiispan asenteesta s. 171—177, 183—187.

21 Tuomiokapitulin pöytäkirja 2.8. ja 24.11.1525 MD:n (291 ja 295) mukaan. Herrmann 1907, 168—169. Mathy 1977, 56.

22 Herrmann 1907, 170

Eberbach, lienevät tämän jälkeenkin suhtautuneet myönteisesti reformaatioliikkeeseen.²³ Julkisesti he eivät kuitenkaan esittäneet näitä ajatuksiaan, sillä reformaatioliikkeen kannattamisesta ei ole Mainzin yliopistosta vuoden 1525 jälkeiseltä ajalta säilynyt enää mitään tietoja.²⁴ Vuoden 1525 jälkeen Mainziin saapui toisaalta useita huomattavia reformaatioliikkeen vastustajia, mutta näistä ainoastaan tuomiokirkon saarnaajana maaliskuusta 1526 lähtien toiminut Friedrich Grau (Nausea) näyttää vaikuttaneen myös yliopiston opettajana.²⁵

Nausea tuli tunnetuksi nimenomaan saarnaajana. Vuonna 1527 hän julkaisi teoksen ”Pro sacrosancta missa adversum haereticos et schismaticos miscellaneae”.²⁶ Nausea yritti tällä kirjalla puolustaa katolista messua reformaatioliikettä vastaan. Kirjan pohjana oli neljä saarnaa.²⁷ Nausea nojautui siinä etupäässä Raamattuun ja sen lisäksi joskus myös apostolien oppilaisiin, marttyyriin, kirkkoisiin sekä järkeen ja kirkon käytäntöön.²⁸ Muutaman kerran hän mainitsi myös paavin päätökset.²⁹ Paavi ei kuitenkaan ollut mitenkään korostetusti esillä. Sen sijaan Nausea saattoi selittää paavin päätöksiin vedotessaan, että paavi tällöin seurasi konsiilin asiasta tekemää päätöstä.³⁰ Konsiilista Nausea käytti arvovaltaisempia ilmaisuja kuin paavista. Niinpä konsiilin asiana oli päättää sellaisista asioista, joita Raamatussa ei ollut selvästi ilmoitettu.³¹ Konsiili oli myös päättänyt kirkon uskontunnustuksesta.³² Kirkon oppi ilmeni näin kaikkein arvovaltaisimmin konsiilien päätöksistä.³³ Nausean

---

23 Eberbach oli vielä 1527 ehdolla Marburgin yliopiston professoriksi. Herrmann 1907, 170.

24 Herrmann 1907, 170—171, 182.

25 Just & Mathy 1965, 15. Nauseasta myös Metzner 1884 ja Herrmann 1907, 192—196.

26 Käytössäni on ollut toinen, vuonna 1531 Mainzissa julkaistu painos (Nausea 1531 a). Nausean kirjallinen tuotanto on lueteltu Gollob 1967: ssä. Mainzin arkkihiippakunnan synodissa pitämässään puheessa ”De reformanda ecclesi-
ae”, joka ilmestyi painettuna vuonna 1527, Nausea ei ottanut kantaa reformaatioliikkeeseen (Nausea 1531 b).

27 Nausea 1531 a, 32 a.

28 Nausea 1531 a, 73 a, 77 b, 78 a.

29 Esim. Nausea 1531 a, 65 b, 71 a.

30 Nausea 1531 a, 51 a, 54 b.

31 Nausea 1531 a, 60 b.

32 Nausea 1531 a, 50 b—51 a.

33 Esim. Nausea 1531 a, 77 a.

mukaan konsiilien arvovalta kuitenkin vaihteli; erityisen suuri oli vanhan kirkon konsiilien, etenkin Nikaian konsiilin, arvovalta.³⁴ Paavi saattoi olla konsiilissa mukana. Sen kokoonkutsujaksi ja johtajaksi Nausea ei häntä kuitenkaan esittänyt.³⁵ Sikäli kuin tämän yhden teoksen perusteella jotakin voi päätellä, Nausean näkemystä voi siis luonnehtia lähinnä konsiliaristissävyyiseksi.

5.2. Heidelberg

Myös Heidelbergissa kiisteltiin 1520-luvun alussa yliopiston tulevasta suunnasta. Teologinen tiedekunta piti kiinni skolastiikasta ja vastusti uudistuksia.¹ Laajemmalti tunnettuja opettajia ei tiedekunnassa juuri ollut.² Oikeustieteellisen ja lääketieteellisen tiedekunnan opettajat taas joutuivat uhraamaan paljon aikaansa vaaliruhtinaan antamien tehtävien suorittamiseen.³ Artistisen tiedekunnan piirissä toimi ainakin lyhyen aikaa opettajina useita tunnettuja humanisteja.⁴ Tiedekunta toivoi yliopiston opetusohjelman uudistamista. Näillä ajatuksilla oli myös Pfalzin vaaliruhtinaan Ludvig V:n tuki. Koska teologinen tiedekunta ei halunnut kuitenkaan suunnitella omaa opetustaan artistisen tiedekunnan suunnitelmien pohjalta käsin, ei reformiyrityksillä voinut olla menestystä.⁵ Tämän seurauksena yliopiston merkitys oli vähenemässä.⁶

---

34 Nausea 1531 a, 60 b: Quarto autoritate Conciliorum, & praecipue Nicaeni, semper pro maximo habiti,...

35 Nausea 1531 a, 60 b.

1 Jakob Spiegelin vaaliruhtinaalle vuonna 1522 lähettämä reformiehdotus; Winkelmann 1886 I, 218: studii Heidelbergensis reformacio a theologis incipienda est, quam tamen omnium maxime oppugnant.

2 Teologisen tiedekunnan opettajista lähemmin Hautz 1862, 379. Tiedekunnan pöytäkirja on kadonnut.

3 Weisert 1983, 26.

4 Classen & Wolgast 1983, 15, 18—19. Wolgast 1985, 20.

5 Lähemmin Hautz 1862, 365—373 ja Classen & Wolgast 1983, 17.

6 Artistinen tiedekunta valitti jo vuonna 1521 vaaliruhtinaalle yliopiston heikkoa asemaa. Artistisen tiedekunnan aktat Hautzin (1862, 369 alav. 25) mukaan: et quae olim inter totius Germaniae Academias omnium fuerat florentissima, hodie flaccescentem et marcidam atque propediem interituram audimus predicari.

Ensimmäiset tiedot reformaatioliikkeen kannattajista ovat vuodelta 1522. Realistien ylioppilaskodin johtaja Johannes Brenz ryhtyi selittämään Matteuksen evankeliumia reformaattoreiden hengessä. Sitten hän siirtyi Pyhän Hengen collegiumin kaniikiksi. Myös artistien collegiumin johtaja Diepold Gerlach (Theobald Billicanus) levitti yliopiston piirissä reformatoriaa oppeja.⁷

Vaaliruhtinas Ludvig V näyttää suhtautuneen vielä Wormsin valtiopäivien jälkeenkin pidättyvästi Lutherin ympärille syntyneeseen kiistaan. Tietoja vaaliruhtinaan kannasta on kuitenkin säilynyt hyvin vähän.⁸ Kesällä 1522 vaaliruhtinaan asenne muuttui, kun hänen veljensä sai paavilta ja keisarilta Ellwangenin rovastikunnan, joka oli samalla myös ruhtinaskunta. Elokuussa 1522 vaaliruhtinas kielsi yliopiston jäseniä pitämästä luvattomia saarnoja.⁹ Brenz ja Billicanus katsoivat tällöin parhaaksi poistua Heidelbergista.¹⁰ Yliopiston skolastinen johto lienee epäilemättä ollut tyytyväinen vaaliruhtinaan ratkaisuun. Myös yritys uudistaa yliopiston opetus humanismin hengessä päättyi joulukuussa 1522 sangen vähäisin tuloksin.¹¹ Yliopiston johdon oli näin onnistunut säilyttää oppilaitoksensa skolastinen luonne.¹²

Tammikuussa 1523 Heidelbergin yliopisto sai uuden paavin Hadrianus VI:n 1.12.1522 lähettämän kirjeen, jossa paavi ylisti Heidelbergin yliopistoa, koska se oli alusta lähtien torjunut Lutherin opin, ja kehotti yliopistoa vastustamaan edelleenkin kirjoitusten, opetuksen ja saarnojen avulla tämän opin leviämistä. Kirje oli lähetetty Saksaan valtiopäiviä varten saapuneen nuntiuk-

---

7 Hautz 1862, 393—394. Wolgast 1985, 21.

8 Lähemmin Eger 1971, 363—364. Pfalzin arvovalta oli laskenut sen hävittyä vuosina 1504—1505 Baijeria vastaan käymänsä sodan. Vaaliruhtinas pyrki varovaisella politiikallaan kohottamaan jälleen sodan hävittämän maan asemaa. Poliitikassaan hän yleensä nojautui keisariin. Lähemmin Eger 1971, 352—356.

9 Heidelberg UA A—160/5 Annales universitatis (rehtorin pitämä senaatin pöytäkirja), 29 a—b. Hautz 1862, 386.

10 Classen & Wolgast 1983, 17—18. Billicanuksesta ks. myös s. 88—90.

11 Weisert 1983, 26—27.

12 Vaaliruhtinas oli muun muassa esittänyt, että rehtoriksi voitaisiin valita myös maallikkoja. Yliopiston johto valitti kuitenkin asiasta vaaliruhtinaalle ja sai kantansa hyväksytyksi. Heidelberg UA A—160/5 Annales universitatis, 34 a. Hautz 1862, 367.

sen Francesco Chiaregaton mukana.¹³

Paavin kirje sai yliopiston senaatissa myönteisen vastaanoton. Helmikuussa lähettämässään vastauskirjeessä yliopiston johtajat vakuuttivat monisanaisesti nöyryä kunnioitustaan paavia kohtaan, lupasivat totella apostolista istuinta ja päättäväisinä katolisen kirkon poikina lyödä maahan kristillisen uskon viholliset. Yliopisto selitti ylistävänsä Kristusta siitä, että hän oli vaarallisena aikana asettanut juuri Hadrianuksen kristikunnan johtajaksi. Paavin johtoasemaa luonnehdittiin kirjeessä monin perinteisin, juhlallisoin sanonnoin (esimerkiksi sanctissimus christiani gregis moderator, summus sacerdos, pontifex maximus). Minkäänlaista oppia paavin magisteriumista ei kirjeen kohteliaiden sanontojen pohjalta kuitenkaan voi rakentaa.¹⁴ Kirjettä arvioitaessa on otettava huomioon myös Heidelbergin yliopiston perinteet: yliopistolla oli vanhastaan ollut läheiset ja hyvät suhteet kuuriaan.¹⁵

Yliopiston paaville lähettämä vastaus ei kuitenkaan merkinnyt sitä, että koko yliopisto olisi torjunut reformaatioliikkeen. Päinvastoin sen kannatus — ja samalla haluttomuus noudattaa paavin tahtoa — lisääntyi.¹⁶ Melanchthonin vieraillessa toukokuussa 1524 Heidelbergissa artistinen tiedekunta lahjoitti entiselle jäsenelleen hopeisen pikarin.¹⁷ Vaaliruhtinaan ja yliopiston johdon asenteen vuoksi reformaatioliikkeestä innostuneet eivät halunneet kuitenkaan tunnustautua julkisesti Lutherin kannattajiksi.¹⁸

Myös Pfalzin vaaliruhtinas pyysi heinäkuussa 1524 omaa yliopistoaan tutkimaan Lutherin ja muiden uusien opettajien oppeja sekä selvittämään, olivatko ne kristillisiä ja evankeliumin mukaisia. Yliopiston tuli antaa lausuntonsa kirjallisesti ennen suunnitellun kansalliskonsiilin alkamista.¹⁹ Yliopis-

13 Heidelberg UA A—160/5 Annales universitatis (29.1.1523), 36 b. Paavin kirje on jäljennettynä s. 37 b. Yliopiston lähettämän vastauskirjeen kopiassa sanotaan kuitenkin, että paavin kirje oli lähetetty yliopistolle helmikuun alussa.

14 Yliopiston senaatissa 22.2. lähetettäväksi hyväksytty kirje on jäljennettynä Heidelberg UA A—160/5 Annales universitatis, 36 b. Hautz 1862, 386—387.

15 Hautz 1862, 386 alav. 89.

16 Hautz 1862, 391.

17 Classen & Wolgast 1983, 18.

18 Hans von der Planitz Saksin vaaliruhtinaalle kesäkuun lopussa tai heinäkuun alussa 1524; Förstemann 1842, 198: Szo wyrtt das ewangelium zw Heydelbergk lauter vnd clar gepredigett, wollen aber denochst nicht Lutherisch seyn.

19 Heidelberg UA A—160/5 Annales universitatis, 61 a—b. Winkelmann 1886 2, 79. Hautzin (1862, 389) mukaan vaaliruhtinas lähetti tämän pyynnön Heidelbergiin jo vuonna 1523. Tämä on kuitenkin ilmeinen erehdys.

ton senaatti päätti 4.8. pitämässään kokouksessa antaa muutamien jäsentensä tehtäväksi selvittää, missä kohdissa Lutherin oppi poikkesi huomattavimpien skolastisten teologien opista.²⁰ Skolastiset auktoriteetit olivat siis Heidelbergin yliopiston käsityksen mukaan se mittapuu, johon vertaamalla uusien oppien ortodoksisuus tai hereettisyys ilmeni. Annaalien sanonta viittaa siihen, että kokous, jossa myös humanismia kannattavat professorit olivat mukana,²¹ ei ollut yksimielisesti valmis noudattamaan vaaliruhtinaan pyyntöä. Lausunnon valmistumisesta ei ole säilynyt tietoja.

Kysymys suhtautumisesta reformaatioon aiheutti jo syksyllä 1524 yliopiston piirissä kiihkeitä väittelyjä. Vaaliruhtinaan oli lopulta käskettävä yliopistoa kieltämään tällaiset väittelyt.²² Jo seuraavana vuonna väiteltiin kuitenkin siitä, oliko artistisen tiedekunnan promovoitavien lisensiaattien vannottava uskollisuudenvaala Rooman kirkolle ja paaville.²³ Etenkin vuosina 1523—1526 artistisen tiedekunnan dekaanina toiminut Martin Frecht suhtautui myönteisesti reformaatioliikkeeseen.²⁴ Yliopistossa vallitsevia asenteita kuvaa hyvin se, että yliopiston johdon täytyi vuonna 1526 käskä sekä opettajia että opiskelijoita osallistumaan messuihin sakon uhalla.²⁵

Heidelbergin yliopisto piti siis Pfalzin hallituksen tavoin virallisesti edelleen kiinni Rooman kirkon auktoriteetista. Samaan aikaan opiskelijoiden lukumäärä laski edelleen.²⁶ Yliopiston alamäki ja hiljaiselo jatkui.²⁷

20 Heidelberg UA A—160/5 Annales universitatis, 61 b: Multis ultro citroque auditis tandem conclusum est, ut singuli de Universitatis consilio tunc congregato, intra octavam e doctrina et libris Lutheri exciperent, ut ea potissimum, de quibus esset controversia inter eundem authorem D. Martinum Lutherum et priores theologos scholasticos. Hautz 1862, 390.

21 Hautz 1862, 389.

22 Tämä vaaliruhtinaan joulukuun lopussa lähettämä käskykirje on jäljennettynä Heidelberg UA A—160/5 Annales universitatis, 75 a—b. Hautz 1862, 391—392.

23 Hautz 1862, 392.

24 Frechtistä lähemmin Stocker 1886, 23 ja Stupperick 1961, 385. Stockerin (1886, 22) mukaan myös Pyhän Hengen kirkon saarnaajana reformaation hengessä vaikuttanut Heinrich Stolo toimi teologian professorina jo vuodesta 1526 alkaen. Stolo lienee kuitenkin saanut professorinviran vasta Frechtin jälkeen vuonna 1531. Näin Hautz 1862, 379.

25 Hautz 1862, 392.

26 Eulenburg 1904, 288. Wolgast 1985, 21.

27 Heidelberg UA A—160/5 Annales universitatis, 129 a: Universitatem magna ex parte decrescere deflorescereque in eam pervenisse infelicitatem, ut plures sint professores quam auditores.

5.3. Tübingen

Tübingenin yliopiston asenteesta reformaatioliikkeeseen ja sen polttavaksi tekemään magisterium-kysymykseen ei 1520-luvun ensimmäisiltä vuosilta ole juuri säilynyt tietoja.¹ Humanismin vaikutus oli ollut Tübingenissä varsin vähäistä.² Melanchthonin ja lyhyen ajan yliopiston opettajana toimineen, mutta jo kesällä 1522 kuolleen Reuchlinin jälkeen se häipyi lähes olemattomiin.³ Sen sijaan nominalismin ja devotio modernan vaikutus Tübingenin oppineiden ajatteluun oli suuri. Tältä pohjalta käsin Tübingenissä oli jo kauan arvosteltu kirkon epäkohtia ja toivottu uudistusta.⁴ Saksin reformaatioliike tapasi siksi Tübingenissä myönteisen maaperän. Württembergin habsburgilainen hallitus kielsi kuitenkin reformaatioliikkeen 26.11.1522 antamallaan käskykirjeellä. Myös Tübingenin yliopisto mukautui hallituksen tahoon;⁵ katolisen kirkon auktoriteettia Tübingenin tohtorit eivät halunneet kiistää.⁶

Ensimmäinen tieto Tübingenin teologioiden kannasta on vuoden 1523 alusta. Tübingenin Pyhän Yrjön säätiökirkon saarnaaja, teologian tohtori Martin Plantsch osallistui nimittäin Konstanzin piispan valtuuskunnan jäsenenä Zürichin raadin 29.1. järjestämään tilaisuuteen, jossa Ulrich Zwingli aikoi puolustaa oppiaan.⁷ Tämän valtuuskunnan jäsenistä teologisesti merkittävin oli epäilemättä Konstanzin hiippakunnan yleisvikaari Johannes Fabri.

Saamiensa ohjeiden mukaisesti valtuuskunta ei antautunut oppia koskevaan väittelyyn Zürichin raadin edessä, vaan katsoi kysymyksessä olevan vain visitaation ja zürichiläisten kuuntelemisen. Fabri torjui vaatimukset väittelyyn ryhtymisestä vetoamalla jo samaksi vuodeksi suunniteltuun Sak-

---

1 Arkistolähteistä Haller 1927, V.

2 Lähemmin Oberman 1977, 18—27.

3 Haller 1927, 313—316.

4 Haller 1927, 320. Oberman 1977, 227—233.

5 Haller 1927, 316—317. Brecht 1971, 477—478.

6 Ks. myös 1520-luvun alkuvuosina syntynyttä satiiria ”Ain schöner Dialogus”; Schade 1863, 119: Es ist gleich wie anders wa. welcher fil pfründen hat, der ist dem Luther feind und schelten in ain ketzer: aber die arm rot hat in lieb.

7 Plantsch ei ollut vakainainen professori, mutta hän luennoi kuitenkin yliopistossa. Lähemmin Hermelink 1906, 197—198 ja Haller 1927, 194—195. Plantschista myös Oberman 1977, 279—280.

san kansalliskonsiiliin ja tarjoamalla Zwinglille akateemista väittelyä, jossa Pariisin, Kölnin ja Louvainin yliopistot olisivat toimineet tuomareina.⁸ Zürichin kokouksesta Innsbruckin hallitukselle laatimansa kertomuksen mukaan Fabri oli valmis menemään vieläkin pidemmälle. Hän tarjosi Zwinglille akateemista väittelyä, johon Zürichin raati, Zwingli ja hän itse olisivat kukin valinneet yhden tuomarin. Myös Plantsch yhtyi omalta osaltaan tähän tarjoukseen. Zwingli ei kuitenkaan hyväksynyt sitä.⁹ Koska piispan valtuuskunta puolestaan torjui maallikkojen edessä tapahtuvan väittelyn, näytti kokous päättyvän.¹⁰ Reformaatioliikkeen saarnaajat jatkoivat kuitenkin keskustelua, ja eräs heistä selitti, että piispan edustajien vaikeneminen oikeutti julistamaan puhdasta Jumalan sanaa (ja tavallaan kieltämään näin Konstanzin piispan magisteriumin).¹¹ Fabri ei voinut olla tarttumatta tähän väitteeseen. Syntyi keskustelu.¹² Fabri piti kuitenkin kiinni saamistaan ohjeista eikä lähtenyt keskustelemaan yksityiskohdista, vaan yritti selittää, että oppia koskevista asioista päättäminen ei kuulunut Zürichin kokoukselle. Se oli yleisen kirkolliskokouksen asia. Raamatun selittäminen taas kuului yliopistoille.¹³ Tämän keskustelun aikana myös Plantsch käytti kaksi puheenvuoroa.

Keskustelun kääntynyt pyhien kunnioittamiseen myös Plantsch puuttui siihen. Tämä olikin luonnollista, sillä Plantsch tunsi hyvin kirkon opetuksen pyhistä.¹⁴ Hän korosti puheenvuorossaan voimakkaasti kirkon arvovaltaa. Neljän ensimmäisen konsiilin päätöksiä oli pidettävä evankeliumien veroisina, kuten kanoninen oikeus opetti.¹⁵ Konsiiliin Pyhässä Hengessä kokoontunut kirkko ei voinut erehtyä.¹⁶ Kristuksen apostoleille antama auktoriteetti (Lk 10:16) oli siirtynyt myös apostolien seuraajille eli piispoille ja paaville.

8 Maisteri Erhard Hegenwaldin kuvaus Zürichin kokouksesta; ZSW 1, 491 r. 25—493 r. 7, 500 r 1—501 r. 8. Oberman 1977, 284—286.

9 Fabrin väittelystä Innsbruckin hallitukselle laatima, 6.2.1523 päivätty kertomus; ZSW 1, 563 alav. 10. Oberman 1977, 286.

10 Lähemmin Oberman 1977, 286.

11 Em. Hegenwaldin kuvaus; ZSW 1, 501 r. 9—502 r. 7. Oberman 1977, 286—289.

12 Oberman 1977, 286—287, 289—290.

13 Hegenwaldin kuvaus; ZSW 1, 510 r. 27—511 r. 22. Oberman 1977, 290.

14 Oberman 1977, 290.

15 Hegenwaldin kuvaus; ZSW 1, 534 r. 5—13. Ks. myös Decreti 1. Pars D. 15 c. 2; CIC 1, 35—36.

16 Hegenwaldin kuvaus; ZSW 1, 534: Dann die kilch, durch die concilia im heiligen geist versamlet, mag nitt irren.

Rooman kirkko taas oli ollut Kristuksen lupauksen (Mt 16:18—19) mukaisesti jo monta sataa vuotta muiden kirkkojen äiti, kuten kanoninen oikeuskin opetti.¹⁷ Pyhät isät olivat perustelleet pyhien rukoilemisen Raamatulla, ja kirkon vuosisatainen käytäntö oli vahvistanut sen.¹⁸

Toisen kerran Plantsch puuttui keskusteluun sen jälkeen, kun Zwingli oli jälleen korostanut, että Raamatun lisäksi ei tarvittu mitään muita tuomareita. Epäselvyydet johtuivat pelkästään siitä, että Raamattua ei ollut tarpeeksi tutkittu.¹⁹ Plantsch totesi tällöin, että kristityt tulkitsivat Raamattua ristiriitaisesti, toisistaan poikkeavalla tavalla. Siksi kirkossa oli oltava miehiä, joiden tehtävänä oli tulkita Raamattua oikein ja ratkaista tulkinnasta syntyneitä kiistoja, kuten jo Vanhassa testamentissa oli neuvottu (Hes 1:15—21).²⁰

Valtuuskunnan palattua Kostanziin Plantschin oli määrä saarnata piispan pyynnöstä tuomiokirkossa. Konstanzissa syntyi kuitenkin ikävä välikohtaus. Reformaatioliikkeestä innostunut tuomiokirkon saarnaaja Johannes Wanner yritti aamulla taivuttaa Plantschia luopumaan kiistanalaisten asioiden käsittelemisestä. Kun Plantsch ei taipunut, Wanner kiirehti itse ennen häntä saarnatuoliin. Tuomiokapitulin pöytäkirjasta ilmenee, että yksi niistä kolmesta asiasta, joita Plantsch aikoi terottaa seurakunnan mieleen, oli konsiilien käskyjen noudattaminen.²¹

Johannes Hallerin mukaan Tübingenin yliopistolla ei kuitenkaan ollut intoa ryhtyä aktiivisiin toimiin reformaatioliikettä vastaan, sillä se tunsikin itsensä epävarmaksi.²² Ainakin 1520-luvun alkuvuosista tämä näyttää pitävänkin paikkansa, sillä lukuunottamatta Plantschin osallistumista Zürichin väittelyyn, ei Tübingenin yliopiston aktiivisesta toiminnasta reformaatioliikettä vastaan ole säilynyt mitään tietoja.²³ Huhtikuussa 1524 yliopisto kieltäytyi

17 Em. kuvaus; ZSW 1, 534 r. 14—23. Ks. myös Decreti 1. Pars D. 21 c. 2—3; CIC 1, 69—70.

18 Em. kuvaus; ZSW 1, 535 r. 1—536 r. 6.

19 Em. kuvaus; ZSW 1, 558 r. 25—559 r. 11.

20 Em. kuvaus; ZSW 1, 559 r. 15—18.

21 Konstanzin tuomiokapitulin pöytäkirja 6.2.1523; PKD, 274275. Oberman 1977, 280—281.

22 Haller 1927, 316.

23 Reformaatioliikkeen kannattajat hyökkäsivät tosin lentolehtisissään tunnettua teologian professoria Jakob Lempiä vastaan. Tämä näyttää kuitenkin perustuneen väärinkäsitykseen. Zwinglin kannattajat levittivät laajalti erästä Zürichin ”väittelyä” kuvaavaa lentolehtistä, jossa Plantschin sijasta mainittiin virheellisesti Lemp. Lähemmin Hermelink 1906, 167 ja Oberman 1977, 279 alav. 35.

antamasta luterilaisuutta koskevaa lausuntoa Zollernin kreiville Joakimille, joka oli pyytänyt sitä Tübingenin naapurikaupungin Rottenburgin reformaatioliikkeen tukahduttamista varten.²⁴ Yliopiston päätöksestä on kuitenkin vaikea tehdä mitään johtopäätöksiä.

Sen sijaan Heiko A. Oberman on voimakkaasti korostanut, että Tübingenin teologinen tiedekunta — etenkin professori Jakob Lemp — vastusti määrätietoisesti reformaatioliikettä.²⁵ Tämä pitää paikkansa etenkin vuoden 1524 jälkeisestä ajasta puheen ollen. Tämä vuosi merkitsi nimittäin Tübingenissä reformaatioliikkeen vastaisen rintaman selvää lujittumista ja aktivoitumista.²⁶ Tämän käänteen takana olivat arkkiherttua Ferdinand ja hänen neuvoksekseen ja rippi-isäkseen tullut Johannes Fabri.²⁷

Näyttää siltä, että arkkiherttua Ferdinand on Nürnbergin valtiopäivien jälkeen lähettänyt reformaatioliikkeen oppien tutkimista koskevan käskykirjeen myös Tübingenin yliopistolle. Loka- tai marraskuulta 1524 on nimittäin säilynyt tieto siitä, että yliopiston senaatti kehotti teologista tiedekuntaa jatkamaan Lutherin heresian tutkimista.²⁸ Teologinen tiedekunta ei näytä kuitenkaan osoittaneen erityistä intoa saamaansa tehtävään.²⁹ Tämä saattoi tosin johtua siitä, että asian tutkiminen näytti jo tässä vaiheessa suunnitellun kansalliskonsiilin peruuntumisen vuoksi aivan hyödyttömältä. Lutherin oppien analysointi lieneekin jäänyt kesken. Itävallan hallitus oli lisäksi julkaisut Württembergiä varten jo 1.9. käskykirjeen, jossa toistettiin Regensburgissa tehdyt päätökset ja vaadittiin Wormsin ediktin noudattamista.³⁰ Yliopisto lienee julkaissut tämän käskykirjeen, sillä reformaatioliikkeen kannattajat hävittivät sen 5.11. Tübingenin Pyhän Yrjön säätöikirkon ovelta.³¹

24 Haller 1927, 318 ja 1929, 124.

25 Oberman 1977, 310—312.

26 Widmann (1971, 46—50) on tutkiessaan Tübingenin ensimmäisen pysyvän kirjanpainajan, 20.5.1523 yliopiston matrikkeliin merkityn Ulrich Morhart vanhemman tuotantoa todennut, että tämä painoi vuoteen 1525 saakka myös reformaattoreiden kirjoituksia, sen sijaan vuosista 1524—1525 lähtien enää vain reformaatioliikkeen vastustajien kirjoituksia. Oberman 1977, 325.

27 Oberman 1977, 309—310. Fabrista myös Oberman 1977, 281—283.

28 Tübingen UA UA 2/1 a Acta Senatus, 1 a: Item universitatis voluit, ut facultas theologica procedere debeat in examine heresum Lutheri.

29 Haller 1927, 317.

30 Borth 1970, 165.

31 Haller 1927, 316.

Seuraavana vuonna Itävallan hallitus yritti vetää yliopiston entistä aktiivisemmin mukaan reformaatioliikkeen vastaiseen taisteluun organisoimalla sen uudelleen humanismin ihanteita vastaavasti.³² Reformin toteuttaminen ei kuitenkaan onnistunut suunnitelmien mukaisesti.³³ Tübingenin yliopisto säilytti luonteensa skolastisena oppilaitoksena. Se ryhtyi kuitenkin vastustamaan reformaatioliikettä entistä määrätietoisemmin.³⁴ Tässä tehtävässään yliopisto oli 1520-luvun loppupuolella entistä vaikeampien ongelmien edessä. Reformaatioliike oli jo saanut puolelleen sekä Tübingenin kaupungin että koko Württembergin habsburgilaiseen hallintoon muutenkin tyytymättömän väestön.³⁵ Tilannetta kuvaa hyvin yliopiston huhtikuussa 1526 tekemä päätös, jonka mukaan se ei ollut velvollinen auttamaan saarnaajina toimivia nuorempia teologejaan, mikäli heitä häirittiin tässä tehtävässä.³⁶ Myös yliopiston jäseniä vastaan oli ryhdyttävä toimiin. Niinpä maisteri Leodegarius Kayss karkotettiin Tübingenistä hereettisten mielipiteiden vuoksi elokuussa 1526. Seuraavan vuoden alussa yliopisto otti hänet kuitenkin vaikutusvaltaisen suositelijan toivomuksesta takaisin koska hän lupasi pysyä erossa reformaatioliikkeestä.³⁷ Tübingenin yliopiston teologien näkemystä reformaatioliikkeen voimistuminen ei sen sijaan muuttanut. Vuonna 1525 he olivat valtakunnanhallituksen pyynnöstä kuulustelemassa reformaatioliikkeen reutlingenilaisia kannattajia.³⁸ Seuraavana vuonna pidettyyn Badenin väittelyyn Tübingenin teologeista osallistuivat ainakin Jakob Lemp ja Balthasar Käuffelin Baselin piispan valtuutettuina sekä Gallus Müller Konstanzin piispan valtuutettuna. Kukaan heistä ei väittelyn aikana käyttänyt puheenvuoroa. Sen jälkeen he kaikki allekirjoittivat Ecken kannattajien laatiman loppulausunnon.³⁹

32 Vuoden 1525 "Ordinatio Regis Ferdinandi" on painettuna R[oth] 1877, 141—152. Uudistuksesta myös Hermelink 1906, 56—60.

33 Lähemmin Oberman 1977, 312—314, 316.

34 Ks. Oberman 1977, 144, 335.

35 Haller 1927, 316. Tübingenissä teloitettiin jo vuonna 1525 eräs luterilaisuuteen kääntynyt pappi.

36 Tübingen UA UA 2/1 a Acta Senatus, 14 b.

37 Haller 1929, 123—124.

38 Haller 1927, 318. Reutlingenin tapahtumista lähemmin Brecht 1971, 482—486.

39 DBa, Oo iij b—Qq i a. Myös Oberman 1977, 279 alav. 35. Badenin väittelystä Arffman 1985, 232—237.

Erityisen voimakkaan kannatuksen reformaatioliike sai lähellä Tübingeniä olevissa Rottenburgin ja Horbin kaupungeissa.⁴⁰ Tübingenin yliopisto kieläytyi aluksi osallistumasta suureen Rottenburgissa vuonna 1527 luterilaisia ja uudestikastajia vastaan järjestettyyn oikeudenkäyntiin. Yliopisto vetosi siihen, että sen opettajat joutuisivat tuomarin tehtäviensä vuoksi laiminlyönnään opettajana toimimisen.⁴¹ Lisäksi se totesi, että Freiburgin yliopistolla oli prebenda Breisgauhun kuuluvassa Rottenburgissa. Tübingenin yliopisto katsoi siksi Rottenburgin kuuluvan Freiburgin yliopiston toimipiiriin.⁴² Kun Tübingenin yliopiston oli hallituksen nimenomaisesta määräyksestä oltava mukana, se lähetti mielenosoituksellisesti edustajikseen vain kaksi nuorempaa opettajaa. Sen sijaan teologian professorit Gallus Müller ja Jakob Lemp olivat samana vuonna Horbissa tutkimassa sikäläisen luostarijärjestön hajaantumista.⁴³ Kirjalliseen taisteluun reformaatioliikettä vastaan Tübingenin teologit eivät kuitenkaan osallistuneet. Tarkempia tietoja heidän näkemyksistään ei siksi ole säilynyt.

5.4. Freiburg im Breisgau

5.4.1. Lutherin teologia saa aluksi kannatusta Freiburgissa

Wittenbergin teologien näkemykset saivat aluksi vastakaikua Freiburgin yliopiston piirissä. Teologisen tiedekunnan molemmat vakinaiset professorit Johannes Brisgoicus ja Georg Wägelin suhtautuivat myönteisesti Lutherin uusiin ajatuksiin.¹ Todennäköisesti myös monet niistä opiskelijoista, jotka

---

40 Lähemmin Brecht & Ehmer 1984, 92—93.

41 Yliopiston kirjelmä Württembergin käskynhaltijalle 1.4.1527; Bossert 1930, 58.

42 Bossert 1930, 58—59.

43 Haller 1927, 318.

1 Ulrich Zasius Mutianus Rufukselle 1.12.1519; Mu Br, 256. Zasius Lutherille 1.9.1520; WA Br 2, 182 r. 42—43.

myöhemmin esiintyvät Lutherin kannattajina, olivat sitä jo opiskeluaikanaan.²

Myös laajalti tunnettu humanisti, oikeustieteen professori Ulrich Zasius hyväksyi aluksi Lutherin näkemykset.³ Vähää ennen Leipzigin väittelyä hän kirjoitti oppilaalleen Bonifacius Amerbachille toivovansa Lutherille menestystä.⁴ Väittelyn aikana (29.6.) hän kirjoitti Amerbachille hyväksyvänsä Lutherin teologian aivan kuin se olisi peräisin enkeliltä.⁵ Jo kaksi viikkoa myöhemmin Zasius varoitti kuitenkin Amerbachia: tämän ei tullut antaa Lutherin kirkon päätöksiä vastaan pitämien saarnojen vaikuttua asennoitumiseensa, sillä hyppäys äärimmäisyydestä toiseen oli turmiollinen.⁶ Emme tiedä, onko Zasius saanut jo tällöin Leipzigin tietoja, jotka selittäisivät tämän entistä varovaisemman kannanoton.⁷ Leipzigin väittelyn jälkeen Zasius hyväksyi edelleen Lutherin vanhurskauttamisopin, joka oli merkinnyt hänelle henkilökohtaisesti hyvin paljon,⁸ mutta torjui Lutherin hyökkäyksen paavin auktoriteettia vastaan.⁹ Syyskuun 1. päivänä 1520 Zasius selitti näkemyksiään Lutherille itselleen lähettämässään kirjeessä. Hän kirjoitti hyväksyvänsä edelleen monia Lutherin näkemyksiä, mutta selitti, että paaville kuuluvaa kirkon korkeinta valtaa ei tullut horjuttaa, elleivät todella painavat perusteet vaatineet sitä. Paaviutta Zasius perusteli kirkon vuosisataisella traditiolla. Hän

-
- 2 Schaffhausenin kaupunginlääkäri Johannes Adelphi Joachim Vadianukselle 10.8.1521; Va Br 2, 380: *Cetera nulla nova vidi neque Friburgi neque Basileae, nisi quod docti omnes passim Lutherani sunt, hoc est boni Christiani.* Hagenmaier 1968, 10—12.
  - 3 Lähemmin Hagenmaier 1968, 132. Wiedemannin (1865, 334) mukaan Zasiuksen asennoitumiseen vaikutti myös se, että tämä oli riidassa entisen oppilaansa, Lutherin vastustajan Johannes Eckin kanssa.
  - 4 Zasius Bonifacius Amerbachille 10. 6.1519; AK 2, 161 r. 5—7.
  - 5 AK 2, 166: *Lutheri quecunque me contingunt, ita exicipio, ac si angelo auctore emersissent.*
  - 6 Zasius Amerbachille 13.7.1519; AK 2, 171 r. 27—30.
  - 7 Tästä myös Hagenmaier 1968, 218.
  - 8 Zasius Amerbachille 14.8.1519; AK 2, 176 r. 36—41. Zasius Zwinglille 13.11.1519; ZSW 7, 219 r. 14—220 r. 20. Zasius Zwinglille 16.2.1520; ZSW 7, 265—266.
  - 9 Zasius Zwinglille 13.11.1519; ZSW 7, 221: *papam de iure divino non esse universalem episcopum; quod quantum michi displiceat, non satis proloqui possum.* Zasius Amerbachille 17.11. 1519; AK 2, 215, r. 30—32. Zasius Mutianus Rufukselle 1.12.1519; Mu Br, 256—257. Zasius Zwinglille 16.2.1520; ZSW 7, 265 r. 29—40.

pyysi kuitenkin Lutheria selittämään tarkemmin kantaansa.¹⁰ Lokakuun lopulla Zasius kirjoitti jo Johannes Fabrille etääntyvänsä Lutherista yhä enemmän.¹¹ Lutherin sanoutuminen irti Rooman kirkosta syksyllä 1520 vieraannutti Zasiusta todennäköisesti edelleen Wittenbergin reformaattoreista.¹²

Myöhempien kannanottojen valossa on hyvin todennäköistä, että myös vuonna 1515 poetiikana professoriksi tullut Philipp Engelbrecht hyväksyi alusta lähtien Lutherin näkemykset ja jopa hänen hyökkäyksensä kirkon perinteisiä auktoriteetteja vastaan.¹³ Yliopiston senaatti nimittäin syytti Engelbrechtiä 22.11.1520 pitämässään kokouksessa siitä, että hän ei arvostellut luennoillaan ainoastaan pappeja ja munkkeja, vaan myös yliopiston professoreja.¹⁴

Instituutiona Freiburgin yliopisto joutui ensimmäisen kerran ottamaan kantaa Lutherin asiaan syyskesällä 1521. Senaatin 27.8. pitämässä kokouksessa luettiin habsburgilaisen Etu-Itävallan (Elsassin ja Breisgaun) hallituksen yliopistolle lähettämä Wormsin edikti ja keisarin sen julkaisemista koskeva 26.5. annettu käskykirje.¹⁵ Tässä käskykirjeessä vastaanottajia vaadittiin ediktissä ilmoitettujen rangaistusten uhalla julkaisemaan se ja huolehtimaan siitä, että kaikki heidän alaisensa noudattaisivat ediktiä.¹⁶ Senaatti ei kuitenkaan ollut kovin innostunut ediktin julkaisemisesta. Se nimittäin päätti odottaa ensin kymmenen tai neljätoista päivää ja — mikäli siihen mennessä ei ilmaantuisi mitään uutta — pyytää asiasta sen jälkeen neuvoa Ensishaimissa olevalta Etu-Itävallan hallitukselta. Senaatti ei myöskään pitänyt ediktiin liitetyistä uhkauksista.¹⁷

10 WA Br 2, 182.

11 Zasius Fabrille 22.10.1520; Horawitz 1879, 457. Myös Beatus Rhenanus Bonifacius Amerbachille 8.11.1520; AK 2, 262 r. 31—34.

12 Zasius näyttää pitkään pohtineen jopa Lutherin perusteiden julkiseen kumoamiseen ryhtymistä. Hän selitti kuitenkin pitävänsä muiden humanistien tavoin viisaimpana pysyä erossa kiistasta, jota oli vaikea käsitellä enää asiallisesti (Zasius Zwinglille 16.2.1520; ZSW 7, 266 r. 36—40). Vielä 4.1.1522 lähettämässään kirjeessä Erasmus Rotterdamilainen kehotti Zasiusta luopumaan kirjoitusaikeesta (OE 5, 1 r. 7—11).

13 Hagenmaier 1968, 10. Engelbrecht oli opiskellut Wittenbergissä ja saanut siellä maisterin arvon vuonna 1512.

14 Freiburg i. Br. UA SP II Protocollum senatus academici, 676.

15 Freiburg i. Br. UA SP II Protocollum senatus academici, 758.

16 Käskykirje on painettuna RTA 2, 659—661.

17 Freiburg i. Br. UA SP II Protocollum senatus academici, 758.

Näyttää kuitenkin siltä, että osa professoreista oli tyytymätön päätökseen ja toivoi ediktin julkaisemista. Kirkko-oikeuden professori Johannes Odernheim nimittäin luovutti hallussaan olleet Lutherin kirjoitukset käskykirjeen mukaisesti yliopistolle jo 2.9. pidetyn senaatin istunnon aikana. Muut professorit sen sijaan vain lupasivat kokouksen lopuksi luovuttaa Lutherin kirjoitukset sopivana ajankohtana ja neuvotella sen jälkeen lähemmin, miten ediktin suhteen meneteltäisiin. Ainoastaan teologian professori Georg Wägelin ja muuan maisteri seurasivat — ehkä kokouksen jälkeen — Odernheimin esimerkkiä.¹⁸ Wägelinin asenne Lutheriin lienee tällöin jo muuttunut. Sen sijaan Johannes Brisgoicus näyttää vielä suhtautuneen Lutheriin myönteisemmin.¹⁹

Myös innostus Lutheria kohtaan puhkesi esiin. Poetiikan professori Philipp Engelbrecht kehotti julkaisemassaan pienessä runossa ostamaan luterilaisia kirjoja ja ylisti Vergiliusta käsittelevillä luennoillaan Lutheria aikansa suurimmaksi Kristuksen apostoliksi.²⁰ On todennäköistä, että juuri Engelbrechtin toiminta pakotti senaatin menettelemään keisarin käskykirjeessä edellytetyllä tavalla; epäroinnistään huolimatta yliopisto ei sentään halunnut antaa Ensishaimin hallitukselle itsestään kuvaa laitoksena, joka kieltäytyi tottelemasta keisaria ja jossa Lutherin kannattajat saivat avoimesti toimia. Uudessa 5.9. pitämässään kokouksessa senaatti päättikin julkaista Wormsin ediktin ja sitä koskevan yliopiston oman käskykirjeen antamalla kiinnittää ne Freiburgin Münsterin ja yliopiston ovelle. Lisäksi saarnaajat selittivät käskykirjeen sisällön opiskelijoille ja vaativat sen tottelemista rangaistusten uhalta.²¹ Yliopisto julkaisi näin ediktin, mutta vasta viivytelyn jälkeen. Yliopiston asennetta kuvaa myös se, että senaatti ei halunnut rangaista Engelbrechtiä, vaan ainoastaan kehotti häntä pitämään asian salassa ja pidättymään tulevaisuudessa vastaavanlaisesta menettelystä, koska siitä saattoi saada rangaistuksen, mikäli asia tulisi julkiseksi.²² Myös Ulrich Zasiuksen 5.10. Bonifacius Amerbachille lähettämä kirje valaisee yliopiston piirissä vallinneita

---

18 Freiburg i. Br. UA SP II Protocollum senatus academici, 758.

19 Reformaatioliikkeestä innostunut Johannes Lonicer kirjoitti Thomas Blarerille 23.12.1521 (Bl Br 1,45), että Zasius suhtautui häneen vihamielisesti, koska hän oli Lutherin kannattaja. Zasius ei voinut kuitenkaan mitään, koska Brisgoicus suojeli häntä.

20 Freiburg i. Br. UA SP II Protocollum senatus academici, 760.

21 Freiburg i. Br. UA SP II Protocollum senatus academici, 761 ja UA IX, 1, 8 a.

22 Freiburg i. Br. UA SP II Protocollum senatus academici, 760.

asenteita. Zasius kirjoitti, että opiskelijat olivat paheksuneet ediktin julkaisemista. Itse hän oli kuitenkin sitä mieltä, että keisaria oli toteltava.²³

Philipp Engelbrechtin kirjeiden perusteella tiedämme, että hän pysyi kesän 1521 jälkeenkin Lutherin kannattajana.²⁴ Engelbrechtin kesäkuussa 1523 St. Galleniin Joachim Vadianukselle lähettämän kirjeen perusteella on myös selvää, että hän ei antanut mitään arvoa paaville. Engelbrecht nimittäin kirjoitti halveksivasti Rooman epäjumalasta, jonka puolustajaksi Johannes Fabri oli ryhtynyt.²⁵

Ulrich Zasiuksen kirjeet taas osoittavat, että hän piti vuoden 1520 jälkeenkin kiinni erasmuslaisesta näkemyksestä. Toisaalta Zasius tunnusti periaatteessa katolisen kirkon ja maallisen esivallan arvovaltaa; toisaalta hän selitti edelleen arvostavansa myös Lutheria.²⁶ Erityisen mielenkiintoinen on Zasiuksen 21.12.1521 entiselle oppilaalleen, reformaatioliikkeen innokkaalle kannattajalle Thomas Blarerille lähettämä kirje. Zasius kirjoitti, että Lutherin arvostaminen ei suinkaan estänyt häntä tunnustamasta paavin arvovaltaa. Paavius oli olemassa jumalallisen oikeuden nojalla (*de iure divino*). Luther oli tehnyt myös raskaita virheitä. Hän oli saattanut koko kirkon hajaannukseen muutamien epäkohtien vuoksi, tulkinnut Raamattua mielivaltaisesti ja esittänyt siksi erilaisia harhaoppeja.²⁷ Erasmuskukselle Zasius kirjoitti 20.3.1522, että hän ei halunnut ryhtyä tuomariksi Lutherin asiassa, koska se ei kuulunut hänen alaansa. Lutheriin oli kuitenkin paras suhtautua Gamalielin ohjeen (Apt 5:38—39) mukaisesti.²⁸ Thomas ja Ambrosius Blarerille 20.9.1522 lähettämissään kirjeissä Zasius selitti samoin hyväksyvänsä monia Lutherin oppeja, mutta toisaalta pitävänsä kiinni myös monista Rooman kirkon opeista, joita vastaan reformaattori oli hyökännyt. Oli mietetöntä uskoa, että Pyhä Henki olisi hylännyt kirkon tuhanneksi vuodeksi ja vaikutti

23 AK 2, 330 r. 9—331 r. 13.

24 Zasius Thomas Blarerille 17.12.1521; BI Br 1, 42. Engelbrecht Vadianukselle 18. 6.1523; Va Br 2, 20.

25 Engelbrecht Vadianukselle 18. 6.1523; Va Br 2, 20—21: *Utrinam tam impotens Romanum idolum defendendi studium nobis hunc virum non abstulisset; sed mentem tu sola peruris gloria!*

26 Zasius Amerbachille 15.7.1521; AK 2, 321 r. 15—19. Zasius Amerbachille 20. 8.1521; AK 2, 325 r. 10—326 r. 14. Zasius Amerbachille 5.10.1521; AK 2, 330 r. 9—331 r. 13.

27 BI Br 1, 43—44.

28 OE 5 30 r. 12—16.

nyt Lutherissa. Siitä, mistä koko kirkko oli yksimielisesti pitänyt kiinni, ei voitu luopua. Ratkaiseva arvosteluperuste oli se, pitivätkö Lutherin käsitykset yhtä kreikkalaisten ja latinalaisten kirkkoisien kanssa.²⁹ Eräässä toisessa päiväämättömässä, kenties vuoden 1522 lopulla Thomas Blarerille lähettämässään kirjeessä Zasius syytti Lutherin kannattajia jälleen paavin ja kirkon auktoriteetin kieltämisestä ja siitä, että he pitivät opettajaansa ainoana oikeana Raamatun tulkitsijana.³⁰ Toisaalta hän korosti myös, että paaville kuului vain se valta, mikä Pietarilla oli ollut; hänellä ei ollut rajatonta valtaa eikä hän ollut erehtymätön.³¹

Lutherin kannan vuoksi Zasius katsoi ainoaksi mahdollisuudekseen vetäytyä eroon hänestä.³² Sen sijaan Erasmus tuntui Zasiuksesta entistäkin luotettavammalta auktoriteetilta.³³ Toisaalta hän hyväksyi vielä kesällä 1523 Lutherin taistelun skolastikkoja vastaan.³⁴ Näyttää siis siltä, että Zasius tunnusti — vaikkakin tietyin varauksin — paavin auktoriteetin, mutta vaati humanistiseen tapaan oppien perustelemista nimenomaan kirkkoisilla, sillä kaikki kirkon piirissä elävät käsitykset ja opit — erityisesti skolastikkojen näkemykset — eivät olleet hänen mielestään oikeita. Tällaisen näkemyksen esittäjää oli tietysti helppo syyttää ristiriitaisuudesta.³⁵

Vuoden 1521 jälkeen Freiburgin yliopisto joutui ottamaan kantaa magisterium-kysymykseen reformaatioliikkeen kannattajien esiintymisen vuoksi sekä Freiburgin raadin, Ensisheimin hallituksen ja Konstanzin piispan yliopistolle tekemien esitysten yhteydessä. Yliopiston kannalta oli ratkaisevaa

---

29 Zasius Ambrosius Blarerille 20.9.1522; Bl Br 1, 55. Zasius Thomas Blarerille 20. 9.1522; Bl Br 1, 56.

30 Zasius Thomas Blarerille [vuoden 1522 lopulla]; Bl Br 2, 785. Kirjeen ajoitus Hagenmaierin (1986, 135) mukaan.

31 Em. kirje; Bl Br 2, 786—787: papam Petri successorem credam, ei tamen nichil eorum tribuam, que Petrus sibi non irrogasset et in quibus papa a canonistis et scholasticis quibusdam theologis infatuatus est, nullam ei absolutam potentiam tribui sinam [?], uti qui errare facile possit, nisi recta sequatur,...

32 Em. kirje; Bl Br 2, 786.

33 Zasius Amberbachille 20.8. [1521]; AK 2, 325—326: Lutherus insanis quibusdam suis doctrinis facit, vt Erasmi prudenciam, scripta, sensa, iudicia sanctissima putem.

34 Zasius Amerbachille 4. 6.1523; AK 2, 431 r. 66—68.

35 Johannes Betz Ambrosius Blarerille 2.11.1522; Bl Br 1, 69: [Zasius] duabus seelis sedet, secum non constat... Lähemmin Hagenmaier 19 6 8, 13 6.

se, että reformaatioliike ei saanut Freiburgissa jalansijaa, koska raati torjui määrätietoisesti kaikki reformatoriset pyrkimykset.³⁶ Raati puuttui asiaan heti myös silloin, kun se epäili yliopiston piirissä olevan reformaatioliikkeen kannattajia. Raadin into lienee johtunut osittain siitäkin, että se koetti näin osoittaa valtaansa myös yliopiston suhteen.³⁷

Joulukuussa 1521 yliopiston heprean kielen opettajaksi tuli Johannes Lonicer, joka oli edellisenä talvena promovoitu maisteriksi Wittenbergissä.³⁸ Lonicer oli jo keväällä 1520 osallistunut Lutherin kiistaan leipzigilaista fransiskaanelveä Augustin Alveldia vastaan.³⁹ Myös Freiburgissa hänet tunnettiin pian reformaatioliikkeen kannattajana.⁴⁰ Senaatti muistuttikin 4.1.1522 pitämässään kokouksessa Loniceria Wormsin ediktistä, otti häneltä pois vaarallisenä pidetyn heprean opettajan viran ja antoi sen sijaan hänen tehtäväkseen metafysiikan opettamisen.⁴¹ Yliopisto yritti näin estää reformatoristen oppien levittämisen. Toisaalta se ei halunnut rangaistakaan Loniceria. Yliopisto ei myöskään vedonnut paavin arvovaltaan, vaan ainoastaan keisarin antamaan ediktiin. Kun Lonicer ei tämän jälkeenkään luopunut kannastaan, uhkasi raati ryhtyä tutkimaan asiaa. Lonicer jätti tällöin Freiburgin. Mahdollisesti myös kesällä 1523 virkansa jättänyt kreikan kielen opettaja Jakob Bedrott lähti Freiburgista samasta syystä.⁴²

Joulukuussa 1523 raati syytti yliopiston piiriin pari vuotta opiskelijana ja yksityisopettajana kuulunutta Johann Sichardia reformatoristen oppien levittamisestä ja vaati yliopistoa ryhtymään toimiin.⁴³ Syytöksessä näyttää olleen perää.⁴⁴ On mahdollista, että yliopisto ei ollut tästä syystä antanut Sichardille hänen tavoittelemaansa opettajan virkaa.⁴⁵ Senaatti torjui kuitenkin 11.12.

36 Hagenmaier 1968, 8—9. Brecht & Ehmer 1984, 94.

37 Lähemmin Hagenmaier 1968, 16—17, 148.

38 Freiburgin yliopiston matrikkeli; MF, 256. Horawitz 1884, 158.

39 Lähemmin Kropatscheck 1898, 8—9 ja Lemmens 1899, 21—24 ja 30—31.

40 Lonicer Thomas Blarerille 23.12.1521; B1 Br 1, 45.

41 Freiburg i. Br. UA SP II Protocollum senatus academici, 793.

42 Lähemmin Hagenmaier 1968, 20—21.

43 Lähemmin Hagenmaier 1968, 18—19.

44 Sichard oli kirjeenvaihdossa Lutherin kanssa. Luther Spalatinille tammikuussa 1523; WA Br 3, 25 r. 16—17. Ks. myös Sichardin aikalaisen Konrad Humbrechtin laatimaa elämäkerta; Lehmann 1911, 19. Myös Lehmann 1911, 7 ja Hagenmaier 1968, 19.

45 Humbrachtin kirjoittama elämäkerta; Lehmann 1911, 18.

pitämässään kokouksessa raadin syytökset, mutta lupasi rangaista Sichardia, jos tämä osoittautuisi luterilaiseksi.⁴⁶ Sichard siirtyi jo seuraavana vuonna Baseliin.⁴⁷

Huhtikuussa 1524 senaatti kehotti erästä reformatorisia näkemyksiä levittänyttä, Memmingenistä kotoisin ollut Leo-nimistä maisteria poistumaan vangitsemisen uhalla Freiburgista. Suoritetuissa tutkimuksissa ei löydetty muita asiaan sekaantuneita.⁴⁸ Yliopiston päättäväisyys saattoi tässä tapauksessa johtua siitä, että se tiesi jo tällöin tulevasta arkkiherttua Ferdinandin vierailusta.

5.4.2. Yliopisto koettaa välttää reformaation vastustajan leimaa

Ensisheimin hallituksen ote alkoi tuntua Freiburgissa etenkin sen jälkeen, kun arkkiherttua Ferdinand oli saanut talvella 1522 myös Etu-Itävallan hallintaansa. Marraskuun 10. päivänä 1522 Ensisheimin hallitus lähetti Freiburgin yliopistolle arkkiherttuan kolme päivää aikaisemmin antaman käskykirjeen, jossa reformaatioliikkeen toiminta kiellettiin, ja korosti sen noudattamisen tärkeyttä.¹ Tästä huolimatta yliopisto ei ollut talvella 1523 halukas lähettämään opettajiaan syyttäjiksi Ensisheimiin suunniteltuun kerettiläisoikeudenkäyntiin. Kieltäytymistään senaatti perusteli 31.1.1523 pitämässään kokouksessa sillä, että se oli kirkollinen instituutio, jolle tällaiset tehtävät eivät kuuluneet.² Hallituksen uuden vaatimuksen jälkeen senaatti päätti 5.2. myöntyä hallituksen tahtoon. Pöytäkirjassa korostettiin kuitenkin, että tämä tapahtui pelkästään hyvästä tahdosta, ei kuuliaisuudesta käskyä kohtaan.³

Yliopistolla ei siis ollut mitään erityisen suurta halua ryhtyä aktiivisesti vastustamaan reformaatioliikettä ja puolustamaan näin perinteisiä kirkollisia auktoriteetteja. Ensisheimin hallitus oli tällaiseen asenteeseen hyvin tyyty-

---

46 Freiburg i.Br. UA SP III Protocollum senatus academici, 38.

47 Arffman 1985, 196.

48 Lähemmin Hagenmaier 1968, 20.

1 Hagenmaier 1968, 22.

2 Freiburg i. Br. UA SP II Protocollum senatus academici, 844.

3 Freiburg i. Br. UA SP II Protocollum senatus academici, 846—847.

mätön. Se pyrki siksi vuosina 1523—1524 saamaan yliopiston välittömään valvontaansa asettamalla sinne oman edustajansa, superintendentin. Yliopiston näitä neuvotteluja varten laatimat muistiot ovat säilyneet.⁴

Freiburgin yliopisto koetti torjua kaikki epäilykset Lutherin oppien suosisesta. Sellaiset väitteet olivat lähtöisin yliopiston kadehtijoiden taholta. Yliopiston teologit opettivat Raamattua vanhojen arvostettujen kirjojen mukaisesti.⁵ Heillä oli kuitenkin kadehtijoita. Mitään rauhottomuutta aiheuttavia uusia oppeja yliopistossa ei kuunneltu. Yliopisto oli päinvastoin toiminut kaikessa keisarin vuonna 1521 antaman käskykirjeen mukaisesti. Freiburgin yliopisto koetti näin esittää itsensä mallikelpoisena Wormsin ediktin toimeenpanijana ja epäilyttävien oppien tukahduttajana.⁶

Varsin toisenlaisen kuvan yliopiston tilanteesta saa Ulrich Zasiuksen Bonifacius Amerbachille kesäkuussa 1523 lähettämästä kirjeestä. Raamattuhumanistinen innostus oli sen mukaan levinnyt myös teologiseen tiedekuntaan ja skolastiikka näytti menettävän kokonaan asemansa.⁷ Raamattuhumanismin lisäksi jotkut Freiburgin oppineet suosivat kaikessa hiljaisuudessa myös Lutherin oppia.⁸

Helmikuun 4. päivänä 1524 pitämässään istunnossa senaatti päätti, että teologisen tiedekunnan oli laadittava ja esitettävä sille lausunto, jota Konstanzin piispa oli tammikuun lopulla pyytänyt Zwinglin messua ja kuvien kunnioittamista koskevasta kirjasta.⁹ Zürichin raati oli nimittäin pyytänyt tammikuussa pidetyn väittelyn jälkeen kirjasta lausuntoa muun muassa

4 Hagenmaier 1968, 22—23.

5 Freiburg i. Br. UA UA IX, 1, 7 b: wie si die in den alten bewerten buchen finden.

6 Freiburg i. Br. UA UA IX, 1, 7 b—8 a.

7 Zasius Amerbachille 4.6.1523; AK 2, 431: Theologi nostri ille Matheum, hic Paulum legit; silent Sententiarum libri, immo reiecti sunt. Ad theologorum lectiones adcurritur per omnes, per nouicios quoque, eatenus, vt, qui alphabet hi nescio que elementula nouerit, iam factus sit theologus. Aristotilem redegerunt in ordinem; si quidem nec legitur nec exercetur. Petrus Hyspanus abiit, abiit omnis logica, nisi quod aliqui Melanthonis breuicula, alii Rodulphi Agricole libros profitentur (vtinam ex iusto profiterentur!), et ita velut noua nostre vniuersitatis admutata est facies.

8 Zasius Amerbachille 4.6.1523; AK 2, 430: Lutheri doctrine apud priuatos litteratos valent, et quidem vegete, sed vtraque res publica, et ciuium et nostra, eum damnat.

9 Freiburg i. Br. UA SP III Protocollum senatus academici, 50.

Konstanzin piispalta.¹⁰ Lausunto näyttää kuitenkin viipyneen, sillä Freiburgin raati puuttui 1.4. asiaan — joka itse asiassa ei mitenkään kuulunut sille — ja toivoi teologisen tiedekunnan täyttävän sille annetun tehtävän.¹¹ Senaatti hyväksyi 7.4. teologisen tiedekunnan esittämän lausunnon.¹² Sen sisällöstä ei ole kuitenkaan säilynyt tietoja.¹³

Freiburgin yliopiston kannanottojen tarkastelu osoittaa, että yliopisto hyväksyi ainakin muodollisesti ja vaieten vallitsevan kirkollisen järjestyksen. Reformaatioliikkeen kannattajien toimintaan yliopisto puuttui kuitenkin vain joko ulkopuolisen painostuksen vuoksi tai erityisen räikeissä tapauksissa. Tällöinkin yliopisto pyrki selvittämään asiat mahdollisimman huomaamattomasti. Kirkon perinteisten auktoriteettien aktiiviseen puolustamiseen yliopistolla ei ollut halua. Se koetti päinvastoin pysytellä erossa etenkin julkisesta ja huomiota herättävästä esiintymisestä reformaatioliikettä vastaan.

Johannes Fabri pyrki aktivoimaan myös Freiburgin yliopiston reformaatioliikkeen vastaiseen rintamaan. Vuoden 1524 kuluessa yliopistoa yritettiin modernisoida, jotta se olisi pysynyt tähän tehtävään.¹⁴ Selvin merkki hallituksen entistä määrätietoisemmasta asenteesta oli arkkiherttua Ferdinandin ja hänen neuvoksensa käynti Freiburgissa 13.5.1524.¹⁵ Sen jälkeen yliopisto toimi entistä moitteettomammin reformaatioliikkeen kannatuksen tukahduttamiseksi ainakin omassa piirissään. Niinpä professori Engelbrechtin, jonka raati epäili osallistuneen sitä vastaan suunnatun pilkkakirjoituksen laatimiseen, tuli senaatin 4.7. tekemän päätöksen mukaan vakuuttaa valallisesti syyttömyytensä ja luvata vastedes pysyä erossa reformaatioliikkeestä.¹⁶ Heinäkuun 21. päivänä pitämässään kokouksessa senaatti päätti raadin uusien syytösten johdosta kieltää entistä ankarammin kaiken yhteydenpidon reformaatioliikkeen kanssa.¹⁷ Ilmeisesti pian tämän jälkeen Ulrich Zasius piti koolle kutsutun yliopiston edessä senaatin nimissä julkisen puheen Lutheria

---

10 Lähemmin Hagenmaier 1968, 23—24.

11 Freiburg i. Br. UA SP III Protocollum senatus academici, 60.

12 Freiburg i. Br. UA SP III Protocollum senatus academici, 61.

13 Lähemmin Hagenmaier 1968, 24—25.

14 Lähemmin Oberman 1977, 312, 315.

15 Arkkiherttuan vierailusta Hagenmaier 1968, 8.

16 Freiburg i. Br. UA SP III Protocollum senatus academici, 87.

17 Freiburg i. Br. UA SP III Protocollum senatus academici, 88—89. Myös Hagenmaier 1968, 28.

vastaan.¹⁸ Vuoden 1524 lopussa yliopisto ei hyväksynyt siihen inkorporoidun Reuten seurakunnan uutta vikaaria virkaansa ennenkuin tämä oli luvannut teologisen tiedekunnan dekaanille Johannes Brisgoicukselle pysyä erossa reformaatioliikkeestä.¹⁹

Nürnbergin valtiopäivien jälkeen arkkiherttua Ferdinand pyysi 4.7.1524 lähettämässään kirjeessä Freiburgin yliopistoa laatimaan yhteenvedon kiistanalaisista uusista opeista.²⁰ Arkkiherttuan kirje luettiin senaatin 8.8.1524 pitämässä istunnossa. Senaatti antoi lausunnon kirjoittamisen yliopiston rehtorin, teologian professori Georg Wägelinin tehtäväksi. Samalla senaatti päätti kuitenkin laadituttaa myös luettelon katolisen kirkon epäkohdista ja antaa sen sitten teologisen tiedekunnan tarkastettavaksi.²¹ Rehtori Wägelin esitti kirjoittamansa lausunnon luonnoksen 27.8. pidetyssä senaatin istunnossa. Senaatti päätti, että lausunnon tarkastaisivat ensin oikeusoppineet, sitten teologian professori Brisgoicus ja sen jälkeen kaikki vakinaiset professorit. Lopulta senaatti kokoontuisi uudelleen hyväksymään sen.²² Ulrich Zasiuksen vaatimuksesta lausuntoon lisättiin 7.10. vielä yksi Mariaa koskeva kohta.²³ Lopulta senaatti päätti 12.10. lähettää molemmat suunnitellut osat sisältävän lausunnon arkkiherttualle.²⁴ Tämä lausunto on myöhemmin kadonnut; vain konsepti on tallella yliopiston arkistossa.²⁵

Lausunnon ensimmäinen osa sisältää 39 Lutherin ja Zwinglin kirjoituksista sekä vuoden 1520 pannaukausbullasta ja Kölnin, Louvainin ja Pariisin yliopistojen antamista tuomioista otettua Freiburgin yliopiston mielestä he-reettistä lauselmää.²⁶ Lisäksi lausunnossa koetettiin kumota nämä väitteet etupäässä Raamattuun, joskus myös kirkkoihin (etenkin Augustinukseen) tai

18 Zasius Amerbachille [elokuun alussa 1524]: AK 2, 488 r. 34—36.

19 Freiburg i. Br. UA SP III Protocollum senatus academici, 107. Hagenmaier 1968, 29.

20 Hagenmaier 1968, 30—31. Obermanin (1977, 309 alav. 12, 315) mukaan jo arkkiherttuan toukokuun vierailun tarkoituksena oli taivuttaa Freiburgin yliopisto laatimaan lausunto kansalliskonsiilia varten.

21 Freiburg i. Br. UA SP III Protocollum senatus academici, 95.

22 Freiburg i. Br. UA SP III Protocollum senatus academici, 95.

23 Freiburg i. Br. UA SP III Protocollum senatus academici, 99.

24 Freiburg i. Br. UA SP III Protocollum senatus academici, 100.

25 Freiburg i. Br. UA XIII, 5. Hagenmaier 1968, 31.

26 Nämä lauseet ovat painettuina Hagenmaier 1968, 35—76. Ks. myös Hagenmaierin analyysiä lauseiden alkuperästä (1968, 78—83) ja Krebs 1920.

kirkon käytäntöön ja järkisyihin vetoamalla.²⁷ Kohdassa 34 torjuttiin moniin Uuden testamentin kohtiin (etenkin Mt 16:een ja Jh 21:15—17:ään) vetoamalla väite, että paavi ei olisi Pietarin seuraajana Kristuksen sijainen, jonka käskyvaltaan kaikki kirkot kuuluvat.²⁸ Kohdassa 35 tuomittiin Lutherin Leipzigin väittelyn selityksessään esittämä väite, jonka mukaan kristittyjen oli lupa järkyttää konsiilien auktoriteettia ja vastustaa pelotta niiden päätöksiä.²⁹ Yliopiston mielestä oli tuskin mahdollista esittää enää tätä turmiollisempaa oppia. Se tuhosi kirkon voiman ja jätti uskovat epävarmoiksi siitä, mihin heidän oli uskottava.³⁰ Kohdassa 36 hylättiin Lutherin väite, jonka mukaan muutamat Konstanzin konsiilin tuomitsemat Jan Husin lauseet olivat mitä kristillisimpiä, tosia ja evankelisia. Perusteluksi esitettiin Konstanzin konsiilin oma päätös; kristikunnan niin monien kansakuntien yksimielinen päätös ei voinut olla väärä.³¹

Freiburgin yliopiston lausunnon ensimmäisen osan tarkastelu osoittaa näin, että yliopisto tunnusti kirkon auktoriteetin. Erityisesti lausunnossa puolustettiin konsiilin arvovaltaa ja erehtymättömyyttä. Myös paavin primaatti ja auktoriteetti hyväksyttiin, mutta paavin erehtymättömyydestä ei ollut mitään puhetta. Toisaalta magisteriumia käsittelevät kohdat olivat vain muiden, vähäpätöisiltäkin tuntuvien asioiden joukossa luettelon loppupuolella eivätkä perustavaa laatua olevina teeseinä sen alussa.³² Merkittävää on myös se, että useimmat hereettiset väitteet koetettiin kumota Raamattuun eikä konsiilin tai paavin päätöksiin vetoamalla. Lausuntoa voi näin pitää osoituksena raamatutuhanismin vaikutuksesta Freiburgissa.

Yliopiston lausunnon toisen osan tarkastelu vahvistaa tämän arvion. Sen ensimmäisessä kohdassa vaadittiin nimittäin saarnaa, joka olisi oikein ja ortodoksisesti ymmärretyn Raamatun mukaista. Tämä oikea, kirkkoa sitova tulkinta saatiin kirkon hyväksymiltä pyhiltä tohtoreilta (eli lähinnä kirkkoisil-

---

27 Lähemmin Hagenmaier 1968, 84 ja siinä mainitut kohdat.

28 Hagenmaier 1968, 70—72.

29 Hagenmaier 1968, 72.

30 Freiburg i. Br. UA XIII, 5: Vix potest dogma ullum hoc uno perniciosius excogitari. Tollit enim uniuersum totius ecclesiae robur, sed et alios fidelium prorsus incertos reddit, cui potissimum credere debeant.

31 Freiburg i. Br. UA XIII, 5.

32 Ks. erityisesti Hagenmaier 1968, 83, 114.

tä). Sen sijaan kaikki tarinat ja unet oli hylättävä.³³ Yliopisto yhtyi siis raamattuhumanistien ja reformaattoreiden kritiikkiin, jonka aiheellisuuden monet perinteisen kirkollisen järjestyksen puolustajatkin myönsivät.³⁴ Toisessa kohdassa arvosteltiin omavaltaista, omien mielijohteiden mukaan tapahtuvaa raamatuntulkintaa. Raamattua oli päinvastoin aina tulkittava pyhän ja apostolisen kirkon ja sen pyhien ja kuuluisien opettajien (eli lähinnä kirkkoisien) opetuksen mukaisesti. Tätä yliopisto perusteli Hes 13:3:lla ja 2 Pt 3:15—16:lla.³⁵ Tämä kohta suuntautui siis kaikenlaista kirkon julistuksessa esiintynyttä ristiriitaisuutta ja omavaltaisuutta vastaan.³⁶ Toisen osan muissa kahdessakymmenessä kohdassa arvosteltiin Saksan gravamina-valitusten tapaan etenkin paavin ja piispojen liiallista valtaa ja sen väärinkäyttöä.³⁷

Freiburgin yliopiston professoreiden kannanotoista magisterium-kysymykseen vuoden 1524 jälkeen on säilynyt vain vähän tietoja. Ulrich Zasius esiintyi kesästä 1524 lähtien reformaatioliikkeen päättäväisenä vastustajana.³⁸ Hänen kantansa ei muuttunut myöhemminkään.³⁹ Humanistien yleiselle

---

33 Hagenmaier 1968, 86—87: Si posthac Christiano gregi non nisi diuinae scripturae secundum uerum et orthodoxum intellectum quem spiritus sanctus, sanctis dei hominibus, autor omnium praedictarum scripturarum inspirauit. Et nobis affatim tradiderunt et in suis scriptis abunde expresserunt Sancti et illustres earum interpretes ecclesiae Sancti Doctores, ab eadem approbati et recepti. Nec non eorum salutaria documenta ad salutem edificatoria omnibus aliis uel anilibus fabulis uel huiusmodi somniis prorsus omis

34 Ks. myös Lortz 1962, 106 ja Hagenmaier 1968, 87—88.

35 Hagenmaier 1968, 87.

36 Sen sijaan on vaikea yhtyä Hagenmaierin (1968, 88) käsitykseen, jonka mukaan myös toisen osan kaksi ensimmäistä kohtaa suuntautuvat etupäässä reformaatioliikkeen mielivaltaiseksi koettua raamatuntulkintaa vastaan, koska niissä molemmissa vedotaan kirkon auktoriteettiin. Koko lausunnon toinen osa suuntautui kirkollisen elämän epäkohtia, ei enää reformaatioliikettä vastaan.

37 Hagenmaier 1968, 84—113.

38 Vierordtin (1847, 168) ja Schreiberin (1868 1, 206) mukaan Zasiuksen päättäväinen esiintyminen johtui arkkiherttua Ferdinandin käynnistä Freiburgissa toukokuussa 1524. Tämä on hyvinkin mahdollista. Näin myös Hagenmaier 1968, 137—138. Sen sijaan Albert 1919, 59—60 ei katso arkkiherttuan vaikutustaneen Zasiuksen lopullisen kannan muotoutumiseen.

39 Zasius Amerbachille 27.4.1525 (AK 3, 17 r. 48—51), 5.11.1525 (AK 3, 88), 15.5.1526 (AK 3, 165 r. 7—9), 6.6.1526 (AK 3, 172), 20.8.1526 (AK 3, 181—182), 28.8.1526 (AK 3, 186), 8.9.1526 (AK 3, 188), 2.10.1526 (AK 3, 206 r. 9—11). Zasius Willibald Pirkheimerille 27.9.1526; Za Br, 338—340. Hagenmaier 1968, 137—138.

mielipiteelle totuuden kriteerinä hän antoi edelleen suuren arvon.⁴⁰ Sen sijaan Philipp Engelbrecht näyttää kaikessa hiljaisuudessa pysyneen reformaatio-liikkeen kannattajana.⁴¹

Lokakuun 6. päivänä 1525 luettiin senaatin kokouksessa Wolfgang Capiton lähettämä kirje, jossa tämä pyysi julkaista yliopistossa Strassburgista Freiburgiin siirtyneitä perinteisen uskon puolustajia vastaan kirjoittamansa kirjan. Senaatti päätti kuitenkin olla millään tavalla sekaantumatta asiaan, kielsi julkaisemisen ja ilmoitti asiasta raadille. Professori Wägelin vaati lisäksi pöytäkirjaan merkittäväksi oman kantansa, jonka mukaan Capiton kirja oli poltettava koko yliopiston läsnäollessa.⁴² Asia ei kuitenkaan jäänyt vielä tähän. Raati nimittäin vaati 11.10. yliopistolta lausuntoa Capiton kirjasta Strassburgin raadille lähetettävää kirjettä varten.⁴³ Senaatti päätti asiasta seuraavana päivänä. Se vakuutti yliopiston vastustaneen reformaatioliikettä. Yliopisto ei kuitenkaan voinut ryhtyä tuomitsemaan Capiton näkemyksiä, sillä siihen oli oikeus vain yleisellä kirkolliskokouksella, paavilla tai piisपालla. Yliopisto oli tosin antanut Konstanzin piispan ja arkkiherttuan pyytämät lausunnot, mutta näissä tapauksissa oli kysymyksessä ollut vain teologinen esityöskentely piispaa tai kansalliskonsiilia varten. Raadilla sen sijaan ei ollut oikeutta tehdä kirkon oppia koskevia päätöksiä, vaan se olisi joutunut pitämään yliopiston lausuntoa kirkon kantana ja leimaamaan Capiton sen perusteella hereetikoksi. Lisäksi kirkko oli jo tuominnut muutamia Capiton kirjasaan esittämiä väitteitä. Tähän tuomioon yliopisto selitti yhtyvänsä. Kieltäytymisen todellinen syy kävi kuitenkin ilmi päätöksen lopusta. Yliopisto pyysi nimittäin raadilta, että se — mikäli mahdollista — ei mainitsisi kirjeissään ja käymissään neuvotteluissa mitään yliopiston kannasta. Yliopisto nimittäin pelkäsi, että sen vastustajat voisivat tulkita kannanoton pahassa mielessä ja saada näin monet opiskelijat lähtemään pois Freiburgista.⁴⁴ Münsterin saar-

---

40 Zasius Pirkheimerille 27.9.1526; Za Br, 339.

41 Engelbrecht Thomas Blarerille 10.3.1526; Bl Br 1, 131. Hagenmaier 1968, 27—28. Engelbrecht oli kauan sairas ja kuoli vuonna 1528.

42 Freiburg i. Br. UA SP III Protocollum senatus academici, 137. Hagenmaier 1968, 115—116.

43 Freiburg i. Br. UA SP III Protocollum senatus academici, 138. Hagenmaier 1968, 116—117. Pyynnöstään huolimatta raati lähetti kirjeensä Strassburgiin jo 11.10.1525 odottamatta yliopiston lausuntoa. Albert 1919, 55 alav. 2.

44 Freiburg i. Br. UA SP III Protocollum senatus academici, 139.

naajille 28.10. antamassaan ohjeessa yliopisto selitti samaan tapaan, että kansaa voitiin kehottaa luovuttamaan Capiton kirjoitukset raadille, mutta yliopistoa ei tullut mainita tässä yhteydessä.⁴⁵ Yliopisto ei siis halunnut asettua vastustamaan reformaatioliikettä julkisesti, koska se pelkäsi tämän johtavan opiskelijamäärän pienenemiseen ja sitä tietä yliopiston aseman heikkenemiseen. Marraskuussa Capiton kirjanen kuitenkin poltettiin julkisesti Zasiuksen aloitteesta.⁴⁶

Yliopiston pelkoon olikin aihetta, sillä uusien opiskelijoiden lukumäärä laski vuosi vuodelta.⁴⁷ Vuonna 1521 yliopistoon oli tullut vielä 171 uutta opiskelijaa, 1526 heitä tuli enää 16.⁴⁸ Myös promootioiden lukumäärä laski suuresti.⁴⁹ Opetusta koetettiin uudistaa raamattuhumanismin hengessä,⁵⁰ mutta sekään ei tuntunut auttavan.

Konstanzin piispa Hugo von Hohenlandenburg ilmoitti 16.4.1526 Freiburgin yliopistolle lähettämässään kirjeessä Badeniin suunnitellusta väittelystä. Piispa selitti, että hän ei vanhuutensa ja heikkoutensa vuoksi voinut itse osallistua väittelyyn. Siksi hän lähetti yliopistolle yhteenvedon Zwinglin opeista ja pyysi sitä lähettämään jonkun kokeneen ja Raamattuun perehtyneen professorin neuvottelemaan asiasta Konstanzin ja osallistumaan sitten väittelyyn.⁵¹ Senaatti käsitteli asiaa 21.4. pitämässään kokouksessa ja päätti torjua piispan pyynnön.⁵² Samana päivänä lähettämässään vastauskirjeessä yliopisto perusteli kieltäytymistään sillä, että väittely jäisi Johannes Eckin asiaksi. Tällä ei kuitenkaan tohtorina ollut pätevyyttä vastata siitä ja tehdä päätöksiä. Uskoa koskevista asioista neuvotteleminen ja päättäminen kuului vain paaville yhdessä keisarin ja valtakunnan säätyjen kanssa. Lisäksi yliopisto vetosi siihen, että valaliiton järjestämään väittelyyn osallistuminen ei

---

45 Freiburg i. Br. UA SP III Protocollum senatus academici, 142.

46 Zasius Amerbachille 5.11.1525; AK 3, 88 r. 11—14. Hagenmaier 1968, 118, 149.

47 Zasius Amerbachille 3.2.1528; AK 3, 296: *Nostrum gymnasium indies magis et magis deseritur, nec vlla michi spes est emergendi.*

48 Eulenburg 1904, 288.

49 Lähemmin Hagenmaier 1968, 141.

50 Lähemmin Hagenmaier 1968, 143—144.

51 Freiburg i. Br. UA Liber Epistolarum et Conceptuum II, 19 b—21 a. Hagenmaier 1968, 120.

52 Freiburg i. Br. UA SP III Protocollum senatus academici, 1 57.

ehkä olisi arkkiherttua Ferdinandin tahdon mukaista. Yliopistolla oli myös kylliksi tekemistä omissa asioissaan. Paavin, keisarin tai arkkiherttuan uskon puolustamiseksi koolle kutsumiin kokouksiin yliopisto lupasi kuitenkin osallistua.⁵³

On selvää, että Badenin väittelyä suunnittelevat perinteisen uskon puolustajat eivät pyrkineet väittelyllä epäselvien opillisten kysymysten selvittämiseen; väittelyn ainoa tarkoitus oli selvän katolisen uskon puolustaminen ja valaliittolaisten vakuuttaminen reformaatioliikkeen oppien kestävämmyydestä. Freiburgin yliopisto taas näki tilanteen — samoin kuin lokakuussa raadille antamassaan vastauksessakin — perinteisistä kirkon opin määräytymistä koskevista säännöistä käsin. Niiden mukaisesti yliopisto katsoi, ettei Freiburgin raadilla, tohtori Eckillä tai Sveitsin valaliitolla ollut oikeutta käsitellä kirkon oppiin liittyviä kysymyksiä. Yliopistolla puolestaan ei ollut oikeutta lähteä mukaan tällaisiin kirkko-oikeudellisesti kestävämmällä pohjalla oleviin hankkeisiin. Tällöin yliopisto tavallaan joutui edellyttämään, että kaikkia kiistassa mukana olevia — myös reformaatioliikkeen kannattajia — pidettiin selvyttä etsivinä katolisen kirkon jäseninä. Tärkeää on myös se, että yliopisto korosti edelleen voimakkaasti maallisen esivallan osuutta kirkon johtamisessa ja antoi sille huomattavan osuuden jopa opin määrittelyyn. Näyttää kuitenkin siltä, että yliopisto ei tälläkään kertaa esittänyt aivan avoimesti todellista näkemystään. Senaatin pöytäkirjan mukaan yliopisto nimitäin torjui piispan pyynnön, koska se pelkäsi joutuvansa ristiriitaan arkkiherttuan ja Speyeriin suunniteltujen valtiopäivien kanssa; olihan mahdollista, että Badenissa ehkä tehtävät ratkaisut eivät olisi ollenkaan näiden tahdon ja päätösten mukaisia.⁵⁴

Johannes Fabri kirjoitti asian johdosta Freiburgiin 3.5. kirjeen, jossa hän koetti taivuttaa yliopistoa luopumaan päätöksestään. Myös tässä kirjeessä väittely ymmärrettiin kirkon ulkopuolisen heresian torjumiseksi. Fabri valitti, että Freiburgin yliopisto äärimmäisessä hätätilanteessakin torjui apunsa ja antoi näin aihetta epäilyyn, että se vanhan uskon puolesta siihen saakka

---

53 Kirje on jäljennettynä Freiburg i. Br. UA Liber Epistolarum et Conceptuum II, 39 b—40 a. Hagenmaier 1968, 120—121.

54 Freiburg i. Br. UA SP III Protocollum senatus academici, 157: Nam possit ibidem aliquid concludi cuius contrarium forte per illustrissimum dominum nostrum principem aliosque ad dietam in Spyra confluxuros concludi posset.

tekemistään ponnistuksista huolimatta oli kuitenkin hereetikkojen puolella.⁵⁵

Fabrin kirjeestä huolimatta senaatti päätti 7.5. pitämässään kokouksessa pysyä päätöksessään, koska arkkiherttua ei ollut pyytänyt yliopistoa osallistumaan suunniteltuun väittelyyn.⁵⁶ Kantaansa yliopisto perusteli Fabrille 8.5. lähettämässään kirjeessä. Yliopisto selitti, että se ei katsonut itsellään olevan lupaa sekaantua ilman arkkiherttuan käskyä Habsburgien alueen ulkopuolella järjestettyyn väittelyyn, jota paavi sen paremmin kuin keisarikkaan ei ollut järjestänyt. Tällaisen käskyn arkkiherttua taas oli antanut vain Fabrille itselleen ja muutamille Tübingenin yliopiston professoreille.⁵⁷

---

55 Freiburg i. Br. UA Liber Epistolarum et Conceptuum II, 21 b.

56 Freiburg i. Br. UA SP III Protocolum senatus academici, 158.

57 Freiburg i. Br. UA Liber Epistolarum et Conceptuum II, 40 b—41 a.

6. Britannian yliopistot mukautuvat esivallan tahtoon

6.1. Cambridge

Lontoossa keväällä 1521 tapahtunut Lutherin opin tuomitseminen ja hänen kirjoitustensa polttaminen ei pystynyt hävittämään Englannista Wittenbergin uutta teologiaa kohtaan tunnettua kiinnostusta. Englannin yliopistoista oli Cambridge lähempänä mannermaata. Se oli hansakaupunkien käyttämän kauppareitin varrella. Siksi Lutherin kirjoitukset löysivät sinne helposti tiensä.¹

On kuitenkin varottava liioittelemasta Lutherin vaikutusta Englannissa. Cambridgeen tosin muodostui 1520-luvun alkuvuosina uudistusmielisten piiri, joka oli saanut vaikutteita myös Lutherin kirjoituksista. Tämän ryhmän kokoontumispaikkana oli White Horse Inn, jota siitä syystä ruvettiin kutsumaan Saksaksi.² Kirkon uudistuksen vaatimuksella oli kuitenkin Englannissa myös toisia lähteitä. John Wycliffin muisto oli elävä, ja hänen kannattajiaan (lollardeja) vainottiin edelleen.³ Lisäksi erasmuslainen raamattuhumanismi levisi juuri näinä vuosina Louvainista Cambridgeen.⁴

White Horse Innin ryhmän vaikutusvaltaisin jäsen oli Robert Barnes. Hän

---

1 Clebsch 1964, 42.

2 Lähemmin Mullinger 1873, 572—573.

3 Davis 1983, 1—4.

4 Erasmus Nicholas Everardille [lokakuussa ?] 1521; OE 4, 593: Luteciae Cantabrigiaeque sic floret theologiae studium vt nunquam alias aequē.

oli opiskellut pitkään Louvainissa. Barnesin palattua joko vuonna 1522 tai 1523 takaisin Cambridgeen hänestä tuli augustinolaisten priorin ja teologian tohtori.⁵ Barnesia voi luonnehtia lähinnä latinalaisten kirjailijain ja isien teoksista kiinnostuneeksi humanistiksi.⁶ Myös se, että hän ryhtyi luennoimaan Uudesta testamentista,⁷ osoittanee lähinnä raamattuhumanistista innostusta.

Myöhemmin muistiin kirjoitetun protestanttisen tradition mukaan oli kanonisen oikeuden bakkalaureus Thomas Bilney ensimmäinen evankelisen opin kannattaja Cambridgessa.⁸ Bilney itse kuitenkin muisteli 1520-luvun loppupuolella, miten hän oli päässyt selville evankeliumista Erasmus latinalaista Uuden testamentin käännöstä lukemalla.⁹

Cambridgeen 1520-luvun puoliväliin tultaessa muodostunutta uudistusmielisten piiriä yhdisti näin kiinnostus alkuperäistä Uutta testamenttia kohtaan, kirkon epäkohtien arvostelu ja reformin vaatiminen. Sen sijaan uudistusmieliset eivät vetäytyneet eroon katolisesta jumalanpalveluksesta eivätkä myöskään hyökänneet kirkon auktoriteettia tai oppia vastaan.¹⁰ Uudistusmielisten piiri veti puoleensa etenkin nuorempia opettajia ja opiskelijoita. Uudet ajatukset näyttäivät levinneen erityisesti Norfolkista kotoisin olleiden ja augustinolaisveljien joukossa.¹¹ On myös selvää, että kirkon reformia koskevat vaatimukset liitettiin 1520-luvulla hyvin helposti Lutherin nimeen, vaikka ne eivät olisi nousseetkaan kokonaan hänen perusteistaan.¹²

Englannin kirkon johto oli selvillä Cambridgen uudistusliikkeestä.¹³ Halli-

---

5 John Foxen vuonna 1563 ilmestynyt katolista kirkkoa vastustaneiden marttyyrien historia "Acts and Monuments of these Latter and Perilous Days"; Townsend 1841 5, 414—415. Venn & Venn 1922, 93.

6 Clebsch 1964, 43.

7 Foxen aktat; Townsend 1841 5, 415.

8 Hugh Latimerin vuonna 1554 pitämä saarna Porterin (1958, 4445) mukaan. Foxen aktat; Townsend 1841 4, 619—620, 651: And forasmuch as Bilney was a Cambridge man, and the first framer of that university in the knowledge of Christ,... Bilneystä myös Venn & Venn 1922, 152 ja Davis 1983, 30—31, 46.

9 Bilney Lontoon piispalle Cuthbert Tunstallille vuosina 1527—1528; Townsend 1841 4, 635.

10 Demaus 1886, 21. Locher 1975, 179.

11 Mullinger 1873, 562—564. Porter 1958, 44—48.

12 Tästä myös Davis 1983, 32—33, 41.

13 Mullingerin (1873, 575 alav. 1) mukaan muutamat piispat esittivät jo vuonna 1523 visitaation pitämistä Cambridgessa. Englannin kirkon toiminnasta heresiä vastaan erityisesti Davis 1983, 6.

tuksen mahtava johtaja, Yorkin arkkipiispa, kardinaali Thomas Wolsey ymmärsi itsekin reformien tarpeellisuuden. Hän kiinnitti huomiota etenkin papiskoulutuksen tehostamiseen.¹⁴ Toisaalta kerettiläisöikeudenkäyntien aloittaminen olisi voinut vaikuttaa haitallisesti yliopistojen toimintaan. Siksi kardinaali oli varsin hidas puuttumaan Cambridgen asioihin.¹⁵ Myös Elyn piispa Nicholas West, jonka hiippakuntaan Cambridge kuului, noudatti samaa linjaa. Niinpä Thomas Bilney sai häneltä heinäkuussa 1525 saarnaluvan Elyn hiippakuntaa varten.¹⁶ Kovin kauan ei asioiden selvittelyä voitu kuitenkaan lykätä. Vuoden 1525 lopulla piispa West saapui yllättäen kuuntelemaan yliopiston kappalaisen Hugh Latimerin pitämää saarnaa. Latimer arvosteli saarnassaan Hbr 9:11:n pohjalta piispojen elämäntyyliä. Kuulemaansa tyytymättömän piispa käski Latimerin pitää saarnan myös Lutheria vastaan. Kun Latimer kieltäytyi tästä vedoten siihen, että hän ei tuntenut Lutherin oppia, piispa kielsi häntä enää saarnaamasta.¹⁷

William Tyndalen Erasmuksen kreikankielisen Uuden testamentin pohjalta englanniksi kääntämää Uutta testamenttia painettiin Kölnissä vuoden 1525 lopulla. Koska asia herätti huomiota, kardinaali Wolsey päätti tuoda näyttävästi julki Englannin kirkon uskollisuuden paavia kohtaan ja järjestää uuden Lutherin kirjoitusten polttamisen. Näiden suunnitelmien ollessa helmikuun alussa 1526 vielä kesken kardinaali sai tietää tohtori Barnesin jouluaattona Cambridgen Pyhän Edwardin kirkossa pitämästä saarnasta, jossa tämä oli arvostellut kovasanaisesti kirkon epäkohtia — etenkin liian monia juhlapäiviä — ja vaatinut niihin korjausta.¹⁸

Yliopisto oli puuttunut heti Barnesin saarnan jälkeen asiaan. Saarnasta poimittiin 25 hereettiseksi arvioitua lauselmaa. Barnes itse mainitsi vastustajinaan erityisesti tohtorit Ridleyn, Watsonin, Prestonin ja Nataresin. Barnesin ei sallittu enää selittää mielipiteitään uudella saarnalla, vaan yliopiston varakansleri, teologian tohtori Edmund Natares kielsi häntä enää saarnaamasta. Barnes kieltäytyi kuitenkin peruuttamasta opetustaan ja vaati koko Cambrid-

---

14 Tjernagel 1965, 37—38.

15 Davis 1983, 48.

16 Demaus 1886, 21. Davis 1983, 47.

17 Ralph Moricen kertomus Latimerin kääntymisestä; WHL, XXIX. Mullinger 1873, 583—584. Darby 1953, 29—30. Latimerista Venn & Venn 1924, 49.

18 Clebsch 1964, 26—27, 46.

gen yliopiston tuomiota. Ainakin oman myöhemmän kertomuksensa mukaan Barnes puolustautui vetoamalla Raamattuun ja kirkon pyhiin tohtoreihin.¹⁹ Barnesin kertomus viittaa myös siihen, että yliopisto pyrki hoitamaan asian mahdollisimman huomiota herättämättömästi.²⁰ Sen sijaan opiskelijat ja nuoremmat opettajat asettuivat Barnesin puolelle. He kokoontuivat sen talon eteen, jossa Barnesia kuulusteltiin, ja vaativat päästä sisälle.²¹

Barnesin saarnasta kootut lauseet osoittavat, että hän oli tosiaan arvostellut varsin jyrkkäsanaisesti Englannin kirkon epäkohtia, erityisesti piispojen liian suurta valtaa, ylellisyyttä ja laiminlyöntejä. Kirkon johtajat olivat itse asiassa Juudaan ja Bileamin seuraajia, Baalin palvelijoita ja 2 Pt 2:ssa ennustettuja valheen opettajia. Jotkut kirkon lait olivat aivan vastoin Jumalan lakia ja rakkautta.²² Hereetikkojen (eli lähinnä lollardien) vaino oli luonut pelon ilmapiirin, niin että kukaan ei uskaltanut enää saarnata evankeliumia. Hereetikkojen teloituksilla luotiin kuitenkin vain todellisia evankeliumin marttyreja.²³ Barnes arvosteli myös sitä, että piispat estivät kaiken keskustelun vallastaan.²⁴ Mielenpitoaan Barnes perusteli Raamattuun vetoamalla, mutta muuten hän ei käsitellyt magisterium-kysymystä. William Clebsch toteaaakin, että saarnassa ei näytä olevan mitään merkkejä Lutherin vaikutuksesta. Se olisi voinut yhtä hyvin nousta lollardien opin pohjalta.²⁵

Cambridgen yliopiston ei kuitenkaan tarvinnut tehdä päätöstä Barnesin

-
- 19 Barnesin vuonna 1531 julkaisema (ja sen jälkeen lukuisina painoksina ilmestynyt) kirjanen "A Supplication made by Robert Barnes... unto the most excellent and redoubted prince kinge henrye the eyght ..."; Cooper 1842, 315—316. Clebsch 1964, 44, 46. Barnesin kertomusta voi käyttää lähteenä lähinnä vain tapahtumien kulun osalta. Sen sijaan Barnesin mielenpitojen osalta siihen on suhtauduttava hyvin varovaisesti. Myös Barnesin saarnasta kootut lauseet ovat painettuina Cooper 1842, 312—315. Barnesin oikeudenkäynnistä myös Tjernagel 1965, 47—55.
- 20 A Supplication; Cooper 1842, 317—318. Sen sijaan Mullingerin (1873, 37) mukaan varakansleri, tohtori Natares suhtautui vihamielisesti uudistusmieliin.
- 21 A Supplication; Cooper 1842, 316, 317—318. Eaves 1976, 157.
- 22 Cooper 1842, 313—314.
- 23 Cooper 1842, 312.
- 24 Cooper 1842, 314: What is ye cause that they forbid us yt we shulde not discuss how great theyr power is, but bicause that they wolde make all men foles, and holde us in ignoraunce.
- 25 Clebsch 1964, 45—46.

asiasta, sillä kardinaali Wolsey haetutti hänet 6.2. Lontooseen. Sen sijaan Cambridgessa toimeenpantu hereettisten kirjojen etsintä epäonnistui.²⁶

Barnesia vastaan Lontoossa järjestetty oikeudenkäynti tapahtui Englannissa vakiintuneiden tapojen mukaisesti.²⁷ Kardinaali Wolseyn toimittaman kuulustelun aikana Barnes näyttää puolustautuneen vetoamalla Raamattuun (esimerkiksi 1 Kor 10:8:aan) ja kirkon vanhoihin opettajiin.²⁸ Lopulta Barnes joutui kuitenkin valitsemaan joko kuoleman tai peruutuksen. Hän peruutti väitteensä Pyhän Paavalin kirkossa seuravana sunnuntaina (11.2.) järjestetyssä tilaisuudessa, jonka yhteydessä Lutherin kirjoitukset jälleen poltettiin.²⁹ Peruutuksen jälkeen Barnesia pidettiin ensin vankeudessa, sitten Lontoon ja Northamptonin augustinolaisuostareissa. Vuonna 1528 hän lopulta pakeni mannermaalle.³⁰

Barnesin vangitsemisen lisäksi kardinaali Wolsey ryhtyi muihinkin toimiin Cambridgen uudistusliikkeen tukahduttamiseksi. Latimer, joka oli Elyn piispan antamasta kiellosta huolimatta jatkanut saarnaamista, pidätettiin ja vietiin talvella 1526 Lontooseen kardinaalin kuulusteltavaksi. Kuulustelun lopputulos oli kuitenkin yllättävä: Latimerin ei ainoastaan onnistunut saada kardinaalia vakuuttuneeksi syyttömyydestään, vaan tämä kumosi myös Elyn piispan antaman saarnakiellon.³¹ Myös Thomas Bilney, joka oli arvostellut saarnoissaan pyhien palvontaa, tuotiin kardinaalin kuulusteltavaksi, samoin teologian bakkalaureus Thomas Arthur.³² Kardinaali vapautti kuitenkin heidät sen jälkeen, kun he olivat luvanneet luopua Lutherin erehdyksistä.³³

Vuoden 1526 toimenpiteet eivät tukahduttaneet Cambridgen uudistusliikettä. Valvonnasta huolimatta reformaattoreiden kirjoituksia sekä William

---

26 Clebsch 1964, 46—47.

27 Kerettiläisioikeudenkäynnin kulusta Davis 1983, 6.

28 A Supplication; Cooper 1842, 321: I sayde, that the churche had so determynd of saynte Augustine & saynt Hierome, that yf any other churche determynd agaynst them, I wolde suspecte it.

29 A Supplication; Cooper 1842, 322—323. Clebsch 1964, 47.

30 Clebsch 1964, 48.

31 Ralph Moricen kertomus Hugh Latimerin kääntymisestä; WHL XXIX—XXXI. Mullinger 1873, 584.

32 Arthurista myös Venn & Venn 1922, 42.

33 Foxen aktoissa on vain viittaus tähän ensimmäiseen kuulusteluun (Townsend 1841 4, 622). Myös Townsend 1841 4 (Appendix), 754. Bilneyn osalta myös Tout 1886, 41 ja Arthurin osalta Cooper 1885, 136.

Tyndalen Saksassa julkaisemaa englanninkielistä Uutta testamenttia levitettiin myös Cambridgeen.³⁴ Kardinaali Wolseyyn oli siksi ryhdyttävä syksyllä 1527 määrätietoisin toimiin uudistusliikkeen tukahduttamiseksi. Thomas Bilney ja Thomas Arthur vangittiin ja heitä vastaan aloitettiin marraskuun lopulla Englannin kirkon johdon läsnäollessa oikeudenkäynti Lontoossa.³⁵ Tähän oikeudenkäyntiin liittyvistä asiakirjoista voi saada jonkinlaisia viitteitä Bilneyn ja Arthurin näkemyksistä.³⁶

Bilney perusteli toimintaansa vetoamalla Raamattuun.³⁷ Sen pohjalta käsin hän oli arvostellut kirkon johtajia selittäen, että näillä ei ollut Hengen sisäistä kutsua opettamiseen.³⁸ Piispat eivät paimentaneet laumaansa Jumalan sanalla. Itse asiassa Raamattu ei tuntenut koko hierarkiaa, sillä Paavali oli kutsunut kaikkia vanhimpia piispoiksi ja superintendenteiksi (Apt 20:28).³⁹ Kirkko oli varsinaisesti vain Jumalan tuntemien valittujen pyhien yhteisö. Näin ymmärrettynä se oli erehtymätön.⁴⁰ Paavilla oli Pietarin valta ja auktoriteetti vain, jos hän oli elämältään yhtä puhdas ja täydellinen kuin Pietari.⁴¹

---

34 Thomas Garrettin peruutus keväällä 1528; Townsend 1841 5 (Appendix), 3 K 4 a.

35 Cooper 1842, 325. Bilneyn ja Arthurin lisäksi oli tutkittavaksi määrä tuoda myös George Foye, mutta hän pakeni Lontoosta mannermaalle. Porter 1958, 49 ja Green 1964, 87 mainitsevat vain hänet Bilneyn ohella toisena vangittuna.

36 Oikeudenkäyntiin liittyvät asiakirjat ovat painettuina Townsend 1841 4 (Appendix), 3 E 2 a—3 E 7 b. Foxen aktoista tältä osin Davis 1983, 48, 51. Asiakirjoissa on hyvin ristiriitaisia tietoja. Esim. oikeudenkäynnin alussa Bilney kielsi koskaan saarnanneensa luterilaisia tai muita ortodoksisen uskon vastaisia oppeja (3 E 2 a). Davis (1983, 46—47) tähdentääkin, että Bilney mahdollisesti hyväksyi ns. hurskaan valheen (ks. Jer 38 :14—28).

37 Bilneytä vastaan esitetty luettelo hänen toukokuussa 1527 Ipswichissä pitämässään saarnassa esittämistä väitteistä; Townsend 1841 4 (Appendix), 3 E 6 B: Loo here ys the new Testament and here ys the olde. These be the Swordys of our Savyoure Chryste; whiche I will teche and shew to yow, and nothyng else. Bilneyn kolmas vankeutensa aikana piispa Tunstallille lähettämä kirje; Townsend 1841 4 (Appendix), 759.

38 Bilneyn toinen kirje piispa Tunstallille; Townsend 1841 4 (Appendix), 758.

39 Bilneyn kirje Derehamin vikaarille; Townsend 1841 4 (Appendix), 3 E 8 a.

40 Bilneyn vastaus 2.12. esitettyihin kysymyksiin Foxen aktojen mukaan; Townsend 1841 4, 626.

41 Bilneyn peruutus; Townsend 1841 4 (Appendix), 3 E 7 a: Item, that no pope hathe suche power and auctoritie as Peter had, except he be of lyke puritie of lyfe and perfection as Peter was.

Oikeita paaveja ei ollut siksi ollut enää satoihin vuosiin.⁴² Bilney näyttää arvostelleen lollardien tavoin lähinnä kirkon johtoa, jumalanpalvelusta ja uskon ilmenemismuotoja. Toisaalta Bilney myönsi, että Pyhässä Hengessä koontunut yleinen kirkolliskokous saattoi edustaa katolista kirkkoa. Samoin hän totesi, että omatunto velvoitti kristityt tottelemaan kirkon (konsiilin) käskyjä. Lisäksi hän suostui jopa myöntämään, että Luther oli hereetikko ja sellaisena oikein tuomittu.⁴³ Myös Thomas Arthur näyttää vedonneen Raamatun auktoriteettiin ja kristittyjen yhteiseen pappeuteen: kaikilla oli oikeus ryhtyä julistamaan evankeliumia.⁴⁴

Jo 7.12. Bilney ja Arthur taipuivat kuitenkin peruuttamaan väitteensä.⁴⁵ Arthur näyttää tämän jälkeen päässeen vapaaksi; Bilney oli sen sijaan vankeudessa seuraavan vuoden marraskuuhun saakka.⁴⁶

Koska Englannin hallitus ja kirkolliset viranomaiset ottivat selvän kannan uudistusliikettä vastaan ja vaiensivat sen kannattajat, ei Cambridgen yliopiston tarvinnut ottaa siihen kantaa. Yliopiston edustajat olivat vain todistajina uudistusliikkeen kannattajia vastaan järjestetyssä oikeudenkäynnissä.⁴⁷ Huomiota herättää myös se, että yliopiston kansleri, Rochesterin piispa John Fisher jäi aivan sivuun tapahtumista.

---

42 Em. luettelo Bilneyn Ipswichissä esittämistä väitteistä; Townsend 1841 4 (Appendix), 3 E 6 B.

43 Bilneyn vastaus 2.12. esitettyihin kysymyksiin Foxen aktujen mukaan; Townsend 1841 4, 625—626.

44 Arthurin peruutus; Townsend 1841 4 (Appendix), 3 E 7 a—b.

45 Oikeudenkäynnin aktat; Townsend 1841 4 (Appendix); 3 E 4 a—3 E 4 b. Bilneyn ja Arthurin tämän jälkeen allekirjoittamat peruutukset; Townsend 1841 4 (Appendix), 3 E 6 b—3 E 7 b. Davis 1983, 51—53.

46 Townsend 1841 4 (Appendix), 756—757. Davis 1983, 53.

47 Oikeudenkäynnin aktat; Townsend 1841 4 (Appendix), 3 E 2 b, 3 E 3 a.

6.2. Oxford

6.2.1. Edward Powell koettaa torjua Lutherin hyökkäyksen paavin auktoriteettia vastaan

Englannin kuningas Henrik VIII valmisteli keväällä 1521 omaa vastaustaan Lutherin *De capitivitate babylonica ecclesiae* -teokseen. Hän toivoi reformaattorin väitteiden kumoamista mahdollisimman perusteellisesti. Oxfordin yliopiston piiriin muodostettiin siksi kuninkaan ja kardinaali Wolseyn kehotuksesta työryhmä, joka sai tehtäväkseen perehtyä Lutherin kirjoituksiin ja kumota ne. Tarkoituksena oli julkaista Lutheria vastaan laaja työryhmän jäsenten kirjoituksista koostuva teos. Tähän työryhmään kuuluivat yliopiston vakinaisista professoreista jo Lontoossa keväällä 1521 Lutherin kirjoituksia tuomitsemassa olleet teologian tohtorit Kinton, Brinknell, Roper ja de Coleribus sekä heidän lisäksi Winchcomben luostarin apotti, teologian tohtori Richard Kidderminster ja salisburyläinen kaniikki, teologian tohtori Edward Powell.¹ Heistä Powell näyttää suunnitelleen jo aikaisemmin Lutherin kirjoituksiin vastaamista. Oxfordiin Powell saapui sen jälkeen, kun yliopisto oli vuodenvaihteessa pyytänyt hänelle Salisburyn piispalta joksikin aikaa vapautusta virkatehtävistä ja lupaa lähteä Oxfordiin torjumaan suurta vaaraa, jonka Luther oli kristikunnalle aiheuttanut.² Jo muutamaa viikkoa myöhemmin yliopisto saattoikin ilmoittaa kuninkaalle ja kardinaali Wolseylle lähettämässään kirjeissä, että työryhmä oli — vaikkakin toivottua hitaammin — suorittanut sille uskotun tehtävän. Yliopisto oli tarkastanut kaikkien työryhmän

-
- 1 Oxford Bodl. libr. Ms Bodl. 282 Oxfordin yliopisto kuningas Henrik VIII:lle ja kardinaali Thomas Wolseylle vuoden 1522 alussa (marginaalissa olevan merkinnän mukaan tammikuun 4. päivän jälkeen), 46 a—b. Kidderminsteristä lähemmin Wood 1813, 61—62 ja Cooper 1892, 297.
  - 2 Oxford Bodl. libr. Ms Bodl. 282 Oxfordin yliopisto Salisburyn piispalle 1.1.[1522], 45 a: *quod ingens periculum vniuersis Christiane religionis cultoribus nuper ex Leutheriana editione accesserit,...* Yliopiston kuninkaalle lähettämässä kirjeessä (ks. alav. 1) Powell mainittiin ensimmäisenä Lutheria vastaan kirjoittavista teologeista. Ks. myös yliopiston samoihin aikoihin Powellille lähettämää kirjettä (Oxford Bodl. libr. Ms Bodl. 282, 45 a—b). Powellista lähemmin Wood 1813, 117—118 ja Pollard 1896, 239240.

jäsenten kirjoitukset ja todennut ne kiitoksen arvoisiksi. Erityisesti yliopisto suositteli Powellin kirjoitusta ja toivoi sen julkaisemista. Sen sijaan se piti parhaana suunnitellusta kokoomateoksesta luopumista.³ Näin meneteltiin: Edward Powellin teos ”*Propugnaculum summi sacerdotij euangelici, ac septenarij sacramentorum*” ilmestyi yksinään syksyllä 1523.⁴

Teoksessaan Powell koetti tuoda esiin Lutherin heikot kohdat. Hän vetosi reformaattorin epäluotettavuuteen: tämä muutteli mielipidettään ja hylkäsi paljon sellaista, mitä hän muutamaa vuotta aikaisemmin oli pitänyt horjumattomana totuutena.⁵ Lutherin sola scriptura -periaate oli väärä, sillä sekä Vanhassa että Uudessa testamentissa kehoitettiin katsomaan neuvoa myös Raamatun ulkopuolisista kirjoituksista (esim. Kol 4:16).⁶ Kristus itse oli luvannut, että Pyhä Henki johtaisi kirkkoa yhä täydellisempään totuuden tuntemiseen (Jh 16:13).⁷ Lutherin auktoriteetti ei myöskään ollut riittävä: hän oli vain kääpiö Herkulesta, munkkipahanen Kristuksen kirkkoa vastustamassa.⁸ Se, että Luther kiisti kirkkoisien ja konsiilien auktoriteetin ja kaikkien hereetikkojen tavoin hyökkäsi paavin auktoriteettia vastaan, osoitti samoin hänen olevan väärässä.⁹ Koska Luther ei tunnustanut Raamatun lisäksi mitään muita auktoriteetteja, Powell selitti osoittavansa hänen erehdyksensä nojautumalla yksinomaan Raamatun kanonisiin kirjoituksiin.¹⁰ Lutherin virheellisen tulkinnan sijaan vain oli tuotava Raamatun oikea merkitys (sensus).¹¹

Powellille paavi oli kirkon uskon oikea mittapuu. Tämän osoitti jo se, että suoraan Jumalalta evankeliumin saanut Paavalikin oli alistanut oppinsa Pietarin ja kirkon tarkastettavaksi (Gal 2:2).¹² Kirkkoisät olivat samoin tunnusta-

---

3 Alav. 1 mainitut kirjeet.

4 Toisten Oxfordin teologien kirjoituksista ei ole säilynyt tietoja. Ks. myös Wood 1813, 19–20.

5 Powell 1523, 5 a–b, 6 b.

6 Powell 1523, 41 a.

7 Powell 1523, 42 a.

8 Powell 1523, 5 b–6 a.

9 Powell 1523, 7 a–b, 64 a.

10 Powell 1523, 3 b–4 a, 7 a: ex biblico scripturarum canone.

11 Powell 1523, 3 b–4 a. Käytännössä Powell vetosi teoksensa toisessa osassa jonkin verran myös kirkkoihin, esim. 25 a ja 27 a.

12 Powell 1523, 116 a.

neet paavin auktoriteetin.¹³ Paavin tehtävänä oli kristikunnan hengellinen hallitseminen.¹⁴ Katolinen kirkko tunnettiin juuri siitä, että paavi oli sen johtajana.¹⁵ Powell koettikin osoittaa, että Jumalaa palvelevalla kansalla oli aina ollut johtaja. Tämä ilmeni luonnonoikeudesta (*ius naturae*), joka löytyi Raamatun alkukertomuksista (Aabel, Melkisedek), jumalallisesta oikeudesta eli Mooseksen laista (*ius divinum*, *ius Mosaicum*), johon aaronilainen ylipappisuus oli perustunut ja lopuksi Kristuksen uudesta laista (*ius evangelicum*), jossa paavius oli säädetty.¹⁶ Kristus ei omien sanojensa mukaan ollut tullut kumoamaan lakia, vaan täydentämään sitä (Mt 5:17).¹⁷ Tämän mukaisesti hän oli muuttamalla aaronilaisen ylipappeuden paaviudeksi saattanut sen samalla entistä täydellisemmäksi. Kristus oli ensin luvannut ja ylösnousemisen jälkeen antanut paaviuden Pietarille.¹⁸ Pietarin erityisasema ilmeni myös siitä, että Kristus oli antanut hänelle — päinvastoin kuin muille apostoleille — uuden nimen.¹⁹ Avainten valta oli samoin annettu Pietarille eritavalla kuin muille apostoleille.²⁰ Myös Mt 17:ssä mainitun verorahan Kristus oli käskennyt maksaa vain Pietarin ja hänen itsensä puolesta.²¹ Samoin kuin Aaronin ylipappeuden Jumala oli vahvistanut myös Pietarin paaviuden hänen kauttaan tekemillään Apostolien teoissa kerrotuilla ihmeillä. Myös Pietarin seuraajat olivat tehneet tällaisia ihmeitä.²² Kristuksen vikaarina Pietarin usko ei ollut koskaan horjunut.²³ Hän oli puhunut ja toiminut kirkon puolesta, kuten Apostolien teoissa kerrottiin.²⁴ Powell myönsi tosin, että muutamat paavit olivat erehtyneet. Itse paavinistuimen auktoriteetti oli kui-

---

13 Powell 1523, 116 b.

14 Powell 1523, 13 b.

15 Powell 1523, 38 b: *Haec est ergo illa catholica ecclesia: quae Romanum pontificem, Petri successorem, pro capite in terris habens: cunctorum morborum animae continet sanitatem: et omnium salubriter docendorum complectitur ueritatem.*

16 Powell 1523, 7 b—9 b.

17 Powell 1523, 11 a.

18 Powell 1523, 7 a, 15 a, 16 a—b.

19 Powell 1523, 14 a.

20 Powell 1523, 18 b.

21 Powell 1523, 15 b—16 a.

22 Powell 1523, 10 a—b, 22 b.

23 Powell 1523, 11 b, 15 b.

24 Powell 1523, 22 a.

tenkin joko nopeasti korjannut heidän erehdyksensä tai pian erottanut heidät virastaan.²⁵

Paavin alaisina kirkon magisteriumia käytti magistratus, hierarkkisesti järjestetty papisto.²⁶ Magistratus sai valtansa paavin kautta.²⁷ Tämä koski myös kardinaaleja ja piispoja, jotka olivat apostolien seuraajia.²⁸ Paavin ohella ja alaisena kirkon magisterium kuului ennen muuta konsiilille. Konsiilit olivat olleet jo vanhan kirkon aikana kuin erehtymätön peräsin, joka ohjasi kirkkoa²⁹ ja torjui heresiat.³⁰ Konsiileilla oli valta tulkita ja muuttaa jopa jumalallista oikeutta (Mooseksen lakia), kuten Apostolien teoissa kerrottiin (Apt 15).³¹ Konsiilit voivat muuttaa myös kirkon hallintoa koskevia päätöksiä. Sen sijaan uskon sisältöä ne eivät voineet muuttaa.³² Konsiilin johtaminen oli paavin asia. Jo Pietari oli johtanut neljää konsiilia³³ ja julistanut niiden päätökset.³⁴

Konsiilien ohella Powell arvosti myös yliopistoja. Hän vetosi sekä Pariisin yliopiston Lutherin opeista antamaan tuomioon³⁵ että Oxfordin yliopiston myönteiseen lausuntoon hänen Lutheria vastaan esittämistään näkökohdistaan.³⁶

---

25 Powell 1523, 15 b: si forte aliqui summi pontifices quandoque aberrarunt: tamen uel sedis autoritas cito eos correxerit: uel certe procul eosdem ab eadem confestim expulerat: uti Platina et annales non semel aut bis docent.

26 Powell 1523, 155 a—156 a. Myös s. 133 b: Quandoquidem si prelati et magistratibus nostris, quia peccatores sunt, obtemperare non debeamus,...

27 Powell 1523, 18 a.

28 Powell 1523, 20 b, 22 a.

29 Powell 1523, 35 b: ubi generalia concilia integerrimum moderamen ecclesiae catholice semper fuisse,...

30 Powell 1523, 35 b.

31 Powell 1523, 36 b.

32 Powell 1523, 37 b.

33 Powell 1523, 35 b: Nam uacante sede apostolatus Iudae Scariothis, celebrauit Petrus Hierosolimis concilium primum generale fere centum et uiginti fratrum, in quo elegerunt Mathiam in locum apostolatus:...

34 Powell 1523, 36 a—b.

35 Powell 1523, 3 a.

36 Powell 1523, 4 a—b, 180 b.

6.2.2. Yliopisto mukautuu kardinaali Wolseyn tahtoon

Oxfordin yliopisto oli 1520-luvun alussa menettämässä asemiaan. Kaupungin epäterveellisyyden, toistuvien ruttoepidemioiden ja elinkustannusten kalteuden vuoksi opiskelijoiden määrä laski.¹ Myös skolastikkojen vastarinta humanistisia opintoja kohtaan lieenee vaikuttanut tähän.² Englannin hallitusta johtava kardinaali Wolsey pyrki kuitenkin kohottamaan yliopiston tilaa.³ Oxfordin yliopisto oli kardinaalille läheinen, koska hän oli itsekin sen kasvatteja.⁴ Syyskesällä 1523 Oxfordiin saapui tunnettu humanisti Juan Luis Vives yliopiston latinan ja kreikan kielen sekä retoriikan opettajaksi.⁵ Vives otettiin vastaan innostuneesti. Lisäksi kardinaali perusti Oxfordiin vuonna 1525 kuusi professuuria käsittävän uuden suuren collegiumin, joka sai hänen mukaansa nimekseen Cardinal College. Siihen hän pyrki kokoamaan lupaavimmat nuoret oppineet Englannista ja mahdollisuuksien mukaan ulkomailtakin.⁶ Cambridgesta uuteen collegiumiin saapui syksyllä 1525 kahdeksan uutta jäsentä. Kirkollisen uudistusliikkeen Cambridgessa saavuttaman kannatuksen laajuutta osoittaa se, että peräti kuusi näistä kahdeksasta osoittautui sen kannattajiksi.⁷ Heidän mukanaan uudistusliike saapui Oxfordiin.⁸

-
- 1 Lähemmin Lyte 1886, 431—434. Oxfordin yliopiston lähteistä Mallet 1924, 447—448.
  - 2 Ks. Arffman 1981, 274.
  - 3 Vaikka Canterburyn arkkipiispa William Warham olikin yliopiston kansleri, todellinen päätösvalta yliopiston asioissa oli kuitenkin Wolseyn käsissä. Lyte 1886, 418—431.
  - 4 Lyte 1886, 419—420.
  - 5 Lyte 1886, 438. Noreña 1970, 85, 93.
  - 6 Cardinal Collegen perustamisesta lähemmin Lyte 1886, 443—452 ja Cross 1986, 122.
  - 7 Lincolnin piispa John Longland kardinaali Wolseylle 3. 3. 1528; Ellis 1846 3: 2, 78. Tohtori John Higden Mr. Birtonille [ennen pääsiäistä] 1528 Brewerin (1872, 1804) mukaan. Wood 1796, 25. Lyte 1886, 459.
  - 8 Tohtori John London piispa Longlandille 26. 2. 1528; Townsend 1841 5 (Appendix), 3 I 8 a: Wold godd my lorde is grace hadd never be motyonyd to call hym nor any other cambridge man unto hys most towardly colledge. It wer a gratiose dede if they wer tryed and purged and restoryd unto ther mother from whens they com if they be worthye to com thydre agen. Wee wer clere without blotte or suspition till they com. Myös arkkipiispa Warham kardinaali Wolseylle 8. 3. [1528]; Ellis 1846 3 :1, 241. Loach 1986, 363.

Vuoden 1527 kuluessa Oxfordiin muodostui samanlainen uudistusmielisten ryhmä kuin Cambridgeenkin. Erityisesti Cambridgesta Cardinal Collegeen tullut maisteri John Clarke näyttää levittäneen uusia näkemyksiä.⁹ Lontoolainen apulaispappi, Oxfordissa opiskellut Thomas Garrett (Garrard) taas toi Oxfordiin Saksasta salakuljetettua kirjallisuutta, muun muassa Tyndalen Uusia testamentteja.¹⁰

Talvella 1528 yliopiston johto puuttui asiaan ja ilmoitti uudistusmielisten toiminnasta yliopiston kanslerille, Canterburyn arkkipiispalle William Warhamille.¹¹ Yliopisto toivoi, että arkkipiispa kääntyisi kardinaali Wolseyyn puoleen ja pyytäisi tätä järjestämään asian tutkimisen niin, että yliopiston maine ei kärsisi vahinkoa.¹² Warham ehdottikin tämän mukaisesti syyllisten tutkimista Oxfordissa eikä Lontoossa, koska tieto siitä leviäisi muuten helposti sekä muualle Englantiin että mannermaalle.¹³ Lisäksi yliopisto toivoi, että kardinaali Wolsey käskisi Rochesterin tai Lontoon piispaa laatimaan tarkan luettelon hereettisistä kirjoista ja lähettämään sen Oxfordiin.¹⁴

Kardinaali Wolsey tarttuikin asiaan. Thomas Garrett määrättiin pidettäväksi. Hänen yrityksensä paeta mannermaalle epäonnistui värikkäiden vaiheiden jälkeen: Garrett saatiin kiinni Bristolin läheltä ja kuljetettiin Lontoon.¹⁵ Vankilassa hänen rohkeutensa petti ja hän peruutti kaikki erehdyksen-

-
- 9 Tohtori London piispa Longlandille 26.2.1528; Townsend 1841 5 (Appendix), 3 I 8 a. Tohtori Hidgen Mr. Birtonille [ennen pääsiäistä] 1528 Brewerin (1872, 1804) mukaan. Cross 1986, 123. Loach 1986, 363—364.
  - 10 Tohtori London piispa Longlandille 26.2.1528; Townsend 1841 5 (Appendix), 3 I 8 a. Piispa Longland kardinaali Wolseylle 3.3.1528; Ellis 1846 3:2, 78—79. Garrettin peruutus keväällä 1528; Townsend 1841 5 (Appendix), 3 K 4 a.
  - 11 Arkkipiispa Warham kardinaali Wolseylle 8.3.[1528]; Ellis 1846 3:1, 239. Ellisin (1846 3:1, 239, 243—244) mukaan tämä kirje on kirjoitettu jo vuonna 1521. Ellisin jälkeen ovat kirjeen ajoittaneet samoin monet muutkin, viimeksi Meyer (1958, 180), Green (1964, 85) ja Clebsch (1964, 12—13). Tämä ajoitus ei voi kuitenkaan pitää paikkaansa. Kevääseen 1529 kirje ei enää sovi, keväältä 1527 taas ei vielä ole säilynyt tietoja uudistusmielisten toiminnasta Oxfordissa. Ks. myös Lyte 1886, 459 alav. 1.
  - 12 Em. kirje; Ellis 1846 3:1, 240.
  - 13 Em. kirje; Ellis 1846 3:1, 241.
  - 14 Em. kirje; Ellis 1846 3:1, 242.
  - 15 Lähemmin Lyte 1886, 460—466 ja siinä mainitut lähteet sekä Reynolds 1962, 217—218. Vrt. Wood 1796, 29—32.

sä.¹⁶ Garrettin pidätyksen jälkeen Oxfordin uudistusliikettä ryhdyttiin tutkimaan ja Cardinal Collegen dekaani tohtori John Higden vangitutti joukon sen kannattajia. Eräs tohtori Rowhamiksi kutsuttu Cambridgen lähellä olevan Bury St. Edmundsin benediktiiniläisluostarin munkki yritti rohkaista uudistusliikkeen kannattajia Oxfordin Pyhän Pietarin kirkossa 22.3. pitämällään saarnalla, mutta hänetkin vangittiin.¹⁷ Yliopiston edustajat olivat mukana tutkimassa asiaa. Tohtori Higden koetti kuitenkin hoitaa asiaa edelleen mahdollisimman sovinnollisesti. Siksi hän ehdotti jo ennen pääsiäistä vangittujen vapauttamista.¹⁸ Myös yliopisto kirjoitti kardinaali Wolseylle vangittujen puolesta vedoten heidän nuoruuteensa ja lapsellisuuteensa,¹⁹ samoin asiaa tutkimaan määrätty Lincolnin piispa John Longland, jonka hiippakuntaan Oxford kuului.²⁰ Useimmat vangituista peruuttivat tämän jälkeen juhlallisin menoin erehdyksensä.²¹ Muutamat syytetyt kieltäytyivät kuitenkin myöntämästä syyllistyneensä hereettisten mielipiteiden esittämiseen. Heidän ei siitä syystä sallittu ottaa osaa ehtoolliseen. Seuraavana kesänä he kuolivat vankilassaan joko ruttoon tai kovaan kohteluun.²² Oxfordin uudistusliike oli näin miltei tukahdutettu; sen kannattajat uskalsivat kesällä 1528 kiinnittää teesejään kirkkojen oville vain öisin.²³

Oxfordin yliopiston toimintaa arvioitaessa kiinnittää huomiota sen johdon passiivisuus: Kardinaali Wolsey johti määrätietoisesti uudistusliikkeen tukahduttamista ja yliopisto alistui kaikessa hänen tahtoonsa. Uudistusliikkeessä mukana olleiden maistereiden mielipiteistä ei juuri ole säilynyt tietoja.

---

16 Garrettin peruutus; Townsend 1841 5 (Appendix), 3 K 4 a—b.

17 Piispa Longland kardinaali Wolseylle 1.4. [1528]; Ellis 1846 3:1, 247—248. Ajoitus Townsendarin (1841 5 (Appendix), 3 K 3 a) mukaan.

18 Tohtori Higden Mr. Birtonille (ennen pääsiäistä) 1528 Brewerin (1872, 1804) mukaan.

19 Lyte 1886, 467.

20 Piispa Longland kardinaali Wolseylle 8.4.1528; Townsend 1841 5 (Appendix), 3 K 3 a.

21 Foxen aktat; Townsend 1841 5, 427—428.

22 Pappi Thos. Byrd Thomas Cromwellille 1.9.1528 Brewerin (1872, 2036) mukaan. Myös Foxen aktat; Townsend 1841 5, 5. Mallet 1924, 442. Reynolds 1962, 218. Cross 1986, 124.

23 Piispa Longland kardinaali Wolseylle 26. 6. [1528]; Ellis 1846 3 :1, 253. Kirjeen ajoittamista kesään 1528 puolustaa asiasisällön lisäksi myös siinä mainittu rutto, joka oli ainakin Oxfordissa vaikeimmillaan juuri tällöin. Lyte 1886, 433. Myös Reynolds 1962, 218.

Thomas Garrettin peruutuksen alussa oleva syyteluettelo viittaa siihen, että hän oli hyökännyt kirkon auktoriteettia vastaan.²⁴ On kuitenkin vaikea sanoa, oliko tämän mielipiteen taustana lollardien perinne vai Saksan reformaatio-liikkeen sola scriptura -oppi vaiko molemmat.

6.3. St. Andrews

Reformatoriset näkemykset löysivät jo 1520-luvulla kannattajia myös Skotlannista.¹ Aberdeenin yliopiston piirissä ilmeni jo vuosikymmenen alkupuolella erasmuslaisen raamattuhumanismin pohjalta noussutta kiinnostusta Saksan reformaatioliikettä kohtaan. Sen kannattajaksi kukaan ei uskaltanut kuitenkaan julkisesti tunnustautua. Yliopiston kannanotoista reformaatioliikettä kohtaan ei myöskään ole säilynyt lähempiä tietoja.²

Skotlannin pienistä yliopistoista virein oli St. Andrewsin yliopisto. Erityisesti vuonna 1522 Glasgowista St. Andrewsin arkkiepiispaksi tullut James Beaton ymmärsi uudistusten tarpeellisuuden ja koetti hankkia yliopistoon päteviä opettajia. Heistä arvovaltaisin oli skotlantilaissyntyinen teologi, Pariisissa konsiliarismin kannattajana tunnetuksi tullut John Major, joka vaikutti St. Andrewsissa vuosina 1523-1525. Major oli kiinnostunut myös raamattuhumanismista.³

Vuonna 1523 yliopistoon kirjoittautui muutamia vuosia Pariisissa ja Louvainissa opiskellut maisteri Patrick Hamilton.⁴ Hamiltonkin oli innostunut raamattuhumanismista. Hän ei kuitenkaan pysynyt uskollisena Rooman kir-

---

24 Townsend 1841 5 (Appendix) 3 K 4 a: Item, emonges many other thye errors and opinions thou hast said affirmed and belyved,... that the laws and constitutions of holye church are not to be observed, nor owght to bynd any man... that thou dost repute catholick bishopes of Christ's church to be pharisees, and so namest them in thy wrytyng.

1 Burleigh 1960, 120—121.

2 Lähemmin Bulloch 1895, 55, 65. Myös Lorimer 1857, 68—69. Glasgown yliopiston piiristä reformaatioliikkeen kannattajia tunnetaan vasta 1530-luvulta. Durkan & Kirk 1977, 206—212.

3 Lorimer 1857, 50—54. Dunlop 1964, 51—52, 54, 246.

4 Lorimer 1857, 28—43. Dunlop 1964, 52.

kolle, vaan ryhtyi levittämään reformatorisia oppeja. Välttääkseen pidätyksen Hamilton pakeni vuoden 1527 alussa Saksaan, jossa hän vaikutti Marburgin yliopistossa. Hamilton palasi kuitenkin jo tammikuussa 1528 Skotlantiin. Pian tämän jälkeen hänet kutsuttiin kotiseudultaan St. Andrewsiin, vangittiin, tuomittiin kuolemaan hereetikkona ja poltettiin helmikuun viimeisenä päivänä.⁵ Hamilton lienee edustanut reformaatioliikkeen yleistä magisterium-näkemyistä. Lähempiä tietoja hänen ajatuksistaan ei ole säilynyt.⁶ St. Andrewsien yliopiston professorit olivat rehtori John Waddellin johdolla mukana tuomiota langettaessa⁷ ja arkkipiispan antamassa tuomiossa tähdennettiin heidän mielipiteensä painavuutta.⁸ Huomiota herättää myös se, että tuomiossa vedottiin toistuvasti konsiilien ja yliopistojen päätöksiin, mutta ei mainittu sanallakaan paavia.⁹ Hamiltonin kuoleman jälkeen hänen kannattajansa eivät uskaltaneet enää esiintyä St. Andrewsissa julkisesti¹⁰ eikä yliopiston tarvinnut enää ottaa kantaa reformaatioliikkeeseen.¹¹

---

5 Lähemmin Lorimer 1857, 60—63, 82—152. Myös Fleming 1910, 185—188 ja Dunlop 1964, 52.

6 Hamiltonia vastaan esitetyistä syytteistä ks. Foxen aktat; Townsend 1841 4, 559—560. Hamiltonin lakia ja evankeliumia käsittelevässä traktaatissa (Foxen aktat; Townsend 1841 4, 563—572) ei käsitellä magisterium—kysymystä. Kirjanen koostui lyhyistä teeseistä, jotka on reformatoriseen tapaan perusteltu lukuisiin raamatunkohtiin viittaamalla tai joskus myös skolastiseen tapaan loogiikan avulla.

7 Arkkipiispa Beatonin 29.2.1528 julistama tuomio: Lorimer 1857, 149. Yliopiston rehtorin vaali jouduttiin Hamiltonin oikeudenkäynnin vuoksi siirtämään statuuttien mukaisesta helmikuun viimeisestä päivästä poikkeuksellisesti maaliskuun toiseen päivään. Dunlop 1964, 53.

8 Lorimer 1857, 150: All these premises being considered, we, having God and the integrity of our faith before our eyes, and following the counsel and advice of the professors of the Holy Scriptures, men of law, and others assisting us for the time,...

9 Lorimer 1857, 149: heresies of Martin Luther ... which are already condemned by general councils and most famous universities. Samoin s. 150: heresies ... (they being condemned already by the Church, general councils, and most famous universities) ...

10 Cant 1970, 41—42.

11 Hamiltonin tuomitsemisen lisäksi St. Andrewsien yliopisto ei ottanut virallisesti kantaa reformaatioliikkeeseen. Yliopiston ja artistisen tiedekunnan päätökset ovat käytettävissä myös painettuina (AFAS). Myös Dunlop 1964, 139.

7. Katolisen kirkon puolustaminen jää Leipzigissa ja Wienissä teologisen tiedekunnan asiaksi

7.1. Leipzig

7.1.1. Leipzigin teologit torjuvat reformaation esivallan tuella

Leipzigin yliopiston teologit pitivät tiukasti kiinni skolastisesta teologiasta. Yliopistossa oli kuitenkin myös humanisteja, jotka pyrkivät opintojen uudistamiseen. He olivat saaneet vaikutteita myös Wittenbergin teologiien uusista näkemyksistä. Tämä joukko koostui lähinnä artistisen tiedekunnan nuoremista opettajista.

Keväällä 1521 näyttää uudistusmielisten rohkeus kasvaneen. Luther matkusti Leipzigin kautta Wormsin valtiopäiville. Innostus hänen asiaansa kohtaan tuntui Leipziggissakin. Kahdeksantoista artistisen tiedekunnan maisteria jätti kaupungin raadille 23.5. teologista tiedekuntaa vastaan laatimansa kirjelmän. Maisterit valittivat, että teologian tohtorit eivät sallineet heidän pitää teologisia luentoja, vaikka heillä oli paljon kuuliijoita ja teologian opiskelijat pysyivät vain heidän vuokseen Leipzigin. Lisäksi maisterit vetosivat siihen, että nimekkäissä yliopistoissa juuri nuoremmat tohtorit ja maisterit opettivat teologiaa. Raadin tuli siksi yliopiston tilan kohentamiseksi pyytää hallitusta

hoitavilta nuoremmilta herttuoilta, että heidän luentojaan pitäminen kielletäisiin ja eräs hyviä saarnoja pitänyt breslaulainen maisteri saisi jäädä kaupunkiin pitämään saarnoja ja luentoja.¹ Maistereiden kirjelmän pohjana oli epäilemättä raamattuhumanismin pyrkimys uudistaa teologia ja sitä tietä koko kirkko sivuuttamalla skolastiikka ja ryhtymällä luennoimaan suoraan alkukielisestä Raamatusta. Kirjelmässä heijastunee kuitenkin myös Wittenbergin teologien vaikutus: siinä hyökättiin teologian tohtorin arvoa vastaan samaan tapaan kuin Luther oli tehnyt jo Leipzigin väittelyn aikana. Myös viittaus nimekkäisiin yliopistoihin, joiden esimerkkiä Leipzigin tulisi seurata, tarkoitti lähinnä Erfurtia ja Wittenbergiä.

Leipzigin raati hyväksyi kirjeessä esitetyt näkökohdat.² Myös hallitusta hoitavat herttuat asettuivat samalle kannalle.³ Herttua Yrjö hyväksyi samoin maistereiden pyynnöt teologisen tiedekunnan vastalauseista välittämättä.⁴ Hän oli siis edelleen valmis tukemaan yliopiston uudistamiseen pyrkiviä humanisteja, kunhan nämä eivät vain tunnustautuneet julkisesti Lutherin kannattajiksi. Yliopiston humanistisen siiven vaikutusmahdollisuudet olivat näin lisääntyneet. Myös Wittenbergin reformaatioliikkeen synty ja leviäminen tuntuivat pian Leipziginakin.

Vaikutusvaltainen teologinen tiedekunta oli dominikaanien johdossa.⁵ On ilmeistä, että Lutherin ja hänen kannattajiensa ekskommunikointi talvella 1521 muutti Leipzigin teologien silmissä tilanteen toiseksi: Väittelykiellosta ei tarvinnut pitää enää kiinni.⁶ Enää ei ollut kysymys katolisten oppineiden väittelystä, jossa paavin asemaa ei saanut asettaa kiistanalaiseksi. Nyt oli kysymyksessä kirkon ja paavin puolustaminen heresiaa vastaan. Ainakin Wittenbergissä liikkuneiden tietojen mukaan Leipzigin yliopiston johto antoiikin jo talvella 1521 tukensa herttua Yrjön hovikappalaisen Hieronymus

---

1 Gess 1905, 168.

2 Leipzigin raati herttuoilta 27.5.1521; Gess 1905, 171.

3 Herttuat raadille 30.5.1521; Gess 1905, 172—173.

4 Teologinen tiedekunta herttuoilta 3.6.1521; Gess 1905, 173—174. Teologinen tiedekunta herttua Yrjölle 16.6.1521; Gess 1905, 175—176. Herttua Yrjö teologiselle tiedekunnalle 23.6.1521; Gess 1905, 176—177. Teologinen tiedekunta herttua Yrjölle 30.6.1521; Gess 1905, 177. Herttua Yrjö teologiselle tiedekunnalle 13.7.1521; Gess 1905, 177.

5 Löhr 1934, 90—101.

6 Ks. Arffman 1981, 172—175.

Emserin Lutheria vastaan aloittamalle polemiikille.⁷ Tohtori Dungersheim otti teologisena asiantuntijana osaa Meissenin ja Merseburgin piispojen — tosin epäonnistuneisiin — visitaatioihin vuosina 1522 ja 1524.⁸ Yliopisto joutui myös ottamaan useissa yhteyksissä kantaa herttua Yrjön ja Merseburgin piispan Adolfin toimiin reformaatioliikettä vastaan.⁹

Herttua Yrjö katsoi reformaatioliikkeen uhkaavan perinteistä järjestystä. Siksi hän yritti estää sen leviämisen herttuakuntansa alueelle. Samalla hän pyrki hankkimaan itselleen entistä suuremman vallan kirkon asioihin.¹⁰ Wittenbergin reformaatioliikkeen radikalisoituminen talvella 1521—1522 sai herttuan puuttumaan asiaan. Hän kielsi Wittenbergin teologien oppien levittämisen 10.2.1522 antamallaan käskykirjeellä.¹¹ Käskykirjeen teho lieenee ollut kuitenkin vähäinen. Päinvastoin Leipzigiissä esiintyi kesästä 1522 lähtien useita reformaatioliikkeen hengessä vaikuttaneita saarnaajia.¹² Marraskuun 7. päivänä julkaistiin uusi käskykirje, jossa herttua vaati leipzigilaisia luovuttamaan hankkimansa Lutherin Uuden testamentin käännökset korvausta vastaan viranomaisille.¹³ Tämän käskynsä perusteluksi herttua pyysi Leipzigin yliopiston teologiselta tiedekunnalta lausuntoa Lutherin käännöksestä.

Tiedekunta antoi lausuntonsa 6.1.1523. Siinä todettiin, että Lutherin käännös oli kyllä monin paikoin oikea. Tämä oli kuitenkin sekoittanut käännökseensä — erityisesti esipuheeseen ja reunahuomautuksiin — hereettisiä oppeja, jotka kristillinen kirkko ja pyhät konsiilit olivat tuominneet jo kauan sitten ja joita paavi ja keisari kristikunnan hengellisenä ja maallisena johtajana olivat kieltäneet lukemasta.¹⁴ Siksi teologinen tiedekunta ilmoitti hyväksyvänsä jälkikäteen herttuan päätöksen. Sen sijaan herttuan pyytämän yksityis-

---

7 Karlstadt Spalatinille 9.2.1521; Olearius 1671, 77.

8 Tästä lähemmin Barge 1906, 56, 59, 65—83, Lobeck 1971, 65 ja Freudenberger 1988, 171—184.

9 Miltei kaikki Leipzigin yliopiston kannanottoja valaisivat lähteet on painettu. Lähteistä lähemmin Zarncke 1857.

10 Esim. herttua Yrjön kirje Meissenin piispalle Johanneselle 4.1.1523; Gess 1905, 421—425.

11 Gess 1905, 269—271.

12 Lähemmin Bornkamm 1966, 151—153.

13 Gess 1905, 386—387.

14 Gess 1905, 425.

kohtaisen arvion Lutherin käännöksestä se lupasi lähettää tälle myöhemmin.¹⁵ Teologinen tiedekunta hyväksyi siis herttuan reformaatioliikkeen vastaisen toiminnan ja hänen ryhtymisensä sensuurin käyttäjäksi. Siitä, että konsiili oli lausunnossa esillä varsin korostetusti, tuskin voi tehdä mitään johtopäätöksiä. Tiedekunnan lupaama yksityiskohtainen arvio valmistui jo muutamaa viikkoa myöhemmin, ja lähetettiin herttualle helmikuun alussa 1523.¹⁶

Nürnbergissä oleva valtakunnanhallitus kehotti 20.1.1522 antamassaan käskykirjeessä piispoja vastustamaan epäjärjestyksen leviämistä muun muassa pitämällä visitaatioita.¹⁷ Ainutlaatuista oli se, että Merseburgin piispa Adolf piti herttua Yrjön neuvosta ja suostumuksella visitaation myös Leipzigin yliopistossa. Tarkastus pidettiin ilmeisesti myöhäisyyksyllä 1522.¹⁸ Visitaatio oli sikäli perusteltu, että Merseburgin piispa oli yliopiston kansleri. Opetuksen valvonta kuului periaatteessa hänelle. Mikään ei kuitenkaan selvemmin kuin tämä tapahtuma osoita Leipzigin yliopiston tilannetta: yliopiston johto mukautui passiivisesti herttuan ja piispan tahtoon. Lutherin kannattajat taas eivät uskaltaneet tuoda esiin todellisia mielipiteitään. Tarkastuksen jälkeen piispa pyysi 29.12.1522 herttualle lähettämässään kirjeessä tätä hyväksymään hänen yliopistoa varten laatimansa käskykirjeen, jolla reformatoreiden kirjoitusten myynti ja lukeminen kiellettiin.¹⁹ Herttua lähetti tämän käskykirjeen sinetillään varustettuna piispalle 17.1.1523 ja käski julkaista sen Leipzigin.²⁰ Tästä piispan laatimasta ja piispan ja herttuan yhteisesti julkaisemasta käskykirjeestä saa hyvän käsityksen piispan Leipzigin yliopistossa toimittamasta visitaatiosta ja yliopiston suhtautumisesta kirkon perinteisiin johtajiin.

Piispa totesi käskykirjeessään, että yliopiston opettajat olivat vastanneet

---

15 Gess 1905, 426.

16 Lähemmin Freudenberger 1988, 192. Dungersheimin osuus arviosta (Lutherin esipuhe, Matteuksen evankeliumi ja Jaakobin kirje) sisältynee — ehkä sellaiseen — hänen vuonna 1531 julkaisemaansa reformaatioliikkeen vastaiseen kokoomateokseen (Dungersheim 1531). Aiheemme kannalta katsottuna ei Dungersheimin kirjoittamissa arvioissa ole mitään uutta. Ks. myös Freudenberger 1988, 192—208.

17 Gess 1905, 250—252.

18 Piispa Adolf herttua Yrjölle 29.12.1522; Gess 1905, 412. Hofmann 1739, 168.

19 Gess 1905, 412.

20 Gess 1905, 436.

oikein hänen tekemiinsä kysymyksiin ja enin osa heistä oli tunnustanut paavin Kristuksen maan päällä olevaksi käskynhaltijaksi ja luvannut totella häntä.²¹ Samoin yliopisto ymmärsi, että herttua ei pitänyt vastoin roomalais-katolista oppia olevien ja paavin arvovaltaa horjuttavien kirjoitusten lukemisesta.²² Piispa saattoikin ilmoittaa kiittävänsä Jumalaa ja iloitsevana siitä, että suurin osa yliopistosta ei ollut vielä saanut tartuntaa hereettisistä opeista,²³ ja toivovansa, että se säilyisi uskontunnustuksessaan ja voisi olla esikuvana luopuneille yliopistoille, jotta ne palaisivat takaisin Rooman kirkon syliin.²⁴ Ainakin muodollisesti yliopisto tunnusti siis paavin ja piispojen arvovallan. Käskykirjeestä käy kuitenkin ilmi, että osa yliopiston opettajista oli omaksunut reformatorisia näkemyksiä. Yliopiston rehtorina tarkastuksen aikana toiminut Andreas Frank (Camicianus) oli ollut toukokuussa 1521 raadille jätetyn valituskirjelmän ensimmäinen allekirjoittaja ja suhtautui itsekin myönteisesti reformaatioliikkeeseen.²⁵ Ehkä hän on onnistunut vaikuttamaan tarkastukseen niin, että reformaatioliikkeen kannatus ei tullut siinä selvemmin esille.

Piispan toivomus ei kuitenkaan toteutunut. Vuodesta 1523 lähtien on päinvastoin havaittavissa merkkejä reformaatioliikkeen kannatuksesta yliopiston piirissä. Lokakuussa 1523 yliopiston edustajat olivat rehtori Christoph Hegendorferin johdolla herttua Yrjön mukana kuulustelemassa maisteri Sebastian Fröscheliä, jonka saarnat olivat saavuttaneet suuren suosion.²⁶ Marraskuun alussa yliopisto kääntyi kuitenkin herttua Yrjön puoleen esittäen, että tämä pyytäisi Merseburgin piispaa suhtautumaan armollisesti Fröscheliin, joka oli ilmoittanut katuvansa saarnojaan.²⁷ Myös seuraavana

---

21 Gess 1905, 436 alaviite 1.

22 Gess 1905, 436—437 alaviite 1.

23 Gess 1905, 437 alaviite: dass der gröste und vornehmste teil der academiä noch von keiner ketzerischen lehre angestecket und behaftet ist.

24 Gess 1905, 437 alaviite.

25 Camicianuksesta lähemmin Clemen 1898, 95—96, 103.

26 Fröschelin esipuhe hänen vuonna 1566 ilmestyneeseen teokseensa ”Vom Königlich Christi Jhesu” Seidemannin (1846, 72) mukaan. Wustmann 1905, 393—396. Fröschel oli opiskellut Leipzigissa, ollut mukana allekirjoittamassa kevään 1521 valituskirjelmää, toiminut välillä saarnaajana sekä palannut syksyllä 1523 Leipzigiin.

27 Leipzigin yliopisto herttua Yrjölle n. 5.11.1523; Gess 1905, 561—562. Ks. myös Fröschelin em. esipuhetta (Seidemann 1846, 75).

talvena reformatorisia saarnoja pitäneen maisteri Andreas Bodenschatzin puolesta raadille 2.4.1524 jätetyn anomuksen allekirjoittajien joukossa oli muutamia yliopiston opettajia.²⁸

Piispa Adolf kiinnitti kevään 1524 visitaation aikana uudelleen huomiota Leipzigin yliopistoon. Varsinkin artistisen tiedekunnan maistereiden pitämät raamattuluennot näyttävät herättäneen hänen epäilyksensä.²⁹ Piispa katsoi siksi tarpeelliseksi tarkastaa Leipzigin yliopiston uudelleen 26.4.1524. Hänen herttua Yrjölle 13.5.1524 lähettämässään kirjeessä on kuvaus tästä visitaatiosta.³⁰ Sen mukaan piispa oli havainnut, että eräät nuoret tohtorit ja maisterit olivat omaksuneet hereettisiä näkemyksiä. Tästä syystä hän kuulusteli heitä erikseen ja vaati heitä lopettamaan kokonaan luentonsa. Erityisesti rehtorinakin toimineen maisteri Hegendorferin taivuttaminen aiheutti piispalle vaivaa. Lopulta kaikki kuulusteltavat lupasivat lopettaa luentonsa ja pysyä kuuliaisina kirkkoa kohtaan.³¹ Toisessa kirjeen mukaan liittämässään tiedotuksessa piispa syytti lääketieteen tohtori Heinrich Stromeria (Auerbach) reformatoristen oppien levittämisestä.³² Syytökseen olikin aihetta, sillä esimerkiksi Erasmuselle 1.5.1524 lähettämässään kirjeessä Auerbach suhtautui myönteisesti reformaatioliikkeeseen.³³

On ilmeistä, että suuri osa Leipzigin yliopiston humanisteista suhtautui hyvin suopeasti Wittenbergin teologien näkemyksiin. Ratkaisun edessä he tunnustivat kuitenkin katolisen kirkon auktoriteetin. Toiset humanistit — esimerkiksi Petrus Mosellanus — eivät olleet missään vaiheessa hyväksyneetkään Wittenbergin teologien hyökkäystä kirkon auktoriteettia vastaan.³⁴ Mosellanus kuoli kuitenkin jo keväällä 1524.³⁵

Vielä visitaation jälkeenkin oli Leipzigin yliopiston piirissä havaittavissa

28 Gess 1905, 631.

29 Ainakin Fröschelin em. esipuheen mukaan piispan epäilyksiin oli hyvinkin aihetta (Seidemann 1846, 75): und [Camitianus, Reuschius, Hegendorfinus] haben gelesen, was sie von Wittenberg hinüber bekommen haben.

30 Sen sijaan yliopiston rehtoriksi muutamaa päivää aikaisemmin valittu Johann Reusch ei rehtorin aktoissa mainitse sanallakaan tarkastuksesta.

31 Gess 1905, 666—667. Freudenberger 1988, 181—182.

32 Gess 1905, 665—666.

33 OE 5, 449—450.

34 Luther tuntemattomalle leipzigitilaiselle 28.5.1522; WA Br 2, 544 ja 545: Salutabis autem Mosellanus. Neque ideo alienus sum ab eo, quod Erasmi magis quam mea sectatur. Schmidt 1867, 42. Helbig 1953, 32—33.

35 Helbig 1953, 35.

myötämielisyyttä reformaatioliikettä kohtaan. Piispa Adolf joutui kutsumaan rehtori Johann Reuschin jo heti tarkastuksen jälkeen keväällä 1524 toistuvasti luokseen, koska yliopisto ei näyttänyt toimivan tarpeeksi tarmokkaasti ”martiniaanien heresian” tukahduttamiseksi, vaan salli edelleenkin kiellettyjen luentojen pitämisen.³⁶ Rehtori Reusch taas koetti torjua piispan syytökset perusteettomina.³⁷ Ainakin maisteri Hegendorfer uskalsi levittää edelleenkin luterilaista oppia luennoillaan, sillä teologinen tiedekunta valitti hänestä ke-sällä piispa Adolfille.³⁸ Myös vuoden 1524 lopulla yliopisto esti teologisen tiedekunnan aloitteesta erästä maisteria pitämästä suunnittelemaa saarnoja.³⁹

Saatuaan kesällä 1524 käskyn Speyerin kansalliskonsiilin valmistele-misesta herttua Yrjö välitti sen edelleen Leipzigin yliopistolle. Herttua ei kuitenkaan luottanut yksinomaan yliopiston teologien kykyihin, sillä hän pyysi Merseburgin piispaa lähettämään yhdessä Meissenin piispan kanssa edusta-jansa Leipzigiin laatimaan lausuntoa yhdessä yliopiston teologien kanssa ja sopimaan tätä varten ajankohdasta yliopiston kanssa.⁴⁰ Piispa Adolf lähetti herttuan pyynnön mukaisen kirjeen Leipzigin yliopistolle 2.8.1524.⁴¹ Yli-opisto taas päätti antaa lausunnon laatimisen teologien ja juristien tehtäväksi ja käski heidän jättää lausuntonsa herttualle tiedekuntien eikä koko yliopiston nimissä, jotka yliopisto ei joutuisi millään tavoin vastuuseen lausunnon seu-rauksista.⁴² Lausunto näyttää kuitenkin ennen konsiilisunnitelmien raukea-mista valmistuneen vain gravamina-valitusten osalta.⁴³ Keväällä 1525 herttua kehotti teologista tiedekuntaa tarkastamaan maisteri Heinrich Lutterfeldin Lutheria vastaan kokoaman aineiston, jonka tämä aikoi julkaista. Tästäkään lausunnosta ei ole säilynyt tietoja.⁴⁴

36 Rehtorin aktat keväältä 1524; ARL, 2.

37 Rehtorin aktat keväältä 1524; ARL, 2.

38 Piispa Adolfin teologiselle tiedekunnalle todennäköisesti kesällä 1524 lähettä-män kirjeen konsepti; Gess 1905, 667 alaviite 1.

39 Rehtorin aktat; ARL, 8.

40 Herttua Yrjö piispa Adolfille 28.7.1524; Gess 1905, 713.

41 Gess 1905, 459—460.

42 Rehtorin aktat; ARL, 5: quicquid statuerent principique offerrent, facultatum suarum nomine non vero vniuersitatis pretextu id facerent, vt, quicquid vel laudis vel iacture ea ex re oboriretur, personale non universale id esset.

43 Gess 1905, 713 alav. 3.

44 Herttua Yrjö teologiselle tiedekunnalle 7.3.1525; Gess 1917, 62.

On ilmeistä, että vuodet 1524—1525 merkitsivät taitekohtaa Leipzigin yliopiston historiassa. Raamattuhumanismin näkyvin vaikutus päättyi Mosel-lanuksen mukana. Monet humanistit luopuivat teologiasta ja ryhtyivät opis-kelemaan oikeus- tai lääketiedettä.⁴⁵ Talonpikaissodan jälkeen herttua Yrjö tukahdutti kaikki epäilyttävät virtaukset kovalla kädellä.⁴⁶ Mitään merkkejä reformaatioliikkeen kannatuksesta ei yliopiston piiristä enää tämän jälkeen löydy. Herttua Yrjö onnistui siis yhdessä piispojen kanssa pitämään Leipzi-gin yliopiston erossa reformaatioliikkeestä. Myös yliopiston asema alkoi vakiintua: Leipzigin ei yliopistoon kirjoittautuneiden opiskelijoiden luku-määrä laskenut enää vuoden 1524 jälkeen, vaan yliopistoon tuli yllättävän runsaasti uusia opiskelijoita, talonpoikaissodan jälkeen vuosina 1526 ja 1527 jopa enemmän kuin Wittenbergiin.⁴⁷ Kirkon perinteistä järjestystä tuke-va skolastiikka jäi näin Leipzigin voitolle. Vuoden 1525 jälkeen yliopiston ei tarvinnut ottaa enää kantaa reformaatioliikkeeseen.

7.1.2. Hieronymus Dungersheim ja Hermann Rab puolustavat paavin auktoriteettia

Tohtori Dungersheim käsitteli magisterium-kysymystä kahdessa Meissenin piispan tarkastusmatkan aikana Herzbergissä huhtikuun alussa 1522 pitämäs-sään saarnassa.¹ Dungersheim korosti, että Kristuksen yhteydessä pysyminen oli kirkon yhteydessä pysymistä. Kirkko oli erehtymätön.² Tämän osoitti kirkon historiakin. Kreikkalaiset olivat eronneet muun kirkon yhteydestä, mutta joutuneet Turkin valtaan. Sen sijaan vasta löydettyjen saarten asukkaat tunnustautuivat kirkon yhteyteen.³

Kristus ei lähettänyt kirkolle jatkuvasti uusia profeettoja tai enkeleitä,

45 Gess 1895, 81, Helbig 1953, 35 ja Zschäbitz 1959, 46.

46 Zschäbitz 1959, 46. Bornkamm 1966, 154.

47 Eulenburg 1904, 288.

1 Nämä saarnat ovat säilyneet Saksin vaaliruhtinaskunnan virkamiesten muistiin-kirjoittamina (lähemmin Pallas 1907/1908, 231—232) ja ovat painettuina Pal-las 1907/1908, 262—270). Muistiinpanoja voi synty-yhteyden vuoksi pitää varsin luotettavina. Ks. tästä kuitenkin myös Freudenberger 1988, 173. Samoin ks. Freudenbergerin (1988, 173—176) analyysiä saarnoista.

2 Pallas 1907/1908, 263—264.

3 Pallas 1907/1908, 270.

joiden suusta totuus voitaisiin kuulla. Sen sijaan hän oli asettanut kirkon johtoon paavin selittämään tahtoaan.⁴ Hereetikot olivat ennenkin hyökänneet Pietarin laivaa vastaan ja saaneet sen horjumaan. Ennen pitkää he olivat kuitenkin kärsineet aina tappion. Näin kävisi nytkin: Heresia ei ollut levinnyt vielä Italiaan, Ranskaan ja Englantiin. Näiden maiden oppineet voitaisivat sen kirjoituksillaan.⁵ Aikojen kuluessa oli tosin ollut myös kelvottomia paaveja ja piispoja, mutta tämä ei tehnyt tyhjäksi heidän virkaansa. Huonojenkin paavien takana oli kirkon auktoriteetti. Tärkeintä oli se, että kirkko oli sallinut heidän vallankäyttönsä ja pitänyt heidän käskynsä.⁶ Paavin auktoriteettia Dungersheim perusteli myös viittaamalla kirkkoisien opetukseen ja konsiilien päätöksiin. Konsiilia vastustamaan asettuva kristitty taas oli hereetikko.⁷

Reformaatioliikkeen opin heikkous ilmeni siitä, että reformaattorit muuttelivat mielipidettään.⁸ Niinpä he olivat aluksi luvanneet totella paavia, mutta opettivat nyt kuitenkin vastoin häntä.⁹

Heillä ei ollut edes keskinäistä yhteisymmärrystä.¹⁰ Myös reformaatioliikkeen kannattajien toiminta, heidän hedelmänsä, osoitti, miten väärässä he olivat. Reformaatioliike halveksi kirkkoa, konsiilia ja isiä sekä vetosi Uuteen testamenttiin. Kuitenkin evankeliumit olivat syntyneet vasta pitkän ajan kuluessa Kristuksen taivaaseenastumisen jälkeen.¹¹ Reformaatioliike erehtyi asettaessaan Raamatun kirkkoa ja sen opettajia vastaan. Juuri isien tulkinta Raamatusta oli oikea. Reformaattorit sen sijaan selittivät Raamatun oman päänsä mukaan. Heidän opetuksensa oli kuin vuotavien vesisäiliöiden rakentamista.¹²

Huhtikuun 4. päivänä 1522 Dungersheim oli mukana Lochaun papin Franz Güntherin kuulustelussa. Kun Günther vaati erehdystensä osoittamista, Dungersheim vastasi hänelle: jos Günther haluaisi tuomaria, olisivat paavi ja

4 Pallas 1907/1908, 264.

5 Pallas 1907/1908, 267, 268.

6 Pallas 1907/1908, 264: wen ein babest, her sei bese oder gut, doch hat her die gewolt, wan di kirche, di hat es zu gelassen und ire gebot und gesetx gehalden.

7 Pallas 1907/1908, 264.

8 Pallas 1907/1908, 264—265.

9 Pallas 1907/1908, 265.

10 Pallas 1907/1908, 267.

11 Pallas 1907/1908, 265.

12 Pallas 1907/1908, 266—267.

keisari yhdessä koko valtakunnan kanssa hänen tuomarinsa. Seuraavana päivänä Dungersheim oli samoin mukana Torgaun saarnaajaa kuulusteltaessa ja yritti osoittaa, että Lutherkin oli hyväksynyt hänen tulkintansa ehtoollisen asettamisesta.¹³ Jopa Dungersheimkin koetti näin käyttää aseenaan Lutherin auktoriteettia ja kääntää sen hänen kannattajiaan vastaan.

Visitaation jälkeen reformaatioliikkeen kannattajat ryhtyivät kirjalliseen hyökkäykseen Dungersheimia vastaan. Jotkut yrittivät vastata hänen saarnoihinsa nimettömällä pilkkakirjoituksella.¹⁴ Karlstadt julkaisi Wittenbergissä lyhyen traktatin, jossa hän koetti kumota Dungersheimin Herzbergissä esittämiä näkemyksiä.¹⁵ Franz Güntherin kuulustelusta tehtyä selostusta levitettiin useina painoksina. Tämä selostus on tendenssimäinen traktatti,¹⁶ joka suuntautui erityisesti tohtori Dungersheimia vastaan.¹⁷ Eilenburgilainen pappi Georg Schönichen taas julkaisi kesäkuussa 1523 kirjasen kahta Dungersheimin Leipzigin pitämää saarnaa vastaan.¹⁸ Kirjanen oli osoitettu Schönichenin yliopiston johtajina (principales) pitämille rehtori Mosellanukselle, Dungersheimille ja Camicianukselle. Sitä voi luonnehtia yliopistolle osoitetuksi valitukseksi Dungersheimin saarnoista. Kirjasen lopussa Schönichen kehotti varsin suoraan leipzigilaisia ajamaan perinteistä uskoa puolustavat oppineet kaupungistaan.¹⁹

Schönichenin kirjasta Dungersheim ei enää sivuuttanut vaieten. Hänen vastineensa ilmestyi jo muutaman viikon kuluessa. Schönichen jatkoi vielä kiistaa uudella kirjasella. Dungersheim ei kuitenkaan enää vastannut. Sen sijaan hän jätti Schönichenin kirjasen yliopistolle. Se taas kääntyi herttua Yrjön puoleen. Vaaliruhtinaskunnan viranomaiset lienevät lopulta kieltäneet Schönicheniä jatkamasta enää kiistaa.²⁰

Vuonna 1527 ilmestyi vielä pieni kirjanen, jolla Dungersheim Leipzigin

---

13 Hans von Minckwitzin selonteko vaaliruhtinaalle; Pallas 1907/1908, 285. Freudenberger 1988, 176, 178.

14 Lähemmin Freudenberger 1988, 176.

15 Lähemmin Freudenberger 1988, 186—190.

16 Lähemmin Pallas 1907/1908, 217—218, 233 ja Freudenberger 1988, 176 alav. 16, 177—178.

17 Ks. etenkin kirjasen loppua (DLo, B ij a).

18 Schönichen [1523], A i b—A ij a. Schönichenistä lähemmin Freudenberger 1988, 209.

19 Schönichenin kirjasesta lähemmin Freudenberger 1988, 209—211.

20 Lähemmin Freudenberger 1988, 213—217.

raadin pyynnöstä koetti kumota hänelle annetun perjantain paastomääräyksiä vastaan kirjoitetun traktaatin.²¹ Dungersheim otti siis kantaa lähinnä vain toisten aloitteesta ja — kuten hän itse selitti — ymmärtämättömien auttamiseksi.²² Keskustelun reformaatioliikkeen johtajien kanssa hän katsoi jo hyödyttömäksi. Toisaalta Dungersheimin vaikeneminen oli näennäistä, sillä hän valmisti jo tällöin vuonna 1531 ilmestynyttä suurta saksan- ja latinankielistä kokoomateostaan reformaatioliikettä vastaan.²³

Dungersheimin 1520-luvulla ilmestyneet teokset ovat reformaatioajan mittapuunkin mukaan katsottuna varsin kiivaassa sävyssä kirjoitettuja. Dungersheim oli myös eräs harvoista saksan kielellä kirjoittaneista reformaatioliikkeen vastustajista. Varsinaista esitystä magisteriumista ei hänen kirjasiinsa löydy. Voi sanoa, että niistä heijastuu se näkemys, jonka Dungersheim oli esittänyt jo Lutherille vuosina 1519—1520 kirjoittamissaan kirjeissä.²⁴

Dungersheim yritti osoittaa nyt julkisesti, että Lutherin oppi oli vastoin Raamattua, kirkkoa ja sen kaikkia auktoriteetteja samoin kuin reformaattorin omia aikaisempia kirjoituksia. Kirkko oli erehtymätön sellaisissa asioissa, jotka olivat autuuden kannalta välttämättömiä.²⁵ Kirkko oli yli kaiken. Se oli uskottava sillä ihmeet, toivo ja kirkon kestävyys puhuivat sen puolesta.²⁶ Kirkon auktoriteettia Dungersheim perusteli Jh 14:26:lla: Kristus oli antanut kirkolle Henkensä ohjaamaan sitä loppuun asti.²⁷ Kirkosta eroon vetäytyneet menettivät myös kyvyn ymmärtää Raamattua. Reformaatioliikkeen virhe oli siinä, että se teki itsestään totuuden mitan. Siksi sitä ei voinut enää auttaa.²⁸ Myös sellaisissa asioissa, joista Raamatussa ei ollut selviä ohjeita, oli totelta-va kirkkoa. Dungersheim korostikin reformaatioliikkeen kannattajia vastaan,

21 Dungersheim [1527?], a ij a. Kirjasen taustasta lähemmin Freudenberger 1988, 237—238.

22 Dungersheim [1523], a iiij b.

23 Dungersheimin teoksesta VD 16 1:5, 554—555 ja Freudenberger 1988, 241—242.

24 Ks. Arffman 1981, 173—174.

25 Dungersheim [1523], a ij a: in den dingen die vns zur seligkeyt not zuwissen, als in der lere des glaubens vnd gutten sitten & c.

26 Dungersheim [1523], a iiij a: In der Christenlichen kirchen heldet mich die glaubvirdigkeit mit miraculen angehoben / mit hoffnung erneret / mit langkwerender zeit bestetiget ...

27 Dungersheim [1527?], b iiij b.

28 Dungersheim [1523], a iiij b.

että Raamatussa ei ollut myöskään kielletty paastoamasta perjantaisin tai rakentamasta ja koristelemasta kirkkoja.²⁹

Kirkon auktoriteetteina Dungersheim mainitsi kerran toisensa jälkeen isät, paavin ja konsiilin. Hän ei kuitenkaan esittänyt yksityiskohtaisemmin käsitystään esimerkiksi paavin ja konsiilin suhteesta.³⁰ Isistä Dungersheim saattoi kirjoittaa, että he hallitsivat yhdessä Kristuksen kanssa.³¹ Dungersheim vetosi erityisen paljon Augustinukseen. Paavin tehtävänä oli hallita kirkkoa. Kristus nimittäin oli ylösnousemisensa jälkeen käskennyt Pietaria kaitsemaan hänen laumaansa (Jh 21:15—17).³² Paavin ohella myös yleisten kirkolliskoukousten auktoriteetti oli kirkossa mitä tarpeellisin, kuten Augustinus oli opettanut.³³ Lisäksi Dungersheim saattoi vielä 1520-luvun alussa viitata myös siihen, että ruhtinaat tukahduttaisivat reformaatioliikkeen keisarin ja paavin ohjeiden mukaisesti.³⁴

Teologisen tiedekunnan arvovaltaisimpana opettajana pidettiin Hermann Rabia. Reformaatioliikkeen aiheuttamaan kiistaan hän ei kuitenkaan paneutunut — kenties muiden tehtäviensä paljouden vuoksi.³⁵ Vain yksi hänen kannanottonsa on säilynyt, nimittäin Catharina von der Plaunitz -nimiselle nunnalle osoitettu laaja kirje vuodelta 1527.³⁶ Rab puolusti tässä kirjeessä selibaattia, syytti Lutheria väärästä Raamatun tulkinnasta ja vetosi kirkon auktoriteettiin.³⁷ Kristus oli käskennyt seuraajiaan tottelemaan paavia, hänen käskynhaltijaansa, ja rukoillut hänen puolestaan (Lk 22:32). Paavius ei siksi voinut sortua.³⁸ Rab oli myös dominikaanien Saksin provinssin provinsiaali. Järjestön vuosittaisissa konventeissa pitämässään puheissa hän valitti reformaatioliikkeen dominikaanijärjestölle aiheuttamia tappioita ja kehotti kuuli-

29 Dungersheim [1523], a iij a, [1527?], a iij b.

30 Esim. Dungersheim [1523], a iij b, [1527?], c iij a.

31 Dungersheim [1523], a iij b: die lieben heiligen veter / so mit Christo regnim ...

32 Dungersheim [1523], a iij a.

33 Dungersheim [1523], a iij b: conciliorum vniuersalium autoritas in ecclesia est saluberrima.

34 Dungersheim [1523], a iij a—b.

35 Näin Löhr 1934, 87—90.

36 Tämä kirje on painettuna FS, 700—714. Paulus 1903, 9.

37 FS, 702—703, 708—709.

38 FS, 711—712.

aisuuteen.³⁹ Käsitystään kirkon magisteriumista hän ei kuitenkaan lähemmin esittänyt.

7.2. Wien

Arkkiherttua Ferdinand oli saanut huhtikuussa 1521 solmitun sopimuksen nojalla haltuunsa Itävallan viisi herttuakuntaa. Wienin yliopiston osalta tämä merkitsi periaatteessa tilanteen selkenemistä. Poliittiset olot Ala-Itävallassa jäivät kuitenkin vielä sekaviksi, sillä arkkiherttua Ferdinand oleskeli edelleen Alankomaissa.¹ Vuonna 1521 Wienissä raivosi rutto. Myös yliopisto jouduttiin tilapäisesti sulkemaan.² Niinpä se joutuikin ottamaan kantaa reformaatio-liikkeeseen vasta vuoden 1522 alussa.

Salzburgista tullut teologian tohtori Paul Speratus piti 12.1. Wienin Pyhän Tapanin kirkossa suurta huomiota herättäneen saarnan, jossa hän tunnustautui Lutherin kannattajaksi.³ Teologinen tiedekunta oli jo vanhastaan omaksumut oikean opin valvojan roolin. Niinpä se puuttui nytkin heti asiaan ja päätti 14.1. pitämässään kokouksessa tutkia Speratuksen saarnan ja haastaa hänet vastaamaan seuraavana päivänä esiintymisestään. Speratus ei kuitenkaan saapunut tiedekunnan tutkittavaksi. Teologit päättivät siksi ekskommunikoida hänet, mikäli hän ei saapuisi tutkittavaksi tammikuun 18. päivänä. Lisäksi he päättivät kieltää uudelleen luterilaisten kirjojen levittämisen ja käskeä saarnaajia kumoamaan saarnoissaan Speratuksen näkemykset.⁴

Koska Wienin humanismia suosinut piispa Georg Slatkonja ei ollut halunnut julkaista Lutheria vastaan annettua pannauhkausbullaa, teologinen tiedekunta oli päättänyt 2.2.1521 katkaista kaikki yhteytensä piispaan ja Wienin offisiaaliin Udalrich Kaufmaniin.⁵ Tiedekunnan päätös oli ollut uusi osoitus

---

39 Esim. vuosien 1524 ja 1528 konventtien pöytäkirjat; Löhr 1930, 172—173, 192. Myös Löhr 1930, 39*—41*.

1 Hantsch 1969, 228—229.

2 Goldmann 1918, 4.

3 Tschackert 1893, 125.

4 Teologiset tiedekunnan aktat 14.—15.1.1522; Kink 1854 1:2, 128.

5 Teologisen tiedekunnan aktat 2.2.1521; Kink 1854 1:2, 126.

Wienin yliopiston sisäisestä hajaannuksesta. Oikeustieteen tohtori Udalrich Kaufman toimi nimittäin aktiivisesti myös yliopiston piirissä esimerkiksi oikeustieteellisen tiedekunnan dekaanina talvilukukauden 1520 ja 1521 sekä yliopiston rehtorina kesälukukauden 1520.⁶

Vuoden 1522 alussa teologinen tiedekunta päätti kuitenkin vetää offisiiaalin mukaan suunnittelemiinsa toimiin antamaan niille lisää arvovaltaa.⁷ Separatuksen paettua Wienistä tiedekunta ekskommunikoi hänet.⁸ Muodollisesti tiedekunta toimi tällöinkin tarkasti perinteisen magisterium-opin puitteissa. Teologisen tiedekunnan aktat nimittäin osoittavat, että Udalrich Kaufman oli muuttuneessa tilanteessa tosiaan ryhtynyt yhteistyöhön tiedekunnan kanssa. Näin tiedekunta saattoi tehdä päätöksensä yhdessä hänen kanssaan.⁹ Lisäksi tiedekunta teki yliopistojen perinteiseen tapaan päätöksensä vain ”sententialiter”.¹⁰ Päätöksen lopullinen toimeenpano jäi näin kirkollisten (ja maallisten) viranomaisten asiaksi. Ripeillä toimenpiteillään tiedekunta joka tapauksessa ryhtyi vastustamaan reformaatiota ja näytti näin suuntaa Itävaltan kirkolle.¹¹

Sen sijaan muissa tiedekunnissa oli humanismin vaikutus vanhastaan voimakas. Skolastiikan vastainen mieliala oli johtanut yhä uusiin kiistoihin teologisen tiedekunnan kanssa.¹² Siksi on ymmärrettävää, että toiset tiedekunnat kulkivat nytkin omaa tietään. Ne pysyttelivät syrjässä tapahtumista tai suorastaan suosivat reformaatioliikkeen kannattajia.¹³ Johannes Eck esittikin eräässä Roomassa vuonna 1523 laatimassaan lausunnossa inkvisiittorien asettamista valvomaan Wienin yliopistoa.¹⁴

Keväästä 1522 lähtien Wienin teologisen tiedekunnan asema helpottui

6 Lähemmin Göhler 1932, 461—462.

7 Teologisen tiedekunnan aktat 15.1.1522; Kink 1854 1:2, 128.

8 Teologisen tiedekunnan aktat 18. ja 20.1.1522; Kink 1854 1:2, 128—129.

9 Teologisen tiedekunnan aktat 18.1.1522; Kink 1854 1:2, 128: *conclusit facultas cum officiali Viennensi* ...

10 Teologisen tiedekunnan aktat 20.1.1520; Kink 1854 1:2, 129.

11 Wapplerin (1884, 88—89) mukaan tiedekunta antoi huhtikuussa 1522 kehotuksen myös hereettisen saarnan pitäneelle Johann Spitalmaierille.

12 Bonorand 1965, 178—180.

13 Kink 1854 1:1, 245.

14 ARC, 149: *Constituantur inquisitores super universitate Viennensi*. Friedensburg 1896, 251.

merkittävästi. Piispa Georg Slatkonian kuoli 26.4., ja hänen seuraajansa, marraskuusta 1523 lähtien virkaa hoitanut burgundilaissyntyinen Johann de Revellis toimi läheisessä yhteistyössä teologisen tiedekunnan kanssa reformaatioliikkeen tukahduttamiseksi Ala-Itävallassa.¹⁵ Teologinen tiedekunta koetti saada myös yliopiston ja piispan välille syntyneeseen jurisdiktiokiistaan sovintoa, jotta reformaatioliikkeen vastaista rintamaa olisi voitu edelleen tehostaa.¹⁶

Arkkiherttua Ferdinand saapui kesäkuussa 1522 Alankomaista Itävaltaan. Wienissä valtaa pitäneen hallituksen johtajat, muiden muassa oikeustieteen professori Martin Siebenbürger teloitettiin, Wienin kaupunki menetti vapautensa ja hallituksen ote tiukkeni kaikkialla.¹⁷ Luterilaisten kirjojen painamisen ja myyminen kiellettiin.¹⁸ Arkkiherttuan käskystä muodostettiin Wienin piispan johdolla toimiva kerettiläistuomioistuin, joka ryhtyi toimiin reformaatioliikettä vastaan. Ensimmäinen kuolemantuomio pantiin täytäntöön syksyllä 1524.¹⁹ Teologinen tiedekunta oli mukana tuomioistuimen toiminnassa ja käsitteli hereettisyysyytteitä myös omissa kokouksissaan.²⁰ Erityisesti 14.4.1524 tehdyistä päätöksistä saa hyvän kuvan tiedekunnan asemasta. Tiedekunta totesi, että dekaani oli riittävästi kehottanut piispan officiaalia ryhtymään kaupungin raadin tuella toimiin luterilaisten kirjojen myyntiä vastaan. Tarpeellisiin toimiin ei ollut kuitenkaan ryhdytty. Tiedekunta tunsikin kuitenkin itsensä ”kehottajan” roolissaan voimattomaksi. Se päätti lykätä asian käsittelyä toistaiseksi välttääkseen suuttumuksen herättämistä.²¹

Reformaatioliikkeen tukahduttaminen vaikutti kuitenkin osaltaan siihen, että opiskelijoiden lukumäärä alkoi laskea. Wien oli vanhastaan kuulunut Saksan valtakunnan suuriin yliopistoihin. Esimerkiksi vuoden 1519 kesälukukauden aikana yliopiston matrikkeliin oli kirjoitettu yli 320 uutta opiskelijaa.²² Vuoden 1523 kesälukukauden aikana tulijoita oli enää 184.²³ Myös

15 Kink 1854 1:1, 243—245.

16 Lähemmin Wappler 1884, 54.

17 Hantsch 1969, 229.

18 Goldmann 1918, 17.

19 Aschbach 1888, 10—11.

20 Esim. teologisen tiedekunnan aktat 30.5.1524 ja 20.4.1526; Kink 1854 1: 2, 130, 134.

21 Teologisen tiedekunnan aktat; Kink 1854 1: 2, 129.

22 Wienin yliopiston matrikkeli; MUW, 4—9.

23 Wienin yliopiston matrikkeli; MUW, 31—34.

reformaatioliikkeen yliopistojen vastainen propaganda, joka tuntui Wienissäkin,²⁴ lienee vaikuttanut tähän.

Vaikka teologinen tiedekunta olikin vihattu, sen edustama näkemys ei enää voinut kohdata Wienissä vakavaa julkista vastustusta. Sen sijaan Iglauhun paennut Paul Speratus koetti vuonna 1524 julkaisemallaan kiistakirjoituksella puolustaa Wienissä esittämiään väitteitä, joiden vuoksi hänet oli ekskommunikoitu.²⁵ Saatuaan tämän kirjasen Wienin teologinen tiedekunta päätti 6.5.1524 pitämässään kokouksessa vastata Speratukselle ja kehottaa hiippakuntahallintoa valvomaan entistä tarkemmin saarnaajien ja kirjakauppiaiden toimintaa.²⁶ Teologinen tiedekunta toimi siis jälleen varsin itsetietoisesti. Humanistina tunnettu italialaissyntyinen teologian professori Johann Camers (alkuperäiseltä nimeltään Giovanni Ricuzzi Vellini) kirjoitti Speratukselle vastineen, joka ilmestyi teologisen tiedekunnan nimissä kesällä 1524.²⁷

Camersin teos lienee merkellisimpiä kirjoituksia, joita reformaatioliikettä vastaan on yliopistojen piiristä julkaistu. Hän selitti, että teologinen tiedekunta ei oikeastaan ollut julistanut Speratusta hereetikoksi (haereticus convictus). Se ei voinut tehdä sitä, koska se ei tuntenut hänen väitteitään eikä ollut kuullut häntä. Sen sijaan tiedekunta oli ekskommunikoinut Speratuksen inkvisitio-oikeudenkäynnistä vastanneen syndicuksensa johdolla, koska tämä oli kieltäytynyt vastaamasta syndicuksen edessä Wienissä pitämästään saarnasta.²⁸ Speratuksen tiedekunnan tuomitsemiksi väittämiä lauseita Wienin teolo-

---

24 Kesälukukaudella 1522 rehtorina toiminut Andreas Herer kirjoitti yliopiston ja kanslerin riitaa selvittämään asetetun komission pöytäkirjaan Kinkin (1854 1:1, 254 alav. 297) mukaan: diser zeit, die weyll die hochschuell in mechtigem grossem abfall vnd die gelerten sonst yetzt in Hass des gemainen mans sein ...

25 Speratuksen kirjoitus "Der Wiener Artikel wider Paulum Speratum sammt seiner Antwort" on painettuna WA 15, 125—140. Tschackert 1893, 125. Speratuksen teoksensa mukana tiedekunnalle 26.4.1524 Iglauista lähettämä kirje on painettuna Raupach 1736, 20.

26 Teologisen tiedekunnan aktat; Kink 1854 1:2, 129—130.

27 Theologiae facultatis universalis Studii Viennensis Doctorum, in Paulum, non Apostolum, sed suae forinae hominibus, ἀνὰ τὴν πρόσθεσιν ἐτιμόνον, Speratum Retaliatio. Painettuna Raupach 1736, Beylagen, 12—42. Aschbach 1888, 11. Fransiskaaniylijäistön kuuluneesta Camersista lähemmin Aschbach 1877, 172—184. Myös Bonorand 1965, 178.

28 Raupach 1736, Beylagen, 26—27.

git eivät olleet koskaan nähneetkään; oppineen lukijan tuli tehdä niistä omat johtopäätöksensä.²⁹ Reformaatioliikkeen varsinaista olemusta Camers ei näytä ymmärtäneen. Hän nimittäin arvioi Speratuksen kirjoitusta humanismin kriteerien mukaan. Tämä näkyy jo siitä, että hän — päinvastoin kuin vastustajansa — osoitti latinankielisen vastineensa vain oppineille.³⁰ Lisäksi hän valitti Speratuksen barbaarista tyyliä.³¹ Omaa näkemystään Camers perusteli lähinnä antiikin pakanallisilla filosofeilla ja runoilijoilla³² sekä joskus myös Raamatulla³³ ja kirkkoisillä.³⁴ Hänen magisterium-käsityksestään on vaikea saada selvää kuvaa. Camers vetosi rinnan sekä paavien ja konsiilien päätöksiin että kirkon muuhun traditioon.³⁵ Paavia hän nimitti maan päällä olevan kirkon pääksi ja syytti paavin vastustajia kapinallisuudesta ja uppiniskaisuudesta.³⁶ Eräästä toisesta kohdasta taas voi saada pikemminkin sellaisen käsityksen, että Camers piti lähinnä yliopistoja kirkon korkeimpina opillisina auktoriteetteina.³⁷

Arkkiherttua Ferdinandin neuvokseksi ja rippi-isäksi elokuussa 1523 tulleen Johannes Fabrin vaikutusvalta tuntui pian myös Wienin yliopistossa. Seuraavana vuonna hallitus yritti modernisoida sen vastaamaan paremmin ajan polttavien ongelmien, reformaatioliikkeen ja turkkilaisvaaran esittämiin haasteisiin.³⁸

29 Raupach 1736, Beylagen, 30.

30 Raupach 1736, Beylagen, 13, 41: *Scripsimus haec praeterea latine, ac doctis tantum, quod cunctorum vulgarium, id est, Bardorum hominum tuique similitum iudicium penitus contemnamus.*

31 Esim. Raupach 1736, Beylagen, 24: *barbarus hic latinae linguae egregius illustrator, ... Samoin s. 13 ja 19.*

32 Raupach 1736, Beylagen, 13, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 32, 34, 38, 49.

33 Raupach 1736, Beylagen, 14, 18, 19, 25, 28, 31, 33, 37, 40.

34 Raupach 1736, Beylagen, 18, 19, 31, 40.

35 Raupach 1736, Beylagen, 33: *scis, quae tot Synodis, sanctisque Romanis pontificibus de hac ipsa re in primitiva Christianorum ecclesia fuerint instituta. Sed jura, universalia concilia, patrum sanctiones, veteres fidelium consuetudines, communes mores hominum, apud te tuique similes sunt Alga vilissima viliora, nec pili penitus facienda.*

36 Raupach 1736, Beylagen, 24.

37 Raupach 1736, Beylagen, 29: *sed cur, Sperate, condemnatores nos tuos vocitas, cum doctrina, quam te sequi praedicant, non a nobis, sed fidei Christi rectoribus summis, doctis universitatibus, quam plurimis ac maximis potentatibus toties explosa sit, explodaturque passim hodie.*

38 Lähemmin Oberman 1977, 312, 315. Vrt. Goldmann 1918, 17.

Regensburgin kokouksen aikana 4.7.1524 Wienin yliopistolle lähettämässään käskykirjeessä arkkihierttua Ferdinand kehotti yliopistoa laadittamaan teologisiin kysymyksiin perehtyneillä opettajillaan kiistanalaisista opinkohdista yhteenvedon ja lausunnon, jotka tuli lähettää hänelle ennen suunnitellun kansalliskonsiilin alkamista.³⁹ Asiaa käsiteltiin 24.7. pidetyssä yliopiston kokouksessa. Tällöin ilmeni, että vain teologinen tiedekunta halusi varauksitta ryhtyä laatimaan arkkihierttuan käskemää lausuntoa. Lisäksi tiedekunta lausui julki ilonsa arkkihierttuan reformaatioliikkeen vastaisesta toiminnasta ja totesi pyrkineensä itse jo aikaisemmin toimimaan samoin.⁴⁰ Sen sijaan muut tiedekunnat koettivat vetäytyä syrjään asiasta. Artistinen tiedekunta vetosi arkkihierttuan kirjeeseen ja selitti, että kysymyksessä oli yksinomaan teologien asia.⁴¹ Lisäksi se vetosi ironisesti yliopiston julkaisemaan bannauhkausbullaan, jossa Lutherin teosten lukeminen oli kielletty; tiedekunta ei sen tähden tuntenut asiaa. Suoraan tiedekunta ei kuitenkaan uskaltanut torjua edustajiensa osallistumista arkkihierttuan antaman tehtävän suorittamiseen.⁴² Lääketieteellinen tiedekunta vetosi asiantuntemattomuuteensa ja totesi asian kuuluvan yksinomaan teologeille.⁴³ Oikeustieteellinen tiedekunta taas asetti ehdoksi sen, että kaikkien tiedekuntien oli oltava laatimassa lausuntoa.⁴⁴ Tiedekuntien enemmistö suhtautui siis edelleen varsin kielteisesti arkkihierttuan ja hiippakuntahallinnon reformaatioliikkeen vastaisiin toimiin ja halusi pysyä erossa niistä. Ainakin jotkut professorit pitivät yliopistoa periaatteessa maallisenä laitoksena, jolle — teologeja tietysti lukuun ottamatta — kirkkoa ja sen oppia koskevat kysymykset eivät kuuluneet.⁴⁵ Arkkihierttuan vaatima lausunto lieneekin jäänyt antamatta.⁴⁶

---

39 Arkkihierttua Ferdinandin käskykirje ja muistio Wienin yliopistolle 4.7.1524; Kink 1854 1:2, 130—133.

40 Ote teologisen tiedekunnan aktoista; Mitterdorffer 1724, 122.

41 Ote artistisen tiedekunnan aktoista; Mitterdorffer 1724, 121: Quoniam peritissimorum theologorum res agitur, ut ipsa Serenissimi, & Clementissimi Principii nostri Commissio aperte commonstrat, ipsam nihil posse concludere; ...

42 Ote artistisen tiedekunnan aktoista; Mitterdorffer 1724, 121.

43 Lääketieteellisen tiedekunnan aktat 24.7.1524; AFMV, 158.

44 Ote oikeustieteellisen tiedekunnan aktoista; Mitterdorffer 1724, 122. Tiedekuntien lausunnoista myös Kink 1854 1:1, 246.

45 Erityisesti Kink (1854 1:1, 247) korostaa tätä.

46 Kink 1854 1:1, 247.

Wienin yliopiston jakaantuminen kahteen leiriin säilyi kesän 1524 jälkeenkin. Arkkiherttua Ferdinandin järjestämä kerettiläistuomioistuin pyrki hävittämään reformaatioliikkeen kannatuksen myös yliopiston piiristä.⁴⁷ Wienin tilannetta kuvaa hyvin humanistina tunnetun Georg Collimitiuksen kesällä 1526 ystävälleen Joachim Vadianukselle lähettämä kirje. Collimitius valitti siinä, että ei voinut kirjoittaa vapaasti näkemyksestään ja selitti kannattavansa Rooman lahkoo, koska arkkiherttua niin tahtoi.⁴⁸ Vihatun tuomioistuimen toiminnassa mukana oleminen saattoi teologisen tiedekunnan vähitellen entistä eristetympään asemaan.⁴⁹ Keväällä 1525 tiedekunta valitti Johannes Eckille Ingolstadtin lähettämässään kirjeessä turvattuun ja kovaa kohtaloa, jonka alaiseksi se oli joutunut.⁵⁰ Lopulta tiedekunta pyrki kesällä 1526 vapautumaan velvollisuudestaan osallistua tuomioistuimen toimintaan. Pyyntöään tiedekunta perusteli pienellä opettajamäärällään, varojensa ja tilojensa vähäisyydellä ja sillä, että oikeusistuimessa mukana oleminen saattoi tiedekunnan opettajat suureen vaaraan. Piispa Johann de Revellis hyväksyi tiedekunnan esittämät näkökohdat.⁵¹

Mohácsin taistelun jälkeen Itävalta joutui entistä selvemmin kristikunnan rajamaan asemaan. Hallitus pyrki tukahduttamaan reformaatioliikkeen entistä tiukemmin ottein.⁵² Teologisen tiedekunnan panos ei siksi ollut enää yhtä tärkeä kuin 1520-luvun alkuvuosina. Kesällä 1527 hallitus yritti kuitenkin saada tiedekunnan laatimaan luettelon hereettisistä opeista.⁵³ Vielä tämän jälkeenkin tiedekunta kokoontui ainakin muutaman kerran käsittelemään ke-

---

47 Maisteri Johann Rosinusta vastaan vuonna 1526 nostetusta syytteestä lähemmin Aschbach 1888, 11—12.

48 Collimitius Vadianukselle 11.6.1526; Va Br 4, 29. Bonorand 1965, 178.

49 Esimerkiksi vuonna 1524 teologinen tiedekunta oli mukana oikeudenkäynnissä erästä Wienin porvaria ja muutamia pappeja vastaan. Porvarin kieltäytyttyä peruuttamasta väitteitään hänet tuomittiin kuolemaan ja poltettiin. Teologisen tiedekunnan aktat (elo—syyskuu 1524); Kink 1854 1:2, 133—134. Wappler 1884, 89.

50 Teologinen tiedekunta Johannes Eckille 24.5.1525; Schlecht 1922, 113.

51 Teologisen tiedekunnan aktat 14.7.1526; Kink 1854 1:2, 135.

52 Arkkiherttua antoi 20.8.1527 uuden ediktin reformaatioliikettä vastaan ja vielä uudisti sen 24.3.1528. Seurauksena oli useita kuolemantuomioita. Kink 1854 1:1, 249 alav. 288.

53 Teologisen tiedekunnan aktat 24.7.1527; Kink 1854 1:2, 135.

rettiläisyytöksiä.⁵⁴ Tämä osoittaa, että teologisen tiedekunnan näkemyksissä ei ollut tapahtunut muutoksia. Päinvastoin kun muiden tiedekuntien kohdalla teologisen tiedekunnan vetäytyminen reformaatioliikkeen vastaisesta taistelusta ei johtunut haluttomuudesta, vaan voimien vähäisyydestä.⁵⁵ Samaan aikaan yliopiston merkitys kokonaisuudessaan väheni opiskelijoiden lukumäärän laskemisen vuoksi. Säännölliset väittelyt jouduttiin lopettamaan jo vuonna 1525.⁵⁶ Talvilukukaudella 1526—1527 yliopiston matrikkeliin kirjoitettiin enää neljätoista uutta opiskelijaa.⁵⁷

---

54 Esim. teologisen tiedekunnan aktat 7.1.1528; Kink 1854 1:2, 135. Myös Kink 1854 1:1, 249 alav. 288. Kesällä 1527 tiedekunta halusi Passaun administraattorin pyynnöstä lähettää professori Albin Gräfingerin asiantuntijaksi Passauhun suunniteltuun kerettiläsoikeudenkäyntiin. Matkan pituuteen ja ajanpuutteeseen vedoten tämä ei kuitenkaan lähtenyt Passauhun. Mitterdorffer 1724, 135. Vrt. Kausch 1977, 144.

55 Vuodesta 1529 lähtien tiedekunnassa oli lopulta enää tuskin lainkaan opiskelijoita ja vain kaksi tohtoria. Kink 1854 1:1, 248. Aschbach 1888, 15—16.

56 Kink 1854 1:1, 254 alav. 298. Yliopiston rappioon vaikutti myös se, että kansleri Paul von Oberstein kielsi jo vuonna 1524 artistisen tiedekunnan kanssa syntyneen riidan vuoksi tiedekuntaa jakamasta enää kanonisesti päteviä oppiainvojoja. Kielto oli voimassa vuoteen 1529 saakka. Lähemmin Kink 1854 1:1, 252—253.

57 Yliopiston matrikkeli; MUW, 42. Myös Kink 1854 1:1, 253—254.

8. Frankfurt an der Oderin, Greifswaldin, Krakovan ja Prahan yliopistot torjuvat reformaatioliikkeen

8.1. Frankfurt an der Oder

Frankfurt an der Oderin yliopiston huomattavin opettaja Konrad Wimpina oli ottanut kantaa Lutherin aneteeseihin jo vuodenvaihteessa 1517—1518.¹ Kun kiistan painopiste siirtyi kirkon opin määrittelyyn, Wimpina ei lähtenyt siihen enää mukaan. Tämä saattaa viitata siihen, että Wimpina katsoi paavin valtaa koskevan väittelyn luvattomaksi.² Vasta Lutherin ekskommunikoinnin ja Wormsin ediktin julkaisemisen jälkeen Wimpina ryhtyi puolustamaan kirkkoa Wittenbergin teologiien uusia oppeja vastaan. Hän otti esityksensä pohjaksi Pariisin yliopiston huhtikuussa 1521 hereettisiksi tuomitsemat Lutherin väitteet ja koetti osoittaa Raamatun ja kirkkoisien avulla, että Luther oli vain aikaisempien heresioiden uudistaja. Teos oli alunperin tarkoitettu Frankfurtin yliopiston opetuksessa käytettäväksi eikä sitä liene heti painettu.³ Jo

---

1 Arffman 1981, 55—56.

2 Tästä myös Negwer 1909, 152—153.

3 *Anacephaleosim quatuor supra centum propositionum Lutheranarum. Una cum breviusculis confutationibus continet.*; Wimpina 1528 1, 48 a—72 b. Negwer 1909, 153.

seuraavana vuonna Wimpina lienee saanut valmiiksi uuden teoksen, jossa hän koetti osoittaa Lutherin *Assertio omnium articulorum* -teoksessa esittämät väitteet vanhojen harhaoppien uudistamiseksi.⁴ Osoittaakseen tämän mahdollisimman vakuuttavasti Wimpina laati vielä laajan kuvauksen vuosisatojen varrella esiintyneistä heresioista. Se lienee valmistunut vuoteen 1523 tultaessa.⁵ Tämän jälkeen Wimpina lienee suunnitellut näiden kolmen kirjoituksen julkaisemista. Jostakin syystä tämä hanke kuitenkin viivästyi. Wimpinan suuri reformaatioliikkeen vastainen kokoomateos ”*Sectarum, Errorum, Hallutationum, & Schismatum, ab origine ferme, Christianae ecclesiae, ad hae usque nostra tempora, concisioris Anacephalaeoseos, Vna cum aliquantis Pigardicarum, Vuiglefticarum, & Lutheranarum haeresum: confutationibus*” ilmestyi vasta vuonna 1528.⁶ Tähän laajaan teokseensa Wimpina otti mukaan myös ennen vuotta 1517 ja vuosina 1523—1528 laatimiaan kirjoituksia. Aiheemme kannalta jälkimmäiset kirjoitukset eivät enää sisältäneet uusia näkökohtia.⁷

Wimpinan kirjoitusten argumentaatioperusta oli varsin vaihteleva. Joskus hän nojautui lähes yksinomaan Raamattuun. Useimmiten hän perusteli kuitenkin käsityksiään Raamatun lisäksi myös kirkkoisien ja keskiajan teologiin kirjoituksilla sekä konsiilien päätöksillä. Sen sijaan paavien päätöksiin hän vetosi harvemmin. Jo tämä viittaa siihen, että Wimpina edusti lähinnä maltillista konsiliarismia. Toisaalta hän ei nähnyt konsiiliin ja paavin vallan välillä minkäänlaista ristiriitaa.⁸

Wimpina oli vakuuttunut siitä, että Kristus oli säättänyt kirkkolleen hierarkisen järjestyksen.⁹ Maan päällä taistelevan kirkon osalta tämä hierarkia

---

4 Assertionum Lutheranarum in suos Quadraginta unum articulos, a sede apostolica damnatos, Anacephalaeosim, una cum confutationibus earundem, complectitur; Wimpina 1528 1, 73 a—118 a. Jedin 1980, 275.

5 Tämä kuvaus ilmestyi vuonna 1528 Wimpinan kokoomateoksen alussa samalla nimellä kuin koko tämä teos (Wimpina 1528 1, 2 a 47 b). Negwer 1909, 144, 157.

6 Tästä myös Bauch 1900, 59—60.

7 Nämä kirjoitukset on lueteltu Negwer 1909, 225—227.

8 Esim. Assertionum Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 76 a: in primis sedi apostolicae in credendis agendisque, & desiderandis cum Oecomenicis Concilijs discriminandi supremam auctoritatem habenti: ...

9 Kirkon hierarkkista järjestystä Wimpina perusteli hyvin usein. Esim. Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 50 b, 53 a, ja Cuius Doctrinae haerendum; Wimpina 1528 1, 119 a.

huipentui konsiilissa. Konsiili edusti katolista kirkkoa,¹⁰ ratkaisi opilliset kiistakysymykset ja vastasi kirkon puolesta hereetikoille.¹¹ Wimpina ylistikin Augustinukseen vedoten yleisen kirkolliskokouksen mitä suurinta auktoriteettia.¹² Mt 18:19—20:n mukaisesti Kristus itse ohjasi konsiilia ja täytti sen anomukset.¹³ Konsiiliin kokoontuneen kirkon auktoriteetista ei kannattanut ryhtyä väittelemään, koska se oli kaiken muun perusta,¹⁴ totuuden pylväs ja perustus (1 Tm 3:15). Myös Panormitanukseen vetoaminen oli tässä asiassa turhaa.¹⁵ Kirkon oppia ja oikeaa elämää koskevia konsiilin päätöksiä oli pidettävä erehtymättöminä.¹⁶ Sen sijaan konsiilit saattoivat muuttaa ja korjata edellisten konsiilien muunlaisia asioita koskevia päätöksiä.¹⁷ Oikean ja laillisen konsiilin tunsu siitä, että kokoontumisesta oli konsiilin osanottajille etukäteen ilmoitettu ja että normaalisti paavi johti konsiilia.¹⁸ Wimpina hyväksyi myös sen, että paavi oli hajottanut Baselin ja Pisan konsiilit.¹⁹ Konsiilin ei kuitenkaan välttämättä tarvinnut olla paavin koolle kutsuma ja johtama; jotkut konsiilit olivatkin kokoontuneet keisarin toimesta.²⁰

Konsiilin ohella oli Rooman kirkolla ja paavilla sen johtajana suuri auktoriteetti opillisia kysymyksiä ratkaistaessa.²¹ Augustinus oli opettanut, että

-
- 10 Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 66 a: *Ecclesia ergo in concilijs proprijssime explicatur,...*
  - 11 Esim. Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 50 b, 51 b, 54 a. Assertionum Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 95 a. Anacephalaeoseos; Wimpina 1528 1, 2 a—b, 7 b, 8 a, 10 b, 11 a, 12 a—b, 25 a, 32 a.
  - 12 Assertionum Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 100 a: *plenarijs concilijs (quorum est in ecclesia saluberrima autoritas).*
  - 13 Assertionum Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 106 b.
  - 14 Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 66 b.
  - 15 Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 66 a—b.
  - 16 Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 66 b. Assertionum Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 107 a: *Haec etenim (in hijs quae fidei & morum sunt) nequaquam errare permisisse spiritum, quam tenacissime credendum est.* Anacephalaeoseos; Wimpina 1528 1, 10 a.
  - 17 Assertionum Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 98 b.
  - 18 Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 66 b. Assertionum Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 104 a, 107 a.
  - 19 Anacephalaeosim schismatum; Wimpina 1528 2, 95 a—b.
  - 20 Assertionum Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 75 b. Anacephalaeosim schismatum; Wimpina 1528 2, 93 a, 95 a.
  - 21 Rooman kirkon johtotasemasta Anacephalaeoseos; Wimpina 1528 1, 18 a.

Pietarilla oli samanlainen auktoriteetti kuin Kristuksellakin.²² Ambrosius taas oli selittänyt seuraavansa kaikessa Rooman kirkkoa kuin opettajaa.²³ Sen sijaan kaikki hereetikot kiistivät paavin auktoriteetin.²⁴ Wimpina asetti kuitenkin paavin vallalle selvät rajat: paavin ja kardinaalien oli jätettävä kaikki suuremmat ja vaikeammat asiat yleisen kirkolliskokouksen ratkaistavaksi.²⁵ Wimpinan sanonta viittaa siihen, että hän katsoi myös kardinaaleilla olevan osuuden paavin valtaan.²⁶ Paavilla ei myöskään ollut oikeutta lisätä uskontunnustuksen ilmaisemaan kirkon uskoon mitään uutta. Paavi saattoi vain selittää ja tulkita uskoa, ja tämäkin hänen oli tehtävä yhdessä konsiilin kanssa.²⁷ Päinvastoin kuin konsiili paavi saattoi myös erehtyä. Niinpä kirkko oli päättänyt visio beatifica -opista toisin kuin paavi Johannes XXII oli opettanut.²⁸

Paavin ja konsiilin rinnalla Wimpina mainitsi joskus kolmannenkin auktoriteetin, nimittäin tohtorit.²⁹ Tohtoreiden tehtävää ja opetusvaltaa hän ei kuitenkaan tarkemmin määritellyt. Lisäksi Wimpina koetti osoittaa reformatorisen magisterium-opin virheellisyyden. Raamattu yksin ei riittänyt. Sekä Raamatun itsensä (2 Pt 3:16) että kirkkoisien todistuksen mukaan Raamatussa oli paljon hämäriä ja vaikeasti ymmärrettäviä kohtia. Kirkon oli siksi tulkittava Raamattua. Tulkinnan välttämättömyys ilmeni myös siitä, että Kristus itse oli Jh 16:13:n mukaan luvannut, että Pyhä Henki johdattaa kirkon kaikkeen totuuteen.³⁰ Kirkon päätöksiä ei siksi ollut lupa ryhtyä vastustamaan edes

---

22 Assertionum Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 104 b: Sicut in saluatore erant omnes causae magisterij ita & post saluatorem omnes in Petro continetur.

23 Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 51 b: Ambrosio Rhomanam ecclesiam se in omnibus, velut magistrum insecuturum profiteatur.

24 Assertionum Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 102 a, 105 b, 106 a.

25 Assertionum Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 105 b: Vti Deuteronomius praecepit, praesertim ubi res tanta non esset, quod ea propter deberet concilium ecomoenicum cogi, sufficientibus cardineis patribus, cum Papa, id ipsum definiendum.

26 Myös Assertionum Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 106 a: Est ergo extra omnem controuersiam, Papae & cardineorum patrum decretis (potissimum in rebus saluti commodis) obtemperandum.

27 Assertionum Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 104 b.

28 Assertionum Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 86 b.

29 Assertionum Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 76 b, 77 a, 106 a.

30 Assertionum Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 106 a.

evankeliumiin vedoten. Apostolien tekojen 15. luku osoitti, että Paavalikin oli alistunut konsiilin päätökseen, vaikka se olikin vastoin hänen julistamaansa evankeliumia.³¹

Wimpina sai tukea kanonisen oikeuden tohtori Wolfgang Redorferilta, joka julkaisi vuonna 1523 kirjasen Wittenbergin reformaattoreita vastaan.³² Seuraavan vuoden lopulla ilmestyneessä kirjassaan ”Credo sanctam ecclesiam catholicam. Von der hailigen Gemeynen Cristlichen kirchen: Gegen der Lutterischen ketzerey nutzlich vnterricht.” Redorfer keskittyi nimenomaan kysymykseen kirkosta ja sen opin määräytymisestä.

Heti teoksen alussa Redorfer torjui reformaatioliikkeen magisterium-opin. Hän valitti, että jopa lukutaidottomat maallikotkin olivat ryhtyneet tulkitsemaan Raamattua omin päin. Tämä oli kuitenkin hyvin turmiollista, sillä Raamattua kykenivät tulkitsemaan oikein vain siihen perehtyneet oppineet.³³ Kaikkien heresioiden perussyynä olikin ollut juuri mielivaltainen, jokaisen omien ajatusten mukainen raamatuntulkinta.³⁴ Niinpä Lutherkin piti itseään ainoana oikeana Raamatun selittäjänä.³⁵ Kumotakseen vastustajiensa väitteet näiden omilla aseilla Redorfer selitti kuitenkin nojautuvansa teoksessaan vain Raamattuun.³⁶ Pelkkään Raamattuun nojautuminen oli lisäksi perusteltua myös siksi, että reformaatioliikkeessä oli kysymys vain vanhojen, jo Raamatussa mainittujen heresioiden uudistamisesta.³⁷

Oikea raamatuntulkinta ei ollut kenenkään yksityisen kristityn, vaan kirkon asia.³⁸ Kristuksen universaalisen kirkon keskus sekä muiden kirkkojen johtaja ja opettaja oli Rooman kirkko. Tämä johtui siitä, että Pietari siirtyi

---

31 Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 66 a—b. Assertionum Anacephalaeosim; Wimpina 1528 1, 119 a. Cuius Doctrinae haerendum; Wimpina 1528 1, 119 a.

32 Tästä Erzney püchlein -nimisestä kirjasta lähemmin Bauch 1900, 60. Itse en ole onnistunut saamaan sitä käyttööni. Myöskään Klaiber (1978) ei tunne sitä. Redorferista lähemmin Delius 1972, 41—42.

33 Redorfer 1524, A ij b.

34 Redorfer 1524, 0 b.

35 Redorfer 1524, B iiij b.

36 Redorfer 1524, A iiij b: Disse meine schrifft allein auff das new vndt alt Testament gegründet / mit keinen Doctorn der kirchen leren noch spruchen verblumet / nicht derhalben das ich mich derselben scheme. Desunder aber das sie bey den furwitzigen vndt ketzerischen lesern vorrechtlich.

37 Redorfer 1524, R iiij a—S b.

38 Redorfer 1524, A ij b—A iiij a.

Rooman piispaksi ja oli tässä virassa 25 vuotta.³⁹ Jumala itse teki näin pakanuuden pääkaupungista pyhyiden pääkaupungin.⁴⁰ Myöhemminkin Jumala oli johtanut Rooman kirkkoa aivan erityisellä tavalla.⁴¹ Koska idän kirkot olivat erehtyneet ja langenneet heresioihin,⁴² merkitsi kirkon erehtymättömyys käytännössä Rooman kirkon erehtymättömyyttä. Redorferin monissa yhteyksissä toistaman näkemyksen mukaan Rooman kirkko ei ollut koskaan erehtynyt eikä voinut erehtyä, koska Pyhä Henki johti sitä.⁴³ Kirkon erehtymisen mahdollisuuteen Redorfer viittasi vain epäsuorasti.⁴⁴ Kirkkoa oli kuitenkin tällöinkin uskottava aivan samoin kuin kirkon hyväksymää Raamattua saattoi uskoa ilman syntiä siinä olevista mahdollisista erehdyksistä huolimatta.⁴⁵ Erityisesti Redorfer tähdensi sitä, että kirkon opetusvirka ja sen haltijoiden tekemät opilliset ratkaisut oli osattava erottaa viranhaltijoiden elämäntavasta ja henkilökohtaisista ominaisuuksista: kirkkoa oli uskottava sen johtajien synneistä huolimatta, koska paavilla ja kardinaaleilla oli kuitenkin oikea usko.⁴⁶

Paavi oli maan päällä taistelevan kirkon johtaja.⁴⁷ Kirkon ykseyden vuoksi paavinvirka oli välttämätön.⁴⁸ Pietarin seuraajana paavi oli oikean uskon kriteeri.⁴⁹ Siksi paavia oli kuunneltava. Virkaansa hoitaessaan ja opillisia

---

39 Redorfer 1524, P a: Vnd als wie von Petro vnd Paulo zu Rom do sie noch lebten / allen andern kirchen / gewalt vnd ordnung in der cristlichen lere vnd antzeigung / so offt das not / erholet worde. Also ist auch die Romische kirche / ein lererin / meisterin / vnd herscherin / aller andern kirchen ... Samoin s. O b.

40 Redorfer 1524, P a—b.

41 Redorfer 1524, Q iiij a—R b.

42 Redorfer 1524, O b—O ii a.

43 Redorfer 1524, D iij a, O a: Daran keyn zcweyffel ist / wan disse kirche nye gejrret hat / auch nit jrren kan. Samoin s. Q iij a ja O ij a—b.

44 Redorfer 1524, D iij b: Aus dem eruolget sich / Das wir die erkenthnus der kirchen / wo die der lere cristi vnd der heiligen schrifft nit offentlich entgegen / gleich wie die heiligen schrifft glauben / vnd halten sollen.

45 Redorfer 1524, D iij b.

46 Redorfer 1524, D iij b, O iiij b.

47 Redorfer 1524, G iiij a, H ij b.

48 Redorfer 1524, N iiij b.

49 Redorfer 1524, H iiij a, M iiij b, N iij b: Dadurch wir je seine lere vnd angerichten wegk der warheit gewislich hielten / dar aus nit schreiten sollen. Eine sichtgliche hute trost vnd verwarung geordnet / seinen gewalthaber vnd stathalter vff erden Petrum / dem er vor seinem leiden / bey seinem leiden / vnd nach seinem leiden / solche gewalt beuolhn.

päätöksiä kirkon johtajana tehdessään paavi oli erehtymätön. Muutamat paavit olivat tosin yksityishenkilöinä erehtyneet, mutta hekin olivat katuneet hairahdustaan.⁵⁰

Paavin ohella Redorfer tähdensi hyvin voimakkaasti kardinaalikollegion merkitystä ja mainitsi kardinaalit säännöllisesti paavin rinnalla. Kardinaalikollegio vastasi kahtatoista apostolia.⁵¹ Paavin apulaisina kardinaaleilla oli osuus kirkon magisteriumiin.⁵² Juuri tämän nyt kardinaaleille kuuluvan magisteriumin nojalla olivat apostolit aikoinaan antaneet kirkolle uskontunnustuksen.⁵³ Redorferin magisterium-näkemyistä voi näin luonnehtia lähinnä papalistic-kurialistiseksi.

Redorfer myönsi silti myös konsiilien hyödyllisyyden. Konsiiliin saivat osallistua vain piispat ja muu papisto. Puhe vapaasta konsiilista, johon maallikotkin osallistuisivat, oli siksi perusteetonta.⁵⁴ Neljän ensimmäisen yleisen konsiilin päätöksiä oli pidettävä suorastaan evankeliumien veroisina.⁵⁵ Niinpä Nikaian konsiili oli täydentänyt apostolien antamaa uskontunnustusta.⁵⁶ Näin tehdessään se oli toiminut samalla vallalla kuin apostolit.⁵⁷ Periaatteessa konsiili oli kuitenkin vain paavin ja kardinaalien neuvonantaja eikä se voinut itsenäisesti opettaa kirkkoa.⁵⁸ Konsiili saattoi kokoontua vain paavin luvalla.⁵⁹ Patriarkat, arkkipiispat ja piispat vastasivat nimittäin 72 opetuslasta, joilla ei ollut osuutta kirkon magisteriumiin; he olivat vain neuvonantajia.⁶⁰

---

50 Redorfer 1524, 0 ij b.

51 Redorfer 1524, P ij a.

52 Redorfer 1524, N iiij b, Q a, Q ij a.

53 Redorfer 1524, Q iiij b.

54 Redorfer 1524, 0 a.

55 Redorfer 1524, H ij b.

56 Redorfer 1524, H ij b, R iiij a. Ks. myös s. K iiij a.

57 Redorfer 1524, I iiij a: Aber hernachmals nach abgang der aposteln cristi / was es schicklich / bequemb / vnd notturfftig / das durch die vetter des Concilien zu Niden / welche den gewalt / vnd lere der aposteln hatten / zugesetzt worde / das wortlein Apostolicam.

58 Redorfer 1524, P ij a.

59 Redorfer 1524, 0 ij a.

60 Redorfer 1524, P ij a: Die andern aber Patriarchen, Ertz bischoffe / Bischoffe / priester etc. an stelle der. 1 xxij. junger / Wie wol sie rhaten / aber dennoch allein on den itzgemelten gewalt des haupts nit beschliessen müssen / aber sich des halten / was mit eintrectikeit vnd einhellikeit dises hohen gewalts beschlussen vnd erkennen wird / vnnd also dinstlich sein bey der kirchen / nit wie ein itzlicher vermeint gut zusein. Samoin s. Q iiij b ja N iiij b.

Samanlaisia neuvonantajia olivat myös kirkon tohtorit.⁶¹ Siksi hereetikot hyökkäsivät myös yliopistoja vastaan.⁶²

Frankfurtin yliopiston ja sen teologisen tiedekunnan toiminnasta reformaatioliikettä vastaan on säilynyt vain vähän tietoja.⁶³ Saksin kanssa Keski- ja Pohjois-Saksan johtoasemasta kilpaileva Brandenburgin vaaliruhtinas Joakim I sekä Brandenburgin ja Lebusin piispat pyrkivät tarmokkaasti estämään reformaatioliikkeen leviämisen vaaliruhtinaskunnan alueelle.⁶⁴ Lebusin piispa oli myös Frankfurtin yliopiston kansleri ja hänellä oli suuri valta yliopiston asioissa.⁶⁵ Vaaliruhtinaan ja piispojen omaksumaan linjaan oli myös yliopiston mukauduttava.⁶⁶ Vuodenvaihteen 1523—1524 tienoilla yliopiston teologit tutkivat vaaliruhtinaan pyynnöstä Lutherin Uuden testamentin saksannoksen ja havaitsivat sen hereettiseksi.⁶⁷ Vaaliruhtinas kielsi sen jälkeen helmikuun lopulla 1524 antamallaan ediktillä Lutherin Uuden testamentin myymisen ja lukemisen.⁶⁸ Yliopisto ja vaaliruhtinas tukivat näin toisiaan reformaatioliikkeen vastustamisessa.⁶⁹ Vuodesta 1526 lähtien yliopiston toiminta oli ruton vuoksi useita vuosia lamaannuksissa.⁷⁰

8.2. Greifswald

Greifswaldin pienen yliopiston kannanotoista ei ole 1520-luvulta säilynyt juuri mitään tietoja.¹ Yksityisten opettajienkin kannanotoista voidaan päätel-

61 Redorfer 1524, K iiiij b.

62 Redorfer 1524, P ij b.

63 Yliopiston arkisto on valtaosaltaan tuhoutunut. Lähemmin Mühlpfordt 1983, 25—26.

64 Delius 1965, 14—17. Vaaliruhtinaan kannasta erityisesti Heinrich 1971, 350—351.

65 Bauch 1900, 14—16.

66 Mühlpfordt 1983, 36—37.

67 Vaaliruhtinaan edikti 29.2.1524; CDB, 302—303. Delius 1965, 17.

68 Vaaliruhtinaan edikti 29.2.1524; CDB, 303. Negwerin (1909, 159—160) mukaan Redorferin ensimmäinen kirjanen vaikutti vaaliruhtinaan päätökseen.

69 Delius 1965, 18.

70 Hausen 1806, 8.

1 Lähteistä Kosegarten 1856, 202 ja 1857, III—VII sekä Hofmeister 1932, 27—28 alav. 1 ja siinä mainittu kirjallisuus. Myös U Gr, 15.

lä jotain vain kronikkatietojen sekä heidän myöhempien näkemystensä perusteella.

Yliopisto näyttää alusta lähtien suhtautuneen torjuvasti reformaatioliikkeeseen. Tiedämme yliopiston vaikutusvaltaisimpien professoreiden, artistisessa, oikeustieteellisessä ja teologisessa tiedekunnassa opettaneen Wichmann Krusen sekä juristi Heinrich Bukowin vastustaneen vielä 1530-luvulla reformaatioliikettä.² Erään 1700-luvulta säilyneen tiedon mukaan Greifswaldin yliopisto lähetti jopa lähetystön pyytämään neuvoja reformaatioliikkeen vastustajana tunnetulta Kölnin yliopistolta.³ Yliopiston kanta oli yhdenmukainen Pommerin hallituksen kirkkopoliitiikan kanssa.⁴

Reformaatioliikettä vastustanut Greifswaldin raati syrjäytettiin Pommerin hallituksen luvalla vuonna 1525. Uudeksi pormestariksi tullut Vicko Bole oli ennen tähän virkaan pääsyään esiintynyt reformaatioliikkeen suosijana.⁵ Ei näytäkään sattumalta, että ensimmäiset tiedot reformaatioliikkeen kannattajista yliopiston piirissä ovat juuri vuodelta 1524. Keväällä 1524 yliopiston opettajaksi saapunut Peter Suave⁶ ja seuraavana vuonna Greifswaldiin tullut Hermann Bonus⁷ yrittivät nimittäin levittää humanistisia ja reformatorisia näkemyksiä.⁸ Myös vuodesta 1521 lähtien oikeustieteen professorina toiminut Johannes Oldendorp lieene suhtautunut myönteisesti reformaatioliikkeeseen.⁹ Reformaatioliikettä suosivien opettajien vaikutus näkyy mahdollisesti myös siinä, että yliopistoon tuli vuonna 1524 47 uutta opiskelijaa, kun heitä edellisellä vuonna oli tullut vain 15.¹⁰

2 Lähemmin Kosegarten 1857, 174—175. Uckeley 1903, 66—68 ja Heyden 1957, 215.

3 Dähnert 1750, 6.

4 Uckeley 1903, 38—40. U Gr, 15.

5 Heyden 1957, 215—216.

6 Suave kirjoitettiin yliopiston matrikkeliin 12.4.1524; MG, 193.

7 Näin Uckeley 1903, 50.

8 Vuosina 1557—1594 Länsi-Pommerin superintendenttinä toimineen Jakob Rungen kronikka ”Brevis designatio rerum ecclesiasticarum sub initium Reformationis Evangelicae in Pomerania gestarum, a Iacobo Rungio D. et superintendente Wolgastano conscripta”; Kosegarten 1839, 27: Gryphiswaldi erant Petrus Swavenius et Hermannus Bonus, qui in schola auditoribus elementa purioris doctrinae tradebant. Runge on saanut tietonsa Greifswaldin reformaattorina 1530-luvulla toimineelta Johann Knipstrolta. Myös Kosegarten 1839, 34 ja Uckeley 1903, 49—51.

9 Uckeley 1903, 68—69. Ks. myös Kosegarten 1857, 179.

10 Eulenburg 1904, 288.

Yliopiston johto ei kuitenkaan luopunut periaatteistaan. Myös Vicko Bole ryhtyi pormestariksi tultuaan noudattamaan hallituksen kirkkopoliittikkaa.¹¹ Reformaatioliikkeen kannattajien oli joko vaiettava tai poistuttava Greifswaldista. Sekä Suave että Bonnus jättivät Greifswaldin.¹² Oldendorp taas näyttää karkotetun. Lähteestä ei kuitenkaan ilmene, johtuiko tämä reformaatioliikkeen suosimisesta.¹³ Yliopisto torjui näin reformatoriset opit ja piti kiinni perinteisestä kirkollisesta järjestyksestä. Tämän seurauksena yliopiston ennestäänkin vähäinen opiskelijamäärä laski kuitenkin olemattomiin; vuodesta 1527 lähtien yliopiston toiminta oli jo miltei täysin pysähdyksissä.¹⁴

8.3. Krakova

Kuningas Sigismund I:n heinäkuussa 1520 antama Toruńin edikti ja Lutherin kirjoitusten polttaminen eivät pysäyttäneet reformatoristen oppien leviämistä Krakovaan. Wittenbergin teologien kirjoituksia tuotiin Puolan pääkaupunkiin etenkin Böömiin kuuluvasta Sleesiasta, jossa reformaatioliike sai jo 1520-luvun alussa vaikutusvaltaisia tukijoita.¹ Wittenbergistä leviävä reformaatioliike leimautui kuitenkin alusta lähtien saksalaiseksi. Puolalainen papisto ja kansa suhtautuivat siihen välinpitämättömästi tai suorastaan vihamielisesti.² Tämä näkyi myös Krakovan yliopiston piirissä. Lähinnä saksankieliset opiskelijat ja nuoremmat opettajat olivat taipuvaisia hyväksymään Wittenbergin teologien opit. Koska yliopisto oli kuitenkin asettunut reformaatioliikkeen vastustajien puolelle, monet saksankieliset opiskelijat jättivät Kra-

---

11 Heyden 1957, 216.

12 Jakob Rungen kronikka; Kosegarten 1839, 28: Aliquando post cum metu ducis Georgii Gryphiswaldi nemo doctrinam Evangelii palam profiteri auderet, Petrus Suavenius et Hermannus Bonnus relicta Pomerania concesserunt ad Regem Daniae.

13 Pommerin herttuoiden sihteerinä toimineen vuonna 1542 kuolleen Thomas Kantzowin Pommerin kronikka; PChr, 98: doctor Johann Oldendorp, de van natur ein uprurisch unstillte gemote hedde und deshalten ersten vam Gripswolde, darna van Rostock verjaget war...

14 Kosegarten 1857, 182—183.

1 Barycz 1935, 98—99.

2 Tästä etenkin Jobert 1974, 46.

kovan. Samalla yliopiston johto alkoi suhtautua kielteisesti myös humanismiin.³

Talvella 1522 kuningas katsoi aiheelliseksi puuttua Krakovan tilanteeseen. Grodnosta 15.2. lähettämässään kirjeessä hän kehotti kansleriaan Krzysztof Szydłowieckia lopettamaan Lutherin kirjoitusten levittämisen Krakovassa ja rankaisemaan syyllisiä.⁴ Yliopisto aloittikin jo helmikuun lopulla oikeudenkäynnin edellisestä vuodesta lähtien artistisen tiedekunnan opettajana toiminutta, Sleesiasta kotoisin ollutta Joachim z Loewenbergaa vastaan. Tämä peruutti yliopiston johdon edessä mielipiteensä ja lupasi pysyä erossa Lutherin opeista.⁵ Joachim z Loewenbergä näyttää pitäneen ainakin julkisuudessa lupauksensa, sillä hän saattoi toimia Krakovassa vielä usean vuoden ajan.⁶

Joachim z Loewenbergä näyttää kuitenkin olleen vain yksi reformaatio-liikkeestä kiinnostuneista Krakovan oppineista. Hänen vaihtamisensa merkitsi siksi vain vähän. Kuningas antoikin 7.3.1523 Krakovassa uuden ediktin, jossa Lutherin kirjoitusten levittäminen ja lukeminen kiellettiin omaisuuden menettämisen ja kuolemanrangaistuksen uhalla.⁷ Tämäkään ei vielä näytä ehkäisseen reformatoristen oppien levittämistä. Siksi kuningas julkaisi 5.9.1523 vielä uuden ediktin: Krakovan piispa sai oikeuden järjestää kotietsintöjä hereettisten kirjojen löytämiseksi. Sen sijaan kaikkia Krakovaan tuotavia ja siellä painettavia kirjoja koskeva ennakkosensuuri annettiin yliopiston rehtorin tehtäväksi. Hereettisten kirjojen lukijoita ja levittäjiä oli rangaistava edellisessä ediktissä käsketyllä tavalla.⁸ On selvää, että reformatoristen oppien esittäminen vaati tämän jälkeen rohkeutta. Kirkolliset lähteet mainitsevat silti seuraaviltakin vuosilta muutamia reformaatioliikkeen suosimisesta epäiltyjä. Heidän joukossaan lienee ollut myös muutama yliopiston opiskelija.⁹

3 Lähemmin Barycz 1935, 96—97 ja Jobert 1974, 55.

4 Wotschke 1911, 15. Tämä ns. Grodnon edikti on tärkeimmiltä osiltaan painettuna Fox 1924, 142—143.

5 Rehtorin aktat 25. ja 27.2. sekä 1.3.1522; ACR, 594—595. Barycz 1935, 99.

6 Barycz 1935, 99—100.

7 Tämä edikti on tärkeimmiltä osiltaan painettuna Fox 1924, 143—144. Małecki 1984, 124.

8 Tämä edikti on tärkeimmiltä osiltaan painettuna Fox 1924, 144. Wyczański 1964, 236.

9 Lähemmin Wotschke 1911, 47—48 ja Barycz 1935, 100.

Vuoteen 1524 tultaessa hallitus, piispa, raati ja yliopiston johto olivat näin yhdessä pakottaneet reformaatioliikkeen kannattajat luopumaan julkisesta toiminnasta. Reformaatioliikkeen vastainen toiminta sai tämän jälkeen entistä hyökkäävämmän sävyn. Breslaun tuomiokapitulin kaniikki Martin Dobergast piti Pyhän Marian kirkossa erityisesti opiskelijoille tarkoitettuja saarnoja Lutherin oppeja vastaan,¹⁰ ja muutamat yliopiston opiskelijat yhtyivät julkaisemillaan pilkkarunoilla humanistina tunnetun Przemyslin piispan Andrzej Krzyckin aloittamaan kirjalliseen taisteluun reformaatioliikettä vastaan.¹¹

Lähinnä satiiristen runojen joukkoon kuuluu myös Krakovassa vuoden 1524 alussa ilmestynyt *Iudicium maius magnarum coniunctionum anno 1524 evenentium* -niminen kirjanen, jossa tekijä, maisteri Jan z Płońska (Joannes de Plonisko) yritti luodata tulevaisuutta astrologian keinoin.¹² Piispa Krzyckille omistamassaan esipuheessa kirjoittaja otti voimakkaasti kantaa Lutherin esiintymiseen. Hän valitti sitä, että heresia oli saanut vallan ennen niin maineikkaassa Saksassa.¹³ Luther esiintyi profeettana, joka sai oppinsa suoraan Jumalalta. Tosiasiassa hän oli kuitenkin vain valheprofeetta.¹⁴ Jan z Płońska vastasi reformaattorin haasteeseen nimittelyn ja häneen liittyvien miellelyhtymien avulla: Luther oli syntynyt petollisuutta merkitsevän skorpionin tähtimerkin alla. Hän opetti Böömin hereetikkojen luota juoksevan Elben rannalla.¹⁵ Perustellumpaa teologiaa kirjasta ei löydy. Ortodoksinen usko oli 1500 vuoden tradition, pyhien ja ihmeiden vahvistama.¹⁶ Lutherin erehdys taas oli siinä, että hän uskalsi vastustaa paavia, joka oli kuningas Kristuksen sijainen ja hänen kansansa paimen.¹⁷ Krakovan maisteri kiinnitti huomiota myös Böömiin ja oli selvillä Lutherin yrityksestä vetää utrakvistit Saksin reformaatioliikkeen yhteyteen. Rooman kirkon ulkopuolella ei kuitenkaan voinut olla iankaikkiseen elämään johtavaa uskoa.¹⁸

10 Barycz 1935, 100. Małecki 1984, 124.

11 Lähemmin Wotschke 1911, 16—17 ja Rechowicz 1975, 46.

12 Astrologien vuoteen 1524 liittyvistä odotuksista lähemmin Steinmetz 1986, 204—207 ja Zambelli 1986, 239—260.

13 Płońska 1524, [2].

14 Płońska 1524, [3].

15 Płońska 1524, [2]—[3].

16 Płońska 1524, [4].

17 Płońska 1524, [3], [4].

18 Płońska 1524, [3]. Ks. myös Arffman 1985, 115.

Krakovan teologit eivät jääneet seuraamaan toimeettomina myöskään Slesian reformaatioliikkeen etenemistä. Breslaun raati oli asettunut reformaatioliikkeen puolelle ja halusi kantansa perusteluksi järjestää teologisen väittelyn.¹⁹ Breslaun Pyhän Maria Magdaleenan kirkkoherra, teologian tohtori Johannes Hess julkaisi siksi helmikuussa 1524 joukon teesejä, joissa hän esitti reformatorisen käsityksen Jumalan sanasta, Kristuksen pappeudesta ja messusta sekä avioliitosta ja selibaatista.²⁰ Breslaussa oli tuomiokapituli reformaatioliikkeen päättäväisin vastustaja.²¹ Koska kukaan sen jäsenistä ei halunnut ryhtyä väittelyyn Hessin kanssa, kapituli päätti pyytää Martin Dobergastia tulemaan Breslauhun ja tuomaan mukanaan jonkun Raamattuun hyvin perehtyneen oppineen.²² Krakovassa opiskelemassa oleva piispa Krzyckin sisarenpoika Piotr Rydzynski julkaisikin 11.4. vastineen Hessin teeseihin.²³

Rydzynski selitti lyhyessä kirjoituksessaan, että Jumalan sanaa voitiin ymmärtää vain Pyhän Hengen avulla. Raamatun sanan arviointi ja käsitteleminen ei kuulunut kenelle tahansa. Kristuskin oli selittänyt vertauksensa erikseen oppilailleen. Näin hän oli osoittanut tahtovansa, että taivasten valtakunnan salaisuudet eivät olisi kaikkien tiedossa. Jumalan sanaa ei saanut selittää mielivaltaisesti eikä kristillinen vapaus saanut johtaa kirkon johdon vastustamiseen ja järjestyksen häviämiseen. Kristittyjen oli toteltava myös sellaisia jumalallisen lain kohtia, joita ei ollut mainittu evankeliumissa. Kirkon dekreetit eivät nimittäin olleet Raamatun turmelemista, vaan selittämistä. Uudenlaiset olot vaativat myös kirkolta uusia ohjeita. Uusi testamentti osoitti, että Kristukseen ei ollut opettanut apostoleille koko evankeliumia. Pyhä Henki oli vasta ylösnousemuksen jälkeen ohjannut apostolit syvemmälle totuuteen. Pyhä Henki oli näin kirkon pysyvä opettaja (magister),²⁴ joka avasi

19 Engelbert 1961, 165.

20 Engelbert 1961, 172—173. Hessin teesit ovat viimeksi painettuina RB, 104—108. Breslaun väittelyn taustasta ja lähteistä myös Moeller 1974, 226—229.

21 Moeller 1974, 226.

22 Engelbert 1960, 200 ja 1961, 179.

23 Miaskowski 1905 8, 8. Engelbert 1961, 179. Tämä ”In axiomata Joannis Hessi Wratislaviae edita, Petrus Risinius” on vastustajien julkaisemassa muodossa painettuna Ehrhardt 1780, 493—505. Ks. myös Moeller 1974, 231 alav. 81. Rydzynskistä lähemmin Miaskowski 1905 7, 242—248 ja Rechowicz 1975, 47.

24 Ehrhardt 1780, 495: unde constaret magistrum esse perpetuum ecclesiae Spiritum sanctum,...

Raamatun sanan.²⁵ Tältä pohjalta käsin Rydzynski kysyikin, oliko tosiaan uskottava mieluummin fanaattista Lutheria tai Huttenia kuin kirkon tuhansia pyhiä tohtoreita. Jos Raamattu ei tarvinnut selityksiä, niin miksi apostolit olivat pitäneet kokouksia ja antaneet ohjeita? Kirkkoisä Cyprianuksen sanan mukaisesti evankeliumi oli vain uskon perustus. Kirkon oli rakennettava sen päälle. Jumalan sana ja kirkon auktoriteetti kuuluivat yhteen.²⁶

Breslaun väittely pidettiin 20.—22.4.1524, mutta Krakovan oppineet eivät osallistuneet siihen.²⁷ Myöskään Rydzynskin kirjoituksella ei näytä olleen mitään vaikutusta väittelyn kulkuun.²⁸ Ennen pitkää kirjoitus tuli kuitenkin tunnetuksi myös Breslaussa. Koska reformaatioliikkeen kannattajat eivät tunteneet kirjoittajaa, he käsittivät latinalaisen nimen Risinius ridere (nauraa) -verbistä johdetuksi salanimeksi. Breslaussa ilmestyi pian vastine, jonka kirjoittaja käytti salanimeä Paulus Cachinnius (äänekäs nauraja). Kirjoituksen takana lienee ollut Pyhän Maria Magdaleenan koulun rehtori Anton Niger, joka näin otti kantaa esimiehensä Hessin puolesta. Nigeriä voi luonnehtia pikemminkin humanistiksi kuin teologiksi. Jo kirjoittajan nimen valinta osoittaa, että hän koetti päästä voitolle lähinnä saattamalla vastustajansa naurunalaiseksi.²⁹

Rydzynskikään ei halunnut jättää viimeistä sanaa vastustajilleen. Hän näyttää pitäneen Johannes Hessiä vastineen kirjoittajana ja vastasi tälle uudella jyrkkäsanaisella traktaatilla.³⁰

Rydzynski valitti, että Cachinnius oli turvautunut pilkkaan ja herjauksiin näyttääkseen kansan silmissä voittajalta. Reformaatioliike saisi kuitenkin itse kokea seuraukset kansan kiihottamisesta kapinaan. Sen kannattajien oli turha julistaa itseään voittajiksi. Lukija saattoi itsekin arvioida, kumpi oli voittaja: paavi ja koko kirkko, keisari, kuninkaat, yliopistot ja kansakunnat olivat jo tuominneet Lutherin eikä tällä ollut kannattajia muualla kuin Saksassa. Re-

---

25 Ehrhardt 1780, 495.

26 Ehrhardt 1780, 496.

27 Väittelystä ja sen seurauksista lähemmin Miaskowski 1905 8, 8—9 ja Moeller 1974, 228—232.

28 Miaskowski 1905 8, 8.

29 Bauch 1882, 193—194. Miaskowski 1905 8, 9—10. Engelbert 1961, 179—180, 198—199. Kirjanen on painettuna myös Ehrhardt 1780, 493—505.

30 Tämä ”Petri Risinii in Joannis Hessi Cachinnii sycophantias responsio” on painettuna Bauch 1882, 210—218.

formaattorit opettivat kansaa oman päänsä mukaan, eivät Hengen avulla.³¹ Jos kaikkien kristittyjen sallittaisiin tehdä näin, ei kenellekään jäisi mitään varmuutta.³²

Rydzynski korosti jälleen, että Jumalan sana ja kirkko olivat molemmat toisistaan riippuvaisia. Kirkko teki sanan uskottavaksi. Kirkossa taas arvosta kuului paaville, kirkon ajalliselle johtajalle, samoin kuin Pietarilla oli ollut auktoriteetti apostolien aikana.³³ Tätä Rydzynski perusteli Pietarin omilla sanoilla Apt 15:7:ssä. Joka luopui Pietarin istuimesta, luopui elävän veden lähteestä. Tämän osoittivat Herran sanan mukaisesti myös teot:³⁴ pyhien elämä ja ihmeet todistivat Rooman istuimen johtaman katolisen kirkon puolesta.³⁵ Apostolit olivat säätäneet kirkolle ohjeita, ja samoin oli kirkolla nytkin oikeus antaa evankeliumista poikkeaviakin ohjeita. Näin Pyhä Henki opetti kirkkoa. Pyhä Henki oli yhteyden ja rakkauden lähde, ei reformaatio-liikkeen aiheuttaman riidan ja sekaannuksen aloittaja.³⁶ Tämän mukaisesti Rydzynski vetosi myös Erasmusuksen esimerkkiin: Erasmus jätti aina kaikki työnsä kirkon arvioitaviksi.³⁷

Myös seuraavina vuosina Krakovan yliopisto piti kiinni Puolan hallituksen ohjeiden mukaisesta linjastaan. Yliopisto toimi läpi murrosvuosien, mutta vuonna 1527 oli uusien opiskelijoiden määrä pudonnut vuoteen 1517 verrattuna jo noin neljännekseen (478:sta 123:een).³⁸

---

31 Bauch 1882, 210—214.

32 Bauch 1882, 214: si omnibus in commune licebit pro spiritu suo interpretari, prorsus nihil certi habebimus.

33 Bauch 1882, 214—215: ut ecclesia a uerbo dependet, ita uerbum dei ab ecclesia, que sola illi fidem facit, idque autoritate unius sacerdotis, ecclesie pro tempore presidentis, quemadmodum et inter Apostolos apud unum Petrum et Euangelij autoritas, licet omnibus erat ad predicandum commissum.

34 Rydzynski viittasi ilmeisesti Mt 7:16:een ja 20:een, joissa kuitenkin puhutaan hedelmistä eikä teoista.

35 Bauch 1882, 215: in ecclesia vero Catholica, cui Romana presidet, sanctorum uite et miracula uirtutem dei et spiritus sancti testantur, in quorum ordinatione et norma hos continemus,...

36 Bauch 1882, 215.

37 Bauch 1882, 217.

38 Yliopiston matrikkeli; ASUC, 172—182, 237—240. Małecky 1984, 124.

8.4. Praha

Prahan yliopistossa oli vuodesta 1419 lähtien ollut enää vain artistinen tiedekunta. Aiheemme kannalta hyvin mielenkiintoiseksi Prahan tekee se, että tämä aikaisemmin niin maineikkaan yliopiston jäännös oli utrakvistien, husilaisten maltillisemmän ryhmittymän, hallussa, siis Roomasta jo vanhastaan riippumaton. Viimeiset katoliset maisterit olivat jättäneet yliopiston jo 1460-luvulla.¹ Uskonnolliseen kiistaan liittyi tsekkien ja saksalaisten kansallinen vastakohtaisuus. Utrakvistit olivat alusta lähtien tunnustaneet yliopiston hengelliseksi auktoriteetiksi. Yliopiston ja utrakvistisia seurakuntia johtavan Prahan konsistorin yhteys oli hyvin kiinteä. Konsistorin johtoon (administraattoriksi) valittiin hyvin usein yliopiston opettaja.² Nuoren kuninkaan Ludvig II:n valta oli Böömissä varsin vähäinen.³ Yliopisto etsi siksi 1500-luvun alussa tukea Prahan uudelta ja vanhalta kaupungilta sekä joutui vähitellen niistä riippuvaiseksi. Maisterit pitivät kiinni skolastiikasta ja torjuivat kaupunkien ehdottamat uudistukset. Humanismi ei saanut yliopiston piirissä jalansijaa eikä yliopistossa ollut merkittäviä opettajia.⁴ Prahaan syntyi siksi yliopiston kilpailijoiksi useita humanistisia kouluja. Yliopisto taas oli jo menettämässä arvonantonsa myös utrakvistien silmissä.⁵ Reformaatioaikaan tultaessa siinä oli 12 vakinaista opettajaa.⁶

Lutherilla oli yhteyksiä Prahaan jo ennen Leipzigin väittelyä. Yliopiston ensimmäinen reaktio hänen esiintymiseensä olikin myönteinen. Collegium Carolinum johtaja, maisteri Václav Rožd'alovský lähetti heinäkuussa 1519 Lutherille tämän toivoman Husin *De ecclesia* -teoksen. Hän kuvasi kirjeessään Lutherin Prahassa herättämää innostusta, kirjoitti iloitsevansa tämän Leipzigin saamasta voitosta, arvosteli Husin tuominnutta Konstanzin konsiilia ja näki Lutherissa Husin työn jatkajan.⁷ Rožd'alovský kuoli ruttoon jo

1 Tomek 1849, 144. Prahan yliopiston arkistolähteistä Bergel 1954.

2 Tomek 1849, 133, 145—146.

3 Lähemmin Richter 1971—1974, 109.

4 Šmahel & Truc 1963, 8—9. Richter 1971—1974, 139—140.

5 Tomek 1849, 147—152. Odložilik 1948, 31—33. Kavka 1974, 412—413.

6 Šmahel & Truc 1963, 13.

7 Rožd'alovský Lutherille 17.7.1519; WA Br 1, 419—420. Oberdorffer 1965, 131—132.

seuraavana vuonna.⁸ Tuntuu kuitenkin todennäköiseltä, että monet yliopiston opettajat olivat hänen laillaan varsin innostuneita Lutherin esiintymisestä. Ainakaan Lutherin oppien vastustamisesta ei ole säilynyt tietoja.⁹

Kesäkuussa 1521 saapui Zwickausta paennut Thomas Müntzer Prahaan. Hän nojautui alusta lähtien Wittenbergin reformaattoreiden maineeseen ja lähetti jo Prahan ulkopuolelta yliopiston maistereille Melanchthonin 9.9.1519 Wittenbergissä puolustamat teesit sekä tarjoutui puolustamaan niitä heidän edessään.¹⁰ Müntzerin toivoman väittelyn järjestämisestä ei ole kuitenkaan säilynyt tietoja. Sen sijaan tiedämme, että Müntzer asui Collegium Carolinumissa ja sai saarnata yliopistolle kuuluvissa Betlehemin ja Pyhän ruumiin kappeleissa.¹¹ Müntzer ei kuitenkaan toiminut yliopiston itsensä kutsumana vieraana, vaan utrakvistien vaikutusvaltaisten johtomiesten tuella.¹² Yliopiston kannasta ei siis hänen esiintymisensä perusteella voi vielä päätellä mitään. Walter Elliger pitää todennäköisenä, että Müntzer joutui alusta lähtien ristiriitaan yliopiston utrakvistimaistereiden kanssa.¹³ Husin muistopäivänä 6.7. puhkesi levottomuuksia, joiden aikana pyhien kuvia hävitettiin.¹⁴ Myös Müntzer on kenties ollut yllyttämässä levottomuuksiin. Joka tapauksessa hän joutui jo kesällä jättämään Collegium Carolinum.¹⁵ Joulukuussa Müntzer karkotettiin Prahaista.¹⁶

Müntzerin esiintyminen näyttää herättäneen yliopiston utrakvistimaistereiden vastarinnan Saksista leviäviä uusia oppeja kohtaan. Maisteri Jiří Pisecký hyökkäsi seuraavana vuonna yliopiston jäsenille osoittamassaan julkisessa kirjeessä Lutheria sekä kaikkia niitä vastaan, jotka eivät pitäneet arvossa Aristotelesta ja Platonia. Kirjeen johdosta syntyi riita.¹⁷ Vaikka Prahan johtomiehet olivatkin karkottaneet Müntzerin, he suhtautuivat kuitenkin

---

8 Jiří Piseckýn kronikka; PDČ, 356.

9 Näin myös Winter 1897, 32—33 ja Šmahel & Truc 1964, 81.

10 Husa 1957, 60—63. Elliger 1975, 184—185. Melanchthonin teeseistä ks. Arffman 1981, 179.

11 Jiří Piseckýn kronikka; PDČ, 357. Winter 1897, 32.

12 Elliger 1975, 185.

13 Elliger 1975, 185.

14 Jiří Piseckýn kronikka; PDČ, 357—358.

15 Elliger 1975, 186—187.

16 Elliger 1975, 213.

17 Winter 1897, 33.

edelleen myönteisesti Saksin reformaatioliikkeeseen. Vanhan kaupungin raati puuttui yliopiston asioihin, salli Lutherin oppia levittäneen Martinek-nimisen papin saarnata vastoin yliopiston privilegioita Betlehemin kappelissa, erotti artistisen tiedekunnan dekaanin Jiří Ježížekin (joka ilmeisesti oli tullut tunnetuksi Lutherin oppien vastustajana) ja asetti yliopiston johtoon omat edustajansa, jotka käyttivät itsestään nimeä "directores saeculares".¹⁸ Yliopisto näyttää alistuneen raadin tahtoon. Myös elokuussa 1523 administraattoriksi valittu Gallus (Havel) Cahera yritti Lutherin tuella lähentää utrakvismia Saksin reformaatioliikkeeseen.

Utrakvistimaisterit eivät kuitenkaan luopuneet kannastaan. Erityisesti Jiří Piseckýn Jan Miruš -nimisen papin kanssa keväällä 1524 käymä kirjeenvaihto on tästä selvä osoitus. Saksin reformaatioliikkeestä innostunut Jan Miruš oli hyökännyt saarnoissaan utrakvistimaistereita vastaan, syyttänyt heitä pakanallisen filosofian suosimisesta ja väittänyt, että heillä ei ollut Jumalan Henkeä.¹⁹ Jiří Pisecký kirjoitti siksi Jan-papille. Hän valitti tämän kiihkoa ja toivoi, että niin Jan Miruš kuin Luther jättäisivät pois röyhkeyden ja toisten parjaamisen. Patriarkat, profeetat, apostolit ja tohtorit (kirkkoisät) eivät olleet koskaan tuominneet ketään muuten kuin huolellisen harkinnan jälkeen.²⁰ Kaikki väitteet oli näin perusteltava Raamatun sanalla.²¹ Puhuminen ja parjaaminen oli helppoa, mutta oikean opettajan oli aina vahvistettava sanansa teoilla, oikealla elämällä. Siksi oli mieluummin rukoiltava ja vaiettava kuin puhuttava pahaa. Näin Jeesuksen rakkaus ja Henki pääsisi vaikuttamaan. Väärin oli myös se, että Jan-pappi käsitteli kansan edessä kaikenlaisia asioita. Toiset asiat, esimerkiksi Jeesuksen käskyt, oli opetettava kansalle. Toisia asioita taas voitiin käsitellä vain hyvin maltillisesti tai niiden käsittely oli rajoitettava oppineiden piiriin.²² Näin kirkko oli aina tehnyt.

Böömiläisille oli hussilainen traditio ja kirkollinen itsenäisyys tärkeä. Piseckýn mukaan Jan Miruš oli vaatinut, että kaiken opettamisen oli tapah-

---

18 Artistisen tiedekunnan dekaanin kirja; MHUP, 277. Jiří Piseckýn kronikka; PDČ, 359.

19 Jiří Pisecký Jan Miruš -nimiselle papille 21.3.1524; PDČ, 345, 347, 348.

20 Em. kirje; PDČ, 346.

21 Em. kirje; PDČ, 348: Cunctos status in lenitate ac benignitate argue verbo dei, non hominum delacionibus, nec somniis tuis,...

22 Em. kirje; PDČ, 346—347: In divina enim philosophia nonnulla sunt, que solum viros sapientes, integros, perfectos expostulant admittuntve.

duttava böömiläisten aikaisemminkin hyväksymällä tavalla. Piseckýkin ylisti böömiläisiä, mutta käänsi Jan-papin vaatimuksen häntä itseään vastaan. Böömiläiset olivat kirkkoisien tavoin perustelleet uskonsa selvillä dokumenteilla. Siksi Piseckýkin selitti olevansa valmis väittelyyn ja vastaamaan sanoistaan joko Prahan kaupunkien johdon tai utrakvistien konsistorin edessä.²³

Piseckýlle lähettämässään vastauskirjeessä Jan Miruš vetäytyi Lutherin auktoriteetin taakse. Piseckýn kirje oli lapsellinen. Hän oli uskaltanut arvostella Lutheria, joka oli sentään kaikkien paavilaisten yläpuolella. Omasta opistaan Jan-pappi oli varma: siinä ei ollut mitään korjattavaa.²⁴

Vastauskirjeessään Jiří Pisecký valitti, että Jan Miruš oli selittänyt hänen kirjeensä pahoin päin. Kaikki pitivät Lutheria oppineena miehenä. Tarkoitus ei ollut mustata hänen mainettaan. Kristus oli kuitenkin sielujen todellinen pastori ja piispa.²⁵

Jo keväällä 1524 perinteisen utrakvismin kannattajat saivatkin Prahan johdon käsiinsä.²⁶ Vastaava käänne tapahtui pian myös yliopistossa. Dekaaniksi valittiin seuraavana vuonna Jiří Pisecký. Dekaanin kirjaan kirjoittamassaan selvityksessä hän kuvaili reformaatioliikkeen aiheuttamaa kirkollisen järjestyksen luhistumista ja sekasortoa, väärää uskonnollista intoa ja tekopyhyyttä. Pyhiä asioita käsiteltiin kaiken kansan keskellä ja kaikkien sallittiin olla pappeja.²⁷ Itävallan Ferdinandin tultua Mohácsin taistelun jälkeen 1526 myös Böömin hallitsijaksi Prahan johtajat ryhtyivät toimiin reformaatioliikettä vastaan. Sen kannattajat joutuivat nyt yliopistossa ahtaalle.²⁸ Vuoden 1527 alussa vangittiin maisteri Václav Pisecký, jota syytettiin reformatioren oppien levittämisestä. Myös yliopiston opettajat olivat saapuvilla häntä kuulusteltaessa.²⁹ Samana vuonna valittiin rehtoriksi tällä välin utrakvismin innokkaaksi puolustajaksi kääntynyt Gallus Cahera.³⁰

---

23 Em. kirje; PDC, 347.

24 Jan Miruš -niminen pappi Jiří Piseckýlle 24.3.1524; PDC, 349.

25 Jiří Pisecký Jan Miruš -nimiselle papille 30.3.1524; PDC, 350—352.

26 Oberdorffer 1965, 133. Richter 1971—1974, 122.

27 Artistisen tiedekunnan dekaanin kirja; MHUP, 281—282.

28 Winter 1897, 33.

29 Artistisen tiedekunnan dekaanin kirja; MHUP, 286—287. Tomek 1849, 153. Winter 1897, 33.

30 Winter 1897, 33.

Prahan yliopisto säilyi näin utrakvistien käsissä. Sen maisterit torjuivat reformatorisen magisterium-näkemyksen. Yhteinen vastarinta Roomaa kohtaan ei riittänyt peittämään eroa. Utrakvistimaisterit eivät halunneet alistua myöskään Wittenbergin johtoon.

9. Tutkimuksen tulokset

Tutkimus osoittaa, että yliopistoilla oli auktoriteettia oppia koskevissa kysymyksissä. Vallankäyttäjät pyrkivät siksi mielellään saamaan yliopistot ratkaisujensa tukijoiksi niin yksittäistapauksissa kuin suurissa linjakysymyksissäkin. Yliopistojen asema oli kuitenkin varsin erilainen. Pariisin teologinen tiedekunta saattoi nojautua vuosisataiseen auktoriteettiin. Se puolusti itsenäisyyttään ja saattoi tietyissä rajoissa jopa uhmata Ranskan voimakasta kunin-gasvaltaa. Myös Louvainin ja Kölnin yliopistot voivat toimia varsin itsenäisesti. Tübingenin ja Freiburgin yliopistot koettivat samoin korostaa itsenäisyyttään. Monet yliopistot olivat kuitenkin vallanpitäjistä varsin riippuvaisia, ja niiden oli mukauduttava maallisen esivallan ratkaisuihin. Selvä esimerkki tästä ovat Englannin yliopistot: kaikki niitä itseäänkin koskevat ratkaisut jäivät kardinaali Wolseyn johtaman hallituksen asiaksi. Yliopiston toiminta-vapauden rajat tulivat dramaattisimmin näkyviin Kööpenhaminassa, kun Tanskan kuningasta arvostellut Paulus Helie joutui pakenemaan kaupungista ja karmeliittojen collegiumille myönnetyt tulot peruutettiin. Erfurtin raati taas jätti yliopiston reformaatioliikettä kannattavien opiskelijoiden ja talon-poikaissodan kapinallisten armoille. Saksan suurimpiin kuulunut yliopisto joutui näin perikadon partaalle.

Erfurtissa, Rostockissa, Kööpenhaminassa ja Uppsalassa oli reformaatio-liikkeellä kasvava toiminnanvapaus. Näiden yliopistojen opettajakunnassa ei reformaatiolla kuitenkaan juuri ollut kannattajia. Erfurtissa tähän oli yhtenä syynä se, että Johannes Lang luopui professorinvirastaan ja muutkin reformaatioliikkeen kannattajat vetäytyivät karlstadtilaisen näkemyksen mukaisesti eroon yliopistosta. Sen sijaan etelämpänä Lutherin oppi sai vastakaikua myös yliopistojen opettajien piirissä. Huomiota kiinnittää erityisesti Lounais-Saksan yliopistojen haluttomuus reformaatioliikkeen vastaiseen taisteluun. Mainzissa Lutherilla oli kannattajia jopa teologisen tiedekunnan opettajien joukossakin. Talonpoikaissodan jälkeen heidän oli kuitenkin vaiettava näke-

myksistään. Muutamissa yliopistoissa mielipiteet jakaantuivat hyvin selvästi. Wienissä ja Leipzigissa perinteisen uskon puolustaminen jäi teologien asiaksi. Sen sijaan toisten tiedekuntien piirissä oli laajaa kiinnostusta reformaatioliikettä kohtaan. Myös Pariisin oppineiden, jopa teologisen tiedekunnan tohtoreidenkin, parissa oli reformaatioliikkeellä yllättävän laajaa vastakaikua. Oxfordin ja Cambridgen osalta on vaikea sanoa, missä määrin uudistuspyrkimykset nousivat Lutherin oppien ja missä määrin lollardien perinteen pohjalta. Näissä yliopistoissa vaikuttaneiden uudistusmielisten mielipiteistä ei nimittäin ole säilynyt paljontakaan tietoja. Prahan yliopiston utrakvistimaisterit torjuivat ensimmäisen innostuksen jälkeen Lutherin opit ja ryhtyivät puolustamaan omaa perinnettään.

Yliopistojen kannalta ratkaiseva mahti oli maallinen esivalta. Se sai 1520-luvulla yhä lujemman otteen kirkon asioista. Muutamien yliopistojen onnistui päästä läheiseen yhteistyöhön ruhtinasvallan kanssa ja lujittaa näin asemaansa kirkon perinteisen johdon (lähinnä piispojen) kustannuksella. Paras esimerkki tästä on Ingolstadtin yliopisto. Myös Louvainin yliopisto pyrki samoihin tavoitteisiin. Sen sijaan reformaatioliikkeen eniten uhkaamassa Pohjois-Saksassa tilanne oli toisenlainen. Kehitys vei tosin sielläkin ruhtinaiden otteen lujittumiseen. Kaikki reformaatioliikettä vastustavat auktoriteetit (ruhtinaat, piispat ja yliopistot) pyrkivät kuitenkin tehokkaaseen yhteistointintaan. Tällainen oli tilanne Leipzigissa, Frankfurt an der Oderissa ja Krakovassa. Vielä pohjoisempana oli asetelma jälleen erilainen. Rostockin, Kööpenhaminan ja Uppsalan yliopistot hakivat yhteistyötä hiippakuntahallinnon kanssa, koska maallinen esivalta suhtautui myönteisesti reformaatioliikkeeseen. Tämän asetelman vaarat sai kokea Erfurtin yliopisto. Se etsi tukea Mainzin arkkipiispalta, joka oli Erfurtin raadin poliittinen vastustaja. Yliopisto ei kuitenkaan saanut Mainzista merkittävää tukea, vaan joutui raadin armoille.

Monet yliopistot menettivät 1520-luvun kuluessa vaikutusvaltaansa ja jäivät syrjään ajan suurista ratkaisuista. Tähän oli erilaisia syitä. Muutamat pohjoiset yliopistot (Erfurt, Rostock, Kööpenhamina, Uppsala) eivät hyväksyneet maallisen esivallan reformaatioliikettä suosivaa kirkkopoliittikkaa. Lounais-Saksan yliopistot taas eivät halunneet ryhtyä puolustamaan aktiivisesti perinteistä uskoa, vaikka etenkin habsburgilainen esivalta olisi sitä toivonut. Näin nekin jäivät sivuun. Näyttää myös siltä, että monien pienten yliopistojen voimavarat yksinkertaisesti eivät riittäneet reformaatioliikkeen

vastustamiseen. Hyvä esimerkki tästä on Wienin yliopiston teologinen tiedekunta, jonka oli jättäydyttävä sivustaseuraajaksi.

Reformaatioliikkeen yliopistojen vastainen hyökkäys lienee ollut pääsyy siihen, että Saksan yliopistojen opiskelijoiden määrä väheni ja monien pienten yliopistojen opetustyö käytännössä miltei loppui. Kaikkein selvimmin tämän kohtalon kokivat reformaatioliikettä vastustamaan asettuneet Pohjois-Saksan yliopistot, etenkin Greifswald ja Rostock. Myös Frankfurt an der Oderin ja Erfurtin yliopistot olivat vain varjo entisestä. Sen sijaan Leipzigin yliopiston onnistui herttua Yrjön päättäväisesti tukemana saada yllättävän runsaasti uusia opiskelijoita. Siitä tuli näin 1520-luvun lopulla Wittenbergin pääkilpailija ja vastustaja Pohjois-Saksassa. Länsi- ja Etelä-Saksassa ei opiskelijoiden lukumäärä vähentynyt suhteellisesti yhtä paljon. Selvä poikkeus oli vain Wien. Siellä vähenemiseen lienevät kuitenkin vaikuttaneet suuresti muutkin tekijät kuin reformaatioliike.

Tuloksena oli näin yliopistojen aseman heikkeneminen. Yliopistoilla ei ollut voimakeinoja mielipiteidensä läpi ajamiseen. Ne olivat sittenkin vain varsinaisiin päätöksentekojärjestelmiin kuulumattomia konsultteja. Niitä voitiin kuunnella ja niihin voitiin vedota silloin, kun päättäjät kokivat sen itselleen edulliseksi. Ne voitiin työntää sivuun tai jopa vaihtaa, jos se tuntui paremmalta.

Teologian tasolla reformaatioliike kohtasi vain vähän organisoitua vastarintaa. Kuurian muutamille yliopistoille lähettämät kirjeet jäivät vain satunnaisiksi, yleisluontoisiksi vetoomuksiksi. Sellaisina ne ovat osoitus kirkon keskushallinnon voimattomuudesta. Johannes Fabrin yritykset organisoida Habsburgien alueilla olleet yliopistot perinteisen uskon tukipylväiksi tuottivat vain vähän tulosta. Vuoden 1524 kansalliskonsiiliin teologinen valmistelu raukesi konsiilin peruuntumiseen. Joskus reformaatioliikkeen vastustajat ryhtyivät kirjoittamaan maallisen esivallan tai tiedekuntansa kehotuksesta (esimerkiksi Powell, Köllin ja Galle). Useimmiten he toimivat kuitenkin omasta aloitteestaan. Reformaatioliikkeen vastustajat seurasivat kuitenkin toistensa toimintaa. Sellaisiin haasteisiin, joihin joku oli jo riittävästi vastannut, ei enää mielellään puututtu. Toisaalta Kölnin teologinen tiedekunta saattoi antaa tohtori Köllinille kirjoitustehtävän, koska kukaan ei ollut vastannut Lutherin hyökkäykseen selibaattia vastaan.

Myös reformaatioliikettä vastaan kirjoittaneiden oppineiden metodit ja mielipiteet olivat varsin erilaisia. Useimmat kirjoittivat latinaksi ja katsoivat

näin perinteiseen tapaan, että kirkon oppia koskeva keskustelu oli vain teologiaan perehtyneiden oppineiden asia. Monet reformaatioliikkeen vastustajat koettivat tehdä hyvin perusteellista työtä, mutta heidän metodinsa (isien kirjoituksiin, paavin ratkaisuun ja kirkon auktoriteettiin vetoaminen, Lutherin osoittaminen harhaoppien uudistajaksi) olivat uudessa tilanteessa jo tehottomia. Reformaatioliikkeen kansankielisten kirjasten rinnalla perinteisen uskon puolustajien perinpohjaiset latinankieliset, joskus jo auttamatta keskustelusta myöhässä olevat teokset jäivät helposti vaille huomiota. Joukossa oli pari varsin vaikeaselkoistakin teosta (Camersin ja Eckardin kirjat).

Reformaatioliikkeen taitavimmat vastustajat ymmärsivät kuitenkin nopeasti, mistä oli kysymys. He tarttuivat ajankohtaisiin haasteisiin, vastasivat reformaatioliikkeelle sen omilla aseilla ja koettivat osoittaa Lutherin sola scriptura -opin kestättömyyden (esimerkiksi Eck, Hauer ja Marstaller Ingolstadtissa, Femelius ja Usingen Erfurtissa, Dungersheim Leipzigissa, Helie Kööpenhaminassa ja Rydzynski Krakovassa). Muutamat julkaisivat kirjoituksia myös kansan kielellä (Eck, Hauer, Marstaller, Appel, Femelius, Dungersheim, Redorfer, Helie ja Galle). Luettelo osoittaa, että Ingolstadtia lukuun ottamatta kansankielisiä teoksia julkaistiin vain Pohjois-Saksassa ja Pohjoismaissa. Niiden kirjoittajat joko pyrkivät vaikuttamaan suoraan reformaatioliikettä suosiviin vallankäyttäjiin (esimerkiksi Galle, Helie ja Eck) tai vastasivat näiden hallitsemilla alueilla vaikuttaneille reformaatioliikkeen kannattajille. Tällaisissa tapauksissa kansankieliset kirjaset epäilemättä olivatkin miltei ainoa kysymykseen tuleva tehokas taisteluväline. Siellä, missä maallinen esivalta huolehti tehokkaasti reformaatioliikkeen tukahduttamisesta, ei kansankielisiä teoksia tarvittu yhtä kipeästi eikä niitä ilmestynytäkään. Yliopistojen välillä voi nähdä myös toisenlaisen alueellisen eron. Länsi-Euroopan suurissa yliopistoissa (Oxfordissa, Pariisissa, Louvainissa ja Kölnissä) reformaatioliikettä vastaan julkaistiin etupäässä laajoja teoksia, joilla niiden kirjoittajat koettivat osoittaa koko reformaatioliikkeen opin ja sen perustan vääräksi. Sen sijaan idempänä perinteisen uskon puolustajat julkaisivat enemmänkin ajankohtaisia lyhyitä taistelukirjoituksia, joiden lähtökohdana oli usein jokin yksittäinen kiistakysymys tai tilanne. Myös Wimpinan, Dungersheimin ja Eckin vuosina 1528—1531 ilmestyneet laajat reformaatioliikkeen vastaiset kokoomateokset koostuivat tällaisista 1520-luvun kuluessa syntyneistä kirjoituksista.

Protestanttisessa perinteessä on annettu ymmärtää, että reformaation vas-

tustajat eivät tunteneet Raamattua eivätkä käyttäneet sitä. Lähteet osoittavat kuitenkin tämän käsityksen vääräksi. Useimmat reformaatioliikkeen vastustajat koettivat perustella kannanottojaan ainakin osaksi Raamatulla. Suuri osa nojautui yksinomaan tai lähes yksinomaan Raamattuun. Sen sijaan perinteisen uskon puolustajat kyllä käyttivät Raamattua eri tavalla kuin reformaattorit. He lukivat sitä teologisen tradition opastuksella. Tämä näkynee esimerkiksi siitä, miten reformaatioliikkeen vastustajat koettivat osoittaa sola scriptura -opin vääräksi. Eri kirjoittajien esille nostamat raamatunkohdat olivat lähes aina samoja. Myös isistä nousivat muutamat, ennen muita Augustinus, selvästi esiin.

Muutamien useita teoksia kirjoittaneiden reformaatioliikkeen vastustajien ajattelussa voidaan osoittaa muutoksia. Etenkin talonpoikaissota ja reformaatioliikkeen hajaannus tarjosivat perinteisen uskon puolustajille uusia aseita. Niihin myös tartuttiin. Samalla kirjoitusten sävy usein jyrkkeni. Johannes Eck oli vuonna 1520 korostanut paavin auktoriteettia ja hänen ratkaisunsa riittävyyttä. Muutamaa vuotta myöhemmin Eck alkoi korostaa jälleen konsiilin arvovaltaa ja paikallissynodien merkitystä reformaatioliikkeen torjumisessa.

Konsiliaristien ja papalistien kiista, joka aikaisemmin oli jakanut voimakkaastikin oppinutta Eurooppaa, oli jo väistymässä taka-alalle. Reformaatioliikkeen uhan edessä perinteisen uskon puolustajilla ei ollut varaa hajottaa voimia keskinäisiin kiistoihin. Jopa konsiliarismin lipunkantajana tunnettu Pariisin yliopiston teologinen tiedekunta oli nyt valmis yhteistyöhön paavin kanssa ja koetti välttää aikaisempien kiistojen uusiutumista. Kaikki reformaatioliikkeen vastustajat koettivat puolustaa sekä paavin että konsiilin auktoriteettia. Monet heistä puhuivat vain kirkosta kokonaisuutena tai keskittyivät osoittamaan reformaatioliikkeen perusteiden kestäättömyyttä (esimerkiksi Hauer, Marstaller, Rydzynski, Zichem ja Galle). Heidän käsityksensä paavin ja konsiilin suhteesta ei siksi tullut juuri ollenkaan esiin. Useimpien kirjoittajien mielipiteistä voi kuitenkin saada ainakin jonkinlaisen kuvan. Suuri osa heistä edusti maltillista konsiliarismia ja piti normaalisti paavin johtamaa konsiilia kirkon korkeimpana opillisena auktoriteettina. Poikkeustilanteessa konsiililla oli heidän mielestään oikeus toimia paavista riippumatta tai häntä vastaankin. Hyvä esimerkki maltillisesta konsiliarismista on Johannes Eekin teologia. Muutamat reformaatioliikkeen vastustajat kannattivat papalistista näkemystä (Powell, Latomus, Hoogstraten, Köllin, Dungers-

heim, Rab ja Redorfer). Sekä konsiliaristisessa että papalistisessa näkemyksessä oli monenlaisia vivahteita. Niinpä esimerkiksi Louvainin teologeilla Latomuksella ja Zichemillä oli erilainen näkemys paavin auktoriteetin yhteydestä Rooman kaupunkiin. Latomus ja Redorfer korostivat paavin rinnalla voimakkaasti myös kardinaalien merkitystä ja auktoriteettia.

Muutamia yliopistoja (esimerkiksi Kölniä ja Leipzigia) voi luonnehtia papalistisen perinteen edustajiksi, muutamia (ennen muita Pariisia) konsiliarismin kannattajiksi. Useimmista ei voi sanoa mitään tällaisia arvioita. Niiden piiristä saattoi nousta hyvinkin erilaisia näkemyksiä. Ehkä paras esimerkki tästä on Frankfurt an der Oderin yliopisto: Konrad Wimpina edusti maltillista konsiliarismia. Sen sijaan Wolfgang Redorfer esitti jyrkän papalistisen näkemyksen.

Erityisen mielenkiintoista on se, että reformaatioliikkeen erfurtilaiset vastustajat, ennen muita Lutherin entinen opettaja Bartholomäus Usingen, korostivat varsin pitkälle samoja kriittisiä näkökohtia kuin reformaatioliikekin. Ratkaisevaksi eroksi jäi kuitenkin kuuliaisuus kirkkoa kohtaan; teologien auktoriteetilla oli rajansa. Kirkon vääriltäkin tuntuja ratkaisuja oli Usingenin mukaan toteltava kuuliaisuuden vuoksi. Perusteellinen tutkimus Erfurtin teologien magisterium-näkemyksestä Johannes von Weselin ajoista alkaen olisikin tarpeen. Se voisi avata uuden näkökulman reformaatioon.

Reformaatioliikkeen vastustajien näkemysten ristiriitaisuus osoittaa, että katolisen kirkon piirissä vaikutti reformaation aattona hyvinkin erilaisia teologisia traditioita. Kirkko ei ollut monoliittinen kokonaisuus, vaan se suvaitsi keskustelua ja erilaisia näkemyksiä. Toisaalta tässä voi nähdä myös osoituksen kirkon hajaannuksesta. Se ei pystynyt antamaan reformaatioliikkeellekään yhtenäistä vastausta, vaan sarjan erisävyisiä vastauksia.

Tämäkin tutkimus osoittaa, miten perinteisen uskon puolustajat jäivät helposti väittelyssä jälkeen. Niinpä Eck ja Wimpina pohtivat 1520-luvun alkuvuosina Lutherin nojautumista Panormitanukseen ja torjuivat sen. Itse asiassa Panormitanus oli kuitenkin Lutherin ajattelussa jäänyt tällöin jo sivuun ja tilalle oli tullut claritas scripturae -oppi. Sama näkyy muissakin kohdissa. Monet reformaatioliikkeen vastustajat leimasivatkin Lutherin epäluotettavaksi opettajaksi, koska hän esitti yhä uusia väitteitä ja muutti mieliteitään.

Lyhenteet

1. Alaviitteissä käytetyt lyhenteet

Ableinung	= Ableinung der verantwortung burgermeisters unnd rats der stat Costentz, sy und irr Lutherisch predicanten betreffend, durch Doctor Ecken etc.
Acta Academiae Lovaniensis	= Acta Academiae Lovaniensis contra Lutherum
Anacephalaeoseos	= Sectarum, Errorum, Hallucinationum et schismatum, ab origine ferme Christianae Ecclesiae, ad usque hec nostra tempora: Concisioris Anacephalaeoseos, una cum aliquantis Pygardorum, Vuiclefistorum, & Lutheranorum haeresum Confutationibus, Partis Primae, Liber Primus
Anacephalaeosim	= Anacephalaeosim quatuor supra centum propositionum Lutheranarum. Una cum breviusculis confutationibus continet
Anacephalaeosim schismatum	= Anacephalaeosim schismatum, quotquot ab ecclesiae origine ad nostra usque tempora Inter Papas, Antipapasque obtigerint, complectitur
Articulatorum ratio	= Articulatorum doctrinae fratris Martini Lutheri per theologos Lovanienses damnatorum ratio
Assertionum Anacephalaeosim	= Assertionum Lutheranarum in suos Quadraginta unum articulos, a sede apostolica damnatos, Anacephalaeosim, una cum confutationibus earundem, complectitur
Confutatio	= Errorum Martini Luther brevis confutatio, simulque cum eorum rationibus, et peculiarem adiungens eloquentiam
Cuius Doctrinae haerendum	= Cuius Doctrinae et contionibus, hoc haeresum tempore haerendum et auscultandum, una cum quibusdam axiomatibus, in disputationem missis, complectitur

De primatu	= De primatu Romani pontificis adversus Lutherum
De quaestionum generibus	= De quaestionum generibus, quibus ecclesia certat intus et foris
De sacrificio missae	= De sacrificio missae contra Lutheranos
Dialogus	= Dialogus de veneratione et invocatione sanctorum
Elucidatio	= Sacramentorum brevis elucidatio Simulque nonnulla perversa Martini Luther dogmata excludens, quibus et sacramenta temere ausus est, tum ecclesiasticam ierarchiam prorsum abolere
Enchiridion	= Enchiridion locorum communium
Responsio ad Elleboron	= Eiusdem responsio ad Elleboron Ioannis Oecolampadij
Responsio ad Lutherum	= Eiusdem responsio ad Lutherum

2. Lähde- ja kirjallisuusluettelossa käytetyt lyhenteet

ADB	= Allgemeine Deutsche Biographie
ARG	= Archiv für Reformationgeschichte
BL	= Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège
CC	= Corpus Catholicorum
DNB	= Dictionary of National Biography
EEJG	= Erläuterungen und Ergänzungen zu Janssens Geschichte des deutschen Volkes
ETS	= Erfurter theologische Studien
GQPS	= Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete
HL	= Humanistica Lovaniensia
KLKR	= Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung
MRKG	= Monatshefte für Rheinische Kirchengeschichte
NDB	= Neue Deutsche Biographie
QFD	= Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens in Deutschland
RGST	= Reformationsgeschichtliche Studien und Texte

SMRT = Studies in Medieval and Reformation Thought
SVRG = Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte
ZKG = Zeitschrift für Kirchengeschichte

Lähteet ja kirjallisuus

Lähteet

1. Painamattomat lähteet

Freiburg, i. Br.

Universitätsarchiv (UA)

UA IX, 1   Universitätsakten

UA XIII, 5   Universitätsakten

SP II-III   Protocollum senatus academici

Liber Epistolarum et Conceptuum II

Heidelberg

Universitätsarchiv (UA)

A-160/5   Annales universitatis

Köln

Historisches Archiv der Stadt Köln (StA)

Univ. 14   Acta Rectoralia

Univ. 229   Theologisches Dekanatsbuch (Auszüge von Hermann Crombach)

Univ. 230   Theologisches Dekanatsbuch (Auszüge von Nikolaus Brewer)

Oxford

Bodleian Library (Bodl. libr.)

Ms Bodl. 282

Tübingen

Universitätsarchiv (UA)

UA 2/1 a   Acta Senatus

2. Painetut lähteet

- ACR   Acta rectoralia almae universitatis studii Cracoviensis inde ab anno 1469. Ed. Wladislaus Wislocki. 1. Cracoviae 1893.
- AEU   Acten der Erfurter Universitaet. Bearb. von J.C. Hermann Weissenborn. 2. GQPS 8:2. Halle 1884.
- AFAS   Acta facultatis artium universitatis Sanctiandree 1413—1588. Ed. by Annie I. Dunlop. St. Andrews University Publications 56. Edinburgh & London 1964.
- AFMV   Acta facultatis medicae universitatis Vindobonensis 3 (1490—1558). Hrsg. von Karl Schrauf. Wien 1904.
- AI   Annales Ingolstadiensis academiae pars 4 seu Codex diplomaticus. Ed. Ioannes Nepomucenus Mederer. Ingolstadii 1782.
- AK   Die Amerbachkorrespondenz. Bearb. und hrsg. von Alfred Hartmann. Basel 1942—.
- ARC   Acta reformationis catholicae ecclesiam Germaniae concernentia saeculi 16. Hrsg. von Georg Pfeilschifter. Regensburg 1959.
- ARL   Acta rectorum universitatis studii Lipsiensis inde ab anno 1524 usque ad annum 1559. Ed. Fridericus Zarncke. s. l. 1859.

Arndt, Karl Friedrich

- 1832   M. Joachim Schlüter, erster evangelischer Prediger zu Rostock. Lübeck.

- ASUC   Album studiosorum universitatis Cracoviensis 2. Editionem curavit Adam Chmiel. Cracoviae 1892.

Bauch, Gustav

- 1882   Das Leben des Humanisten Antonius Niger. — Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 16.

Bianco, Franz Joseph von

- 1855   Die alte Universität Köln und die spätern Gelehrten-Schulen dieser Stadt nach archivatischen und andern zuverlässigen Quellen 1:1. Köln.

- Bl Br   Briefwechsel der Brüder Ambrosius und Thomas Blaurer 1509—1548. Hrsg. von der Badischen Historischen Kommission. Bearbeitet von Traugott Schiess. Freiburg i. Br. 1908—1910.

Bossert, Gustav

1930   Quellen zur Geschichte der Wiedertäufer 1. Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte 13. Leipzig.

BR Br   Briefwechsel des Beatus Rhenanus. Gesamm. und hrsg. von Adalbert Horawitz und Karl Hartfeider. Leipzig 1886.

Brewer, J. S.

1872   Letters and papers, foreign and domestic, of the reign of Henry VIII. Preserved in the Public record office, the British Museum and elsewhere in England. 4:2. London.

BRN   Bibliotheca Reformatoria Neerlandica. Geschriften uit den tijd der hervorming in de Nederlanden. Opnieuw uitgegeven en van inleidingen en aantekeningen voorzien door S. Cramer en F. Pijper. 3. De oudste Roomsche bestrijders van Luther. 'S-Gravenhage 1905.

CDB   Riedel's Codex diplomaticus Brandenburgensis. Fortgesetzt auf Veranstaltung des Vereins für Geschichte der Mark Brandenburg. 3:3. Berlin 1861.

CIC   Corpus iuris canonici. Post Aemilii Ludovici Richteri curas ad librorum manu scriptorum et editionis Romanae fidem recognuit et adnotati critica instruxit Aemilius Friedberg. Leipzig 1879. Nachdruck. Graz 1959.

CJ   Du Plessis d'Argentre, Carolus
Collectio iudiciorum de novis erroribus, qui ab initio duodecimi seculi post Incarnationem Verbi, usque ad annum 1632 in Ecclesia proscripti sunt & notati. Lutetiae Parisiorum 1728.

Clerval, A.

1917   Registre des procès-verbaux de la faculté de theologie de Paris 1 (de 1505 a 1523). Archives de l'Histoire religieuse de la France [5]. Paris.

Clichtove, Josse

1525 a   De veneratione sanctorum. Coloniae.

1525 b   Anti Lutherus. [Coloniae].

1526   Propugnaculum ecclesiae, adversus lutheranos. Parisiis.

1527   De sacramento eucharistiae, contra Oecolampadium, opusculum. Coloniae.

Cooper, Charles Henry

1842   Annals of Cambridge 1. Cambridge.

- CR   Philippi Melanthonis opera quae supersunt omnia. Corpus reformato-
rum 1—28. Halis Saxonum 1834—1860.
- CSEL   Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum. Editum consilio et
impensis Academiae litterarum Caesareae Vindobonensis. Vindobonae
& Lipsiae 1866—.
- DBa   Die disputacion vor den xij orten einer loblichen eidtgnoschafft ... von
wegen der einigkeit in christlichem glauben in iren landen ... besche-
hen und in dem iar Christi unsers erlösers M ccccc und xxvj uff den xvj
tag des Meyens erhöret und zu Baden im ergöw irer statt gehalten unnd
vollendet. Lutzero 1527.

De Jongh, H.

- 1911   L'ancienne faculté de théologie de Louvain au premier siècle de son
existence (1432—1540). Ses débuts, son organisation, sa lutte contra
Erasmus et Luther. Louvain.

Delisle, Léopold

- 1899   Notice sur un registre des procès-verbaux de la faculté de théologie de
Paris pendant les années 1505—1533. — Notices et extraits des ma-
nuscripts de la Bibliothèque Nationale et autre Bibliothèques publiés par
l'académie des inscriptions et belles-lettres 36. Paris.
- DIn   Zu Ingelstadt auff den aylfften tag des Aprils des gegenwertigen vier
und zwayntzigsten jars werdenn durch der hailigen schrifft Doctores
examiniert und bewerd. Sybentzehen Artticken durch maister Arsa-
tius Seehoffer jüngst wyderufft. Hundertt schlussredenn durch Doctor
Leonhart Marstaller ... Fünff und sibentzig maynung und proposition
durch D. Nicolaus Apel ... [Ingolstadt] 1524.
- DLo   Des neuen Bischofs zu der Lochaw disputation mit doctor Ochssenart
vor dem Bischoff von Meyssen zu der Lochaw geschehen In Saxen Im
M.D. vnnd xxij. Jar. S. 1. S. a.
- DRA   Neue und vollständigere Sammlung der Reichs-Abschiede, welche von
den Zeiten Kayser Conrads des II. bis jetzo, auf den Teutschen Reichs-
Tägen abgefasset worden ... [Hrsg. v. E.A. Koch]. Franckfurt am Mayn
1747.

Druffel, August von

- 1886   Die Bairische Politik im Beginne der Reformationszeit 1519—1524. —
Abhandlungen der historischen Classe der königlich Bayerischen Aka-
demie der Wissenschaften 17. München.

- DSM   Eck, Johannes
De sacrificio missae libri tres (1526). Hrsg. von Erwin Iserloh, Vinzenz Pfnür und Peter Fabisch. CC 36. Münster 1982.

Dungersheim, Hieronymus

- [1523]   Antwort Hieronymi Tungserssheim von Ochsenfart auf Jorgen Schoningen von Eylenburg tzuschreyben. [Leipzig].
- [1527?]   Verlegung yn weyse eynes Dialogi des auffrurischen ketzerischen buhleins von fleyschessen am freytag. [Leipzig].
- 1531   Aliqua opuscula magistri Hieronimi Dungserssheim ex Ostrofranciae Bosphoro, vulgo Ochsenfarth, sacre theologiae professoris, studij Lipsensis college Et canonici Cicensis, contra Martinum Lutherum edita. Lipsie.

Eck, Johannes

- 1523   Asseritur hic invictissimi Angliae regis liber de sacramentis, a calumniis & impietatibus Ludderi. Rhoma.
- 1526   Die falsch onwarhaftig, Verfurisch Leer Ulrich zwingli von Zurich, durch Doctor Iohan Ecken ausszogen. Ingolstat.
- 1531   Opera Johan Eckii contra Ludderum 2. Augustae Vindelicorum.

Eckardi, Johannes

- [1523]   Ratio triplicis ecclesiae a Ioanne Melosingo praeposita ob thema M. Ioannis Cuelsameri subscriptum. [Erfurt].

- EDS   Eck, Johannes
Vier deutsche Schriften gegen Martin Luther, den Bürgermeister und Rat von Konstanz, Ambrosius Blarer und Konrad Sam. Hrsg. von Karl Meisen und Friedrich Zoepfl. CC 44. Münster 1929.
- EGR   Etwas von gelehrten Rostockschen Sachen für gute Freunde. Rostock 1737—1742.
- EHB   Helii Eobani Hessi, poetae excellentiss. et amicorum ipsius, Epistolarum Familiarium Libri xii ... Marburgi 1543.

Ehrhardt, Siegismund Justus

- 1780   Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens 1. Liegnitz.

- ELC   Eck, Johannes
Enchridion locorum communium adversus Lutherum et alios hostes ecclesiae (1525—1543). Hrsg. von Pierre Fraenkel. CC 34. Münster 1979.

Ellis, Sir Henry

1846 Original letters, illustrative of English history 3:1—2. London.

Femelius, Joannes

[1522] Eyn kurtz Sermon sso die heyligen Gottes belangen An alle doctores tzu Erffurdt sie seynt jung ader alt man ader frawe. S. I.

Fox, Paul

1924 The Reformation in Poland. Some Social and Economic Aspects. Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science 42:4. Baltimore.

Fredericq, Paul

1900 Corpus documentorum inquisitionis haereticae pravitatis

1902 Neerlandicae 4—5. Hoogeschool van Gent. Werken van den practischen leergang van vaderlandsche geschiedenis 8—9. Gent & 's Gravenhage.

FS Fortgesetzte Sammlung von alten und neuen theologischen Sachen, Büchern, Urkunden, Controversien, Veränderungen, Anmerkungen, Vorschlägen, u.d.g. Zur geheiligten Übung in beliebigem Beytrag ertheilet von einigen Dienern des göttlichen Wortes. Auf das Jahr 1721. Leipzig 1721.

Förstemann, Carl Eduard

1842 Neues Urkundenbuch zur Geschichte der evangelischen Kirchen-Reformation I. Hamburg.

Gess, Felician

1905 Akten und Briefe zur Kirchenpolitik Herzog Georgs von

1917 Sachsen 1—2. Schriften der Königl. Sächsischen Kommission für Geschichte 10, 22. Leipzig.

Greving, Joseph

1912 Beitrag von Dr. Joseph Greving. — RGST 21/22. Münster i. W.

Hagenmaier, Winfried

1968 Das Verhältnis der Universität Freiburg i.Br. zur Reformation. Diss. Freiburg i.Br.

Hangest, Jérôme de

1523 Antilogia. Parisiis.

1527 De Libero Arbitrio in Lutherum. Parisiis.

Hartl, Wenzel & Schrauf, Karl

- 1898 Nachträge zum dritten Bande von Joseph Ritter von Aschbach's Geschichte der Wiener Universität. Die Wiener Universität und ihre Gelehrten 1520—1565 1:1. Wien.

Hauer, Georg

- [1523] Drey christlich predig vom Salve regina dem Euangelio unnd heyligen schrift gemess. S. 1.

- 1526 Annder zwue predig Vom Salve regina dem Euangelio und heyligen gschriff gemess. Ain verantwortung gemelts Salve betreffendt Wider die gewesen probst zu Nurnberg. Landsshuet.

Hautz, Johann

- 1862 Geschichte der Universität Heidelberg. Hrsg. von Karl Alexander Freiherrn v. Reichlin-Meldegg. 1. Mannheim.

Hempsall, D. S.

- [1973] Reform and Reformation in France, 1517—36. [Canterbury]. Painamaton vaitöskirja (The British Library, Document Supply Centre).

Herminjard, A.-L.

- 1866 Correspondance des réformateurs dans les pays de langue française 1. Genève & Paris.

Herrmann, Fritz

- 1907 Die evangelische Bewegung zu Mainz im Reformationszeitalter. Mainz.

Hoogstraten, Jacob van

- 1521 Cum diuo Augustino Colloquia contra enormes atque peruersos Martini Lutheri errores. Pars secunda. Colonie.

- 1522 Cum diuo Augustino Colloquia, contra enormes atque peruersos Martini Lutheri errores. Pars Prima. Colonie.

- 1525 Epitome de fide et operibus, adversus chimaericam illam atque monstrosam Martini Lutheri libertatem, quam ipse falso ac perditte Christianam appellat. Colonie.

- 1526 Adversus pestiferum Martini Lutheri Tractatum, qui de Christiana libertate inscribitur, fructuosus Dialogus. s. 1.

Horawitz, Adalbert

- 1879 Briefe des Claudius Cantiuncula und Ulrich Zasius von 1521—1533. — Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe 93. [Wien].

Jo Br   Der Briefwechsel des Justus Jonas. Gesamm. und bearb. von Gustav Kawerau. 1:1. GQPS 17:1. Halle 1884.

Kampschulte, Franz

1860   Die Universität Erfurt in ihrem Verhältnisse zu dem Humanismus und der Reformation 2. Reformation. Trier.

Kink, Rudolf

1854   Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien 1. Wien.

Kosegarten, Ioannes Godofredus Ludovicus

1839   De academia Pomerana ab doctrina Romana ad evangelicam traducta. Gripesvoldiae.

Kolde, Theodor

1886   Carlstadt und Dänemark. — ZKG 8.

Krabbe, Otto

1854   Die Universität Rostock im funfzehnten und sechzehnten Jahrhundert. Rostock.

Krafft, Karl & Krafft, Wilhelm

[1875]   Briefe und Documente aus der Zeit der Reformation im 16. Jahrhundert nebst Mittheilungen über kölnische Gelehrte und Studien im 13. und 16. Jahrhundert. Elberfeld.

Köllin, Konrad

1527   Eversio Lutherani Epithalamij. s. 1.

Lang, Joannes

1521   Epistola ad Excellentiss. D. Martinum Margaritanum, Erphurdiens. Gymnasij Rectorem pro literis sacris, & seipso. S. 1.

Lanz, Karl

1844   Correspondenz des Kaisers Karl V 1. Leipzig.

LaO

Iacobi Latomi sacrae theologiae apud Lovanienses professoris celeberrimi opera, quae praecipue adversus horum temporum haereses eruditissime, ab singulari iudicio conscripsit, ad innumeris vitiis, quibus scatebant, diligenter repurgata. Quibus accesserunt eiusdem authoris alia quaedam opuscula, nunquam antehac typis excusa. Lovanii 1550.

Lehmann, Paul

1911   Johannes Sichardus und die von ihm benutzten Bibliotheken und Handschriften. Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie des Mittelalters 4:1. München.

Lipowsky, Felix Joseph

- 1801 Argula von Grumbach, gebohrne Freiinn von Stauffen, eine historische mit Urkunden belegte Abhandlung. München.

Lorimer, Peter

- 1857 Precursors of Knox 1. Patrick Hamilton, the first preacher and martyr of the Scottish Reformation. Edinburgh & London.

Lutzenburgo, Bernardus de

- 1526 Catalogus hereticorum, omnium pene, qui ad hec usque tempora passim literarum proditi sunt, illorum nomina, errores, & tempora quibus vixerunt ostendens ... Editio tertia, prioribus emaculatio & multo locupletior, nempe integro libro ab ipso auctore nunc aucta & recognita. Cui tractatus eiusdem de purgatorio adiectus est. s. l.

- 1528 Concilium generale malignantium cum digressionibus pro concilio generali orthodoxorum militantium. s. l.

Löhr, Gabriel

- 1930 Die Kapitel der Provinz Saxonien im Zeitalter der Kirchenspaltung 1513—1540. QFD 26. Vechta.

Marstaller, Leonhard

- 1524 Ad nobilem et clarissimum D. Leonardum de Eck in Wolffs et Randeck, ducalem senatorem, doctorem etc ... Cur Billicano cuidam, Lutherana perfidia infecto, non responderit, Epistola excusatoria. [Augsburg].

- MD Die Protokolle des Mainzer Domkapitels seit 1450 3. Die Protokolle aus der Zeit des Erzbischofs Albrecht v. Brandenburg 1514—1545. In Regestenform bearb. und hrsg. von Fritz Herrmann. Arbeiten der historischen Kommission für den Volksstaat Hessen. Paderborn 1932.

- MF Die Matrikel der Universität Freiburg i. Br. von 1460—1656. Bearb. und hrsg. von Hermann Mayer. 1. Breiburg i. Br. 1907.

- MG Aeltere Universitäts-Matrikeln 2. Universität Greifswald. Hrsg. von Ernst Friedlaender. 1. Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven 52. Leipzig 1893.

- MHUP Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis 1:2. Pragae 1832.

Mirbt, Carl & Aland, Kurt

- 1967 Quellen zur Geschichte des Papsttums und des Römischen Katholizismus. 6. völlig neu bearb. Aufl. 1. Tübingen.

Mitterdorffer, Sebastianus

1724   *Conspectus Historiae Universitatis Viennensis Ex Actis, Veteribúsque Documentis Ab Anno 1465 usque ad Annum 1565 continuatae. Saeculum 2. Viennae Austriae.*

Mu Br   *Der Briefwechsel des Conradus Mutianus. Gesamm. und bearb. von Karl Gillert. 2. Hälfte. GQPS 18[:2]. Halle 1890.*

MUR   *Die Matrikel der Universität Rostock 2. Hrsg. von Adolph Hofmeister. Rostock 1891.*

MUW   *Die Matrikel der Universität Wien 3. Bearb. von Franz Gall und Willy Szaivert. Quellen zur Geschichte der Universität Wien 1[3]. Publikationen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. 6. Reihe. Wien & Köln & Graz 1971.*

Müller, Nikolaus

1911   *Die Wittenberger Bewegung 1521 und 1522. 2. Aufl. Leipzig.*

Münter, Frederik

1802   *Den Danske Reformationshistorie 1. Kjøbenhavn.*

Nausea, Fridericus

1531 a   *Friderici Nauseae Blancicampiani, ecclesiastae Moguntini, Miscellaneorum libri duo, quorum prior est pro Horis Canonicis, alter vero pro sacrosancta Missa Apologeticus. Adiuncta est praecipua eiusdem Nauseae Homilia in commendationem primitiarum Missae. Coloniae.*

1531 b   *De reformanda ecclesia. Friderici Nauseae Blancicampiani insignis ecclesiae Moguntinae diuini verbi concionatoris in nupera Synodo ad clerum Moguntinum Oratio. Moguntiae.*

OE   *Opus Epistolarum Des. Erasmi Roterdami. Denuo recognitum et auctum per P.S. Allen et H.M. Allen. Oxonii 1906—1947.*

OEH   *Operum Helii Eobani Hessi Farragines duae, nuper ab eodem qua fieri potuit diligentia contractae, et inhanc, quam vides formam coactae, quibus etiam non parum multa accesserunt nunc primum et nata & aedita. Halae Sueuorum 1539.*

Olearius, Joh. Gottfrid

1671   *Scrinium Antiquarium, ἱστορικά antiquitatis fragmenta, summorum videlicet in eccles. acad. et schol. superiore aevo virorum, manuque ipsorum scriptas nec hactenus unquam editas plus centum epistolas et schedas pandens atque communicans. Halae Sax.*

OP   *Samlade skrifter af Olavus Petri. Utgifna ... under redaktion af Bengt Hesselman. 1. Upsala 1914.*

Pallas, Karl

1907/ Briefe und Akten zur Visitationsreise des Bischofs Johannes
1908 VII. von Meissen im Kurfürstentum Sachsen 1522. — ARG 5.

PChr Des Thomas Kantzow Chronik von Pommern in niederdeutscher Mundart. Hrsg. von Georg Gaebel. Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern 1:4. Stettin 1929.

PĐČ Prameny dějin českých 6. Vydal Josef V. Šimák. Praha 1907.

PH Skrifter af Paulus Helie. København 1932—1948.

PKD Die Protokolle des Konstanzer Domkapitels. Bearb. von Manfred Krebs. 6. Beiheft zur Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins 106 (NF 67). Karlsruhe 1958.

Płońska, Jan z

1524 Judicium maius magnarum coniunctionum anno 1524 euenientium ad annos futuros quadraginta duraturum. Cracouie.

Powell, Edward

1523 Propugnaculum summi sacerdotij euangelici, ac septenarij sacramentorum ... aduersus Martinum Lutherum fratrem famosum et Wiclefistam insignem. Londini.

Prantl, Karl von

1872 Geschichte der Ludwig-Maximilians-Universität in Ingolstadt, Landshut, München. München. Neudruck. Aalen 1968.

Raupach, Bernhard

1736 Erläutertes Evangelisches Oesterreich, Das ist, Fortgesetzte Historische Nachricht von den vornehmsten Schicksalen der Evangelisch-Lutherischen Kirchen in dem Ertz-Herzogthum Oesterreich, ... Hamburg.

RB Die Reformation in Breslau. Ausgewählte Texte vorgelegt und eingel. von Georg Kretschmar. Quellenhefte zur ostdeutschen und osteuropäischen Kirchengeschichte 3:4. Ulm 1960.

Redorfer, Wolfgang

1524 Credo sanctam ecclesiam catholicam. Von der hailigen Gemeynen Cristlichen kirchen: gegen der Lutterischen ketzerey nutzlich unterricht. Franckfurt.

Riederer, Johann Bartholomäus

1764 Nachrichten zur Kirchen-Gelehrten- und Bücher-Geschichte; aus gedruckten und ungedruckten Schriften 1. Altdorf.

R[oth, Rudolf von]

- 1877 Urkunden zur Geschichte der Universität Tübingen aus den Jahren , 1476 bis 1550. Tübingen.

Rotscheidt, W.

- 1908 Die Autobiographie des Theodor Fabritius, des Freundes Adolf Clarenbachs. — MRKG 2.

RTA

- Deutsche Reichstagsakten. Jüngere Reihe. Hrsg. durch die historische Kommission bei der königlichen [bayerischen] Akademie der Wissenschaften. Gotha 1893—.

Schade, Oskar

- 1863 Satiren und Pasquille aus der Reformationszeit 2. 2. Ausgabe. Hannover.

Scheib, Otto

- 1976 Die Reformationsdiskussionen in der Hansestadt Hamburg 1522—1528. Zur Struktur und Problematik der Religionsgespräche. RGST 112. Münster.

Schlecht, Joseph

- 1922 Briefe aus der Zeit von 1509—1526. — RGST 40. Münster i.W.

Schottenloher, Karl

- 1929 Erfurter und Wittenberger Berichte aus den Frühjahren der Reformation nach Tegernseer Überlieferungen. — ARG. Ergänzungsband 5. Leipzig.

Schrohe, Heinrich

- 1928 Zur Geschichte der Mainzer Universität in den ersten Jahrzehnten des 16. Jahrhunderts. — Archiv für hessische Geschichte und Altertumskunde. N.F. 15.

Schönichen, Georg

- [1523] Den achtbarn und hochgelerten zu Leypssck Petro Mosellano Rectori Ochsenfart prediger zu S. Nicolao Andree Camiciano meynen gunstigen herrn und lieben brüdermn ynn Christo Jhesu etc. [Eilenburg].

Scultetus, Abraham

- 1618 Annalium evangelii passim per Europam decimo quinto salutis partae seculo renovati I. Heidelbergae.

Seidemann, Johann

- 1846 Beiträge zur Reformationsgeschichte 1. Dresden.

Serrius, Franz Carl

1840 M. Joachim Schlüter oder die Reformation in Rostock. Rostock.

Townsend, George

1841 The Acts and Monuments of John Foxe. With a Life of the Martyrologist and Vindication of the Work. London.

Usingen, Bartholomaeus Arnoldi von

1522 Responsio. F. bartholomei de usingen ad confutationem Culsamericam plusquam tragicam. Erphurde.

1523 a Concertatio haud Inelegans Culsameri Lutheriani et F. Bartolom. Usingen. theologie consulti augustiniani Lectu dignissima, ac piarum mentium aedificatiua. Argentine.

1523 b Liber Primus F. Bartholomei de Usingen Ordinis Eremitani. S. Augustini Quo Recriminationi respondet Culsamerice ... Duo sermones. Primus de ecclesia catholica et de petra super quam edificatur et de clauibus ... Secundus est de Matrimonio Sacerdotum et Monachorum. Erffordie.

1523 c Liber Secundus D. Bartholomei de Usingen In quo respondet Culsamerice confutationi qua confutatur epistola quam premisit responsioni ad libellum vernaculum a Culsamero contra se emissum Adiunctis tribus Sermonibus. Primus est de reuelatione paterna doctrine christi. Secundus est de libertate christiana. Tertius est de Sacerdotio Regali et ecclesiastico. Erphordie.

1524 a Liber tertius F.B. de Usingen ordinis Eremitani S. Augustini. In quo respondet nebulis Culsameri quas commentus est ille in responsionem ad libellum suum vernaculum quibus seipsum pingit: qualis quantusque in sacris sit litteris. Additio de hereticis ... Sermo de S. Cruce. [Erphurdiae].

1524 b Sermo de Sancta Cruce praedicatus Erphurdiae. In templo diuae virginis Mariae. A F. Bartholomeo De Usingen Augustiniano contra inimicos crucis Christi et Euangelij: quorum deus venter est & gloria mundi. Erphurdiae.

1524 c Libellus F. Bartholomei de usingen augustiniani. In quo respondet confutationi fratris Egidij mechlerij monachi franciscani sed exiticij laruari et coniugati. Erphurdie.

1525 a Libellus F. Bartholomei de Usingen Augustiniani de Merito bonorum operum. In quo veris argumentis respondet ad instructionem fratris Mechlerij Franciscani de bonis operibus ... Insuper respondet ad Euangelium Culsameri quod ille presicauit in expulsionem Erphurdiani Cleri. Erphurdie.

- 1525 b   Libellus F. Bartholomei de Usingen Augustiniani de falsis prophetis tam in persona quam doctrina vitandis a fidelibus. Erphurdie.
- 1527   Libellus Fratris Bartholomaei de Usingen Augustiniani de duabus disputationibus Erphurdianis. Bamberge.
- WA   D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. Weimar 1883—
- WA Br   WA. Briefwechsel. Weimar 1930—1968.
- Va Br
2, 4   Die Vadianische Briefsammlung der Stadtbibliothek St. Gallen. Hrsg. von Emil Arbenz. 2, 4. — Mitteilungen zur Vaterländischen Geschichte. Hrsg. vom Historischen Verein in St. Gallen. 25, 28 (3. F. 5,8). St. Gallen 1894, 1902.
- Waltz, Otto*
1878   Epistolae Reformatorum. — ZKG 2.
- Werlauff, E. C.*
1850   Kjøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse indtil Reformationen. — Indbydelseskraft til Kjøbenhavns Universitets Fest in Anledning af Hans Majestaet Kongens Fødselsdag den 6te Oktober 1850. Kjøbenhavn.
- WHL   The works of Hugh Latimer. Ed. by George Elwes Corrie. 2. Cambridge 1845.
- Wiedemann, Theodor*
1865   Dr. Johann Eck, Professor der Theologie an der Universität Ingolstadt. Regensburg.
- Wimpina, Konrad*
1528   Sectarum Errorum, Hallutationum, & Schismatum, ab origine ferme Christianae ecclesiae, ad hae usque nostra tempora, concisionis Anacephalaeoseos, Una cum aliquantis Picardicarum, Vuiglefticarum, & Lutheranarum haeresum: confutationibus, Librorum partes Tres. Francophordie ad Oderam.
- Winkelmann, Eduard*
1886   Urkundenbuch der Universität Heidelberg. Heidelberg.
- Winter, Vitus Anton*
1809   Geschichte der Schicksale der evangelischen Lehre in und durch Baiern, bewirkt in der ersten Hälfte des sechzehnten Jahrhunderts 1. München.

Vocht, Henry de

- 1934 Monumenta Humanistica Lovaniensia. Texts and studies about Louvain Humanists in the first half of the 16th century. HL 4. Louvain.
- VOO Joannis Ludovici Vivis Valentini opera omnia, distributa et ordinata in argumentorum classes praecipuas a Gregorio Majansio, gener. Valent. 5. Valentiae Edetanorum 1784.
- Za Br Udalrici Zasii Ic. Friburg. quondam celeberrimi epistolae ad viros aetatis suae doctissimos. Ed. Ios. Ant. Rieggerus. Ulmae 1774.
- ZSW Huldreich Zwinglis sämtliche Werke. Corpus reformatorum 88—. Berlin 1905—

Kirjallisuus

Abe, Horst Rudolf

- 1958 Die Universität Erfurt in ihren berühmtesten Persönlichkeiten. — Beiträge zur Geschichte der Universität Erfurt (1392-1816) 4.

Albert, Peter P.

- 1919 Die reformatorische Bewegung zu Freiburg bis zum Jahre 1525. — Freiburger Diözesan-Archiv 46 (Neue Folge 19).

Andersen, J. Oskar

- 1917 Overfor kirkebruddet. Den første lutherske bevaegelse og Christiern II's forhold dertil. — Festskrift udgivet af Københavns universitet i anledning af universitetets aarsfest november 1917. København.
1934 Der Reformkatholizismus und die dänische Reformation. Studien der Luther-Akademie 7. Gütersloh.
1936 Paulus Helie 1. København.

Andersen, Niels Knud

- 1980 Det teologiske Fakultet 1479—1597. — Københavns Universitet 1479—1979. Hovedredation Svend Ellehøj. 5. Det teologiske Fakultet. Redaktion Leif Grane. København.

Annerstedt, Claes

- 1877 Upsala universitets historia 1. Upsala.

Arffman, Kaarlo

- 1981 Yliopistot ja kirkon magisterium reformaation alkuvaiheessa 1—2.
1985 Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 122, 135. Helsinki.

Aschbach, Joseph von

- 1877 Geschichte der Wiener Universität 2—3. Wien. Republished.
1888 Farnborough 1967.

Barge, Hermann

- 1905 Andreas Bodenstein von Karlstadt 1. Leipzig.
1906 Flugschriften aus den ersten Jahren der Reformation. Hrsg. von Otto Clemen. 1:2. Halle a. S.

Barycz, Henryk

- 1935 Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu. Kraków.

Bauch, Gustav

- 1900 Die Anfänge der Universität Frankfurt a.O. und die Entwicklung des wissenschaftlichen Lebens an der Hochschule (1506—1540). Texte und Forschungen zur Geschichte der Erziehung und des Unterrichts in den Ländern deutscher Zunge 3. Berlin.

Bauerreiss, Romuald

1975 Kirchengeschichte Bayerns. 2. neubearb. und erw. Aufl. 6. St. Ottilien.

Beaune, Henri & d'Arbaumont, J.

1870 Les universités de Franche-Comté Gray, Dôle, Besançon. Documents inédits publiés avec une introduction historique. Dijon.

Benrath, Gustav Adolf

1977 Theobald Billicanus. — Pfälzer Lebensbilder. Hrsg. von Kurt Baumann. 3. Speyer.

Bense, Walter

1977 Noel Beda's View of the Reformation. — Occasional Papers of the American Society for Reformation Research 1.

Bergel, J.

1954 Die Hauptquellen zur geschichte der Prager Karls-Universität. — Studien zur Geschichte der Karls-Universität zu Prag. Hrsg. und eingel. von Rudolf Schreiber. Freilassing & Salzburg.

Bertram, Paul

1917 Doktor Johann Lang, Erfurts Kirchenreformer. — Erfurter Lutherbuch 1917. Hrsg. von Alfred Kurz. Erfurt.

Bimbenet, Jean-Eugène

1853 Histoire de l'Université de Lois d'Orléans. Paris & Orléans.

Boissonnade

1932 Histoire de l'université de Poitiers. Passé et présent (1432—1932). Sous la Direction de M. le Doyen Boissonnade. Poitiers.

Bonorand, Conradin

1965 Die Bedeutung der Universität Wien für Humanismus und Reformation, insbesondere in der Ostschweiz. — Zwingliana 12.

Bornkamm, Heinrich

1966 Das Jahrhundert der Reformation. 2., vermehrte Aufl. Göttingen.

Borth, Wilhelm

1970 Die Luthersache (Causa Lutheri) 1517—1524. Historische Studien 414. Lübeck.

Bos, F.T.

1974 Luther in het oordeel van de Sorbonne. Een onderzoek naar ontstaan, inhoud en werking van de Determinatio (1521) en naar haar verhouding tot de vroegere veroordelingen van Luther. Amsterdam.

Brecher

1897   Westerburg, Gerhard. — ADB 42. Berlin.

Brecht, Martin

1971   Das Wormser Edikt in Süddeutschland. — Der Reichstag zu Worms 1521. Hrsg. von Fritz Reuter. Worms.

Brecht, Martin & Ehmer, Hermann

1984   Südwestdeutsche Reformationsgeschichte. Stuttgart.

Bubenheimer, Ulrich

1977   Consonantia Theologiae et Iurisprudentiae. Andreas Bodenstein von Karlstadt als Theologe und Jurist zwischen Scholastik und Reformation. Jus Ecclesiasticum 24. Tübingen.

1980   Andreas Rudolff Bodenstein von Karlstadt. — Andreas Bodenstein von Karlstadt 1480-1541. Festschrift der Stadt Karlstadt zum Jubiläumsjahr 1980. Hrsg. von Wolfgang Merklein. Karlstadt.

Bulaeus, Caesar

1673   Historia universitatis Parisiensis 6. Parisiis.

Bulloch, John Malcolm

1895   A history of the University of Aberdeen 1495—1895. London.

Burgdorf, Martin

1911   Johann Lange, der Reformator Erfurts. Kassel.

Burleigh, J.H.S.

1960   A Church History of Scotland. London.

Bücker, Hermann

1930   Dr. Konrad Klinge, der Führer der Erfurter Katholiken zur Zeit der Glaubenspaltung. — Franziskanische Studien 17.

Bäumer, Remigius

1967   Luthers Ansichten über die Irrtumsfähigkeit des Konzils und ihre theologiengeschichtlichen Grundlagen — Wahrheit und Verkündigung. Michael Schmaus zum 70. Geburtstag. Hrsg. von Leo Scheffczyk, Werner Dettloff, Richard Heinzmann. 2. München & Paderborn & Wien.

1972   Die Konstanzer Dekrete "Haec sancta" und "Frequens" im Urteil katholischer Kontrovertheologen des 16. Jahrhunderts. — Von Konstanz nach Trient. Festgabe für August Franzen. Hrsg. von Remigius Bäumer. München & Paderborn & Wien.

Cameron, Richard

1969   The attack on the biblical work of Lefevre d'Etaples 1514—1521. — Church history 38.

Cant, Ronald Gordon

- 1970 The university of St Andrews. A short history. [2nd] new and revised ed. St Andrews university publications 59. Edinburgh & London.

Classen, Peter & Wolgast, Eike

- 1983 Kleine Geschichte der Universität Heidelberg. Berlin & Heidelberg & New York.

Clebsch, William A.

- 1964 England's earliest Protestants 1520—1535. Yale publications in Religion 11. New Haven & London.

Clemen, Otto

- 1898 Andreas Frank von Kamenz. — Neues Archiv für sächsische Geschichte und Altertumskunde 19.
1931 WA Br 2. [Johdanto-osat].

Cooper, Thompson

- 1885 Arthur, Thomas. — DNB 2. London.
1892 Kedermyster or Kyderminstre, Richard. — DNB 30. London.

Cristiani, Léon

- 1946 Luther et la faculté de théologie de Paris. — Revue de l'histoire de l'église de France 32.

Cross, Claire

- 1986 Oxford and the Tudor State from the Accession of Henry VIII to the Death of Mary. — The History of the University of Oxford. Ed. by T.H. Aston. 3. The Collegiate University. Ed. by James McConica. Oxford.

Darby, Harold S.

- 1953 Hugh Latimer. London.

Davis, John F.

- 1983 Heresy and Reformation in the south-east of England 1520—1559. Royal Historical Society studies in history series 34. London & New Jersey.

Delius, Walter

- 1965 Anfänge reformatorischer Bestrebungen in der Mark Brandenburg. — Jahrbuch für Berlin-Brandenburgische Kirchengeschichte 40.
1972 Gegner Luthers in der Mark Brandenburg. — Jahrbuch für Berlin-Brandenburgische Kirchengeschichte 47.

Demaus, R.

- 1886 The life of Latimer. The R.T.S. Library — Illustrated. [London].

Dotzauer, Winfried

1971 Deutsche Studenten an der Universität Bourges. Meisenheim am Glan.

Dunlop, Annie I.

1964 AFAS. Introduction.

Durkan, John & Kirk, James

1977 The University of Glasgow 1451—1577. Glasgow.

Dähnert, Johann Carl

1750 Pommersche Bibliothek 1:1. Greifswald.

Eaves, Richard

1976 The reformation thought of Dr. Robert Barnes, Lutheran caplain and ambassador for Henry VIII. — The Lutheran Quarterly 28.

Eger, Wolfgang

1971 Kurfürst Ludwig V. der Friedfertige (von Wittelsbach), Pfalzgraf bei Rhein. — Der Reichstag zu Worms 1521. Hrsg. von Fritz Reuter. Worms.

Egli, Emil & Finsler, Georg

1905 ZSW 1. [Johdanto-osat].

Eichhoff, Nikolaus Gottfried

1832 Die Kirchen-Reformation in Nassau-Weilburg im sechzehnten Jahrhundert. Weilburg.

Eijl, Edmond van

1975 Louvain's Faculty of Theology during the Fifteenth and Sixteenth Centuries. — Louvain Studies 5.

Elliger, Walter

1975 Thomas Müntzer. Göttingen.

Engelbert, Kurt

1960 Die Anfänge der Lutherischen Bewegung in Breslau und
1961 Schlesien 1—2. — Archiv für schlesische Kirchengeschichte 18—19.

Ennen, Leonhard

1849 Geschichte der Reformation im Bereiche der alten Erzdiözese Köln.
Köln.
1875 Geschichte der Stadt Köln 4. Köln & Neuss.

Eulenburg, Franz

1904 Die Frequens der deutschen Universitäten von ihrer Gründung bis zur Gegenwart. Abhandlungen der königl. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. Philologisch-historische Klasse. 24:2. Leipzig.

Farge, James K.

- 1980 Biographical register of Paris Doctors of Theology, 1500—1536. *Subsidia mediaevalia* 10. Toronto.
- 1985 Orthodoxy and Reform in Early Reformation France. The Faculty of Theology of Paris, 1500—1534. SMRT 32. Leiden.

Febvre, Lucien

- 1907 Un secrétaire d'Érasme Gilbert Cousin et la réforme en Franche-Comté. — *Bulletin de la société de l'histoire du protestantisme français* 56.
- 1911 Notes et documents sur la Réforme et l'Inquisition en Franche-Comté. Extraits des archives du Parlement de Dole. Thèse pour le Doctorat. Présentée à la Faculté des Lettres de l'Université de Paris. Paris.

Feret, P.

- 1901 La Faculté de Théologie de Paris et ses docteurs les plus célèbres. Époque moderne. 2. Paris.

Fleming, David Hay

- 1910 The Reformation in Scotland. London.

Fraenkel, Pierre

- 1967 John Eck's Enchiridion of 1525 and Luther's Earliest Arguments against Papal Primacy. — *Studia Theologica. Scandinavian Journal of Theology*. 21.
- 1978 An der Grenze von Luthers Einfluss: Aversion gegen Umwertung. — ZKG 89.
- 1979 ELC. Einleitung.

Freudenberger, Theobald

- 1988 Hieronymus Dungersheim von Ochsenfurt am Main. RGST 126. Münster.

Friedensburg, Walter

- 1896 Dr. Johann Ecks Denkschriften zur deutschen Kirchenreformation 1523. — *Beiträge zur bayerischen Kirchengeschichte* 2.

Gabriel, Astrik L.

- 1969 The Mediaeval Universities of Pécs and Pozsony. Commemoration of the 500th and 600th anniversary of their foundation 1367—1467—1967. Frankfurt am Main.

Goldmann, Artur

- 1918 Die [Wiener] Universität 1529—1740. — *Geschichte der Stadt Wien*. Red. von Anton Mayer. 6. Wien.

Gollob, Hedwig

- 1967   Bischof Friedrich Nausea (1496—1552). Probleme der Gegenreformation. 2. erweit. Ausgabe. Nieuwkoop.

Green, V. H. H.

- 1964   Religion at Oxford and Cambridge. London.

Guelluy, Robert

- 1941   L'évolution des méthodes theologiques à Louvain, d'Érasme à Jansénius. — Revue d'histoire ecclésiastique 37:1.

Göhler, Hermann

- 1932   Das Wiener Kollegiat —, nachmals Domkapitel zum Heiligen Stephan in seiner persönlichen Zusammensetzung in der ersten zwei Jahrhunderten seines Bestandes 1365—1554. Painamaton vaitöskirja (Wien, Diözesanarchiv).

Halkin, Léon-E.

- 1930   Réforme Protestante et Réforme Catholique au Diocèse de Liège. Le Cardinal de la Marck, Prince-Évêque de Liège (1505—1538). BL 43. Liège & Paris.
- 1957   La Réforme en Belgique sous Charles-Quint. Collection: "Notre passé". Bruxelles 1957.

Haller, Johannes

- 1927   Die Anfänge der Universität Tübingen 1477—1537 1—2.
- 1929   Stuttgart. Neudruck. Aalen 1970.

Hantsch, Hugo

- 1969   Die Geschichte Österreichs 1. 5., durchgesehene und ergänzte Auflage. Graz & Wien & Köln.

Hartzheim, Josephus

- 1759   Prodomus historiae universitatis Coloniensis, quo exhibetur synopsis actorum et scriptorum a facultate theologica pro ecclesia catholica et republica. Coloniae (Augustae Agrippinensium).

Hausen, Carl Renatus

- 1806   Geschichte der Universität und Stadt Frankfurt an der Oder. 2. Aufl. Frankfurt an der Oder.

Heinrich, Gerd

- 1971   Kurfürst Joachim I. von Hohenzollern, Markgraf von Brandenburg. — Der Reichstag zu Worms 1521. Hrsg. von Fritz Reuter. Worms.

Heilbig, Herbert

- 1953 Die Reformation der Universität Leipzig im 16. Jahrhundert. SVRG 171. Gütersloh.

Hellström, Olle

- 1964— Galle, Peder. — Svenskt biografiskt lexikon 16. Stockholm.
1966

Hermelink, Heinrich

- 1906 Die theologische Fakultät in Tübingen vor der Reformation 1477—1534. Tübingen.

Heyden, Hellmuth

- 1957 Kirchengeschichte Pommerns 1. Osteuropa und der deutsche Osten 3:5.
2. umgearbeitete Aufl. Köln & Braunsfeld.

Hofmann, Carl Gottlob

- 1739 Ausführliche Reformations-Historie der Stadt und Universität Leipzig. Leipzig.

Hofmeister, Adolf

- 1932 Die geschichtliche Stellung der Universität Greifswald. Greifswalder Universitätsreden 32. Greifswald.

Holeczek, Heinz

- 1983 Erasmus deutsch 1. Die volkssprachliche Rezeption des Erasmus von Rotterdam in der reformatorischen Öffentlichkeit 1519—1536. Stuttgart-Bad Cannstatt.
1984 Erasmus' Stellung zur Reformation: Studia humanitatis und Kirchenreform. — Renaissance — Reformation. Gegensätze und Gemeinsamkeiten. Vorträge hrsg. von August Buck. Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung 5. Wiesbaden.

Horawitz, [Adalbert]

- 1884 Lonicerus, Johannes. — ADB 19. Berlin.

Husa, Václav

- 1957 Tomáš Múntzer a Čechy. — Rozpravy Československé akademie věd. Řada společenských věd. 67:11.

Häring, Nikolaus

- 1939 Die Theologie des Erfurter Augustiner-Eremiten Bartholomäus Arnoldi von Usingen. Limburg an der Lahn.

Höfler, Constantin Ritter von

- 1880 Papst Adrian VI. Wien.

Imbart de la Tour, Pierre

- 1914 Les origines de la réforme 3. L'évangélisme (1521—1538). Paris.

Iserloh, Erwin

- 1950 Die Eucharistie in der Darstellung des Johannes Eck. RGST 73/74. Münster.
- 1974 Die Verteidigung der Bilder durch Johannes Eck zu Beginn des reformatorischen Bildersturms. — Würzburger Diözesangeschichtsblätter 35/36.
- 1975 Martin Luther und der Aufbruch der Reformation (1517—1525). Der Kampf um das Verständnis der Freiheit des Christenmenschen. Die deutsche Fürstenreformation. — Handbuch der Kirchengeschichte. Hrsg. von Hubert Jedin. Unveränderte 3. Aufl. Freiburg & Basel & Wien.
- 1981 Johannes Eck (1486—1543). KLKR 41. Münster.

Iserloh, Erwin & Pfnür, Vinzenz & Fabisch, Peter

- 1982 DSM. Einleitung.

Jarnoux, Chanoine

- 1976 La Diocèse de Nantes au XVIe siècle. Étude historique. [Nantes].

Jedin, Hubert

- 1951 Geschichte des Konzils von Trient 1. 2. Aufl. Freiburg i. Br.
- 1967 Wo sah die vortridentinische Kirche die Lehrdifferenzen mit Luther. — Catholica 21.
- 1980 Kirchengeschichtliches in der älteren Kontroverstheologie. — Reformatio ecclesiae. Festgabe für Erwin Iserloh. Hrsg. von Remigius Bäumer. Paderborn & München & Wien & Zürich.

Jobert, Ambroise

- 1974 De Luther à Mohila. La Pologne dans la crise de la Chrétienté 1517—1648. Collection historique de l'Institut d'Études slaves 21. Paris

Jourdain, C.

- 1862 Index chronologicus chartarum pertinentiam ad historiam universitatis Parisiensis ab ejus originibus ad finem decimi sexti saeculi. Parisiis.

Just, Leo & Mathy, Helmut

- 1965 Die Universität Mainz. Grundzüge ihrer Geschichte. Trautheim über Darmstadt & Mainz am Rhein.

Kalkoff, Paul

- 1903 Die Anfänge der Gegenreformation in den Niederlanden 2. SVRG 81. Halle a. S.
- 1905 Das Wormser Edikt in den Niederlanden. — Historische Vierteljahrschrift 8.

- 1907 W. Capito im Dienste Erzbischof Albrechts von Mainz. Neue Studien zur Geschichte der Theologie und der Kirche 1. Berlin.
 1926 Humanismus und Reformation in Erfurt (1500—1530). Halle.

Kausch, Winfried

- 1977 Geschichte der Theologischen Fakultät Ingolstadt im 15. und 16. Jahrhundert (1472—1605). Ludovico Maximiliana. Forschungen 9. Berlin.

Kavka, František

- 1974 Universitätsgeschichte von den Anfängen bis zum Humanismus. — Bohemia sacra. Das Christentum in Böhmen 973—1973. Hrsg. von Ferdinand Seibt. Düsseldorf.

Keussen, Hermann

- 1918 Regesten und Auszüge zur Geschichte der Universität Köln 1388—1559. — Mitteilungen aus dem Stadtarchiv von Köln 15.
 1931 Protestantische Regungen an der alten Kölner Universität. — MRKG 25.

Kittelson, James M.

- 1975 Wolfgang Capito. From Humanist to Reformer. SMRT 17. Leiden.

Klaiber, Wilbirgis

- 1978 Katholische Kontroverstheologen und Reformer des 16. Jahrhunderts. Ein Werkverzeichnis. RGST 116. Münster.

Kleineidam, Erich

- 1969 Universitas Studii Erfordensis 2—3. ETS 22, 42.
 1980 Leipzig.
 1975 Die Bedeutung der Augustinereremiten für die Universität Erfurt im Mittelalter und in der Reformationszeit. — Cassicianum 30.

Kosegarten, Joh. Gottfr.

- 1857 Geschichte der Universität Greifswald mit urkundlichen
 1856 Beilagen 1—2. Greifswald.

Krause, Carl

- 1879 Helius Eobanus Hessus. Sein Leben und seine Werke. 1. Gotha.

Krebs, Engelbert

- 1920 Das Urteil der Universität Freiburg vom 12. Oktober 1524 über Luthers Lehren. — Zeitschrift der Gesellschaft für Beförderung der Geschichts-, Altertums- und Volkskunde von Freiburg, dem Breisgau und den angrenzenden Landschaften 36.

Kropatscheck, Friedrich

1898 Johannes Dölsch aus Feldkirch, Prof. in Wittenberg. Diss. Greifswald.

Kunzelmann, Adalbero

1975 Die Bedeutung des alten Erfurter Augustinerklosters. — Cassicianum 30.

Lausten, Martin

1981 Die Universität Kopenhagen und die Reformation. — University and Reformation. Lectures from the university of Copenhagen symposium. Ed. by Leif Grane. Leiden.

Leeb, Friedrich

1928 Leonhard Käser. Ein Beitrag zur bayerischen Reformationsgeschichte. RGST 52. Münster.

Lemmens, Leonhard

1899 Pater Augustin von Alfeld (+ um 1532). Ein Franziskaner aus den ersten Jahren der Glaubensspaltung in Deutschland. EEJG 1:4. Freiburg im Breisgau.

Lens, L. de

1880 Université d'Angers du XVe siècle à la Révolution française 1. Faculté des droits. Angers.

Lindhardt, P.G.

1965 Reformationstiden 1513—1536. — Den danske kirkes historie. Under redaktion af Niels Knud Andersen og P. G. Lindhardt. 3. København.

Lindroth, Sten

1976 A history of Uppsala University 1477—1977. Uppsala.

Loach, Jennifer

1986 Reformation Controversies. — The History of the University of Oxford. Ed. by T. H. Aston. 3. The Collegiate University. Ed. by James McConica. Oxford.

Lobeck, Albrecht

1971 Das Hochstift Meissen im Zeitalter der Reformation bis zum Tode Herzog Heinrichs 1541. Mitteldeutsche Forschungen 65. Köln & Wien.

Locher, Gottfried

1975 Zwingli Einfluss in England und Schottland — Daten und Probleme. — Zwingliana 14.

Looz-Corswarem, Clemens von

- 1980 Die Kölner Artikelserie von 1525. — Kirche und gesellschaftlicher Wandel in deutschen und niederländischen Städten der werdenden Neuzeit. Hrsg. v. Franz Petri. Städteforschung A 10. Köln & Wien.

Lortz, Joseph

- 1962 Die Reformation in Deutschland. 5. Aufl. 1. Freiburg i. Br.
1968 Wert und Grenzen der katholischen Kontroverstheologie in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. — Um Reform und Reformation. Hrsg. von August Franzen. KLKR 27/28. Münster.

Lovy, René-Jacques

- 1959 Les origines de la Réforme française. Meaux 1518—1546. Paris.

LUL

- Luther und Latomus. Seminarbericht. Seminarleiter: Leif Grane. — Luther und die Theologie der Gegenwart. Referate und Berichte des 5. internationalen Kongresses für Lutherforschung, Lund 14.—20.8.1977. Hrsg. v. Leif Grane u. Bernhard Lohse. Göttingen 1980.

Lutz, Heinrich

- 1977 Das konfessionelle Zeitalter. 1. Teil: Die Herzöge Wilhelm IV. und Albrecht V. — Handbuch der bayerischen Geschichte. Hrsg. v. Max Spindler. 2. München.

Lyte, H.C. Maxwell

- 1886 A History of the University of Oxford from the earliest times to the year 1530. London.

Löhr, Gabriel

- 1934 Die Dominikaner an der Leipziger Universität. QFD 30. Vechta.

Małecki, Jan

- 1984 Czasy renesansowego rozkwitu. — Dzieje Krakowa. Pod red. Janiny Bieniarzówny, Jana M. Małeckiego i Józefa Mitkowskiego. 2. Kraków.

Mallet, Charles Edward

- 1924 A History of the University of Oxford 1. London.

Malmström, Åke

- 1976 Juridiska fakulteten i Uppsala. Studier till fakultetens histori. 1. Acta Universitatis Upsaliensis 34. Uppsala.
1978 The University of Uppsala during the Middle Ages. — The Church in a Changing Society. Proceedings of the CIHEC-Conference in Uppsala 17.—21.8.1977. Publications of the Swedish Society of Church History N.S. 30. Uppsala.

Massaut, Jean-Pierre

1968 Josse Clichtove, l'humanisme et la réforme du clergé. BL 183. Paris.

Mathy, Helmut

1977 Die Universität Mainz 1477—1977. Mainz.

MBW

Melanchthons Briefwechsel. Kritische und kommentierte Gesamtausgabe. Hrsg. von Heinz Scheible. Stuttgart-Bad Cannstatt 1977—.

Metzger, Edelgard

1980 Leonhard von Eck (1480—1550). Wegbereiter und Begründer des frühabsolutistischen Bayern. München & Wien.

Metzner, Joseph

1884 Friedrich Nausea aus Waischenfeld, Bischof von Wien. Regensburg.

Meuthen, Erich

1988 Kölner Universitätsgeschichte. Hrsg. von der Senatskommission für die Geschichte der Universität zu Köln. 1. Die alte Universität. Köln & Wien.

Meyer, Carl S.

1958 Henry VIII Burns Luther's Books, 12 May 1521. — The Journal of Ecclesiastical History 9.

Miaskowski, K.

1905 7—8 Piotr Rydzyński i polemika jego z Hessem. — Przegląd kościelny 1905 t. 7—8.

Moeller, Bernd

1974 Zwinglis Disputationen 2. — Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (Kanonistische Abteilung) 60.

Mullinger, James Bass

1873 The University of Cambridge from the earliest times to the royal injunctions of 1535. Cambridge.

Mühlpfordt, Günter

1983 Die Oder-Universität 1506—1811. — Die Oder-Universität Frankfurt. Beiträge zu ihrer Geschichte. Hrsg. v. Günther Haase und Joachim Winkler. Weimar.

Müller, Rainer

1972 Im Zeitalter von Humanismus und Reformation. — Ludwig-Maximilians-Universität Ingolstadt-Landshut-München 1472—1972. Hrsg. von Laetitia Boehm und Johannes Spörl. Berlin.

Negwer, Joseph

- 1909 Konrad Wimpina. Ein katholischer Theologe aus der Reformationszeit. Kirchengeschichtliche Abhandlungen 7. Breslau.

Noreña, Carlos G.

- 1970 Juan Luis Vives. Archives internationales d'histoire des idées 34. The Hague.

Oberdorffer, Kurt

- 1965 Die Reformation in Böhmen und das späte Hussitentum. — Bohemia 6.

Oberman, Heiko A.

- 1977 Werden und Wertung der Reformation. Von Wegestreit zum Glaubenskampf. (Spätscholastik und Reformation 2). Tübingen.

Odložilik, Otakar

- 1948 L'Université Charles IV 1348—1948. Prague.

Oergel, G.

- 1892 Beiträge zur Geschichte des Erfurter Humanismus. — Mittheilungen des Vereins für die Geschichte und Altertumskunde von Erfurt 15.

Olechnowitz, Karl-Friedrich

- [1969] Die Geschichte der Universität Rostock von ihrer Gründung 1419 bis zur Französischen Revolution 1789. — Geschichte der Universität Rostock 1419—1969. Festschrift zur Fünfhundertfünfzig-Jahr-Feier der Universität. Berlin.

Pastor, Ludwig

- 1907 Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalter 4:2. Freiburg im Breisgau.

Paulus, Nikolaus

- 1893 Der Augustiner Bartholomäus Arnoldi von Usingen, Luthers Lehrer und Gegner. Strassburger theologische Studien 1:3. Strassburg.
 1894 Conrad Kling. Ein Erfurter Domprediger des 16. Jahrhunderts. — Der Katholik 71:1 (3. Folge 9).
 1903 Die deutschen Dominikaner im Kampfe gegen Luther (1518—1563). EEJG 4:1—2. Freiburg im Breisgau.

Pfeilschifter, Georg

- 1959 ARC. [Johdanto-osat].

Pietsch, Paul

- 1899 WA 15. [Johdanto-osat].

- Pijper, F.*
1905 BRN. [Johdanto-osat].
- Pilvousek, Josef*
1988 Die Prälaten des Kollegiatstiftes St. Marien in Erfurt von 1400—1555. ETS 55. Leipzig.
- Pollard, A. F.*
1896 Powell, Edward. — DNB 46. London.
- Porter, H. C.*
1958 Reformation and Reaction in Tudor Cambridge. Cambridge.
- Praetorius, Otfried*
1952 Professoren der Kurfürstlichen Universität Mainz 1477—1797. — Familie und Volk 1.
- Prentout, Henri*
1913 La réforme en Normandie et les débuts de la réforme à l'université de Caen. — Revue Historique 114.
1932 Esquisse d'une histoire de l'université de Caen. L'Université de Caen. Son passé — son présent. Sous la direction de A. Bigot. 1. Caen.
- Pölnitz, Götz Freiherr von*
1942 Denkmale und Dokumente zur Geschichte der Ludwig-Maximilians-Universität Ingolstadt-Landshut-München. München.
- Rechowicz, Marian*
1975 Teologia pozytywno-kontrowersyjna: szkoła polska w XVI wieku. — Dzieje teologii katolickiej w Polsce. Pod red. Mariana Rechowicza. 2. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 96. Lublin.
- Reynolds, John*
1962 The Reformation in Oxford: A Tentative Study. — The Churchman (Journal of Anglican Theology) 76.
- Richter, Karl*
1971— Die böhmischen Länder von 1471 bis 1740. — Handbuch der
1974 Geschichte der böhmischen Länder. Hrsg. von Karl Bosl. 2. Stuttgart.
- Rickauer, Hans-Christian*
1986 Rechtfertigung und Heil. Die Vermittlung von Glaube und Heilshandeln in der Auseinandersetzung mit der reformatorischen Lehre bei Konrad Klinge (1483/84—1556). ETS 53. Leipzig.

Rublack, Hans-Christoph

- 1978 Gescheiterte Reformation. Frühreformatorische und protestantische Bewegungen in süd- und westdeutschen geistlichen Residenzen. Spätmittelalter und Frühe Neuzeit 4. Stuttgart.

Schauerte, Heinrich

- 1962 Johannes Eck und das Konzil. — Unio Christianorum. Festschrift für Erzbischof Dr. Lorenz Jaeger zum 70. Geburtstag am 23. September 1962. Hrsg. von Othmar Schilling und Heinrich Zimmermann. Paderborn.

Scheib, Otto

- 1980 Der Rostocker Theologieprofessor Barthold Moller (vor 1470—1530) im Ringen um Reform und Reformation. — Reformatio ecclesiae. Festgabe für Erwin Iserloh. Hrsg. v. Remigius Bäumer. Paderborn & München & Wien & Zürich.

Schildhauer, Johannes

- 1959 Soziale, politische und religiöse Auseinandersetzungen in den Hansestädten Stralsund, Rostock und Wismar im ersten Drittel des 16. Jahrhunderts. Abhandlungen zur Handels- und Sozialgeschichte 2. Weimar.

Schmidt, Aloys

- 1971 Der Trierer Kurfürst Erzbischof Richard von Greiffenklau und die Auswirkung des Wormser Edikts in Kurtrier. — Der Reichstag zu Worms 1521. Hrsg. von Fritz Reuter. Worms.

Schmidt, Oswald Gottlob

- 1867 Petrus Mosellanus. Ein Beitrag zur Geschichte des Humanismus in Sachsen. Leipzig.

Schmitt, Ludwig

- 1893 Der Karmeliter Paulus Heliä, Vorkämpfer der katholischen Kirche gegen die sogenannte Reformation in Dänemark. Stimmen aus Maria-Laach. Ergänzungshefte 60. Freiburg im Breisgau.

Schreiber, Heinrich

- 1868 Geschichte der Albert-Ludwigs-Universität zu Freiburg im Breisgau 1. Freiburg.

Scribner, R. W.

- 1976 The Erasmians and the Beginning of the Reformation in Erfurt. — The Journal of Religious History 9.

Seppelt, Franz

- 1957 Geschichte der Päpste. Neu bearb. von Georg Schwaiger. 2. Aufl. 4. München.

Šmahel, František & Truc, Miroslav

1963 Studie k dějinám University Karlova v letech 1433—1622. — Acta Universitatis Carolinae — Historia Universitatis Carolinae Pragensis 4:2.

1964 Pražská universita v období humanismu a reformace. — Stručné dějiny University Karlovy. Red. Frantisek Kavka. Praha.

Steinmetz, Max

1986 Johann Virdung von Hassfurt, sein Leben und seine astrologischen Flugschriften. — 'Astrologi hallucinati'. Stars and the end of the world in Luther's time. Ed. by Paola Zambelli. Berlin & New York.

Stocker, C.W.

1886 Die theologische Fakultät an der Grossherzogl. badischen Universität Heidelberg von 1386—1886. Heilbronn.

Stupperich, Robert

1961 Frecht, Martin. — NDB 5. Berlin.

1971 Vorgeschichte und Nachwirkungen des Wormser Edikts im deutschen Nordwesten. — Der Reichstag zu Worms 1521. Hrsg. von Fritz Reuter. Worms.

Stybe, Svend Erik

1975 Fra folkevaekkelse til enevælde af Guds nåde. Den danske reformations idéhistorie. Berlingske leksikon bibliotek 100. København.

1979 Copenhagen University. 500 Years of Science and Scholarship. Copenhagen.

Tjernagel, Neelak Serawlook

1965 Henry VIII and the Lutherans. A Study in Anglo-Lutheran relations from 1521 to 1547. Saint Louis.

Tomek, Wenzel Wladiwoj

1849 Geschichte der Prager Universität. Prag.

Tout, T. F.

1886 Bilney or Bylney, Thomas. — DNB 5. London.

Tschackert, Paul

1893 Paul Speratus. — ADB 35. Berlin.

Uckeley, Alfred

1903 Reformationsgeschichte der Stadt Greifswald. — Pommersche Jahrbücher 4.

- U Gr   Universität Greifswald 525 Jahre. Im Auftrage des Rektors verfasst von Wolfgang Wilhelmus, Renate Buchführer, Gabriele Langer und Dagmar Szöllösi. Berlin 1982.

Wackernagel, Rudolf

- 1924   Geschichte der Stadt Basel 3. Basel.

Walter, D. von

- 1931   Die Reformation in Rostock. — Das Evangelische Rostock 1531—1931. Festschrift zum Rostocker 400-jährigen Reformationsjubiläum. Rostock.

Wandruszka, Adam

- 1961   Ferdinand I. — NDB 5. Berlin.

Wappler, Anton

- 1884   Geschichte der theologischen Facultät der K.K. Universität zu Wien. Festschrift zur Jubelfeier ihres fünfhundertjährigen Bestehens. Wien.

- VD 16   Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts. Hrsg. von der Bayerischen Staatsbibliothek in München in Verbindung mit der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. Stuttgart 1983—.

Weisert, Hermann

- 1983   Geschichte der Universität Heidelberg. Heidelberg.

Weiss, Ulman

- 1979   Das Erfurter Pfaffenstürmen 1521: "Haec prima Lutheranorum adversus Clericos seditio". — Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 3.
1982   Ein fruchtbar Bethlehem. Luther und Erfurt. Berlin.

Venn, John & Venn, J. A.

- 1922   Alumni Cantabrigienses. A Biographical list of all kown
1924   students, graduates and holders of office at the university of Cambridge from the earliest times to 1900 1:1,3. Cambridge.

Vercruyse, Jos E.

- 1983   Jacobus Latomus und Martin Luther. Einführendes zu einer Kontroverse. — Gregorianum 64.

Westman, Knut B.

- 1918   Reformationens genombrötsår i Sverige. Stockholm.

Widmann, Hans

- 1971   Tübingen als Verlagsstadt. Contubernium 1. Tübingen.

Vierordt, Karl Friedrich

- 1847 Geschichte der evangelischen Kirche in dem Grossherzogthum Baden
1. Geschichte der Reformation im Grossherzogthum Baden. Karlsruhe.

Wilms, Hieronymus

- 1941 Der Kölner Universitätsprofessor Konrad Köllin. QFD 39. Köln.

Vinken, Leopold

- 1977 Jacobus Latomus en Maarten Luther: de botsing van twee visies op theologie. — Facultas S. Theologiae Lovaniensis 1432—1797. Bijdragen tot haar geschiedenis. Ed. Edmond J.M. van Eijl. Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 45. Leuven.

Winter, Zikmund

- 1897 Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409—1622). Praha.

Vocht, Henry de

- 1928 Literae virorum eruditorum ad Franciscum Craneveldium 1522—1528. HL 1. Louvain.

Wolff, Helmut

- 1973 Geschichte der Ingolstädter Juristenfakultät 1472—1625. Ludovico Maximiliana. Forschungen 5. Berlin.

Wolgast, Eike

- 1985 Die kurpfälzische Universität 1386—1803. — Semper apertus. Sechshundert Jahre Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg 1386—1986. Bearb. vom Wilhelm Doerr. 1. Berlin & Heidelberg & New York & Tokyo.

Wood, Anthony A.

- 1796 The History and Antiquities of the University of Oxford. Now first published in English, from the original MS in the Bodleian Library by John Gutch. 2. Oxford.
1813 Athenae Oxonienses. An exact History of all the writers and bishops who have had their education in the University of Oxford. To which are added the Fasti, or Annals of the said University. A new edition, with additions, and a continuation by Philip Bliss. 1. London. Reprinted. The Sources of Science 55[:1]. New York & London 1967.

Vorberg, Axel

- 1897 Die Einführung der Reformation in Rostock. SVRG 58. Halle.

Wotschke, Theodor

- 1911 Geschichte der Reformation in Polen. Studien zur Kultur und Geschichte der Reformation 1. Leipzig.

Wustmann, Gustav

1905   Geschichte der Stadt Leipzig 1. Leipzig.

Wyczański, Andrzej

1964   Uniwersytet Krakowski w czasach złotego wieku. — Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364—1764. 1. Pod red. Kazimierza Lepszego. Uniwersytet Jagielloński. Wydawnictwa jubileuszowe 21:1. Kraków.

Zambelli, Paola

1986   Many ends for the world. Luca Gaurico instigator of the debate in Italy and in Germany. — 'Astrologi hallucinati'. Stars and the end of the world in Luther's time. Ed. by Paola Zambelli. Berlin & New York.

Zarncke, Friedrich

1857   Die urkundlichen Quellen zur Geschichte der Universität Leipzig in den ersten 150 Jahren ihres Bestehens. — Abhandlungen der philologisch-historischen Classe der königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. 2. Leipzig.

Zenz, Emil

1949   Der Trierer Universität 1473 bis 1798. Trierer geistesgeschichtliche Studien 1. Trier.

Zoepfl, Friedrich

1929   EDS. Bibliographische Einleitung.

Zschäbitz, Gerhard

1959   Staat und Universität Leipzig zur Zeit der Reformation. — Karl-Marx-Universität Leipzig 1409—1959 1. Leipzig.

Henkilöhakemisto osiin 1—3

- Aachen, Melchior von **1**: 156, **3**: 103
 Acatius **1**: 110
 Adolf (Merseburgin piispa) **1**: 234,
     3: 187—188, 190—191
 Agatus **1**: 109
 Agricola, Johann **2**: 19, 146—149
 Ailly, Pierre d' **1**: 14—15, 26—28, 48,
     90, 102—103, **3**: 114
 Albrekt (Mansfeldin kreivi) **2**: 132
 Albrekt (Mecklenburgin herttua) **3**: 124
 Albrekt (Saksalaisen ritarikunnan suur-
     mestari) **2**: 117—118, 120
 Albrekt Brandenburgilainen **1**: 49, 51,
     224, **2**: 27, **3**: 105, 139
 Alciato, Andrea **2**: 167, 182, 195
 Aleander, Hieronymus **1**: 207, 210—
     212, 214, 216, 219—225, 270, 273,
     3: 42—45
 Aleksanteri IV **1**: 249—250, **2**: 18
 Aleksanteri Haleslainen **1**: 83
 Almain, Jacques **1**: 33—34, 40, 90
 Alveld, Augustin **1**: 175, 217, **3**: 158
 Amandus, Johannes **2**: 119
 Ambach, Melchior **3**: 139
 Ambrosius **1**: 80, 243, **3**: 203
 Amerbach, Basilius **2**: 180, 182
 Amerbach, Bonifacius **1**: 190, 224,
     2: 162—163, 167—168, 177, 179—
     180, 182, 195—196, 208, 223,
     3: 153—155, 160, 162, 164, 166
 Amsdorf, Nikolaus von **1**: 140, **2**: 20,
     25, 31, 48, 51, 61—66, 71, 74, 79, 92,
     106
 Antonio de San Giorgio, Giovanni **1**: 87
 Apel, Johann **2**: 111
 Appel, Nikolaus **3**: 83, 86—87, 228
 Aquila, Kaspar **2**: 147—148
 Arande, Michel d' **3**: 28
 Aristoteles **1**: 45, 80, 192, **3**: 221
 Arthur, Thomas **3**: 173 — 175
 Athanasios **1**: 193
 Auerbach, Heinrich Ks. Stromer, Hein-
     rich
- Augsburg, Jakob **2**: 224
 Augustinus **1**: 20, 37, 44, 46, 75, 77,
     87—88, 100, 138, 148—150, 185,
     188, 193, 202, 243, **2**: 62—63, 205,
     211, 225, **3**: 52—53, 63—64, 67—
     69, 87, 94—95, 115, 132, 136, 162,
     196, 207, 229
 Baechem, Nicolaas Ks. Egmondanus
 Barbirius, Petrus **1**: 162—163
 Barland, Adrian **3**: 48
 Barnes, Robert **3**: 16 9—173
 Barthélem, Jacques **1**: 269
 Bartholomäus Arnoldi Ks. Usingen,
     Bartholomäus Arnoldi von
 Bartholomäus Bernhardi **2**: 18
 Baumgärtner, Bernhard **1**: 257
 Beaton, James **3**: 183—184
 Becker, Antonius **3**: 125
 Beckmann, Otto **1**: 47, 56, 140, **2**: 46,
     50, 52, 106
 Béda, Noël **1**: 269, 272, **2**: 224, **3**: 28,
     30—32
 Bedrott, Jakob **3**: 158
 Benedictus Pauli **2**: 110—111, 140—
     141, 146
 Ber, Ludwig **2**: 161, 163, 167, 174, 181,
     208, 237, 242, **3**: 45
 Bernhard Clairvauxlainen **1**: 43
 Berquin, Louis de **3**: 26, 29—30, 35—
     36
 Beskau, Matthäus **1**: 46, 50, 52, 104—
     106, 108—112
 Betz, Johannes **3**: 157
 Beyer, Christian **1**: 236, **2**: 31, 39—40,
     41, 47—48, 51, 53, 57—58, 66, 69—
     70, 72, 74
 Biel, Gabriel **1**: 26, 48, **3**: 115
 Billicanus, Theobald **2**: 212, **3**: 88—90,
     144
 Bilney, Thomas **3**: 170—171, 173—175
 Birgitta **3**: 132
 Birton **3**: 180—182
 Blanck, Christoph **2**: 109, 112

- Blarer, Ambrosius **3**: 96—98, 156—157
 Blarer, Thomas **2**: 130, **3**: 155—158, 165
 Bockenheimer, Johannes **2**: 51
 Bodenschatz, Andreas **3**: 190
 Bodenstein, Andreas Ks. Karlstadt, Andreas Bodenstein von
 Bole, Vicko **3**: 213—214
 Bombasius, Paul **3**: 45
 Bomhart, Jacob **2**: 191
 Bonaventura **1**: 83, **3**: 56
 Bondet, Michel **2**: 224
 Bonnus, Hermann **3**: 213—214
 Boscowici, Artlebus de **3**: 44
 Boye, Petrus **3**: 127
 Brask, Hans **3**: 134—135, 138
 Brassicanus **2**: 169, **3**: 73, 76—77
 Braun, Johann **1**: 41
 Brennwald, Heinrich **2**: 177
 Brenz, Johannes **3**: 144
 Briard, Jean **1**: 163, 211
 Brignonnet, Guillaume **3**: 29
 Briefer, Niklaus **2**: 190
 Briessmann, Johannes **2**: 118—119
 Brinknell, Thomas **1**: 274, **3**: 176
 Brisquicus, Johannes **3**: 152, 155, 162
 Bronosse, Arnaud de **3**: 31, 36
 Brunner, Pantaleon **1**: 257
 Brück, Gregor **2**: 27—29, 31, 33, 77, 95, 140, 145—146
 Bucer, Martin **1**: 74, 166, 224, **2**: 189, 214, 242
 Bugenhagen, Johannes **2**: 92, 111—112, 141, 147—149, 159
 Bukow, Heinrich **3**: 213
 Bullock, Henry **1**: 275
 Burer, Albert **2**: 32, 34, 74, 163
 Burkhard, Franz **1**: 143—144, 173, 182, 238, 257, **3**: 70, 75—76, 92
 Burkhard, Peter **1**: 235—238, **2**: 70, 104—105
 Busche, Hermann van dem **2**: 158, 165, 173
 Byrd, Thos. **3**: 182
 Cachinnius, Paulus Ks. Niger, Anton
 Cahera, Gallus (Havel) **2**: 115—116, **3**: 222—223
 Cajetanus **1**: 28, 33—34, 40, 49—50, 90, 98, 105—116, 123—124, 129, 166, 200, 204, **3**: 52
 Camerarius, Joachim **2**: 146, 152—153, 156, **3**: 121
 Camerlander, Jakob **3**: 141
 Camers, Johann **1**: 265, **3**: 200—201, 228
 Camicianus, Andreas **3**: 189, 194
 Campeggi, Lorenzo **1**: 162, 217, 225, **2**: 203, **3**: 17, 19—20, 47, 76,
 Cantiuucula, Claudius **2**: 168—169, 179, 195—196, 208—209
 Capinius Ks. Siebenbürger, Martin
 Capito, Wolfgang **1**: 144, 223—224, 231, **2**: 26, 28, 33—34, 38—40, 42, 45—46, 59, 61, 66, 68, 71, 77, 162—163, 170, 194, 242, **3**: 49, 108, 139—140, 165—166
 Capreolus, Johannes **1**: 45, 130, 141
 Cardinalis Alexandrinus Ks. Antonio de San Giorgio, Giovanni
 Carlin **2**: 217—218
 Caroli, Pierre **3**: 27
 Carpentarius, Georgius **2**: 180, 239
 Casulano, Antonio **1**: 223
 Catharinus, Ambrosius **1**: 239, 244, 247
 Cellarius, Johannes **1**: 144, 172, 234
 Ceperin, Jakob **2**: 177
 Ceratinus Ks. Horn, Jakob
 Chieregato, Francesco **1**: 209—210, **3**: 145
 Christ, Nicolaas **3**: 48
 Christophorus **1**: 272
 Citadinis, Paul de **1**: 154
 Clarke, John **3**: 181
 Clichtove, Hieronymus **1**: 159
 Clichtove, Josse **3**: 36—39
 Cochläus, Johannes **3**: 61
 Collimitius, Georg **3**: 203
 Coloribus, John de **1**: 274, **3**: 176
 Contarini **1**: 275
 Copp, Johannes **3**: 108
 Coppin, Nicolas **3**: 47—48
 Cordatus, Konrad **2**: 153—154
 Cordus, Euricius **1**: 227, **2**: 158
 Cornarius, Janus **3**: 126

- Cranevelt, Francis **1**: 226, **3**: 44
 Cratander, Andreas **2**: 163, 177
 Cromwell, Thomas **3**: 182
 Croy, Robert de **3**: 43
 Culsamer, Johannes **3**: 111—112, 116, 119
 Cusanus, Nicolaus **1**: 39
 Cyprianus **3**: 218
 Decio, Filippo **1**: 88
 Diesbach, Niklaus von **2**: 177
 Dieterich **3**: 125
 Dinstedt, Ulrich von **2**: 46, 50
 Dobergast, Martin **3**: 216—217
 Doliatoris, Jakob **3**: 102
 Dolzig, Johann (Hans) von **2**: 21, 75
 Dorp, Maarten van Ks. Dorpius
 Dorpius **1**: 163, 170—171, 186, 209, **3**: 43—44
 Draco, Johannes **1**: 155, **3**: 102—103, 107
 Drechsel, Thomas **2**: 59, 66
 Driedo **1**: 210, **3**: 48—49, 54
 Duchesne, Guillaume **1**: 272, **3**: 29, 34
 Dungersheim, Hieronymus **1**: 60, 136, 173—174, **2**: 93, **3**: 68, 187—188, 192—196, 228, 229
 Duns Scotus, Johannes **1**: 87, 177
 Duprat, Antoine **3**: 35
 Dürkheimer, Nikolaus **1**: 225
 Dölsch, Johannes **1**: 186, 188—189, 207, **2**: 15, 29—31, 39, 48—49, 51—52, 54, 70, 72, 74, 104—106, 109
 Eberbach, Johannes **1**: 225, **3**: 139—142
 Eberbach, Philipp **2**: 131
 Eck, Johannes **1**: 30, 56—57, 69—71, 85, 92—95, 105, 122, 129—131, 133—135, 137—139, 141—156, 166, 173, 177—179, 182—183, 196—197, 201—207, 228—233, 235, 237, 238, 248, 251, 255—259, 261—262, 265, 273, **2**: 121, 162, 164, 205, 232—237, 241, **3**: 16, 23, 52, 70, 72—83, 90, 92—100, 153, 166—167, 198, 203, 228—230
 Eck, Leonhard von **1**: 256, **3**: 71, 76, 84, Eckardi, Johannes **3**: 119—120, 228
 Egmondanus **1**: 209, 212—213, **3**: 42—43
 Egranus, Johann Sylvius **1**: 57, 60, 69, 122
 Einsiedel, Hugold von **2**: 62, 66, 69—74, 77
 Eisermann, Johann **2**: 66, 74
 Elnor, Georg **2**: 46, 52, 104—105, 109—112
 Emser, Hieronymus **1**: 233, 239, 253, **2**: 94, **3**: 187
 Engelbrecht, Philipp **3**: 154—156, 161, 165
 Engelhart, Valentin **3**: 58
 Erasmus Rotterdamlainen **1**: 31—32, 39, 143, 156, 160—164, 168, 170—171, 178, 183, 186, 208—217, 219, 221—223, 225—227, 241—242, 266, 272—273, 280, **2**: 10—11, 17, 121—125, 127—128, 130—132, 160, 162, 165—171, 179, 195—206, 208—209, 223—231, **3**: 16, 43—45, 47—49, 56, 58, 76, 102, 121, 127, 132, 154, 156—157, 169, 171, 190, 219
 Eschhaus, Thomas **2**: 49
 Everard, Nicholas **1**: 214, 272, **3**: 44, 169
 Eymerich, Nicolás **3**: 65
 Faber, Johann **1**: 216—217
 Fabianus, Petrus **2**: 180
 Fabri, Johannes **2**: 132, 195, 240—241, **3**: 17, 82, 147—148, 150, 154, 156, 161, 167—168, 201, 227
 Fabricius, Theodor **3**: 60—62
 Farel, Guillaume **2**: 190—191, 198, 208, 221, **3**: 32
 Feige, Johann **2**: 158
 Femelius, Johannes **3**: 108, 228
 Ferber, Moritz **2**: 118
 Ferdinand (Itävallan arkkiherttua) **2**: 132, 138, **3**: 16—18, 150, 159, 161—162, 164, 167, 197, 199, 201—203, 223
 Filip (Hessenin maakreivi) **2**: 154, 156—158, **3**: 21
 Filip IV Kaunis **1**: 14

- Fininger, Mauritz **2**: 161, 163, 174, 178
 Fisher, John **3**: 175
 Fontaines, Godefroid de **1**: 22
 Forchheim, Georg **3**: 110
 Fortis, Johann **1**: 264
 Foxe, John **3**: 170, 173—175, 182, 184
 Foye, George **3**: 174
 Franciscus **2**: 222
 Frank, Andreas Ks. Camicianus, Andreas
 Frankmann, Georg **1**: 256—257, **3**: 70—74, 76—78, 86, 92
 Frans **1** **3**: 25, 27, 30, 33, 34, 39
 Frecht, Martin **3**: 146
 Fredrik I (Tanskan kuningas) **3**: 129
 Fredrik II (Liegnitzin herttua) **2**: 153
 Fredrik Nuorempi (Saksin herttua) **1**: 235
 Fredrik Viisas **1**: 29, 31, 34, 49, 105, 219, **2**: 133, 136
 Freyen, Rudolf **2**: 234
 Fritzahns, Johannes **1**: 175
 Froben, Johann **1**: 158—162, 165, 169, **2**: 162
 Fröschel, Sebastian **1**: 232, **2**: 58, **3**: 189—190
 Gabler, Mathias **3**: 128
 Galle, Petrus Johannis **3**: 134—138, 227—229
 Gansfort, Wessel **1**: 41
 Garrard, Thomas Ks. Garrett, Thomas
 Garrett, Thomas **3**: 174, 181—183
 Gattinara, Mercurio **2**: 229
 Gebwiler, Johannes **2**: 161, 163, 169, 174—175, 178—179, 237
 Geldenhauer, Gerard **1**: 160, 209, **3**: 43
 Gent, Hendrik van **1**: 25—26
 Gerlach, Diepold Ks. Billicanus, Theobald
 Gerson, Jean **1**: 14—15, 24, 46, 87, 88—91, 108, 148, 177, 184—185, 198, 204
 Geting, Erik Johansson **3**: 135
 Gibert, Jean **2**: 203
 Gillis, Michel **3**: 18
 Glareanus **1**: 160, 272, **2**: 165, 167, 170, 172, 174, 194—195
 Godequin, Jacques **3**: 33
 Gramaye, Thomas **1**: 159, 269
 Gratianus **1**: 16, 20, 60, 79, 88, 91, 94, 109—110, 117
 Grau, Friedrich Ks. Nausea, Friedrich
 Gregorius I **1**: 63, **3**: 51
 Gregorius VII **1**: 16
 Gregorius IX **1**: 27, 139
 Greiffenklau, Richard von **1**: 129
 Grumbach, Argula von **2**: 77, **3**: 85
 Gryse, Nicolaus **3**: 124—126
 Gräfendorf, Johann von **1**: 228—229, **2**: 140
 Gräfinger, Albin **3**: 204
 Günther, Franz **3**: 193—194
 Güttel, Kaspar **2**: 80, 93, 148
 Göbler, Justinus **3**: 140
 Göde, Henning **2**: 16, 20
 Hadrianus VI **1**: 169—171, **2**: 86, 177, 196, **3**: 15—16, 43, 45, 47, 58, 63, 74—75, 144—145
 Haller, Berthold **2**: 217—218
 Hamilton, Patrick **3**: 183—184
 Hannart, Johann **3**: 18
 Hangest, Jérôme de **3**: 36, 39—41
 Haubitz, Asmus von **2**: 141, 144—145, 147—148
 Hauer, Georg **1**: 143—144, 173, 182, 257—258, **3**: 70—71, 76, 78, 83, 85—86, 88, 90—92, 228—229
 Hausmann, Nikolaus **2**: 80, 83, 86—87, 133—134, 136, 149
 Hedio, Kaspar **1**: 224, **2**: 162—163, 170—171, 173, **3**: 139—140
 Hegendorfer, Christoph **3**: 189—191
 Hegenwald, Erhard **3**: 148
 Heins, Simon **2**: 72
 Helgesen, Poul Ks. Helie, Paulus
 Helie, Paulus **1**: 267—268, **3**: 129—134, 225, 228
 Helmann, Sebastian **2**: 24, 28—29
 Helt, Konrad **2**: 28, 47
 Henrik (Mecklenburgin herttua) **3**: 124—126
 Henrik VIII **2**: 196, **3**: 176
 Herebold, Heinrich **3**: 107
 Herer, Andreas **1**: 263, **3**: 200

- Herlem, Engbert **3**: 127
Hess, Johann(es) **1**: 160, 180, 230,
237, **2**: 24, 28—29, 129, **3**: 217—
218
Hessus, Eobanus **1**: 227, **2**: 156, 158,
3: 102—105, 107, 120—122
Hessus, Heinrich **2**: 158
Heyde, Thomas von der **2**: 58
Hezius, Theoderic **2**: 197
Hieronymus **1**: 77, 103, 243, **2**: 166, 205
Hieronymus Prahalainen **2**: 114
Higden, John **3**: 180—182
Hofmeister, Sebastian **2**: 205
Hohenlandenburg, Hugo von **3**: 166
Honorius III **1**: 21
Hoogstraten, Jacob van **1**: 144, 149, 154,
165—166, 168—169, 221, **3**: 61—
65, 229
Horn, Jakob **1**: 157
Hornburg, Johannes **1**: 234
Hubmaier, Balthasar **2**: 216, 218—221
Hulst, Frans van der **3**: 43
Humbracht, Konrad **3**: 158
Humel, Heinrich **3**: 57
Hummelberg, Michael **2**: 78, **3**: 58
Humphrey, Hugh **1**: 275
Hus, Jan **1**: 23, 137, 147, 150, 178, 250,
272, **2**: 114, 227, **3**: 97, 163, 220—
221
Hutten, Ulrich von **1**: 224, **2**: 197, **3**: 29,
103, 218
Ilsung, Sebastian **2**: 163
Innocentius III **1**: 88
Innocentius IV **1**: 86, 184, 248—250
Irene (Bysantin keisarinna) **3**: 41
Isenburg, Wilhelm von **3**: 64
Ježiček, Jiří **3**: 222
Joakim (Zollernin kreivi) **3**: 150
Joakim I (Brandenburgin vaaliruhtinas)
3: 212
Johannes VII (Meissenin piispa) **2**: 88,
3: 187
Johannes XXII (paavi) **1**: 17—18, 203,
3: 208
Johannes XXIII (paavi) **1**: 15, **3**: 52
Johannes Adelphi **3**: 153
Johannes Bernhardi **1**: 175
Johannes Khrysostomos **1**: 143, 183,
2: 166
Jonas, Justus **1**: 155—156, 227—228,
2: 20—21, 29, 38—39, 41—42, 44,
46—48, 51, 58—59, 66, 71, 74, 79,
92, 105, 108—110, 112, 132, 141,
146—149, 159, **3**: 45, 102—103,
109
Juhana (Saksin herttua ja vaaliruhtinas)
1: 235—236, **2**: 24, 77, 98, 100,
102—103, 112, 133, 136—137,
3: 19, 21
Juhana Fredrik **1**: 233, **2**: 80, 104—133
Julius II **1**: 33—34
Jäger, Johann Ks. Rubianus, Crotus
Kaarle V **1**: 191, **2**: 197, **3**: 16, 18—19,
42
Kantzow, Thomas **3**: 214
Karlstadt, Andreas Bodenstein von
1: 45—46, 56—57, 74, 78, 84—95,
107, 113, 129—131, 134—137,
140—146, 148, 152—154, 158, 160,
164, 168—169, 176—177, 179,
182—186, 188, 207, 237, 242, 248—
253, 255, **2**: 9, 16—23, 25—29, 32—
40, 45—46, 48, 51, 54—59, 65—84,
90—91, 93—104, 128—129, 133,
144, 207, 209—210, 212, 225, 233,
3: 59, 128, 187, 194
Kaufmann, Udalrich **3**: 197—198
Kayss, Leodegarius **3**: 151
Keteler, Gerard **1**: 164
Kidderminster, Richard **3**: 176
Kinton, John **1**: 274, **3**: 176
Klemens V **1**: 71
Klemens VI **1**: 50, 71, 105
Klemens VII **2**: 197, 232, **3**: 16—17,
47—48, 77
Klinge, Konrad **3**: 122—123
Knipstro, Johann(es) **1**: 56, **3**: 213
Kochel, Johann **1**: 234
Kolb, Franz **2**: 218
Konstantinus Suuri **1**: 135, **2**: 151
Korn, Gregor **2**: 58—59
Krabbe, Tyge **3**: 130
Krafft, Adam **2**: 159
Krautwald, Valentin **2**: 153

- Kristian II **1**: 266—268, **3**: 127—129, 131
 Kruse, Johannes **3**: 127
 Kruse, Wichmann **3**: 213
 Krzycki, Andrzej **3**: 216—217
 Kustaa Vaasa **3**: 131, 135
 Küchenmeister, Sebastian **1**: 122, **2**: 46, 50, 52, 104
 Külber, Christoph **1**: 263
 Kützker, Joachim Ks. Slüter, Joachim
 Käuffelin, Balthasar **3**: 151
 Köllin, Konrad **3**: 62, 68—69, 227, 229
 Lambert, Franciscus **2**: 154—159
 Lang, Johannes **1**: 47—48, 67, 69, 74, 122, 136, 142, 155—157, 162, 164, 227, 279, **2**: 58—59, 113, 152, **3**: 102, 104—107, 109, 111—112, 120, 122, 225
 Lang, Matthäus **3**: 71
 Lange **3**: 32
 Langius, Johannes **1**: 173
 Latimer, Hugh **3**: 170—171, 173
 Latomus, Jacobus **1**: 161—162, 208, 276, **3**: 43, 48—54, 229—230
 Laurens, Josse **2**: 166
 Laurentius Andreae **3**: 135
 Leclerc, Nicolas **3**: 34
 Lefèvre d' Etaples, Jacques **1**: 43, **3**: 27, 30, 33, 36
 Lemp, Jakob **3**: 149—152
 Leo (memmingeniläinen maisteri) **3**: 159
 Leo IV **1**: 181
 Leo X **1**: 34, 62, 80—81, 91, 95, 112, 114, 116—117, 142, 183, 239, 245, 250—251, **2**: 86, **3**: 15, 117
 Leuchtenberg, Georg von **3**: 92
 Liberius (paavi) **3**: 67
 Link, Wenzeslaus **1**: 69, 111, 119, 192, 229, 235, **2**: 24, 28, 30, 80, 84, 93
 Loewenberga, Joachim z **3**: 215
 Lombardus, Petrus **1**: 41, **2**: 207, 209
 London, John **3**: 180—181
 Longland, John **3**: 180—182
 Lonicer, Johannes **3**: 63, 155, 158
 Loriti, Heinrich Ks. Glareanus
 Louise Savojilainen **3**: 32
 Ludvig (Baijerin herttua) **3**: 71, 75
 Ludvig (Stolbergin kreivi) **2**: 113
 Ludvig II (Böömin ja Unkarin kuningas) **3**: 17, 220
 Ludvig V (Pfalzin vaaliruhtinas) **3**: 143—144
 Luther, Martti **1**: 11, 36—131, 134—179, 183—187, 189—201, 205—210, 212—260, 267—280, **2**: 9—11, 14—21, 23—30, 32, 35, 42—45, 47—48, 52, 55—56, 59—66, 68, 73, 76—100, 102—134, 136—143, 147—160, 162—167, 170—171, 173, 185—186, 193, 196, 198—199, 206, 212—215, 220, 224—233, 235, 240, **3**: 14—19, 22, 24—26, 28—33, 36—37, 39—40, 42—45, 48—49, 53—58, 63—66, 68—69, 71—72, 76, 79—81, 83, 86—91, 94, 101—106, 112—113, 115, 117, 121, 123—124, 127, 129, 131—132, 134, 146, 150, 152—158, 160—163, 169—173, 176—177, 179, 185—188, 190—191, 194, 196—197, 205—206, 209, 212, 215—216, 218, 220—223, 225—228, 230
 Lutterfeld, Heinrich **3**: 191
 Lutzenburgo, Bernardus de **3**: 65—68
 Luyde, Arnold **1**: 219, 221—222, **3**: 58, 61, 68
 Lypsius, Martin **1**: 168
 Lyra, Nicolaus de **1**: 39
 Lüthart, Johannes **2**: 163—164, 168—169
 Magnus (Mecklenburgin herttua) **3**: 124
 Maigret, Aimé **3**: 33
 Major, John **1**: 277, **3**: 183
 Maksimilian (Saksan keisari) **1**: 98, 105, 259—260, **3**: 16
 Marcellinus (paavi) **3**: 133
 Marck, Érard de la **1**: 168, **3**: 47
 Margareeta Itävaltalainen **3**: 42, 48
 Marius, Augustinus **2**: 223, 238, 241
 Marlianus, Aloisius **1**: 208, **3**: 44
 Marsilius Padovalainen **1**: 14, 40
 Marstaller, Leonhard **3**: 73, 83, 86—90, 228—229
 Marthen, Martin von der **3**: 104

- Martinek **3**: 222
 Martinus V **1**: 203
 Masson, Jacques Ks. Latomus, Jacobus
 Mattesilani, Matteo **1**: 90—91
 Mazurier, Martial **3**: 27
 Mazzolini, Silvester Ks. Prierias, Silvester
 Mechler, Aegidius **3**: 111—112
 Medici, Giulio de **1**: 211, 214, 219, 221—225, 270, 273—275
 Melanchthon, Philipp **1**: 112, 160, 177—182, 208, 231—232, 237, 242, 253—255, 276—278, **2**: 9, 16—21, 23—30, 34—36, 38—39, 44—45, 48, 51, 59—68, 71—79, 83, 91—92, 97, 107, 121—123, 127, 130—131, 134—135, 140—141, 144—145, 150, 152—153, 155—156, 158—159, 164, 166, 199, 203—204, 213, **3**: 26, 32, 35—36, 83, 85, 103—104, 110, 120, 128, 145, 147, 221
 Mellerstad **1**: 56
 Menius, Justus **3**: 123
 Merlin, Jacques **3**: 27
 Michaelis, Joachim **3**: 126
 Mickelssen, Hans **3**: 131
 Miltitz, Karl von **1**: 68, 124—129, 132, 134, 166, 175, 229, 231—232, 235, 245, **2**: 57
 Minckwitz, Hans von **3**: 194
 Miruš, Jan **3**: 222—223
 Mochau, Anna von **2**: 58
 Modrzewski, Andrzej Frycz **1**: 255—256
 Moibanus, Ambrosius **2**: 131, 153
 Molitoris, Alexander **2**: 163, 168—169, 178—179, 185—186
 Moller, Barthold **3**: 123 — 127
 Montaigne, Jean **2**: 195 — 196, 223
 Montanus, Johannes **1**: 172, **2**: 51
 More, Thomas **1**: 213, **2**: 197, 203
 Morhart, Ulrich **3**: 150
 Morice, Ralph **3**: 171, 173
 Morinck, Gerhard **1**: 164, 171
 Mosellanus, Petrus **1**: 143, 151, 156, 175, 232, **3**: 190, 192, 194
 Mota, Peter Ruiz de la **2**: 166
 Muhammed **3**: 131
 Myconius, Friedrich **2**: 137, 138
 Myconius, Oswald **1**: 272
 Mühlpfort, Hermann **2**: 47, 67
 Mühlpfort, Hermann (Zwickau por-mestari) **2**: 47, 67, 69
 Müller, Gallus **3**: 151—152
 Müntzer, Thomas **2**: 69, 95, 101, 104, 133, **3**: 221
 Natares, Edmund **3**: 171—172
 Nathin, Johannes **3**: 108
 Nausea, Friedrich **3**: 142—143
 Niger, Anton **3**: 218
 Nikolaus I **1**: 54
 Nikolaus V **1**: 263
 Novatianus **3**: 65
 Oberstein, Paul von **3**: 203
 Obsopoeus, Vincentius **2**: 153
 Occam, William **1**: 17, 21, 25—28, 48, 90, 143, 177, 186, 252, 277
 Ochsenfart Ks. Dungersheim, Hieronymus von
 Odernheim, Johannes **3**: 155
 Oekolampadius, Johannes **1**: 177, 208, **2**: 9, 154, 166, 170—171, 173, 177, 179—184, 187—189, 192—194, 198, 203—221, 223—224, 227—228, 232—236, 238, 240—242, **3**: 37, 50
 Olavus Petri **3**: 130, 135, 138
 Oldendorp, Johannes **3**: 213—214
 Olivi, Pietro **1**: 17
 Origenes **2**: 166
 Panormitanus **1**: 27, 34, 39, 42, 69, 88, 102—104, 110, 118, 121, 138, 147—150, 177, 197—199, 241, 249, **3**: 79, 207, 230
 Pegel, Konrad **3**: 124—125
 Pellikan, Konrad **2**: 9, 155, 162—169, 178—181, 185—187, 189, 194, 203, 206, 221—223
 Petrus Ivari **1**: 268, **3**: 129
 Petit, Guillaume **3**: 28
 Peuting, Konrad **1**: 216
 Pfab, Johann **1**: 67, 69
 Pfeffinger, Degenhart **1**: 115, 126
 Pflug, Cäsar **1**: 234

- Pirkheimer, Willibald **2**: 197, 212, 227, 230—231, **3**: 43—44, 164—165
 Pisecký, Jiří **3**: 221—223
 Pisecký, Václav **3**: 223
 Pistoris, Simon **1**: 172
 Pius II **2**: 179
 Planitz, Hans von der **2**: 141, 144—145, 147, **3**: 145
 Plantsch, Martin **3**: 147—149
 Platon **3**: 221
 Plattner, Tileman **2**: 31, 48
 Platz, Ludwig **1**: 229
 Plaunitz, Catharina von der **3**: 196
 Plonisko, Joannes de Ks. Płonska, Jan z Płonska, Jan z **3**: 216
 Poduška, Jan **2**: 114
 Pole, Reginald **2**: 224
 Polentz, Georg von **2**: 118—120
 Poncher, Etienne **1**: 154
 Powell, Edward **3**: 176—179, 227, 229
 Praepositus, Jacobus **1**: 171, **2**: 22, **3**: 42—43
 Preston **3**: 171
 Priccard, Leonard **1**: 162—163
 Prierias, Silvester **1**: 34, 46, 92, 95—104, 113, 120, 153, 158, 162—163, 176, 191, 194, 196—200, 205, 217
 Proost, Jacques Ks. Praepositus, Jacobus Pucci, Lorenzo **1**: 155
 Pullinger, Wilhelm **1**: 263
 Rab, Hermann **1**: 134, 136, **3**: 192, 196, 230
 Rachals, Johann **2**: 52, 105
 Rebhan, Leonhard **2**: 183
 Redorfer, Wolfgang **3**: 209—211, 228, 230
 Reifenstein, Johann **3**: 140
 Reinhard, Martin **1**: 267, **3**: 59, 128
 Reisch, Gregor **3**: 82
 Renner, Hans **1**: 99
 Reublin, Wilhelm **2**: 164, 168
 Reuchlin, Johannes **1**: 30, 32, 45, 52, 101, 116, 139, 152, 154, 157—158, 165, 172, 177, 186, **3**: 147
 Reusch, Johann **3**: 190—191
 Revellis, Johann de **3**: 199, 203
 Rhadino, Tommaso **1**: 196, 205—206, 253
 Rhenanus, Beatus **1**: 74, 158, 166, 190, 224, **2**: 32, 34, 74, 161, 163, **3**: 50, 58, 154
 Richard, Wolfgang **3**: 76—77
 Ridley, Robert **1**: 275, **3**: 171
 Risinius, Petrus Ks. Rydzynski, Piotr
 Rivieren, Eustachius van der Ks. Zichem, Eustachius de
 Roper, John **1**: 274, **3**: 176
 Rosemandus **1**: 211—213, **3**: 43
 Rosemondt, Godschalk Ks. Rosemandus
 Rosinus, Johann **3**: 203
 Roussel, Gérard **3**: 32
 Rowham **3**: 182
 Rožd'alovský, Václav **2**: 114, **3**: 220
 Rubeus, Johannes **1**: 172
 Rubianus, Crotus **1**: 154, 230—231, **3**: 101—103, 106
 Rufus, Mutianus **1**: 232, **3**: 121, 152—153
 Runge, Jakob **3**: 213—214
 Rydzynski, Piotr **3**: 217—219, 228—229
 Ryff, Fridolin **2**: 165, 169, 177, 191
 Röist, Markus **2**: 175
 Rörer, Georg **1**: 51, **2**: 87
 Sam, Konrad **3**: 99—100
 Satzker, Kaspar **2**: 178, 185
 Schade, Peter Ks. Mosellanus
 Schatzgeyer, Kaspar **3**: 73
 Scheurl, Christoph **1**: 52, 56, 59—60, 68, 85, 93, 125, 128, 156
 Schlamau, Lorenz **2**: 42, 46, 50, 52, 105—106
 Schnepf, Erhard **2**: 159
 Schrautenbach, Balthasar von **2**: 158
 Schuch, Wolfgang **3**: 35
 Schudherinck, Johann **1**: 219, 221, 223
 Schulz, Hieronymus **1**: 51, 59, 68
 Schweiss, Alexander **3**: 44
 Schwenckfeld, Kaspar von **2**: 153—154
 Schwertfeger, Johann **2**: 21, 107
 Schürpf, Augustin **2**: 51
 Schürpf, Hieronymus **1**: 50, 236, **2**: 31, 48, 51, 79, 93, 107, 110—111, 140—

- 141, 145—146, 148, 152
 Schönaue, Heinrich von **2**: 190
 Schönnichen, Georg **3**: 194
 Seehofer, Arsadius **2**: 77, **3**: 83—86, 88
 Seidel, Jakob **2**: 19
 Seneca **1**: 26
 Sergius **1**: 181
 Sichard, Johann **2**: 196, **3**: 158—159
 Siebenbürger, Martin **1**: 260, **3**: 199
 Sigismund **1**: 255, **3**: 214
 Silvester **1**: 134—135
 Sixtus **IV** **1**: 65, 106
 Skotte, Peter **1**: 267
 Slatkonja, Georg **1**: 260—261, 265, **3**: 197, 199
 Slüter, Joachim **3**: 124 — 126
 Spalatin, Georg **1**: 47, 59, 68, 74, 76, 78, 84, 93, 98—99, 111—112, 114—115, 119, 129, 140, 143—145, 153, 160, 172—173, 182, 193, 208, 214, 229, 231—233, 244, 248, 268, **2**: 16, 19, 21, 25, 42, 44, 60, 61—62, 76, 78—79, 90—91, 93, 105—106, 109—111, 121, 123, 128, 146—147, 152, 166, **3**: 103, 110, 120, 128, 158, 187
 Spengler, Lazarus **1**: 236—238
 Speratus, Paul **2**: 86, 117, 119, **3**: 197—198, 200—201
 Spiegel, Jakob **3**: 143
 Spinelli, Gasparo **1**: 275
 Spinelli, Lodovico **1**: 275
 Spitalmaier, Johann **3**: 198
 Staupitz, Johann von **1**: 36, 46, 59, 72, 74, 78, 80—82, 111, 115, 122, **2**: 86
 Sthelin, Wolfgang **1**: 236
 Stolo, Heinrich **3**: 146
 Storch, Nikolaus **2**: 59, 65
 Strauss, Jakob **2**: 133
 Stromer, Heinrich **1**: 172, **2**: 204, **3**: 190
 Stumpf, Johannes Ks. Eberbach, Johannes
 Stübner, Markus **2**: 59—60, 66, 69
 Stör, Stephan **2**: 187—189
 Suave, Peter **3**: 213—214
 Sueur, Nicolas le **3**: 32
 Surian, Antonio **1**: 275
 Tapper, Ruard **3**: 43
 Teppen, Henning **2**: 86
 Terentius **3**: 77, 89
 Terreni, Guido **1**: 18
 Tetzel, Johannes **1**: 49—50, 55—56, 68, 76—80, 82—83, 85, 92, 97, 126, 134
 Textor, Johannes **2**: 178
 Thor, Eberhard von **3**: 105
 Todischus Ks. Rhadino, Tommaso
 Torquemada, Juan de **1**: 18, 176, 200, 204, **3**: 52
 Toussain, Pierre **2**: 208
 Trapp, Johann **1**: 263
 Trolle, Gustav **3**: 134
 Trutvetter, Jodocus **1**: 41, 48, 74—76, 122, 156, **3**: 108
 Tschudi, Peter **1**: 158
 Tudeschi, Nicolaus de Ks. Panormitanus
 Tunstall, Cuthbert **2**: 196, **3**: 174
 Tuomas Akvinolainen **1**: 17, 20—21, 61, 77, 83, 97, 101, 106, 117, 130, 197, **3**: 56, 136
 Turnhout, Jean Nijs de Ks. Driedo
 Tyndale, William **3**: 171, 174, 181
 Ulfsson, Jakob **3**: 134
 Ulrici, Johann **3**: 99
 Ulscenius, Felix **2**: 28, 33—34, 38—40, 42, 61, 66, 68, 71, 77, **3**: 108
 Urban, Heinrich **1**: 155
 Urne, Lave **1**: 267, **3**: 129—130
 Usingen, Bartholomäus Arnoldi von **1**: 41, 48, 65, 76, 156, **3**: 108—120, 122, 228, 230
 Utrecht, Adriaan van Ks. Hadrianus VI
 Uttenheim, Christoph von **2**: 160—161, 168, 184, 186
 Waddell, John **3**: 184
 Vadianus, Joachim **2**: 194, 205, **3**: 153, 156, 203
 Wanner, Johannes **3**: 149
 Warham, William **3**: 180—181
 Wartenbuch, Bernhard **2**: 173
 Watson, John **1**: 275, **3**: 171
 Weiss, Adam **1**: 55, **3**: 139
 Velcurio, Johannes Bernhardus **2**: 152
 Vellini, Giovanni Ricuzzi Ks. Camers, Johann

- Venradt, Johann **1**: 222
 Wenzelhauser, Johann **1**: 261, 263
 Vergilius **3**: 155
 Wesel, Johannes von **1**: 28, **3**: 115, 230
 West, Nicholas **3**: 171
 Westerbürg, Gerhard **3**: 59—61
 Wied, Hermann von **1**: 219, 222, **3**: 57
 Vilhelm (Baijerin herttua) **1**: 207, 256, 258, **3**: 71, 73, 75, 84—85, 99
 Vilhelm II (Hessenin maakreivi) **2**: 156
 Wilken, Ambrosius **2**: 57—60, 67
 Wilo, Stefan **2**: 51
 Wimpina, Konrad **1**: 55—57, 61, 68, 78, 85, 99, 122, **3**: 205—209, 228, 230
 Vio, Thomas de Ks. Cajetanus
 Vischer, Nicolaus Molitoris **2**: 173
 Wissenburg, Wolfgang **2**: 165, 169, 177, 183, 209, 234
 Vivere, Jan van den **3**: 42
 Vives, Juan Luis **3**: 45—47, 180
 Wolfhart, Bonifacius **2**: 165, 169—170, 189, 205
 Volmar, Johann **2**: 46, 50, 52, 104—105, 109—112
 Wolsey, Thomas **1**: 162, 164, 208, 274—276, **3**: 171, 173—174, 176, 180—182, 225
 Wonecker, Johannes **2**: 163, 170—174, 179, 191
 Wycliff, John **1**: 28, 147, 255, **2**: 227, **3**: 97, 169
 Wägelin, Georg **3**: 152, 155, 162, 165
 Yrjö (Saksin herttua) **1**: 129—133, 135, 152—155, 232—234, 253, 255, 258, 261, 268—270, **2**: 24, 58, 77, 143, 166, 196, 203—204, **3**: 15, 186—192, 194, 227
 Zasius, Ulrich **1**: 89, **2**: 162, 167—168, 203, 208, **3**: 152—157, 160—162, 164, 166
 Zeg, Leonhard **1**: 263—264
 Zichem, Eustachius de **1**: 208, **3**: 48, 54—56, 229—230
 Zutphen, Hendrik van **2**: 30, 32
 Zwilling, Gabriel **2**: 27—32, 38, 40, 42—43, 69—71, 73, 75, 77, 80, 86
 Zwingli, Ulrich **1**: 89, 160, 224, 272, **2**: 159, 161—162, 165—166, 167, 170—179, 187, 196—198, 205—209, 212, 215—217, 222, 232, 234—242, **3**: 95—96, 147—149, 154, 160, 162, 166

Kaarlo Arffman: **Die Universitäten und das Magisterium der Kirche im Anfangsstadium der Reformation 3. Stellungnahmen der Universitäten, die die Reformation ablehnten (1521—1528).**

ZUSAMMENFASSUNG

DIE UNIVERSITÄTEN VON PARIS, LÖWEN, KÖLN UND INGOLSTADT BEGINNEN FÜR DIE AUTORITÄT DER KIRCHE ZU KÄMPFEN

Die theologische Fakultät der *Pariser* Universität besaß in der westlichen Christenheit große Autorität. Sie hatte Luthers Lehre bereits im Frühjahr 1521 als häretisch verworfen. Die Umsetzung dieses Urteils in die Praxis lag aber ganz bei der weltlichen Obrigkeit. König Franz I. hielt sich im Tal von Loire auf. In Paris regierte das Parlament. Dieses begann nun eng mit der theologischen Fakultät zusammenzuarbeiten. In den Jahren 1521—1522 unterstützten das Parlament und der König die Universität mit verschiedenen Erlassen. Noch komplizierter wurde die Situation dadurch, daß es in Frankreich eine vom Bibelhumanismus inspirierte Reformbewegung gab, welche die Reform der Kirche anstrebte, ohne deren Autorität in Frage zu stellen. Diese Bewegung, die König Franz I. auf ihrer Seite hatte, war in einen Streit mit der theologischen Fakultät verwickelt. Allerdings gab es auch an der Universität Anhänger der Reformbewegung. Das Verhältnis der Pariser Universität zu dieser Bewegung gehört jedoch nicht mehr zum Themenkreis dieser Untersuchung. Angemerkt sei hier nur, daß es im Interesse der theologischen Fakultät lag, die bibelhumanistische Reformbewegung als lutherisch zu brandmarken.

Die zentrale Figur an der theologischen Fakultät war syndicus *Noël Beda*, der alle vom traditionell Kirchlichen abweichende Reformen schroff zurückwies. Beda konnte sich an der Fakultät auf eine kleine aber recht einflußreiche Anhängerschar stützen. Vom Sommer des Jahres 1523 an ging man in Paris mit den Anhängern Luthers nicht gerade sehr zimperlich um.

Die Macht der theologischen Fakultät war jedoch begrenzt: das Schicksal von Michel d'Arande, Louis de Berquin und *Arnaud de Bronosse* zeigt, daß letztlich der König über die Rechtmäßigkeit von Reformen bestimmte. Ab Herbst 1523 konnten die theologische Fakultät und das Pariser Parlament freier denn je agieren, da der König sich auf einem Feldzug in Italien befand. Die Fakultät erstellte viele Gutachten, wirkte als Zensor und genehmigte Schriften gegen die Reformation. Ungeachtet dessen fand lutherisches Gedankengut jedoch auch an der Fakultät ein wenig Anklang. So hat vermutlich Dr. *Aimé Maigret*, der der Reformbewegung nahestand, bereits im Frühjahr 1524 die Autorität des Konzils von Konstanz angefochten. Beunruhigt durch diese Entwicklung, verlangte die Fakultät im Januar des Jahres 1525 von allen ihren Doktoren einen Eid, mit dem sie der lutherischen Lehre abschwören mußten.

Der Einfluß der Pariser Universität erreichte seinen Höhepunkt im Februar 1525, als Franz I. vom Kaiser gefangengenommen wurde. Nach dem Frieden von Madrid kehrte der König aber im März 1526 nach Frankreich zurück und nahm dort die Zügel erneut in Hand. Die Anhänger der bibelhumanistischen Reformbewegung konnten jetzt wieder seiner Unterstützung gewiß sein. Die theologische Fakultät setzte in der Folge alles daran, den König zu einem Einschreiten gegen die Reformbestrebungen in der Kirche zu bewegen. Diese Bemühungen richteten sich aber vor allem gegen die bibelhumanistische Reformbewegung. Im Kampf gegen die lutherische Reformation waren sich die französische Regierung, das Pariser Parlament und die Fakultät nämlich vollkommen einig.

Die theologische Fakultät hat ihre Stellungnahmen kaum jemals begründet: Man war einfach der Meinung, daß der Name der Pariser Universität an sich schon als Garant für die richtige Lehre genügte. Die konziliaristische Tradition von Paris kam in diesen Schriften aber nicht vor. Von den zehn Doktoren der Theologie publizierten nur zwei antireformatorische Bücher. Dies beweist, daß die Pariser Universität der von deutschem und schweizerischem Boden ausgehenden Reformation doch nicht so viel Bedeutung zumaß. Dr. *Josse Clichtove* veröffentlichte in den Jahren 1523—1526 vier Bücher, in denen er gegen Luthers Schriften zu Felde zog. Clichtove stand ursprünglich der bibelhumanistischen Reformbewegung nahe. Er hob auch jetzt die Verantwortung der Kirchenleitung hervor. Diese sollte ihre Macht nur nach reiflicher Überlegung anwenden. Die Behandlung von Lehr-

fragen war seiner Ansicht nach Sache der Kirchenleitung und der Theologen, nicht aber des Volkes. Im Anschluß an die Tradition der Pariser Theologen betonte er, daß das allgemeine Konzil die höchste Autorität in der Kirche habe. Es sei zudem in Glaubensfragen unfehlbar. Außer dem Konzil könne nur der Papst Entscheidungen über die kirchliche Lehre treffen. Aufgabe der Doktoren sei es hingegen, der Kirche geistliche Waffen zu schmieden. *Jérôme de Hangest* gab in den Jahren 1523 und 1527 zwei gegen Luther gerichtete Bücher heraus. Er stellte darin den Reformator als ungelehrten Erneuerer von häretischem Gedankengut hin. Die Christen sollten nicht auf Luther, sondern auf die Kirche, die heilige Mutter, hören. Die Kirche wiederum sei eine hierarchische Gemeinschaft, in der der Papst die höchste Gewalt habe. Sache der Kirche sei es, den Willen Gottes auszulegen. Die Autorität des Konzils kehrte *Jérôme de Hangest* jedoch nicht so stark heraus wie *Josse Clichtove*.

Die Theologen der Universität *Löwen* betätigten sich vom Sommer 1521 an als Inquisitoren. Die Fakultät griff, sobald sie von Anhängern der Reformation hörte, unter eigenem Namen ein. Auf diese Weise brachte die Fakultät die Universität dazu, sich den antireformatorischen Kreisen anzuschließen. Die Anhänger einer gemäßigten Linie sahen es in der Folge für besser an, Löwen den Rücken zu kehren. Bekanntester Vertreter dieser Richtung war *Erasmus von Rotterdam*. Noch im Winter des Jahres 1521 hoffte Erasmus auf eine Aussöhnung der streitenden Parteien. Aber schon im Frühjahr ist die Enttäuschung über Luthers unnachgiebige Haltung in seinen Briefen deutlich zu spüren. Im Herbst des Jahres 1521 verließ Erasmus Löwen. Der spanische Humanist jüdischer Abstammung, *Juan Luis Vives*, schrieb ein Jahr später einen Brief an Papst Hadrian VI., in dem er erklärte, daß die Autorität eines Papstes nur durch dessen eigene Persönlichkeit begründet sei. Frühere Päpste hätten ihr Amt schlecht verwaltet. Deshalb setze die Christenheit ihre einzige Hoffnung auf ein Konzil. Dies sollte zusammengerufen werden, um die Streitfragen aufgrund der Stellungnahmen der Gelehrten zu klären. Vives kehrte bereits im folgenden Jahr Löwen den Rücken. Nach dem Abtritt der Humanisten stellte sich wohl die gesamte Universität hinter die theologische Fakultät. Deren Lehrer waren auch weiterhin als Inquisitoren tätig. Die Protokolle der Gerichtsverhandlungen lassen leider die Ansichten dieser Männer nicht mehr erkennen.

In Löwen hatte *Jean Nijs de Turnhout (Driedo)* schon im Jahre 1520 eine

Entgegnung auf Luthers Lehren geschrieben. Dieses Buch wurde jedoch nicht veröffentlicht. *Jacobus Latomus* publizierte dagegen mehrere antireformatorische Werke. Latomus unterstützte die Stellungnahme der Löwener Universität vom Herbst 1520, die Luthers Lehren verdammt. Er betonte die Autorität der Universitäten. Dem Magisterium der Doktoren waren jedoch seiner Ansicht nach klare Grenzen gesteckt. Die Bibel konnte demzufolge nur mit Hilfe der Tradition und nur innerhalb der katholischen Kirche richtig ausgelegt werden. Latomus definierte danach auch bis ins Detail hinein die Autorität von Papst und Konzilien. Laut ihm besaß der Papst in Lehrfragen die absolute Autorität. Deshalb reiche auch die päpstliche Verurteilung Luthers vollkommen aus. Auch *Eustachius de Zichem* veröffentlichte 1521 und 1523 zwei gegen Luther gerichtete Bücher. Er erklärte, daß man sich auf Luther nicht verlassen könne, weil dieser seine Meinung andauernd ändere. Anstelle von Luther sollte man vielmehr auf den Papst und das Konzil vertrauen.

Der Name *Köln* stand in Deutschland für große geistliche Autorität. Die theologische Fakultät verstand sich, entsprechend der Tradition des "heiligen Kölns", als ein Stützfeiler der reinen katholischen Lehre. Von Anfang an suchte sie mit allen Mitteln die Ausbreitung der Reformation ins Rheinland zu verhindern. Pro forma waren auch die Kölner Theologen bemüht, im Rahmen der von alters her den Doktoren zustehenden Autorität zu wirken. Im Winter des Jahres 1523 gab die Universität ihr Antwortschreiben auf den Brief von Papst Hadrian VI. heraus, in welchem sie ihm ihre Gefolgschaft sowie ihren Willen, für den katholischen Glauben zu kämpfen, zusicherte. Die Art und Weise mit der Gerhard Westerburg 1523 zum Schweigen gebracht wurde, beweist denn auch, daß zumindest die theologische Fakultät diese Zusage ernst nahm. Der Universität gelang es, zusammen mit dem Erzbischof und dem Stadtrat das öffentliche Wirken der Kölner Reformationsanhänger zu unterbinden.

Von den Kölner Theologen setzte sich *Jacob van Hoogstraten*, der vor seinem Tode im Jahre 1527 mehrere Bücher veröffentlicht hatte, am stärksten für den Kampf gegen die Reformation ein. Hoogstraten bemühte sich, die Reformatoren mit ihren eigenen Waffen zu schlagen, indem er sich bei seinen Thesen nur auf die Bibel und die Kirchenväter stützte. Hoogstraten beklagte sich darüber, daß Luther sich selber nicht an sein sola scriptura-Prinzip halte. Hoogstraten hat sein Verständnis des kirchlichen Magisteriums aber nicht in

allen Einzelheiten dargelegt. In einigen Punkten betrachtete er den Papst als Garanten des rechten Glaubens. Deshalb habe auch das Urteil des Papstes über Luthers Lehre volle Gültigkeit. *Bernardus de Lutzenburgo* sucht in seiner 1522 erschienenen Ketzergeschichte nachzuweisen, daß Luther nur alte Häresien wiederaufleben lasse. Auch dieses Buch gibt keine detaillierte Definition des Magisteriums. Der Verfasser betont aber die Unfehlbarkeit der römischen Kirche. Im Jahre 1528 schrieb Bernardus de Lutzenburgo noch ein zweites Werk, in dem er die Lehre von den echten und falschen Konzilen aufstellte. Schon davor war *Konrad Köllin* von der theologischen Fakultät beauftragt worden, Luthers Kritik am Zölibat zurückzuweisen. Drei Jahre später erschien der erste Teil von Köllins umfassenden Werk. Auch Köllin versuchte Luthers Thesen allein auf Bibel und Kirchenväter gestützt zu widerlegen. Er betonte dabei vor allem die Autorität des Papstes.

Von den Anfang der 20er Jahre des 16. Jahrhunderts gegen die Reformation gerichteten Stellungnahmen der Universität von *Ingolstadt*, sind zwei verschiedene Notizen erhalten geblieben. Obwohl diese ein wenig voneinander differieren, braucht man sie nicht unbedingt als widersprüchlich zu betrachten. Die Regierung und die Universität von Bayern arbeiteten von Anfang an bei der Abwehr der Reformation in Bayern eng zusammen. Die Universität akzeptierte stillschweigend, daß sich die Herzöge in Bayern mehr Macht in der Kirche aneigneten. Die Bischöfe wurden dabei schlicht übergangen. An der Universität opponierte eine kleine, aber überaus aktive Gruppe von Professoren gegen die Reformation. Die Humanisten an der Universität ordneten sich nur widerstrebend dieser Gruppe unter. *Johannes Eck* reiste Anfang des Jahres 1523 nach Rom um beim Papst neue Privilegien für die Universität und die bayerische Regierung herauszuschlagen. Zur Unterstützung von Ecks Mission forcierten die Herzöge ihren Kampf gegen die Reformation. Eck hatte Erfolg. Seine Schriften aus jener Zeit zeigen, wie er seine Meinungen flexibel der jeweiligen Situation anpassen konnte. 1520 hatte er betont, daß das Urteil des Papstes über Luther voll ausreiche. Jetzt begann er immer mehr die Autorität eines Konzils zu betonen und empfahl dem Papst, die deutsche Kirche anhand der Provinzialsynoden zu erneuern. Auch *Leonhard Marstaller*, *Georg Hauer* und *Nikolaus Appel* nahmen zur Reformation Stellung. Besonders Marstaller und Hauer suchten zu beweisen, daß Luthers sola scriptura-Prinzip vollkommen unhaltbar sei. Auch Johannes Eck bemühte sich in seinen Büchern aus den Jahren 1525—1527 die

Schwächen der reformatorischen Magisteriumslehre aufzuzeigen. Dem Konzil sprach er auch jetzt die höchste Autorität in der Kirche zu.

DIE GELEHRTEN VON ERFURT, ROSTOCK, KOPENHAGEN UND UPPSALA TROTZEN DER WELTLICHEN OBRIGKEIT

Die Universität von *Erfurt* feierte Anfang des Jahres 1521 Luther als großen Helden, obwohl in Wirklichkeit nur die Studenten und jüngeren Lehrer auf seiner Seite standen. Im Sommer lähmten Studentenunruhen den Unterricht an der Universität. Der Stadtrat bevorzugte die Anhänger Luthers, weil er sich von ihrem Wirken einen Vorteil versprach. So entstand in Erfurt eine radikale Reformationsbewegung. Diese versuchte unter der Leitung von *Johannes Lang* die traditionellen akademischen Studien abzuschaffen. Dies gelang jedoch nicht. Die theologische Fakultät blieb in den Händen der Altgläubigen.

Magister *Johannes Femelius* machte sich 1522 daran, den katholischen Glauben in einem kleinen Büchlein zu verteidigen, in welchem er forderte, daß man die Streitfragen ruhig und besonnen, im Kreise der Gelehrten klären sollte. Auch Luthers ehemaliger Lehrer *Bartholomäus Usingen* veröffentlichte in den Jahren 1522—1527 mehrere Bücher, in denen er gegen die Erfurter Reformationsbewegung zu Felde zog. Usingen versuchte seine Thesen einzig und allein aus der Bibel, deren Autorität er ähnlich wie Luther akzentuierte, zu begründen. Die Autorität der Kirche sei dagegen zweitrangig. Anders als sein Schüler erklärte Usingen jedoch, daß man der Kirche wegen der Gehorsamkeit immer Folge leisten müsse. Luthers sola scriptura-Prinzip erklärte er für unhaltbar. Usingen behandelte auch ausführlich die Autorität von Papst und Konzilien. *Johannes Eckardi* bemühte sich in seinem 1523 veröffentlichten Büchlein die Irrtümer seiner Kontrahenten aus der Bibel aufzuzeigen. Der bekannte Erfurter Humanist *Eobanus Hessus* konnte sich mit der Universitätsfeindlichkeit der Reformation nicht abfinden und entfremdete sich zunehmend von Luther. Der Bauernkrieg führte die Universität letztlich an den Rand des Abgrundes.

Über die *Rostocker* Universität sind uns leider nur wenige Angaben erhalten geblieben. Die Regierung von Mecklenburg förderte die Reformation,

während die Universität den alten Glauben verteidigte.

Die Universität von *Kopenhagen* hielt an der Autorität der katholischen Kirche fest. Ihr bedeutendster Gelehrte, *Paulus Helie* musste im Sommer des Jahres 1522 vor König Christian II. fliehen. Möglicherweise lehrte er jedoch ab 1526 erneut an der Universität. Helie hatte in den Jahren 1526—1528 mehrere Bücher gegen die Reformation veröffentlicht. Als Anhänger des Bibelhumanismus stellte auch er die Bedeutung der Bibel heraus und verlangte die Abschaffung von kirchlichen Mißständen. Das sola scriptura-Prinzip hielt er dagegen für falsch. Die Christen seien verpflichtet ihrer Kirche unbedingten Gehorsam zu leisten. Lehrfragen seien von Konzilien zu entscheiden. Helies Anschauungen enthielten jedoch Widersprüche.

Über das Wirken der Universität von *Uppsala* während der Reformationszeit sind fast gar keine Angaben erhalten geblieben. Dr. theol. *Petrus Galle* antwortete zum Jahreswechsel 1526—1527 auf die Fragen, die ihm der schwedische König Gustav Wasa vorgelegt hatte. Er war dabei bemüht, sich so weit wie möglich auf die Bibel zu stützen. Zugleich suchte er aber das sola scriptura-Prinzip zu widerlegen. Aufgabe der Kirche ist es, die biblische Lehre zu ergänzen. Da der Heilige Geist die Kirche leitet, dürfe man sich der Kirchenleitung nicht widersetzen.

DIE UNIVERSITÄTEN SÜDWESTDEUTSCHLANDS HALTEN SICH PASSIV

Über die *Mainzer* Universität gibt es kaum noch Quellen aus der Reformationszeit. Alles weist jedoch darauf hin, daß lutherisches Gedankengut an dieser Universität Widerhall fand. Die Macht des Mainzer Erzbischofs erstreckte sich auch auf die Universität. Albrechts ablehnende Haltung zur Reformation verschärfte sich ab 1523. Die Universität wurde an den Rand gedrängt. Die Anhänger Luthers unter den Lehrern versuchten sich im Hintergrund zu halten. Nach dem Bauernkrieg kamen viele namhafte Reformationsgegner nach Mainz. Von ihnen wirkte zumindest *Friedrich Grau* (*Nausea*) auch an der Universität. In seinem 1527 erschienenen Buch, zur Verteidigung der Messe, betonte er vor allem die Autorität der Konzile.

Auch an der *Heidelberger* Universität hatte Luther Anhänger. Im Winter des Jahres 1523 nahm die Universität in einem Antwortschreiben an den

Papst Stellung zur Reformation. In diesem Brief versicherte die Universität dem Papst ihre Loyalität und definierte in höflichen Floskeln das Papstamt. In der Praxis hielt sich die Heidelberger Universität aber aus dem Streit heraus. Auch die Befürworter der Reformation hängten ihre Meinungen nicht an die große Glocke.

Über die Einstellung der *Tübinger* Universität zur Reformation wissen wir nur wenig. Dr. *Martin Plantsch* nahm im Januar 1523 als Mitglied einer Delegation des Bischofs von Konstanz an einer Diskussion in Zürich teil. In seinem Diskussionsbeitrag betonte er die Autorität der römischen Kirche und vor allem der Konzile. Als Fundament für die kirchliche Lehre reichte seiner Meinung nach die Bibel allein nicht aus. Ab 1524 versuchte die Regierung die Universität von Tübingen zu einem reformationsfeindlicheren Kurs zu bewegen. Die Universität zeigte hierfür jedoch nur wenig Interesse.

Über das Wirken der *Freiburger* Universität während der Reformationszeit ist uns mehr bekannt. Die lutherische Theologie wurde dort zunächst bereitwillig aufgenommen. Der bekannte Rechtsgelehrte und Humanist *Ulrich Zasius* konnte später aber Luthers Bruch mit der römischen Kirche nicht verwinden. Seiner Meinung nach konnte man nicht einfach das fallenlassen, woran die ganze Kirche einmütig festgehalten hatte. Maßstab für die richtige Lehre seien die Kirchenväter. Entsprechend der Stellung der vorderösterreichischen Regierung, verurteilte die Universität die lutherische Lehre. Einige Lehrer der Universität (z.B. *Philipp Engelbrecht*) blieben jedoch in aller Stille Anhänger Luthers. Die Universität versuchte andererseits, aus Angst vor einem Rückgang der Studentenzahlen, zu verhindern, daß sie in den Ruf der Reformationsfeindlichkeit geriet. Wegen der ablehnenden Haltung des Freiburger Stadtrates konnte sich die Reformation in dieser Stadt nicht weiter ausbreiten. Zuweilen mischte sich der Rat auch in universitätsinterne Angelegenheiten ein. Die Regierung von Vorderösterreich war mit der Passivität der Universität unzufrieden und versuchte in den Jahren 1523—1524 diese zu einem strengerem Kurs zu bewegen. Die Universität wies alle Verdächtigungen einer Begünstigung des Luthertums zurück und bemühte sich als loyaler Befolger der kaiserlichen Bestimmungen aufzutreten. Seit dem Frühjahr 1524 verschärfte die Universität ihre Haltung gegenüber den Anhängern der Reformation. Im Herbst 1524 gab die Freiburger Universität für ein geplantes Nationalkonzil ein Gutachten über die lutherischen Lehren ab. Sie betonte darin die Autorität der Kirchenleitung und die Normativität der Kirchenväter

für die kirchliche Lehre. Auch in den Jahren 1525—1527 versuchte die Universität sich so gut wie möglich aus dem Streit herauszuhalten.

DIE BRITISCHEN UNIVERSITÄTEN UNTERWERFEN SICH DEM WILLEN DER OBRIGKEIT

In England war die Lage ein wenig anders als auf dem Festland. Kritik an der Kirche ging hier vor allem auf die Lehre John Wiclifs und den Bibelhumanismus zurück. Die lutherische Lehre fand besonders in *Cambridge* Anklang und so bildete sich an der Universität eine Gruppe Reformwilliger, deren wichtigstes Mitglied Dr. theol. *Robert Barnes* war. Kardinal Thomas Wolsey, der eine leitende Stellung in der englischen Regierung einnahm, stellte sich im Winter des Jahres 1526 gegen diese Gruppe. Aus den Verhandlungsprotokollen ist deutlich zu erkennen, daß die Reformwilligen von Wiclif ebenso stark wie von Luther beeinflusst waren. Die Universität wurde von diesen Ereignissen nur wenig berührt.

An der *Oxford* Universität gründete die englische Regierung im Frühjahr 1521 eine Arbeitsgruppe zur Widerlegung von Luthers Thesen. Von den Schriften dieser Gruppe wurde nur *Edward Powells* Buch über den Primat des Papstes und die kirchliche Sakramentslehre veröffentlicht. Das Buch beweist, daß Powell mit dem lutherischen Ansatzpunkt sehr gut vertraut war. Er versuchte denn auch die sola scriptura-Lehre zu widerlegen. Viele Bibelzitate und Argumente sollten den Primat des Papstes beweisen. Im Jahre 1525 gründete Kardinal Wolsey in Oxford ein großes Kollegium, an das neue Lehrer auch aus Cambridge berufen wurden. Diese brachten die Begeisterung für die deutsche Reformationsbewegung auch nach Oxford. Die Universität war an einem Eingreifen gegen diese Gruppe nicht besonders interessiert. Nähere Angaben über die Reformwilligen sind jedoch nicht erhalten geblieben.

Auch in Schottland brachte man der Reformationsbewegung Interesse entgegen. Die Professoren der *St. Andrews* -Universität sprachen sich im Januar 1528 gegen den aus Marburg zurückgekehrten Magister Patrick Hamilton aus. Sie begründeten das Urteil mit den Beschlüssen der Konzile und Universitäten.

DIE VERTEIDIGUNG DER KATHOLISCHEN KIRCHE BLEIBT IN LEIPZIG UND WIEN SACHE DER THEOLOGISCHEN FAKULTÄT

Die Theologen der Universität von *Leipzig* hielten an der scholastischen Theologie fest. Zunächst hatten sie sich der Polemik gegen Luther enthalten, weil sie eine Diskussion über die Macht des Papstes für verboten hielten. Luthers Exkommunikation änderte jedoch die Lage grundlegend. Jetzt sahen auch die Leipziger Theologen die Bekämpfung der Häresie als ihre Aufgabe an. Die theologische Fakultät stand in dieser Angelegenheit aber ziemlich isoliert da. Herzog Georg förderte den Bibelhumanismus, obwohl er den Übergriff der Reformation auf seinen Herrschaftsbereich entschlossen zu verhindern suchte. Einzigartig war jedoch, daß Bischof Adolf von Merseburg in den Jahren 1522 und 1524 auch an der Leipziger Universität eine Visitation durchführte. Dies brachte die Lutheraner zum Verstummen und schob dem öffentlichen Wirken des Bibelhumanismus einen Riegel vor.

Von den Leipziger Theologen bekämpfte Dr. *Hieronymus Dungersheim* am aktivsten die Reformationsbewegung. Im Frühling des Jahres 1522 nahm er an der Visitation des Bischofs von Meissen in Herzberg teil und bemühte sich in seinen Predigten die lutherische Magisteriumslehre zu widerlegen. Nach der Visitation polemisierten die Anhänger Luthers gegen Dungersheim. Dieser setzte sich jedoch zur Wehr und veröffentlichte in den Jahren 1523—1527 drei Bücher gegen die Reformationsbewegung, die, was das Magisterium betrifft, seinen Briefen an Luther aus den Jahren 1519—1520 entsprechen. Die Reformationsbewegung war laut ihm darin fehlgegangen, daß sie sich selbst zum Maß der Lehre gemacht habe. Deshalb sei ihr nicht mehr zu helfen. Eine detaillierte Darstellung des Magisteriums ist bei Dungersheim jedoch nicht zu finden. Von *Hermann Rab* ist ein Brief aus dem Jahre 1527 erhalten geblieben, in dem er die Autorität des Papstes betont.

In *Wien* war die Lage ähnlich wie in Leipzig. Die theologische Fakultät verstand sich auch hier als Garant der rechten Lehre. Die anderen Fakultäten waren dagegen an der Verteidigung des alten Glaubens nicht interessiert. Im Januar 1522 beschloß die theologische Fakultät, den Lutheraner Dr. Paul Speratus zu exkommunizieren, die Verbreitung lutherischer Bücher zu verbieten und den Predigern zu befehlen, Speratus' Thesen zu widerlegen. Die Fakultät übte somit Funktionen aus, die traditionell nur Bischöfen zustanden.

Sie hatte nämlich ein Jahr zuvor dem Wiener Bischof ihre Gefolgschaft aufgesagt, weil dieser die Bannandrohungsbulle gegen Luther nicht veröffentlicht hatte. Pro forma versuchte die Universität jedoch im Rahmen ihrer traditionellen Lehrbefugnisse zu wirken. Ab dem Frühjahr 1522 verbesserte sich die Lage für die Universität, da Erzherzog Ferdinand und der neue Bischof von Wien gemeinsam versuchten, die lutherische Lehre in Österreich auszulöschen. Die theologische Fakultät konnte sich jetzt zurückziehen. Professor *Johann Camers* (urspr. Giovanni Ricuzzi Vellini) veröffentlichte 1524 im Namen der theologischen Fakultät eine Entgegnung an Paul Speratus. Das Buch beweist, daß Camers den Kern der Reformationsbewegung nicht erfasst hatte. Seine Kritik an Speratus ging von den literarischen Idealen des Humanismus aus. Er begründete seine Anschauungen nicht nur aus der Bibel und den Kirchenvätern, sondern auch anhand heidnischer Schriftsteller und Philosophen.

Im Sommer des Jahres 1524 gab Erzherzog Ferdinand der Universität den Auftrag, ein Gutachten für das geplante Nationalkonzil zu erstellen. Allerdings zeigte sich nur die theologische Fakultät bereit, diesen Auftrag auszuführen. Die anderen Fakultäten wiesen diese Aufgabe weit von sich. Danach ging der Einfluß dieser Universität deutlich zurück.

DIE UNIVERSITÄTEN VON FRANKFURT AN DER ODER, GREIFSWALD, KRAKAU UND PRAG STELLEN SICH GEGEN DIE REFORMATIONSBEWEGUNG

Über die Universität *Frankfurt an der Oder* sind nur sehr wenige Schriftstücke erhalten geblieben. Der bedeutendste Lehrer dieser Universität war *Konrad Wimpina*. Nach Luthers Exkommunikation hielt auch Wimpina die Verteidigung des katholischen Glaubens für seine Pflicht. Er verfasste mehrere gegen Luther gerichtete Werke, die er in seinem 1528 herausgegebenen umfassenden Sammelwerk publizierte. Auch Wimpina wollte beweisen, daß Luther nur alte Häresien auffrischte und stützte sich dabei auf die Tradition. Er befasste sich besonders mit den Konzilien und schrieb diesen große Autorität zu. Die päpstliche Macht war dagegen seiner Auffassung nach begrenzt: der Papst sollte die schwierigsten Entscheidungen einem Konzil

übertragen. *Wolfgang Redorfer* nahm in zwei Büchern Stellung zur Reformation. Er betonte sehr stark die Autorität der Kirche und des Papstes. Neben dem Papst nahmen bei ihm auch die Kardinäle als Nachfolger der Apostel einen hohen Rang ein. Redorfer wollte Luther mit dessen eigenen Waffen schlagen und stützte sich deshalb allein auf die Bibel.

Über die Einstellungen der Gelehrten aus *Greifswald* zur Reformation sind uns leider keine näheren Angaben überliefert. Dem Kurs der pommerschen Regierung entsprechend, bekämpfte die Universität die Reformationsbewegung.

In *Krakau* fand die lutherische Lehre vor allem unter den deutschen Studenten Anklang. Die polnische Regierung bemühte sich aber, die Reformationsbewegung im Keim zu ersticken. Seit dem Jahre 1524 begannen die krakauischen Gelehrten Schriften gegen die Reformation herauszugeben. Die Studenten schrieben Spottverse. Auf gleicher Ebene bewegte sich auch das astrologische Werk von Magister *Jan z Płonska*, in dem er zu Luther Stellung nahm. Die Gelehrten von Krakau griffen auch in die Ereignisse von Breslau ein, und *Piotr Rydzynski* brachte zwei Büchlein gegen den Breslauer Johannes Hess heraus. Rydzynski betonte, daß die Bibel nur die Basis für den Glauben darstelle. Der Heilige Geist führe dagegen die Kirche immer tiefer in die Wahrheit. Ein Christ könne sich deshalb nicht gegen die vom Papst geleitete Kirche auflehnen. Die Reformationsbewegung werde deshalb selbst die Folgen für die Aufwiegelung des Volkes zum Aufstand tragen müssen.

An der *Prager* Universität war nur noch die artistische Fakultät erhalten geblieben. Die Utraquisten beherrschten diese Universität und sahen sie als ihre geistliche Autorität an. Der lutherischen Lehre standen die Prager Gelehrten zunächst sehr positiv gegenüber. Thomas Müntzers Auftreten in Prag im Sommer des Jahres 1521 rief bei ihnen jedoch Widerstand hervor. Magister *Jiří Pisecký* verteidigte daraufhin die altgläubige Theologie in mehreren Briefen. Er beklagte sich über den Fanatismus der Reformationsbewegung und forderte eine besonnene Behandlung der Streitfragen durch die Gelehrten. Im Jahre 1524 übernahmen die Utraquisten die Leitung in Prag, und nachdem Ferdinand von Österreich im Jahre 1526 auch die Herrschaft über Böhmen errang, war der Sieg des traditionellen Utraquismus besiegelt. Die Prager Universität bekämpfte jetzt die lutherische Lehre.

ERGEBNISSE DER UNTERSUCHUNG

Die Untersuchung hat ergeben, daß die Universitäten bei Lehrfragen große Autorität besaßen. Die geistliche und weltliche Obrigkeit trachtete deshalb danach, ihre Unterstützung zu erlangen. Die Stellung der Universitäten war jedoch nicht unangefochten. Der Angriff der Reformationsbewegung auf sie war nämlich vermutlich der Hauptgrund dafür, daß die Studentenzahlen rückläufig waren und der Unterricht an vielen von ihnen fast ganz zum Erliegen kam.

Aus der Sicht der Universitäten lag die Entscheidungsgewalt bei der weltlichen Obrigkeit. Diese konnte ihren Einfluß auf kirchliche Angelegenheiten immer stärker ausdehnen. Der Status der Universitäten war recht unterschiedlich. Waren z.B. die Pariser Theologen ziemlich ungebunden und konnten sogar bis zu einem gewissen Grade dem mächtigen König von Frankreich trotzen, so waren viele andere Universitäten ziemlich abhängig von ihrem Fürsten. Einigen Hochschulen gelang es, zu einer Zusammenarbeit mit dem Fürsten ihres Landes zu finden und damit auf Kosten der Kirchenleitung (vor allem der Bischöfe) die eigene Position zu stärken. Als Beispiel hierfür seien die Universitäten von Ingolstadt und Löwen genannt. Ein Teil der Universitäten stellte sich gegen ihre, der Reformation positiv gesinnte, Obrigkeit und wurden deshalb beiseite gestellt (Erfurt, Rostock, Kopenhagen, Uppsala). In Südwestdeutschland waren die Universitäten gegen eine aktive Verteidigung des traditionellen Glaubens und verloren deshalb ihren Einfluß. An einigen Universitäten blieb der Widerstand gegen die Reformation allein den theologischen Fakultäten überlassen (Wien, Leipzig).

Die Folge war also, daß die Stellung der Universitäten geschwächt wurde. Sie hatten keine Machtmittel in der Hand und besaßen letztlich nur beratende Funktion. Man hörte auf sie, wenn es den Beschlußfassenden zusagte. Andererseits konnte man sie aber auch übergehen oder sogar zum Schweigen bringen, wenn das vorteilhafter erschien.

Auf theologischer Ebene stieß die Reformationsbewegung nur auf sehr wenig organisierten Widerstand. Die Briefe, die die Kurie einigen Universitäten zugesandt hatte, sind mehr oder weniger nur als ein allgemeiner Appell zu verstehen. Den Bestrebungen von Johannes Fabri, die Universitäten im habsburgischen Gebiet zu Stützpunkten des alten Glaubens zu machen, war nur sehr wenig Erfolg beschieden. Die theologische Vorarbeit zum National-

konzil des Jahres 1524 zerrann nach Aufhebung des Konzils im Sande. Gegner der Reformationsbewegung griffen oftmals ohne gegenseitige Absprache, allein aus eigenem Antrieb, zur Feder. Dabei beobachteten sie aber genau das Vorgehen der anderen. Herausforderungen, die bereits ausreichend beantwortet worden waren, nahm man nicht gerne erneut auf.

Die Methoden und Einstellungen der Reformationsgegner waren zum Teil recht unterschiedlich. Die meisten von ihnen bedienten sich des Lateinischen. Sie vertraten die herkömmliche Meinung, daß Lehrgespräche allein Sache der Gelehrten seien. Obwohl viele sehr gründlich arbeiteten, verfehlten ihre Methoden in der gänzlich neuen Situation ihre Wirkung. Die fähigsten Reformationsgegner erkannten jedoch schnell, worum es ging. Sie setzten sich gegen die Reformatoren mit deren eigenen Waffen zur Wehr. Einige deutsche und skandinavische Gelehrte bedienten sich der Volkssprache. Eine Reihe von ihnen versuchte ihre Ansichten, jedenfalls zum Teil, aus der Bibel zu begründen. Viele beriefen sich dabei in großem Maße oder sogar ausschließlich auf die Bibel. Die Vertreter des alten Glaubens legten die Bibel jedoch anders als die Reformatoren aus. Sie stützten sich dabei auf die theologische Tradition. Dies zeigt sich z.B. daran, wie sie das sola scriptura-Prinzip zu widerlegen suchten: verschiedene Autoren führten oftmals die gleichen Bibelverse an. Auch von den Kirchenvätern zitierte man einige (vor allem Augustinus) deutlich öfter als andere.

Im Denken und in der Argumentation einiger Reformationsgegner ist recht klar eine Entwicklung zu erkennen. Der Bauernkrieg und die Zersplitterung der Reformationsbewegung gab ihnen neue Waffen an die Hand. Johannes Eck begann ab dem Jahre 1522 erneut die Bedeutung des Konzils herauszustellen.

Auch in Bezug auf das Magisterium wichen die Meinungen der Reformationsgegner voneinander ab. Als bestes Beispiel kann hier die Universität Frankfurt an der Oder genannt werden: Konrad Wimpina verteidigte dort den konziliaristischen Standpunkt. Wolfgang Redorfer wiederum trat für die kuriale Sache ein. Andererseits lassen die reformationsfeindlichen Schriften erkennen, daß der Streit um das Verhältnis von Papst und Konzilien zurücktrat. Sogar die Pariser Theologen vermieden es, diesen Streitpunkt auf die Spitze zu treiben. Besonders interessant ist, daß die Erfurter Reformationsgegner — unter ihnen vor allem Luthers ehemaliger Lehrer Bartholomäus Usinger — ziemlich ähnliche Anschauungen vertraten wie Luther. Eine

gründliche Untersuchung der Meinungen der Erfurter Theologen zum Magisterium seit Johannes von Wesel fehlt jedoch noch. Dies alles zeigt, daß am Vorabend der Reformation in der katholischen Kirche recht unterschiedliche Traditionen wirksam waren. Daran läßt sich der Zerfall der Kirche ablesen. Die katholische Kirche war nicht in der Lage, der Reformationsbewegung eine einheitliche Antwort entgegenzustellen, sondern gab vielmehr eine ganze Palette unterschiedlicher Entgegnungen ab.

Auch diese Untersuchung bestätigt, daß die Reformationsgegner in der Diskussion nachhinkten. Eck und Wimpina erörterten noch Anfang der 20er Jahre des 16. Jahrhunderts Luthers Anlehnung an Panormitanus und wiesen diese zurück. Luther hatte jedoch zu der Zeit panormitanische Gedanken schon hinter sich gelassen. Das gleiche gilt auch für eine Reihe anderer Sachverhalte. Viele Vertreter des alten Glaubens sahen Luther als unzuverlässigen Lehrer an, weil dieser immer neue Thesen aufstellte und seine Meinung änderte.

In Erfurt, Rostock, Kopenhagen und Uppsala konnte die Reformationsbewegung zunehmend freier wirken. Unter den Lehrern der Universitäten dieser Städte gab es aber kaum Befürworter der Reformation. An anderer Stelle wurden die Reformationsanhänger zum Schweigen gebracht. In England war das Lollardentum Ausgangspunkt für die Erneuerungsbestrebungen. In welchem Ausmaß lutherische Lehren die Reformation hier vorantrieben, ist nur sehr schwer zu beurteilen, zumal die Quellenlage ziemlich dürftig ist.

Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran julkaisuja

Finska Kyrkohistoriska Samfundets publikationer

<i>Vuosikirjat:</i>	19—20	1929—1930	60—61	1970—1971
	33—34	1943—1944	62—63	1972—1973
	35—36	1945—1946	64—67	1974—1977
	37—38	1947—1948	68—69	1978—1979
	39—40	1949—1950	70—71	1980—1981
	41—42	1951—1952	72	1982
	43—44	1953—1954	73	1983
	45—47	1955—1957	74	1984
	48—51	1958—1961	75	1985
	52—53	1962—1963	76	1986
	54—57	1964—1967	77	1987
	58—59	1968—1969	78	1988

Toimituksia:

- 44:2 *Jaakko Gummerus* Mikael Agricolan rukouskirja ja sen lähteet.
48. *Ernst Newman* Edvard Björkenheim och den "frikyrkliga" väckelsen i Finland. 1.
- 50:3 *Laestadius* Dårhushjonet 3
53. *Eira Paunu* Torsten Thure Renvall.
54. *Hilja Niemi* Suomalaisen virsikirjan uudistaminen vuoden 1886 viralliseksi virsikirjaksi.
61. *Mikko Juva* Valtio­kirkosta kansankirkoksi. Suomen kirkon vastaus kahdeksankymmentäluvun haasteeseen.
63. *Nils Näsman* Baptismen i svenska Österbotten 1868—1905.
66. In arce et vigilia. In honorem Ilmari Salomies
- 67:1 *Blomstedt & Matinolli* Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554—1809 (Ahlainen—Hailuoto)
69. *Lempiäinen* Kastekäytäntö Suomen kirkossa 1500- ja 1600-luvulla
70. *Parvio* Canon Ecclesiasticus
71. *Ojanen* Kirkko ja kansanelämä Länsi-Hämeessä 1800-luvulla
72. *Laasonen* Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana
73. *Lempiäinen* Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa

74. *Raittila* Lestadiolaisuuden matrikkeli ja bibliografia
75. *Tamminen* Kansakoulun uskonnon opetussuunnitelma vuosina 1912—1939
77. *Widén* Prästmötet i Åbo stift 1729—1824
78. *Iisalo* Suomen koulujen uskonnonopetus 1843—1883
79. *Veikkola* Teologinen lauantaiseura kirkon puolustajana suurlakon jälkeisenä aikana 1905—1914
80. *Virkkala* Emil Teodor Gestrin ja satakuntalainen pyhäliike (SLEY)
81. *Seppo J. Salminen* Johannes Raumannus.
82. *Setälä* Suomalaista kirkollista idänpolitiikkaa 1917—1944
84. *Rimpiläinen* Lätisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen isoavihaa
87. *Rajainen* Luterilaisuus Venäjän valtikkan alaisena
88. *Sandholm* Kyrkan och hospitalshjonen
89. *Mielonen* Suomen papisto ja alkoholikysymys 1859—1886
90. *Lempiäinen* Turun hiippakunnan tarkastuspöytäkirjat isonvihan ajalta
91. *Rajainen* Naisliike ja sukupuolimoraali
92. *Heininen* Marcus Henrici Helsingius
93. *Investigatio memoriae patrum*. Libellus in honorem Kauko Pirinen
95. *Väänänen* Vanhan Suomen papisto
96. *Väänänen* Pappissivistys Vanhassa Suomessa
97. *Halmesmaa* Kirkkokuri murroksen kynnyksellä
98. *Larkio* Papisto ja raittiuskysymys
99. *Heino* Hyppyherätys — Länsi-Suomen rukoilevaisuuden synnyttäjä
100. *Jääskinen* The Icon of the Virgin of Tikhvin
101. *Kaarlo* Jalkanen Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1809—1870. 1976.
105. *Nova et vetera*. Studia in honorem Martti Parvio
106. *Seppo J. Salminen* Enevaldus Svenonius. 1.
107. *Rimpiläinen* In labore et aerumna. Luterilaisten seurakuntien papinvirkojen hoito isonvihan aikana Suomessa
108. *Jalkanen* Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1870—1918
109. *Halmesmaa* Kirkkokurisäännöstö Suomessa 1848—1869
110. *Kena* Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918—1922
111. *Lehtiö* Uskonnonopetusta ilman koulua. Evankelisen kristinuskonopetuksen aseman ja sisällön kehitys Saksan demokraattisessa tasavallassa vuoteen 1959.
112. *Heikkilä* Kirkollisen yhdistysaktiivisuuden leviäminen Suomessa
114. *Näsman* Carl Gustaf Ottelin
115. *Manuale seu Exequiale Aboense*
116. *Paarma* Hiippakuntahallinto Suomessa 1554—1604
117. *Spiritus et institutio ecclesiae*. Libellus in honorem Erkki Kansanaho.
118. *Veikkola* Nuorkirkollisen suuntauksen muotoutuminen Suomen kirkossa suurlakosta 1905 ensimmäisiin kirkkopäiviin 1918
119. *Reijonen* Uskonnonvapauden toteuttaminen Suomessa vuosina 1917—1922
120. *Taipale* Rippikoulun syntyvaiheet Turun hiippakunnassa vuosina 1627—1763
121. *Raittila* Lestadiolaisuus Pohjois—Amerikassa vuoteen 1885

122. *Arffman* Yliopistot ja kirkon magisterium reformaation alkuvaiheessa
123. *Vappula* Sotilaspapin virka Suomen ruotujakoisessa sotaväessä 1812—1880
124. *Laasonen* Papinvirkojen täyttö Suomessa myöhäiskaroliinisena aikana
125. *Collegium scientiae*. Suomen oppihistorian kehityslinjoja keskiajalta Turun akatemian alkuaikeisiin
126. *Mustakallio* Säätypapista kansalaiseksi. Papiston poliittis-yhteiskunnallinen rooli demokratisoitumisen murrosvaiheessa 1905—1907.
127. *Seppo* Uskoviien yhteisö vai valtionkirkko. Uskonnolliset vähemmistöyhteisöt ja evankelis-luterilaisesta kirkosta eroaminen Suomessa vuosina 1923—1930
128. *Plit* Carl Henrik Alopaeus aistivammaistyön uranuurtajana Suomessa
129. Kouri Saksalaisen käyttökirjallisuuden vaikutus Suomessa 1600-luvulla. Eri-cus Ericin Postillan lähteet
130. *Koskenvesa* Synodaalikokous Porvoon hiippakunnan hallinnossa 1723—1870
131. *Köntti* Taistelu nuorisosta. Nuorisonvihkimyksen ja konfirmaation välinen problematiikka Saksan demokraattisessa tasavallassa vuoteen 1964
132. *Pirinen* Schaumanin kirkkolain synty
133. *Tiensuu* Edvard Bergenheim. Toiminta koulumiehenä ja arkkikiispana vuoteen 1863
134. *Salminen* Enevaldus Svenonius 2
135. *Arffman* Yliopistot ja kirkon magisterium reformaation alkuvaiheessa 2
136. *Junkkala* Hannulan herätys. Tutkimus Lounais-Suomen lähetysherätyksestä 1894—1914
137. *Nokkala* Ehtoollispakkokysymys Suomessa 1818—1910
138. *Jalkanen* Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1721—1809
139. *Heinonen* Aineenopettajakoulutus kulttuuripoliittikan ristivedossa
140. *Franzén* Studentekumenik och väckelse
141. *Kilpi* Kirkon antama alkuopetus Turun hiippakunnassa 1866—1921
142. *Helander* Naiset eivät vaienneet. Naisevangelistainstituutio Suomen helluntailiikkeessä
143. *Heininen* Paulus Juusten; Catalogus et ordinaria successio episcoporum Finlandensium
144. *Talonen* Pohjois-Suomen lestadiolaisuuden poliittis-yhteiskunnallinen profiili 1905—1929
145. *Mäkinen* Unelma jälkikristillisestä kulttuurista ja uskonnosta. Tulenkantajien oppositio kansankirkollista arvomaailmaa vastaan 1924—1930
146. *Vappula* Sotilaspapin virka Suomen asevelvollisessa sotaväessä 1881—1905
147. *Heininen*. Suomalaisen historiankirjoituksen synty.

Näitä teoksia myydään kirjakauppojen välityksellä. Seuran jäsenet saavat julkaisuista jäsenalennuksen tilaamalla ne suoraan Tieteellisten seurain Tiedekirja-myymälästä, puh. 90-635177, os. Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki. Jäseneksi ilmoittautumisia ottavat vastaan Seuran sihteeri dos. Hannu Mustakallio tai apulaissihteeri Tarja-Liisa Luukkanen, os. Fabianinkatu 7, IV krs., 00130 Helsinki.

Dessa böcker erhålles via alla bokhandlar. Samfundets medlemmar kan få publikationerna med rabatt, om de beställes från Vetenskapliga samfundens Vetenskapsbokhan-

del, tel. 90-635 177, adress Kyrkogatan 14, 00170 Helsingfors. Samfundets sekreterare emottar anmälningar som medlem i Samfundet. Sekreteraren är doc. Hannu Mustakallio och bitr.sekreterare Tarja-Liisa Luukkanen, Fabiansgatan 7, IV vån, 00130 Helsingfors.

Martti Lutherin aloittama uskonpuhdistusliike mullisti 1520-luvulla katolista Eurooppaa. Uusi usko hahmottui Raamatun selväksi koetun sanan pohjalta.

Miksi koko Euroopasta ei tullut protestanttista? Mitä katolisten yliopistojen oppineet vastasivat uskonpuhdistajien haasteeseen?

Dosentti Kaarlo Arffmanin tutkimuksessa etsitään vastausta näihin kysymyksiin. Suomalaisessa tutkimuksessa ei ole aiemmin katseltu uskonpuhdistusta tällä tavoin rintamalinjan toiselta puolelta.

Kansi: Katolinen kirkko puolustautuu Kristuksen johdolla. Heinrich Steinerin puupiirros Hieronymus Dungersheimin teoksesta *Aliqua opuscula ... contra Martinum Lutherum* edita vuodelta 1531.

ISBN 951-9021-77-9

9 789519 021775